

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVS- HISTORISK ÅRBOG 1969

Meddelelser fra Erhvervsarkivet

20

ERHVERVSHISTORISK
ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

XX

MED REGISTRE TIL BD. XI-XX, 1959-69

1969

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1969

OMSLAG:

Danskfremstillet automobil fra
begyndelsen af dette århundrede,
jfr. s. 180.

TITELVIGNET:

Udsnit af Hjørring-købmanden Chr. H. Nielsens
regningsblanket fra 1840'erne,
se Erhvervshistorisk Arbog 1963, side 93 ff.

Redaktion

VAGN DYBDAHL

Copyright © by Erhvervsarkivet 1969

Printed in Denmark

by

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

Indhold

<i>Ole Degn</i> : Dansk handel, håndværk og industri 1770 og 1780 – set i Danmarks handelsspejl	7
<i>Finn H. Lauridsen</i> : Småting, der bruges til pynt. En Viborg-galanterihandlers varer	44
<i>Hans Chr. Johansen</i> : Staten som kornhandler 1783–88	62
<i>John W. Oldam</i> : Badeanstalter som erhvervsforetagender i 19. århundrede	83
<i>Jørgen Langgaard Pedersen</i> : D. B. Adler og udviklingen af det danske bank- og kreditvæsen	110
<i>Ib Gejl</i> : Et gründerforetagende. Engeldrupværk – en klædefabrik..	145
Beretning om virksomheden 1. april 1968–31. marts 1969	174
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1959–69. Ved <i>Leif Juul Christensen</i>	185

Dansk handel, håndværk og industri 1770 og 1780

– set i Danmarks handelsspejl

AF OLE DEGN

Agent Hans Holck (1726–83) udgav i 1765 en lille bog med titlen *Københavns handels spejl*. Bogen var i virkeligheden Danmarks første handelsvejviser, og den kom i de følgende år i flere, mere eller mindre udvidede og ændrede udgaver, sidste gang i 1780. Nedenfor bringes først en omtale af handelsvejviserens tilblivelsesmåde og en analyse af dens indhold og form. Og derefter skildres nogle hovedtræk inden for dansk handel, håndværk og industri og købstædernes forhold, således som de afspejles i handelsvejviserne fra 1770 og 1780.

Hans Holck og handelsspejlet

I 1765 udkom en lille bog med titlen *Københavns handels spejl*. Den uanselige bog, der var på 127 sider, var i virkeligheden Danmarks første handelsvejviser, således som det fremgår af den omstændelige undertitel: »hvori ses de københavnske herrer grosserere og tildels vekselere samt kommissionærer, boghandlere, tømmerhandlere, vinhandlere, isenkræmmere, hørkræmmere, urtekræmmere, item te- og porcelæns-handlere, stadens mæglere samt efterretning om fabrikørerne, hvor de bor, og hvad de fabrikerer, alle i alfabetisk orden, med hosføjede anmærkninger. Samt udtog af postforordningerne for Danmark og Norge . . .«

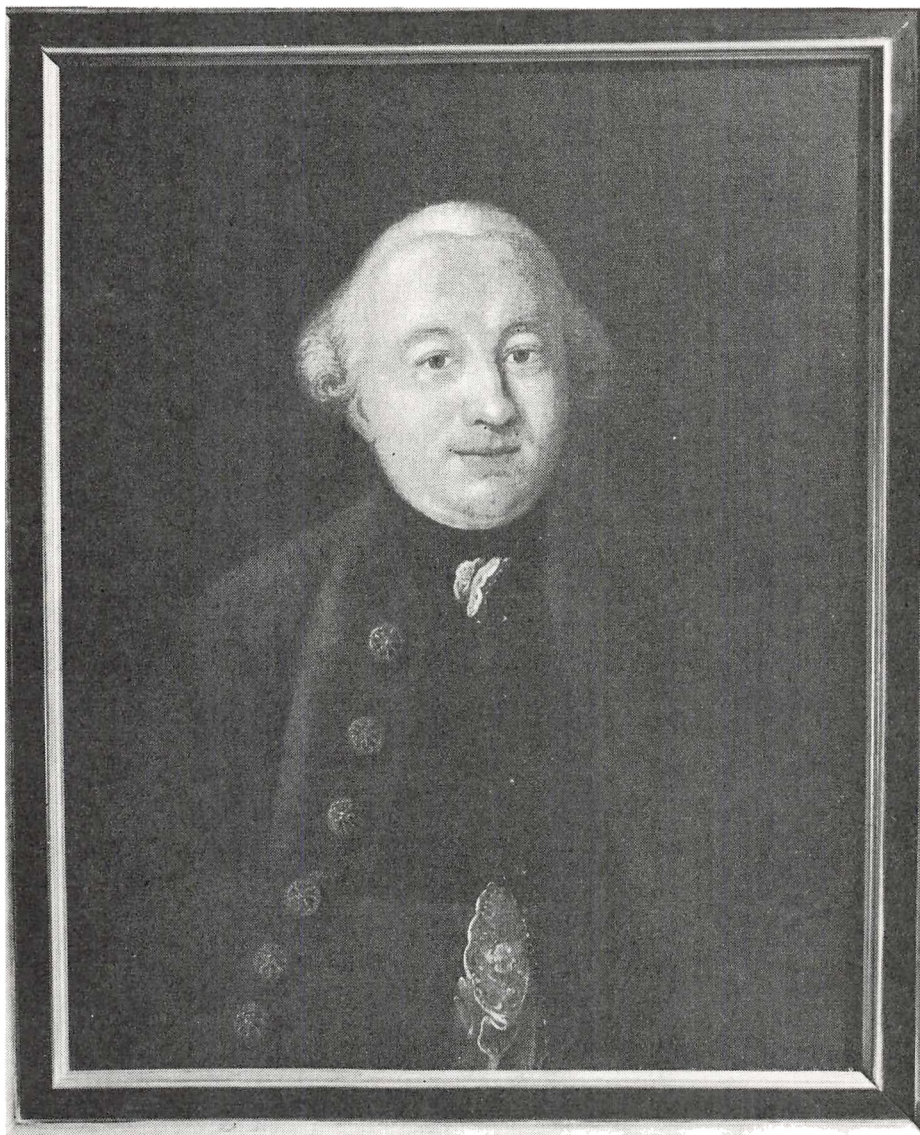
Forfatteren til den lille handelsvejviser var den foretagsomme Hans Holck, kongelig agent, handelsmand, blad- og bogudgiver¹. Han var født i Nyborg i 1726 som søn af en skipper, og da han var syvende barn, og forældrene var småkårsfolk, fik han ikke lejlighed til at studere, således som han ønskede det. Femten år gammel kom han i købmandslære i Slagelse og blev seks år senere købmandskarl i Flensborg. I 1751 fik han plads i København, og seks år senere tog han borgerskab til handel med ostindiske og kinesiske varer. Han havde allerede da udsendt nogle opbyggelige rimerier i tidens

stil og udgivet forskellige periodiske skrifter. I 1759 gik han i kompagniskab med en silke-, ulden- og lærredskræmmer og lejede sammen med denne privilegiet på at holde adressekontor, en institution, der anviste tjenestesøgende plads, udbød værelser til leje, tilbød kommissionsforretninger af enhver art og udgav en art avertissementsavis. Dette adressekontor, der ikke havde fungeret i flere år, blev nu centrum for en meget omfattende og på mange måder betydningsfuld virksomhed. Med sprudlende idérigdom og megen rastløshed arbejdede Holck med mange ting. Fra en ganske ringe begyndelse voksede Adressekontorets Efterretninger, kaldet Adresseavisen, op til at blive et af Københavns vigtigste bladorganer med nyskabelser på flere af journalistikkens områder, således annoncevæsenet. Af bladets tabellariske og periodiske stof voksede en række håndbøger frem, således ikke blot *Handelsspejlet*, men også *Københavns politiske vejviser* – den endnu eksisterende Kraks vejviser – *Stats-Journalen* – en statistisk-historisk årbog – en række mindre lommebøger og almanakker, rejse- og turistbøger, tabeller, titulaturbøger, et provinsialleksikon over Danmark, kataloger m. m. I tidens løb blev det til henved 20 tidsskrifter og magasiner.

Holck var med sin handelsuddannelse og sine mange ideer ikke dårlig rustet til at skabe en dansk handelskalender. Han kendte selv handelen indefra, et forhold, der også gav sig udslag i Adressekontorets virksomhed på andre områder: han udlejede bærestole, portechaiser, han solgte Roskilde Brøndvand og rotte- og musedræbende midler osv.; aflæggere af kontoret blev Københavns første byekspres, et fast auktionskontor, forskellige skrivestuer, et læseselskab, den »norske agende post«, en »avisbutik«, et fiskeinteressentskab til Københavns forsyning med levende torsk m. m. Holck blev kommissionær for Det kongelige norske Glaskompagni, han tildeltes i 1763 titel af agent og fik i 1767 grossererborgerkab. Hans organisationstalant fik mulighed for at udfolde sig på flere områder; han blev i 1768 og 1771 benyttet ved organisationen af statens lotterier, han gjorde i 1768 forberedelserne til oprettelsen af Det juridiske Selskab og til Det kgl. danske Landhusholdningsselskab. I 1772 fremsatte han planer til oprettelse af Det typografiske Selskab og blev dets forstander sammen med flere andre. Endvidere skabte han en række filantropiske foretagender, bl. a. en sygekasse for fattige folk og fem friskoler for hjælpeløse børn.

Gennem sin mangeartede og rastløse virksomhed kom Hans Holck i forbindelse med mange mennesker. Han har også haft brug for mange kontakter, da han skulle skabe sin handelsvejviser, handelsspejlet.

Opbygningen af den nye handelsvejviser kom dog til at ske gradvis gennem en årrække. Titlen på den første udgave, fra 1765, viser, at Holck først ind-

Agent Hans Holck – handelsspejlets skaber.
Maleri på Kraks Legat.

skrænkede opgaven til at omfatte København. Hans mål var vel større, som det fremgår af forordet: »Man har og været til sinds tilligemed denne samling at udgive en fortegnelse på de herrer handlende overalt i købstæderne, såvel i Danmark som Norge, samt hvilke fabrikker i disse stæder måtte findes og hvad efterretninger ellers kunne tjene handelen til fordel«. Det har han dog

måttet opgive, »da man i så kort en tid umulig har kunnet tilvejebringe denne vidtløftige samling, har man måttet lade dette forsæt bero til følgende år«.

En ny vejviser kom virkelig det følgende år, i 1766. Den hed nu *Danmarks handelsspejl* og var på 304 sider, mere end det dobbelte af den første. Titlen viser, at den nu omfattede hele Danmark, mens der i forordet bliver givet løfte om underretninger om Norge og Holsten i en udgave det følgende år.

Løftet blev dog ikke holdt. De følgende fem udgaver af handelskalenderen havde ikke Holck som forfatter. Som han selv skriver i forordet til 1774-udgaven, da han selv atter var med: »Da jeg havde bragt afgangne bogtrykker Lindgreen i ånde med tvende årgange af handelsspejlet, lod jeg ham sejle med årgangenes fortsættelse for egen vind«. Og Lindgreen, der var bogtrykker i Sorø, var ikke så heldig i sin sejlads². Han lod vejviserens stof vokse for hastigt; i 1767 og 1768 var *Danmarks spejl eller efterretning om den verdslige stand* på henholdsvis 594 og 600 spalter, i 1769 var *Danmarks spejl* på 808 spalter, i 1770 og 1771 *Danmarks og Norges samt hertugdømmene Slesvig og Holstens spejl* på henholdsvis 812 og 810 spalter. Hertil kom, at Lindgreen skiftede kurs. Hans Holck var startet med et handelsspejl; Lindgreen fortsatte med vejvisere, hvor en stor del af stoffet var det, man ellers finder i en hof- og statskalender, nemlig fortegnelser over embedsmænd. Et sådant værk var vel i sig selv værdifuldt; Danmarks hof- og statskalender kom således først i 1801 også på dansk, idet den indtil da alene var udgivet på tysk; men en hof- og statskalenders stof havde man dog på anden måde.

Da Holck i 1774 igen havde overtaget arbejdet med handelsspejlet, vendte han tilbage til udgangspunktet, og bogen har i de sidste tre udgaver igen ordet »handel« i titlen. Omfanget er for de to første årgange mindre: 1774 *Handelsspejl* på 240 spalter, 1777 *Danmarks og Norges samt hertugdømmenes Slesvigs og Holstens spejl* på 239 sider. Sidste udgave, *De kongelige danske rigers og fyrstendømmers stats- og handelsspejl*, fra 1780, var på 506 sider.

Da Holck i 1774 atter havde overtaget arbejdet med handelsspejlet, forsøgte han at indføre flere forbedringer. Lindgreen havde gjort bogen for stor og havde ladet den udkomme for hyppigt; man kunne i den nye udgave læse om de samme herregårde som i fjor. Da Lindgreens enke i 1771 havde forsøgt sig med en fortsættelse af mandens udgiverarbejde, havde hun da også lidt tab, og hun frasagde sig fortsættelsen.

Holck kunne imidlertid ikke – som han skrev i forordet til 1774-udgaven – tåle at se sit foster forgå og lagde derfor atter hånd på arbejdet. Han ændrede igen titlen, som »den gode Lindgreen (en af vore daværende vittige bogtrykkere)« havde »forandret og drejet om i nogle årgange«; han fjernede stof, som havde stået i de nærmest forudgående årgange, og han bestemte sig til at

udgive bogen blot hvert tredje år³. På denne måde nåede han som vist at få udgivet endnu tre årgange. 1780-udgaven skulle imidlertid blive den sidste. Holck døde i 1783 og var de sidste år plaget af sygdom og økonomiske vanskeligheder.

Med sit handelsspejl satte Hans Holck sig det mål at skabe en fortegnelse over handelens folk, »til almindelig nytte«, indrettet til tjeneste for de herrer handlende. I forordet til 1766-udgaven skildrer udgiveren, Jonas Lindgreen, der står som forfatter til forordet, i oplysningstidens stil sit høje mål: »Mit øjemed har alene været at vise den retsindige patriot den store og fast utrolige fremgang, som de danske staters handel haver gjort imod fuldkommenheds mål på så kort en tid, og hvad fordel man kan vente sig af så lykkelig en begyndelse. Indholdet er handelen: om denne kan man næppe tale for meget: det er handelen, der stifter venskab imellem nationerne, formilder sæderne, beriger borgerne og giver det ene folk en virkelig overmagt over det andet. Den er det, der sætter arbejdere i bevægelse, udbreder kunster og videnskaber, formerer folkemængden, opdager os naturens skjulte rigdomme, giver næring, bekvemmeligheder og forlystelser til alle: om den kan man vel ikke tale for meget«.

Materialet til handelsspejlet er indsamlet gennem en række meddelere rundt om i landet, og her har Holcks mange kontakter og hans tilknytning til en virksomhed som Adressekontoret givetvis været ham til stor nytte. Udgiveren af de to første bind, Jonas Lindgreen, takker i forordet til 1766-udgaven Holck, fordi han har påtaget sig brevvekslingen med folk, der har meddelt de søgte oplysninger. I 1774-udgaven taler Holck selv om »mine venner i provinserne«, der alle har været meget villige til at meddele ham de efterretninger, han har forlangt⁴. I den følgende udgave taler han dog om, at han fra nogle få steder ikke har fået svar på sin begæring, og i den sidste udgave, fra 1780, beder han læseren undskylde, at bogen ikke overalt er lige fuldstændig, fordi han imod forventning ikke har fået svar på adskillige af sine memorier til meddelelserne⁵. Et eksempel herpå har man i en anmærkning under Vejle, hvor det hedder, at »hvad stiftelser eller anlæg, som her er begæret at anføre, har ikke kunnet ske, formedels at man ej har kunnet få efterretning derom«. Når meddelelserne således svigtede, har det knebet for Holck at få stoffet ajourført. Han lader dog i forordet til førsteudgaven en særlig mulighed stå åben: »Skulle imidlertid et eller andet af de herrer handlendes navne i København være overset i denne samling, ville disse gunstigt behage at angive deres navne på Adressekontoret, da de i næste udgave upåtvivleligen skal blive indført, hvilken jeg og årlig skal forsyne med forandringer og for handelen nyttige efterretninger«.

Man må formode, at visse forandringer og rettelser fra årgang til årgang kan være sket på initiativ af brugerne af bogen. Med den tids kommunikationsforhold har der dog været store problemer med at få ført handelsspejlet helt ajour. I 1780-udgaven beder Holck da også læserne undskylde, at de vil kunne finde adskillige navne, som siden er døde, og til gengæld savne andre, som i mellemtiden er kommet i de afdødes sted⁶. Man ser dog også eksempler på nøjagtighed i ajourføringen; ved en handlende, madame salig Hans Pedersen, i Nakskov, bemærkes det således i 1780, at hun har handlet med korn og grove varer, men formedelst alder og svaghed ganske har nedlagt sin handel. Meget tyder på, at det har været Holck magtpåliggende, at bogen skulle være så aktuel som muligt. I 1780-udgaven gør han selv opmærksom på, at efterretningerne fra Christiansfeld er fra 1779, således at de altså alene viser de indretninger, som var gjort der til dette års udgang⁷. Og da Holck til 1777-udgaven til afsnittet om Slesvig og Holsten fra nogle få steder ikke fik svar på sine forespørgsler, foretrak han at meddele dette frem for at angive forældede oplysninger⁸.

Hans Holcks handelsspejl tilfredsstillende næppe senere tiders krav til en handelsvejviser eller en økonomisk-statistisk beskrivelse af landets erhvervsliv; men alligevel har hans værk sandsynligvis haft stor betydning for samtiden, således som det antydes i datidens anmeldelser og af de mange udgaver; og det har betydelig værdi for eftertiden. Samtiden havde stor nytte af de små bøger, der uden tvivl kom til at spille en vigtig rolle for Danmarks samhandel i denne periode⁹. Eftertiden kan i de små bøger se navnene på købmænd og handlende, embedsmænd m. m. og får tal for håndværkere i de forskellige fag, skippere, befolkningens størrelse m. m., oplysninger, man ofte ellers kun med stor vanskelighed kan finde andre steder. Hist og her mangler en enkelt eller flere af rubrikkerne under en købstad; under Maribo hedder det i 1780, at tallene på håndværkere ej er anmeldt, under Vordingborg, Åkirkeby, Ålborg, Frederikshavn, Kolding og Holstebro mangler de også, ligesom tallene 1770 for Svendborg, Horsens, Vejle og Ebeltoft og ligesom listerne over købmænd for Allinge-Sandvig og Svendborg i 1770, Hasle og Assens i 1780.

Allerede fra starten søgte Holck at skabe en nogenlunde fast ramme for de forskelligartede oplysninger i handelsspejlet. I den første udgave, der som nævnt alene omfattede København, var de handlende opstillet i forskellige grupper, som i et fagregister: grossererere, boghandlere, tømmerhandlere, vinhandlere osv.; de handlende anføres med navn, hvilket var noget nyt. Holck fremfører selv fornuftigt i forordet, at vil nogen sige, det er vel, andre derimod, at det er ilde gjort, så skal denne forskellige dom aldeles ikke anfægte ham. Efter fagregisteret fulgte en række praktiske oplysninger af interesse for han-

delens folk, brevtakster, oplysninger om forsendelsestider, toldbestemmelser, mægleretakster for færgemænd, skibe, auktioner m. m. og priskurant for silkevarer. I 1766-udgaven er København-afsnittet indrettet på lignende måde, men tilføjet en række beskrivelser af handelsforhold, handelskompagnier, fabrikker m. m. I det nye afsnit om de danske provinsbyer står de enkelte byer alfabetisk, med angivelse af de handlende i byen og byens konsumtionsafgifter m. m. I 1767-udgaven er under de enkelte byer tilføjet afsnit om civile embedsmænd, ved bystyret, toldvæsenet, postvæsenet, retsvæsenet, kirken og skolevæsenet, samt militære embedsmænd o. a. Der gives nu også tal for håndværkere, skippere o. a., oplysninger om herregårdene i de enkelte amter eller herreder m. m. samt opregninger af administrative inddelinger. Under rubrikken *Ellers i byen boende* anføres yderligere en del personer; denne rubrik får i 1780 den for datiden meget karakteristiske titel: *Andre i byen boende hæderlige og karakteriserede personer*.

Rækkefølgen af de forskellige rubrikker er ret fast, om end udfyldningen mange steder kan være noget tilfældig. Hele systemet er allerede nu det, der skulle gå igen i de følgende udgaver, når bortses fra enkelte af Lindgreens årgange. Mindre tilføjelser kommer efterhånden til, således rubrikken om indkvarteringen, som antallet af borgere, skatteydere og indbyggere, om deputerede borgere, hospitaler og hospitalsforstandere, doktorer og kirurger, prokuratorer, herbergere, møller i byen og omegnen, markeder, kroer, færgeforbindelser, færgetakster m. m., ligesom der i tilfældige anmærkninger kan findes forskellige oplysninger. At også anmærkningerne var et fast punkt i de spørgeskemaer, der utvivlsomt har dannet grundlag ved indsamlingen, fremgår af, at den før citerede anmærkning fra Vejle 1780: »som her er begæret at anføre«, må henvise til selve rubrikken »Anmærkning«. Det samme afsløres af oplysningen i anmærkningen for Skagen i 1780: »Videre anmærkninger, end som forhen om byen allerede er indberettet og i handelspejlene indrykket, befindes ej af melde«.

Handelsspejlets rubrikker om erhvervslivet

Henimod en halv snes af handelspejlets mange rubrikker er af interesse, når man vil danne sig et indtryk af dansk erhvervsliv og forholdet mellem de forskellige landsdele på dette område, således som det afspejles i Hans Holcks værk.

Under rubrikken *Tallet på borgerskabet og samtlige indvånere* anføres for mange byer forskellige befolkningstal. Rubrikkens udfyldning viser, hvor lidt

man har været indstillet på at give faste, ensartede oplysninger. For nogle byer anføres tallet af borgere, dvs. sådanne, der havde borgerskab, evt. omfattende enker, der bruger næring, for andre tallet af ekstraskatteydere – alle indbyggere over 12 år, der i tiden 1762–1812 pålignedes en særlig hovedskat eller personskat – for andre det samlede indbyggertal, enten »samtlige sjæle«, »gamle og unge« eller samtlige indbyggere over 12 år. Fra Skagen har man i 1780 den pudsige formulering: »Samtlige i byen boende kan regnes ungefær til 130 personer, foruden hustruer og børn«. Flere steder opgives dog resultatet af to eller flere af disse optællingsmåder. Et særsyn er det, når der i 1780 for Nyborg anføres: »Tallet på borgerskabet og samtlige indvånere: Byen består af 288 publikke og partikulære huse og bygninger, hvorunder er begrebet tillige alle dem, som er på jurisdiktionen«. En sådan nødløsning har man ikke engang kunnet præstere i Lemvig. Man har der fuldstændig givet op over for problemet; i 1770 anføres intet, og i 1780 skriver man: »Tallet på borgerskabet og samtlige indvånere kan ej bestemmes, som noget, der daglig både formindskes og formeres efter omstændighederne«.

Sammenligner man handelsspejlets indbyggertal med dem, der kendes fra folketællingen 1769, får man, som det fremgår af tabel 1, et levende indtryk af, hvor vanskeligt det har været for datiden at skaffe sig sikre oplysninger om noget så forholdsvis enkelt som byers indbyggertal. Kun for to byer, Bogense og Nibe, opgives i 1770 tallet fra folketællingen i 1769, for én, Marstal, i 1780 tallet fra denne folketælling. For alle de øvrige byer er der større eller mindre afvigelser fra folketællingen. Som regel ligger handelsspejlets tal en del, nu og da meget, under folketællingens. Som eksempler kan anføres, at for Roskilde er Holcks tal 1770 og 1769-folketællingens henholdsvis 1.600 og 1.711, for Holbæk 1.000 og 1.223, for Odense 4.000 og 5.464, for Grenå 600 og 704. Når der i 1770 for Nakskov anføres tallet »omtrent 489 mennesker af gamle og unge«, må der være tale om tallet for enten ekstraskatteydere eller borgere, idet folketællingens tal 1769 er 1.173. Det samme gælder den vildledende oplysning 1780 fra Varde: »Indvånernes tal er 179, hvor mange af disse er borgere, vides ikke bestemt«.

I flere tilfælde ligger handelsspejlets tal dog over folketællingens, således for Hillerød, hvor de to tal er henholdsvis 1.600 og 1.114, og for Ringsted, hvor tallene er 1.000 og 705. I almindelighed har man i byerne ikke været klar over, hvor stort folketallet var. Måske spiller forholdet til skattevæsenet her en rolle. En del forklares dog sikkert af, at gevorbne ryttere, dragoner og soldater m. m. ikke blev medtalt, kun deres koner og børn¹⁰. Hvorledes man i øvrigt forsøgte at nå frem til en opfattelse af byernes folketal, har man et eksempel på fra Svendborg i 1780; det hedder her, »og kan de samtlige ind-

våneres tal sikkert regnes til 8.000 sjæle, da her årligt fødes over 50, og lige så mange omtrent ved døden afgår«.

Under rubrikken *Købmændene* eller *Købmænd og handlende* anføres navnene på byens købmænd og handlende, ofte med tilføjelser om de vareområder, som hver enkelt handlede med. Fra Århus meldes således i 1770, at Friderich Raae handler med alenkram, specerier og grove varer samt tømmer og korn, og at Jørgen Rasmussen handler med alenkram, specerier og grove varer samt vin og brændevin. Man får således en mængde oplysninger om købmænd og handlende; men oplysningerne er næppe altid fuldstændige eller udtømmende. Uden tvivl har udvælgelseskriterierne nu og da vekslet fra by til by og gennem årene. Nogle steder kan være foretaget en vis skelnen mellem større handlende, der skulle med, og mindre, der ikke skulle. I 1770 nævnes under Fredericia til sidst under de handlende fem jøder, hvis handelsområder opregnes, hvorefter der tilføjes: »De øvrige handlende jøder tager deres varer hos ovenanførte, hvormed de søger markeder«. Når handelsspejlet for 1770 anfører 12 købmænd fra Nibe, mens handelsspejlet for 1780 har hele 34, må der være tale om vilkårlighed og usikkerhed ved registreringen. At der *kan* forekomme overensstemmelser i bevægelser i materialet, har man et eksempel på for Ribes vedkommende. Befolkningstallet var her i 1769 2.100, i 1801 kun 1.994; svarende hertil har handelsspejlet i 1770 142 håndværkere, i 1780 kun 128, og samtidig hermed falder antallet af forskellige håndværksfag fra 32 til 28; til gengæld stiger tallet for købmænd ganske vist fra 6 til 12.

Usikkerhed og vilkårlighed i registreringen af de enkelte købmænds vareområder forekommer også. I almindelighed er der ikke store variationer fra 1770-til 1780-udgaven for de enkelte byer. Sjældent sker det som for Storeheddinge, at købmændene i 1770, fem i alt, er registreret under »bondehandel« og i 1780, nu kun fire, under hørkram, isenkram, tobak, urtekram, vin, kramvarer, hør, hamp, sild, salt, tran. At tilfældet har spillet ind ved registreringen af købmænds vareområder, synes også at fremgå af det forhold, at mens der for Ålborg i 1770 ikke anføres nogen købmænd, der handler med isenkram, nævnes isenkram ved én købmand i Sæby det nævnte år, og i 1780 endda ved seks.

I almindelighed er der dog ikke tale om store forskelle fra 1770-udgaven til 1780-udgaven. Som det ses af tabel 1, går tallene for nogle byer lidt op, for andre lidt ned, måske i almindelighed i overensstemmelse med de økonomiske og befolkningsmæssige forhold. Det må dog bemærkes, at der for en by kan være tale om en nedgang i tallet af købmænd samtidig med, at folketallene 1769 og 1801 viser en vækst i befolkningstallet, således som det ses for f. eks. Ålborg. Måske er 1770-udgaven mere fuldstændig end 1780-udgaven.

TABEL 1

By- og landbefolkning 1769-1801 og byernes erhvervsforhold 1770 og 1780

Byerne står inden for hver landsdel i størrelsesorden efter indbyggertallene 1769

Byens navn	Folke- tælling 1769 1801	Holck 1770-1780			Købmænd 1770-1780		Håndværkere 1770-1780		»Fa- briks- virks.« 1770- 1780	Skip- pere 1770- 1780	Skibe 1770- 1780	Skibenes læstetal 1770- 1780
		I alt	Ekstra- skatte- ydere	Borgere	I alt	fordelt på antal fag	I alt	fordelt på antal fag				
København	70.500 100.975				346-315	-	-1.635	-45	112-97	-381		
<i>Sjælland (med Møn)</i>												
Helsingør	3.669 5.282	3.381-3.300		400-400	32-35	14-11	173-174	44-42	2-8	80-80	-7	
Roskilde	1.711 1.768	1.600-		100-	10-12	8-9	105-89	34-27	3-4			
Næstved	1.404 1.785		-950	-200	8-10	7-7	91-93	28-29	-2			
Køge	1.403 1.527	-780		164-146	12-9	9-5	105-84	28-25	-1	3-3	-3	
Slagelse	1.379 1.732	1.200-	-980	180-150	7-16	5-5	83-74	29-26	1-1			
Korsør	1.357 1.219	1.200-800	-660	150-120	17-13	8-10	64-45	23-12	-1		-6	
Kalundborg	1.337 1.322	1.264-1.220		160-110	30-33	16-8	80-60	25-21	1-1		10-7	
Holbæk	1.223 1.332	1.000-	-880	110-123	15-14	8-7	79-77	28-27				
Hillerød	1.114 1.214	1.600-1.000	-750	150-140	7-11	3-3	72-40	29-21	1-3			

Vordingborg	802 931	750-		90-	10-9	12-	64-	26-		4-	
Stege	798 917	850-		-102	12-8	3-6	61-35	22-14	1-1		
Ringsted	705 817	1.000-687	-533	-107	3-7	8-8	53-52	23-20	-2		
Skelskør	592 567	800-520	-332	70-61	7-10	5-10	40-28	18-10	7-7	7-7	-59 ^{1/2}
Sorø	532 592	-380	-310	-67	6-7	8-4	61-42	27-19			
Storeheddinge	514 576	400-	-388	86-156	5-4	1-8	27-26	12-12	-1		
Nykøbing Sj.	500 615		-383	-96	3-4	11-5	41-52	15-17	-1		
Præstø	385 480	500-	-280	-50	3-6	9-6	27-33	16-11		4-5	31-44
Frederikssund	216 262	-250		30-32	4-3	4-3	13-20	11-12			
Hørsholm					3-	3-	20-	9-			
Slangerup		500-400		80-66	4-2	3-1	35-30	19-15			
<i>Bornholm</i>											
Rønne	2.058 2.436	2.000-2.000		-344	9-11	-4	151-160	28-		-ca. 10	10-ca. 10
Neksø	1.173 1.274	489-8-900		-300	6-11	-2	66-69	23-22		16-14	
Svaneke	562 663	591-500		-200	5-8	-4	31-36	11-11		1-3	
Allinge-Sandvig	521 585	484-500		-130	-1	-1	16-22	6-8			

Byens navn	Folke- tælling 1769 1801	Holck 1770-1780			Købmænd 1770-1780		Håndværkere 1770-1780		»Fa- briks- virks.« 1770- 1780	Skip- pere 1770- 1780	Skibe 1770- 1780	Skibenes læstetal 1770- 1780
		I alt	Ekstra- skatte- ydere	Borgere	I alt	fordelt på antal fag	I alt	fordelt på antal fag				
Hasle	435 513	-400		-100	2-	1-	19-15	9-7				
Akirkeby	361 455	305-320		-90	2-2	-1	17-	10-				
<i>Lolland-Falster</i>												
Nakskov	1.287 1.671		-9-1.000	181-150-60	25-20	7-7	90-87	25-23		-12	22-8	
Nykøbing F.	1.039 1.079	-1.000	-798	160-100	16-13	4-6	89-73	30-28		9-7	11-10	
Rødby	650 776			102-76	7-5	3-	63-68	13-13		6-4	7-5	
Maribo	506 686			92-	8-8	4-4	50-	21-		2-4	-4	
Nysted	489 690			100-	6-9	5-4	50-54	15-15		7-6	7-6	
Stubbekøbing	488 467		-342	61-64	6-8	3-3	51-46	20-18		4-4	4-4	
Sakskøbing	424 549		-380	70-90	7-8	3-5	44-44	15-12		4-5	4-5	
<i>Fyn og Langeland</i>												
Odense	5.464 5.782	4.000-4.000	-2.000	-600	34-37	25-19	333-325	46-46	5-9	-30	25-30	
Svendborg	1.815 1.942	-8.000	-1.000	300-250-60	-34	-8	-132	-30		20-24-		

Nyborg	1.637 1.866	1.500-		100-	15-15	3-7	58-46	22-17	1-1	-14	22-14	
Assens	1.139 1.443	1.100-1.100-50	-850-70	170-170	10-	14-	104-113	28-30	-1	-9	-8	-57 ¹ / ₂
Fåborg	1.136 1.061	1.500-		151-	14-15	5-6	63-53	20-13		-23	-23	
Rudkøbing	814 1.141		700-	110-	15-11	8-	92-69	27-22			13-15	176-
Middelfart	736 1.019			-94	6-9	4-4	51-67	18-23		5-9	5-9	
Kerteminde	706 1.045		-450	65-87	13-11	7-7	42-30	19-13		2-10		
Bogense	430 760	430-110		-76	8-7	6-2	33-26	17-14		-6	-6	
<i>Nordjylland</i>												
Ålborg	4.425 5.579		3.000-	386-	69-58	18-	233-	38-	5-4	36-	36-	836 ¹ / ₂ -
Nibe	1.029 1.044	1.029-	735-6-700	90-	12-34	3-	39-41	12-12		7-7	7-7	77-
Thisted	815 1.068				13-18	5-10	54-56	21-21	-1	6-6	3-6	
Skagen	704 834			130-130	6-5	4-	7-5	4-		-11-12	-11-12	
Hjørring	598 744	-500	490-400	-120	5-12	5-3	32-34	11-14				
Frederikshavn (Fladstrand)	587 463		250-		9-10	8-2	6-	4-		-8		

Byens navn	Folke- tælling 1769 1801	Holck 1770-1780			Købmænd 1770-1780		Håndværkere 1770-1780		»Fa- briks- virks.« 1770- 1780	Skip- pere 1770- 1780	Skibe 1770- 1780	Skibenes læstetal 1770- 1780
		I alt	Ekstra- skatte- ydere	Borgere	I alt	fordelt på antal fag	I alt	fordelt på antal fag				
Nykøbing M.	555 651	392-370		17-38	16-14	4-	18-32	12-13			-3	
Sæby	487 517	-470	340-350	-36	5-10	7-6	17-38	9-14				
Løgstør	392 463	-338	240-221	-150	9-7	2-3	19-16	10-10		-11	2-7	
<i>Østjylland</i>												
Århus	3.837 4.102	3.200-	-22-2.300	300-290	52-45	15-14	150-128	40-28	-4		31-31	-391
Randers	2.901 4.562	3.000-2-3.000		-450	35-35	12-	107-178	26-35	2-2	-21	25-24	-428
Fredericia	2.813 3.474	2.500-		270-260	14-7	10-	103-105	28-26	-3	-3		
Horsens	2.738 2.396	-2.200	-1.683	-448	32-40	7-12	-99	-13		-24	-21	-286 ¹ / ₂
Kolding	1.510 1.672				11-11	8-	75-	17-			5-	66 ¹ / ₂ -
Vejle	957 1.310				5-8	6-5	-76	-24	1-2		-1	
Grenå	704 760	600-670	-540	110-150	11-9	4-5	50-30			9-6	8-6	
Skanderborg	566 488	470-406	-352	40-62	8-7	6-6	44-41	16-18				
Ebeltoft	563 598		-400		8-7	4-	-42	-16		-5	-5	

Hobro	492 488	450-470	-360	60-50	7-8	5-4	46-35	22-18	5-	-5	-88 ^{1/2}
Mariager	402 414	300-400	-290	44-64	7-7	7-7	21-41	11-17	5-4	-1	
<i>Vestjylland</i>											
Viborg	2.221 2.379	-1.900	-1.461	-300	11-12	13-7	127-120	37-29	5-6	-1	
Ribe	2.130 1.994			-310	6-12	7-10	142-128	32-28		-2	
Holstebro	688 853	700-		100-100	28-17	3-	65-	23-			
Varde	670 1.020	800-		127-179	11-10	6-	72-51	26-19			
Ringkøbing	508 771		-245	-80	12-15	-7	25-29	16-8	1-10	1-	
Skive	438 520		-350		15-13	4-	37-36	15-12	5-6	-6	
Lemvig	320 375				13-13	5-5	15-16	11-12	-4	-4	
<i>Sønderjylland</i>											
Haderslev	3.141 3.635					-12					
Abenrå	2.701 2.834					-20					
Sønderborg	- 2.761										

Byens navn	Folke- tælling 1769 1801	Holck 1770-1780			Købmænd 1770-1780		Håndværkere 1770-1780		»Fa- briks- virks.« 1770- 1780	Skip- pere 1770- 1780	Skibe 1770- 1780	Skibenes læstetal 1770- 1780
		I alt	Ekstra- skatte- ydere	Borgere	I alt	fordelt på antal fag	I alt	fordelt på antal fag				
Tønder	-		-1.900		-57		-191		-1			
Augustenborg flække	-											
Christiansfeld flække	-				-3		-9		-4			
Højer flække	-											
Løgumkloster flække	-											
Nordborg flække	-						-49			-4	-4	
<i>Ærø</i>												
Ærøskøbing	1.138 1.291	-1.138	838-830-50	202-	26-19	9-	52-42	24-16	-2		44-56	
Marstal	760 1.449				6-	3-	7-	5-			65-	

Anm.: Folketallene for Sønderjylland og Ærø er fra folketællingen 1803.

Kilde: Statistisk Tabelværk, I, 1835, Hans Holck: Handelsspejl 1770 og 1780 og Aksel Lassen: Fald og fremgang, s. 323-325.

Alligevel er der i tabel 1 forsøgt en sammentælling for de enkelte landsdele. Tager man landet under ét, forekommer der henved 50 forskellige grupper, efter at en del mere tilfældigt forekommende varer er lagt ind under grupper, der ellers rummer disse, således hør, hamp, humle og tjære under grovvarer, citroner, oliven og lignende under urtekram osv. Flere af de henved 50 grupper forekommer kun under enkelte byer, men det kan være udtryk for særlige forhold. Dette er vel tilfældet, når Nibe i 1770 har 12 købmænd, der noteres for sildehandel, eller når Tønder har 26 købmænd, der noteres som kniplingskræmmere. Som en særlig gruppe handlende anføres flere steder for sig én eller flere jøder; sådanne nævnes ikke blot i København, hvor det i 1770 oplyses, at der var 158 familier; men også i byer som Ringsted, Roskilde, Nyborg og Fredericia.

Under rubrikken *Håndværkere* anføres for de enkelte byer tallene for håndværkere inden for de forskellige håndværk: bagere, bødkere, drejere osv., i 1770-udgaven opstillet alfabetisk, i 1780 til dels alfabetisk. Holcks tavler medtager henved 70 forskellige fag, hvortil kommer, at der flere steder anføres enkelte fag, som ikke hører under håndværk, således gartnere, podemænd, vognmænd og værtshusholdere, musikanter, i København prammænd, færgeomænd, stenførere, vintappere, bryggere, brændevinsbrændere; sådanne fag er i tabel 1 og 2 ikke medtalt under håndværk.

Som ved købmændene møder man ved håndværkerne inkonsekvenser i handelsspejlets opstillinger. For Ribe anføres således i 1770 ni *klejn- og grovsmede*, mens betegnelsen i 1780 er tolv *smede*.

Specifikationerne på små grupper har muligvis medført, at tallene for håndværkere er mere sikre, end de ellers ville have været. Man har dog manglet en kontrol derved, at håndværkernes navne ikke angives. Fejl har næppe kunnet undgås. Sammenholder man tallene fra 1770 og 1780, vil man se lignende forhold som ved tabellerne for købmændene, således som det fremgår af tabel 1.

Under rubrikken *Fabriker*, i 1780 *Fabrikører og manufakturister*, anføres for en del byer og landdistrikter navnene på personer eller virksomheder, der ikke henregnedes under håndværk. Mange virksomhedstyper forekommer, især i København, således som det fremgår af tabel 3.

Under rubrikken *Skipper*, i 1780-udgaven *Byens fartøjer og skipper*, anføres for en del købstæder navnene på skipper, evt. med angivelse af deres skibes størrelse i læster. Disse oplysninger er dog temmelig tilfældige, således som det fremgår af tabel 1. Noget lignende gælder for de tilfældige oplysninger om byernes havne, der meddeles under samme rubrik eller under anmærkninger.

Under rubrikken *Anmærkning* findes forskellige tilfældige oplysninger; adskillige drejer sig om økonomiske og erhvervsmæssige forhold.

❁ 571 ❁	❁ 572 ❁
Andre Kongelige Betiente og Privilegerede.	Skippere.
Herman Ponk Alberg, Apotheker.	Anders Bang.
Engelman Alberg, Farver.	Anders Ginnirup.
Kjøbmændene.	Jörgen Broch.
Jens Nielsen Bang, handler med Korn og grove Vahre, samt lidet Specerier.	Jens Rasmussen Bang.
Peder Bang, samme Handel.	Jacob Möller.
Hans Broch, ligesaa, og lidet Alenfram.	Jens Christian Boelsman.
Ove Christian Broch, samme Handel.	Rasmus Nielsen.
Jens Christian Juel, ligesaa.	Peder Sørensen.
Rasmus Juel, ligel.	Rasmus Udien.
Erik Kleistrup, ligel.	Sartzier.
Sören Mau, Korn og grove Vahre, samt lidet Specerier.	Otte Stykker, bestaaende af Sager og Galliajer, fra 6½ til 17 Læster.
Rasmus Schifter, ligesaa, samt Alenfram.	Seiladsen til Byen er meget besværlig formedelst den aadne Kieude og forfaldne Havn, som har sit Udløb fra en Søe, kaldet Colind Sund.
Anders Stierfen, Korn og grove Vahre, samt Specerier.	I Byen er 110 Borgere, og omtrent 600 Mennesker fra 12 Aar og derover.
Jens Paulin Winther, ligesaa, samt Alenfram.	Posten ankommer Lørdag og Onsdag, og afgaaer Søndag og Tirsdag.
Haandværkere.	Byetinget, saavel som Nørre Herreds-Ting, holdes paa Raadhuset hver Mandag af forbemeldte Rettens Betientere.
Bagere 3	Byens Jorder er Hartkorn 80 Tdr. 4 Skpr. 3 Ffr.
Barberer 1	Rettens Betientere.
Bogbindere 1	Hr. Kammerraad Niels Erich Behr, Byefoged i Grenaae, samt Herredsfoged i Nørre Herred.
Bødkere 2	Peder Bay, Bveskriver i Grenaae, Herredskriver i Nørre Herred, samt Dircedommer til No
Dreiere 2	
Felberedere 3	
Glarnefæere 1	
Grovsmede 2	
Guldsmede 1	
Hanskeimagere 1	
Hattemagere 2	
Kandestøbere 1	
Kobbersmede 1	
Kleinsmede 1	
Mallere 2	
Parykmagere 1	
Sadelmagere 1	
Skomagere 8	
Skrædere 5	
Slagtere 2	
Snedkere 4	
Tømmermænd 2	
Uhrmagere 1	
Vævere 2	

Handelsspejlet 1770 om Grenå.

Beskrivelsen af Grenå fylder i denne udgave 1½ side. Spalte 571 og 572 oplyser om købmænd og håndværkere, skippere og fartøjer, borgerne, posten, bytinget, byens jorder og rettens betjente.

Handelsspejlet om dansk erhvervsliv 1770 og 1780

I 1770 var der i kongeriget Danmark i alt 66 egentlige købstæder foruden tre, Allinge-Sandvig, Frederikshavn (Fladstrand) og Løgstør, der medregnes i det følgende, og i den nuværende danske del af hertugdømmet Slesvig var der 5 købstæder og 6 flækker, nemlig i Sønderjylland henholdsvis 4 og 5, på Ærø henholdsvis én og én ¹¹. Langt størstedelen af disse købstæder var dem, vi kender den dag i dag. Enkelte af dem er siden forsvundet som købstæder, nemlig Slangerup og Hørsholm; til gengæld var dengang en del bebyggelser endnu ikke nået ind i købstædernes rækker; det gælder Frederiksværk, Allinge-Sandvig, Frederikshavn, Nørresundby, Løgstør, Brønderslev, Silkeborg, Herning, Struer, Esbjerg og Skjern, og i det gamle slesvigske område Marstal; enkelte af de sidstnævnte er dog medtaget eller nævnt hos Holck, der også omtaler flere handelspladser, nemlig Allinge-Sandvig, Frederikshavn (Fladstrand), Løgstør og Marstal; disse fire byer er også her medregnet blandt købstæderne, mens de øvrige, landsbyerne Herning, Skjern osv. ikke medtages.

Den store vrimmel af købstæder overskues bedst, når man ser byerne i enkelte større områder under ét. Naturligt er det her at betragte købstæderne i følgende områder: først København for sig, dernæst det øvrige Sjælland med Møn, derefter Lolland-Falster, Fyn med Langeland, Nordjylland, Østjylland og Vestjylland; endelig Sønderjylland, den del af det gamle hertugdømme Slesvig, der i dag hører under Danmark; til hertugdømmet Slesvig hørte i 1700-årene også Ærø.

Områderne er naturligt afgrænset, idet det dog må bemærkes, at til Nordjylland regnes Hjørring, Thisted og Ålborg amter, til Østjylland Randers, Århus, Skanderborg og Vejle amter, til Vestjylland Ringkøbing, Viborg og Ribe amter og til Sønderjylland Haderslev, Åbenrå-Sønderborg og Tønder amter ¹².

Om de mange købstæder giver Holcks handelsspejl en mængde mere eller mindre fuldstændige oplysninger vedrørende handel, industri og håndværk m. m. Hvad ser man, når man ser i spejlet?

I tabel 1 og 2 er en række af de mange oplysninger søgt opstillet i en overskuelig form, og sammentællingerne viser de enkelte områders stilling i forhold til hinanden. Ved en vurdering af tallene må de ovenfor anførte usikkerhedsmomenter tages i betragtning. I hovedtræk afslører tallene dog vistnok visse forhold, der var karakteristiske for de danske købstæder i slutningen af 1700-årene ¹³.

I henseende til indbyggertal dominerer København ganske billedet. I 1769 boede 47 % af kongerigets byboere i hovedstaden, i 1801, efter en vækst for

TABEL 2

By- og landbefolkning 1769-1801 og

Område	Købstæder					Land- distrikter	Købstæder og land- distrikter
	Antal*)	Folketal 1769	Gennem- snitlig størrelse 1769	Folketal 1801	Gennem- snitlig størrelse 1801	Folketal 1801	I alt 1801
København	1	70.500	—	100.975	—	—	100.975
Sjælland (med Møn)	20	19.641 ¹⁾	1.091 ¹⁾	22.938 ¹⁾	1.275 ¹⁾	218.616 ²⁾	241.554
Bornholm	5+1	5.110	852	5.926	988	13.589	19.507
Lolland-Falster	7	4.883	698	5.918	845	46.978	52.896
Fyn og Lange- land	9	13.877	1.541	16.059	1.784	105.311	121.370
Nordjylland	7+2	9.592	1.066	11.363	1.262	109.598	120.961
Østjylland	11	17.483	1.589	20.264	1.842	123.030	143.294
Vestjylland	7	6.975	996	7.912	1.130	116.926	124.838
Kongeriget Danmark	67+3	148.061	1.158 ³⁾	191.347	1.349 ³⁾	734.048	925.395
Sønderjylland	4+5	—	—	—	—	—	—
Ærø	1+1	1.898	949	2.740 ¹⁶⁾	1.370	4.835 ¹⁶⁾	7.575 ¹⁶⁾

*) med + er markeret de tre byer, der ikke er købstæder: Allinge-Sandvig, Frederikshavn (Fladstrand) og Løgstør, samt de sønderjyske flækker.

1) heri mangler tallene for Slangerup og Hørsholm. - 2) herunder Slangerup og Hørsholm. - 3) de to tal er henholdsvis uden og med København. - 4) tallene er fra 1780. - 5) heri mangler tal for Vordingborg. - 6) heri mangler tal for Allinge-Sandvig. - 7) heri mangler tal for Hasle. - 8) heri mangler tal for Akirkeby.

Kilde: Statistisk Tabelværk, I, 1835, Hans Holck: Handelsspejl 1770 og 1780 og Aksel Lassen: Fald og fremgang: s. 323-325.

hovedstaden siden 1769 på 43 %, 53 %. I henseende til antallet af købmænd og handlende og håndværkere dominerede hovedstaden dog ikke; mens antallet af købmænd og håndværkere i provinsens købstæder udgjorde henholdsvis 1,1 og 5,5 % af provinskøbstædernes indbyggere, var tallene for København henholdsvis 0,5 og 2,3 % (tallet for håndværkerne for København er fra 1780, idet der ikke bringes noget tal i 1770-udgaven). I København har vel i hvert fald handelsvirksomhederne været større end i provinsen, og derfor var der færre handlende; det har dog også her spillet ind, at hovedstadens befolkningsstruktur var en helt anden end de andre byers, med hoffet, embedsstanden, den store garnison og studenterne og den store gruppe af tyende; af betydning har også været, at handelsspejlet kun registrerer hovedpersoner inden for handelen, ikke småhandlende. I henseende til antallet af varegrupper og håndværksfag dominerer København derimod; under handelen anføres vel blot 13 forskellige hovedgrupper, men under flere af disse, ikke mindst under gresse-

byernes erhvervsforhold 1770 og 1780

Købstadboere i % af hele befolkningen	Købmænd 1770		Håndværkere 1770		Købmænd 1780	Håndværkere 1780	Fabriksvirksomheder købstæder		Fabriksvirksomheder landområder	
	Tal	% af købstædernes indb.	Tal	% af købstædernes indb.			1770	1780	1770	1780
—	346	0,5	1.635 ⁴⁾	2,3 ⁴⁾	315	1.635	112	97	—	—
8,5	198	1,0	1.294	6,3	213	1.054 ⁵⁾	9	26	25	34
32,0	24 ⁸⁾	0,5 ⁸⁾	300	6,1	33 ⁷⁾	302 ⁸⁾	—	—	1	1
11,2	75	1,5	437	9,0	71	372 ⁹⁾	—	—	2	2
13,2	115 ¹⁰⁾	1,4 ¹⁰⁾	776 ¹⁰⁾	6,5 ¹⁰⁾	139 ¹¹⁾	861	6	11	—	1
9,9	144	1,5	425	4,4	168	222 ¹²⁾	5	5	—	2
14,0	190	1,1	596 ¹³⁾	4,6 ¹³⁾	184	775 ¹⁴⁾	3	11	7	9
6,4	96	1,4	483	7,0	92	380 ¹⁵⁾	5	6	1	2
20,7 ³⁾ 9,8	1.188	0,8	5.946	4,0	1.215	5.601	140	156	36	51
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36,2	32	1,7	59	3,1	19	42	—	2	—	—

- 9) heri mangler tal for Maribo. - 10) heri mangler tal for Svendborg. - 11) heri mangler tal for Assens. - 12) heri mangler tal for Ålborg og Frederikshavn. - 13) heri mangler tal for Horsens, Vejle og Ebeltoft. - 14) heri mangler tal for Kolding. - 15) heri mangler tal for Holstebro. - 16) tallene er fra folketællingen 1803.

terne, forekommer adskillige varer, således at der nævnes mere end 50 forskellige varegrupper, hvoraf flere ikke forekommer under provinsbyerne, således især blandt de udenlandske varer; under håndværk forekommer 45 fag. De større provinsbyer kan vel have tal, der for håndværkernes vedkommende når en lignende størrelse, således forekommer i Helsingør 44 fag, i Odense 46, i Ålborg 38, i Århus 40; men der forekommer færre grupper under de handlende, i de nævnte byer således henholdsvis 14, 23, 18 og 15; og de mindre købstæder kommer langt bagefter, som Maribo med tal på henholdsvis 4 og 21 og Hjørring med tal på 4 og 11.

Ikke mindst i henseende til fabriksvirksomheder dominerer København ganske. Her som på andre punkter er handelsspejlet vel ikke fuldstændigt; mange virksomheder kan være glemt, og vilkårlighed er uundgåelig. Det, der i én købstad er anført som en fabrik, kan dække sig under en håndværker i en anden. Og i hvert fald fra en enkelt egn meldes om fabriksvirksomhed, eller

TABEL 3

Fabrikker og

Område 1 = købstæder 2 = landdistrikter	Klæde- og tekstilfabrikker																				
	Baj, filt	Bånd	Ems, rask m. m.	Flonel	Fløjl, silke	Huer	Kalcmank	Kamelot	Kattun	Klæde	Klædemøller	Linnedbånd	Lærred	Multum	Olmærdug	Sejldugsfabrikker	Serge	Silketøj	Strømper, huer	Tøjtrykkerier	Tøj, uldent
København	5	9	5	4	4	3	1	1	2	21	1	1	1	2		1	6	11		3	
Sjælland	1									1	1									1	
	2									3	2				1		1			1	
Bornholm	1																				
	2																				
Lolland-Falster	1																				
	2																			1	
Fyn og Lange- land	1									1										2	
	2																				
Nordjylland	1																			1	
	2																				
Østjylland	1																			1	
	2																				
Vestjylland	1									5											
	2																				
Kongeriget Danmark	1	5	9	5	4	4	3	1	1	2	28	1	1	1	1	2	1	6	11	5	3
	2										3	2				1	1			2	
I alt	5	9	5	4	4	3	1	1	2	31	3	1	1	1	2	1	1	7	11	5	5

rettere: fabriktionsvirksomhed, der ikke har kunnet registreres under virksomheder: Fra Viborg amt omtales fra forskellige egne fabrikation af sorte gryder eller jydepotter, uldstrømper og trøjebinding og træskomageri, som ikke er opgjort på linje med den øvrige virksomhed, selv om karakteren af denne i mange tilfælde ikke har afvejet meget derfra¹⁴. I sammestillingen i tabel 3 er en vis vilkårlighed i handelsspejlets registreringer søgt mindsket ved ikke at medtælle visse virksomheder, som forekommer temmelig sporadisk, men som sandsynligvis har været at finde i adskillige købstæder, nemlig farverier, eddike- og hvidtølsbryggerier og skibsværfter; heller ikke vand-, vind- og hestemøller er medtalt, med mindre det fremgår, at der er tale om klædemøller, stampemøller eller lignende; forholdene omkring mel- og grynmøller er så tilfældige, at det næppe er rigtigt at medtage disse.

Under hovedstaden anfører Holck i 1770 ikke mindre end 112 af de i alt

manufakturer 1770

															Andre virksomheder												
Adamsfabrikker	Farvefabrikker	Futteralmagerier	Instrumentfabrikker	Kalk- og teglbrænderi, porcelæn, fajance	Kamferaffinaderier	Kanonstøberier og krudtfabrikker	Kobber-, messing- og jernværker	Kortfabrikker	Kønrøgsfabrikker	Lakfabrikker	Limfabrikker	Oliemøller	Papirfabrikker	Propskærerier	Salpeterværker	Skedevandsfabrikker	Skindstamper	Stenbrud	Sukkerraffinaderier	Sæbesyderier	Tobakspibefabrikker	Tranbrændierier	Trykkerier	Voksdugsfabrikker	Voksløstfabrikker	I alt	
	1	1			1		1	1		3	1		1						13	5	1				1	1	112
			1									1			1				3								9
			4			2	6					2	1		1		1										25
																		1									1
1																											2
																			1	1		1					6
				1															1	1			1				5
									1										1								3
	1						5						1														7
																											5
			1																								1
		1	1	1	2	1		1	1	1	3	1	1	1	1				19	7	1	1	1	1	1	1	140
1	1		5			2	11					2	2		1		1	1									36
1	1	1	1	7	1	2	12	1	1	3	1	2	3	1	1	1	1	1	19	7	1	1	1	1	1	1	176

176 fabriksvirksomheder, han nævner i 1770; af de 64, der anføres i provinsen, ligger endda de 19 i Københavns amt og på Frederiksberg. Og for flere byers vedkommende, således Køge og Ringsted, fremgår det, at et spinderi eller lignende er oprettet på initiativ fra København.

Langt bagefter København kom de mange små købstæder i provinsen. I gennemsnit havde de, når der bortset fra København, i 1769 kun 1.158 indbyggere, i 1801, efter en vækst på kun 15,9 % siden 1769, 1.349 indbyggere. Gennemsnittallet svingede dog en del fra provins til provins, ligesom byudviklingen, således som det fremgår af tabel 2. Mens 32 % af indbyggerne på Bornholm i 1801 boede i købstæder, var kun 6,4 % af indbyggerne i Vestjylland købstadboere. Højest var købstadboerprocenten i den slesvigske landsdel Ærø, ikke mindre end 36,2 %; handelsspejlet nævner i 1770, at Marstals indvånere består mest af skippere, fiskere og bønder; måske har man en del af

TABEL 4
De fire store provinskøbstæder 1769–70

	Indb. 1769	Købmænd		Håndværkere		Fabrikker	
		1770	% af indb.	1770	% af indb.	1770	1780
Odense	5.464	34	0,6	323	5,9	5	9
Ålborg	4.425	69	1,6	233	5,3	5	4
Århus	3.837	52	1,4	150	3,9	—	4
Helsingør	3.669	32	0,9	173	4,7	2	8

Kilde: Aksel Lassen: Fald og fremgang, s. 323–25, og Hans Holck: Handelsspejl 1770 og 1780.

forklaringen her; inden for skibsfarten havde Ærø en fin placering. Det største gennemsnitlige indbyggertal havde købstæderne i Østjylland, med 1.589 indbyggere, tæt fulgt af Fyn og Langeland, med 1.541 indbyggere, mens Bornholm var nede på 852 og Lolland-Falster på 698 indbyggere pr. købstad.

Over 3.500 indbyggere havde i 1769 kun fire danske byer, Odense, Ålborg, Århus og Helsingør, der hver havde henholdsvis 3,7, 3,0, 2,6 og 2,5 % af de

TABEL 5

Købmænd og handlende i 15 byer 1770, d

Købstad	Grosserer	Alenkran	Apotekere	Boghandlere	Bondehandel	Brændevin	Fabrikvarer	Fedevarer	Fisk	Galanteri	Glas	Glas, norsk	Grovvarer	Handsker	Hørkram	Isenkram	Kinesiske varer	Klæde
København	46	—	7	7	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	36	15	—	—
Helsingør	1	—	1	—	—	17	—	—	—	1	1	—	1	—	—	3	—	—
Frederikssund	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rønne	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Åkirkeby	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nakskov	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	22	—	—	—	—	—
Sakskøbing	—	—	—	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Odense	—	12	1	1	6	—	2	—	1	3	—	1	1	1	1	4	4	—
Bogense	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—
Ålborg	—	—	1	—	1	3	—	—	—	—	—	1	46	—	—	—	—	3
Løgstør	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—
Århus	—	12	1	—	—	8	—	3	—	—	—	—	37	—	—	7	—	—
Mariager	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	—	—
Viborg	—	1	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	1	1	—
Lemvig	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	9	—	—	—	—	—

Anm.: De medtagne byer er foruden København den største og den mindste købstad i hver af landsdelene Sjælland, Bornholm, Lolland-Falster, Fyn, Nordjylland, Østjylland og Vestjylland.

danske købstæders indbyggere. Under 1.000 indbyggere havde ikke færre end 44 af de 66 (69) provinskøbstæder i 1769. Selv om byer som Odense, Ålborg og Århus lå langt bagefter København, var de dog ganske dominerende i de områder, hvor de lå. Mens købmændene i disse byer vel procentvis i forhold til indbyggertallene svarer til eller er færre end i de provinser, hvori byerne ligger – jfr. tabel 1 og 4 – idet forretningerne formentlig har været større, ligger procenten af håndværkere lidt over den i de pågældende provinser som helhed. Og som ovenfor vist spreder både handel og håndværk sig over langt flere fag, virksomhederne er vel, ligesom erhvervslivet i det hele, mere specialiserede end i de mindre købstæder, jfr. tabel 5 og 6. Også forholdsvis mange af provinsens fabrikker anføres under de større byer; således har Helsingør 2, Roskilde 3, Odense 5, Ålborg 5 og Viborg 5, altså i alt 20 af de 64, der anføres for provinsen. For de mindre købstæder har forholdene på dette område ofte været dårlige. Ved mange oplyses det direkte, at der ikke findes nogen fabrikker. Således hedder det i 1770 under Korsør: »Fabrikker er her ingen, undtagen et skibsbyggerværft«. Fra Saksøbing siges det i 1780, at der er ingen fabrikker og manufakturere i byen; men i en bondeby, Rørbæk, tæt ved byen, er der en uldfabrik, tilhørende kammerherre Lehn. Fra Nykøbing Mors hedder det i

er erhvervsbetegnelser, dels efter sortiment

Kramvarer	Landets varer	Lærred	Malt	Manufakturvarer	Norske produkter	Nürnbergvarer	Ostindiske varer	Poppentøj	Porcelæn	Silke-, ulden- og lærredstræmmere	Specerier	Stentøj, kbhsk.	Sukker	Te	Tobak	Træsko	Tømmer	Uldne varer	Urtekrum	Vin	Diverse	Handlende i alt	Varcområder i alt	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	41	38	-	-	-	41	-	-	11	-	67	48	27	346	-	
-	-	-	-	-	-	-	11	-	2	2	-	-	-	1	2	-	3	-	7	19	-	32	14	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	-	-	-	-	4	4	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	9	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	25	7
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	3
-	-	2	-	-	3	-	-	1	-	-	2	1	-	-	3	-	6	-	1	1	-	34	23	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	8	6	
-	38	-	3	-	-	4	-	-	-	2	26	-	-	-	3	-	8	3	1	6	-	69	18	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	2	
-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	20	-	2	2	1	-	14	-	3	8	-	52	15	
-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	3	-	-	-	-	7	7	
-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	4	-	-	-	1	-	-	-	3	2	-	11	13	
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	13	5	

de: Hans Holck: Handelspejl 1770.

TABEL 6

Købstad	1 Nærings- og nydelses- midler				2 Tekstil og beklædning									
	Bagere	Møllere	Slagtere	Tobaksspindere	Buntmagere	Farvere	Felberedere	Handskemagere	Hattmagere	Knapmagere	Possementmagere	Rebblagere	Seljmagere	Skomagere
København*)	46	22	38	27	10	—	5	21	11	12	24	13	12 ¹⁾	280
Helsingør	6	5	8	1	1	1	4	8	3	2	—	1	—	21
Frederikssund	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	3
Rønne	8	4	6	1	—	4	2	—	7	—	—	—	—	21
Åkirkeby	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Nakskov	5	—	3	—	—	1	2	7	4	—	—	—	—	22
Sakskøbing	1	—	—	—	—	1	3	3	1	—	—	—	—	15
Odense	13	1	11	1	1	4	9	46	4	5	—	4	—	70
Bogense	2	—	—	—	—	1	1	4	1	—	—	1	—	3
Ålborg	10	2	6	—	1	3	4	8	6	2	—	3	1	36
Løgstør	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	3
Århus	8	1	2	—	—	2	4	11	4	2	—	4	1	17
Mariager	1	—	—	—	—	—	3	1	—	—	—	—	—	4
Viborg	1	4	4	—	1	1	3	14	9	1	—	2	—	18
Lemvig	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—	—	—	—	2

Købstad	6 Jern og stål										7 Trans- port- midler		
	Bossmagere	Gørtlere	Grovsmede	Kandestobere	Kleinsmede	Klokketobere	Kobbersmede	Krognmagere	Nålemagere	Smede	Sværdfevere	Hjulmænd	Skibstømmermænd
København*)	—	14	91 ⁴⁾	7	—	—	16	—	—	—	7	18	—
Helsingør	—	3	3	2	6 ⁸⁾	—	4	1	—	—	—	3	—
Frederikssund	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rønne	—	—	—	1	—	—	3	—	—	8	—	4	2
Åkirkeby	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Nakskov	—	1	4 ⁴⁾	—	—	—	2	—	—	—	—	1	—
Sakskøbing	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Odense	—	2	5	2	11	—	4	—	—	—	2	3 ⁵⁾	—
Bogense	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Ålborg	1	3	—	2	—	—	5	—	2	9	—	2	6
Løgstør	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—
Århus	—	2	3	1	3	—	3	—	1	—	—	2	—
Mariager	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Viborg	1	1	3	2	2	1	3	—	—	—	—	—	—
Lemvig	—	—	2	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—

Anm.: om udvalget af byer, se anm. til tabel 5. Tabellen demonstrerer tydeligt, ligesom tabel 5, at handels-
spejlets angivelser kan være mangelfulde; man bemærker således, at skibstømmermænd blot anføres
under tre af de 15 byer, tabellen omfatter.

Kilde: Hans Holck: Handelspejl 1770 (for København: 1780).

Håndværkere i 15 byer 1770

			3 Træ og papir									4 Læder			5 Sten, ler		
Skræddere	Træskomagere	Vævere/væversker	Bogbindere	Bødkere	Drejere	Pibehusmagere	Propskærere	Rokkedrejere	Snedkere	Stølemagere	Trykkere	Garvere	Lædertovere ⁸⁾	Sadelmagere ⁸⁾	Billedhuggere	Pottemagere	Stenhuggere
316	—	23 ²⁾	38	50	15	—	—	—	146	15	—	13	—	18	—	—	—
12	—	2	1	11	3	1	1	—	10	1	—	2	—	2	—	2	1
1	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
15	4	—	1	4	—	—	—	1	17	—	—	—	—	2	—	9	—
2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	4	1	3	2	—	—	—	6	—	—	—	—	2	1	—	—
4	—	—	—	—	—	—	—	—	8 ⁶⁾	—	—	—	—	2	—	—	—
33	1	8	2	10	4	—	—	—	15	2	—	1	3	9	1	9	—
2	1	5	—	1	1	—	—	—	6	—	—	—	—	1	—	—	—
41	—	3	5	9	3	—	—	—	14	1	—	1	—	5	1	—	—
3	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	1	5	5	—	—	—	8	1	2	3	—	4	1	—	—
3	—	—	—	1	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	7	2	2	3	—	—	—	4	1	—	1	—	3	1	—	—
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

8 Anden fremstillingsvirksomhed						9 Byggevirksomhed								Håndværkere i alt	Fag i alt
Barberere	Guldsmede	Kammagere	Faryknagere	Skorstensfejere	Urmagere	Blikkenslagere	Blytækkere	Brolæggere	Glarmestre	Malere	Murmestre	Rendelæggere	Tømmermænd		
18	67	—	73	4	28	—	8	3	32	40	32 ⁷⁾	—	22	1635	45
3	3	—	5	—	1	1	1	—	2	5	9	2	9	173	44
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	13	11
—	2	—	2	—	7	—	—	—	2	2	5	—	7	151	28
—	—	—	—	—	1	—	1	—	1	—	1	—	3	17	10
—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	1	3	—	2	90	25
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	1	44	15
2	6	1	5	1	3	1	1	2	4	2	6	—	3	333	46
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	33	17
4	4	—	8	—	3	—	—	—	2	4	8	—	5	233	38
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	19	10
1	5	—	4	1	3	1	1	2	2	4	5	—	5	150	40
—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	11
—	3	—	3	—	1	1	1	—	2	3	4	—	3	127	37
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	15	11

*) tallene for København er fra 1780. — 1) er også flag- og kompasmagere. — 2) silkevævere: 11. — 3) herunder også remsnidere. — 4) herunder også kleinsmede. — 5) herunder også karetmagere. — 6) herunder også smede. — 7) herunder gibser og stenhuggere. — 8) herunder 1 nagelsmed. — 9) håndværkere, der efterbehandler læder med udvaskning, barkning o. lign.

1780, at der ingen fabrikører og manufakturister er i byen; men ved herregården Lund drives et fajanceværk og et teglbrænderi. Fra Thisted meldes i 1780 om fabrikører og manufakturister: »Af dette slags er ikkun en drejlsvæver i byen, med derimod er mange fruentimmer i samme, som væver lærreder og såkaldte hjemmegjorte uldne trøjer, både i striber og andre mønstre«. I 1780 svares der fra Fåborg og fra Hobro: Fabrikører og manufakturister findes her ingen af. Det samme svar får man i 1780 fra Nibe, men det tilføjes optimistisk, at der kunne anlægges en salpeterfabrik og et uldspinderi. Fra Mariager får man i 1780 et lignende svar, der tillige antyder småkøbstædernes situation i slutningen af 1700årene og viser, hvorledes man tænkte sig, de kunne forbedres: Der er ingen fabrikører og manufakturister i byen. »Men var højligt at ønske, Hans Majestæt allernådigst her ville lade anlægge en eller anden fabrik, hvorved de fattige kunne få noget at fortjene, og hvortil dette sted synes at være meget bekvemt«. Dette syn på formålet med industrier træffer man også i 1780 under Helsingør, hvor det nævnes, at der i byen er anlagt et linnedspinderi, »for at hæmme betleri og at hjælpe de fattige og trængende udi deres nød«. Kun fra større byer som Helsingør, Roskilde, Slagelse og Hillerød nævnes enkelte eller flere fabrikører. Det sker som oftest uden kommentarer. Blot fra en enkelt by, Vejle, møder man en længere kommentar; den giver udtryk for et optimistisk syn; det hedder her i 1780 under rubrikken *Fabrikører og manufakturister*: »Her er og en prægtig stor pudder- og stivelsesfabrik, anlagt af kammerråd Fogh og seigneur Berg her i byen, hvilken er og i stærk drift og har god afsætning på varerne. Fabrikken drives af en fabrikør, der hedder seigneur Wejs, dog på forommeldte herrers regning, og holder derpå en bødker og 5–6 karle. Endnu er begyndt at anlægges af Niels Riegels en potaskefabrik, der efter gjorte prøver tegner sig og til godt«.

Fabrikkerne har selv i København ofte været meget små, vel nu og da ikke haft andre arbejdere end »fabrikøren« selv. Enkelte gange får man dog indtryk af større virksomheder. I 1770 omtales på Børnehuset på Christianshavn 500 lemmer, på Møns Tugt- og Manufakturhus 30–40 lemmer, på Odense Tugt- og Manufakturhus 30–60 lemmer, på Viborg Tugthus 70 lemmer, ved sandstensbruddet ved Neksø 50–70 arbejdsfolk. Et vist format har der vel også været over Felix Arnold Sturm og Søren Jensen Wests bomuldsfabrikker ved Svendborg, hvor alle husmændene på Hvidkilde gods havde pålæg om at forrette det til denne fabrik krævede spinderi, dog mod betaling.

I mange små provinsbyer har efterspørgselen ikke været stor; afsætningsmarkedet var lille, der var ikke brug for specialiseret og varieret handel. Man levede i en tid, hvor de fleste var selvforsynende med det meste af det, der skulle bruges i den daglige tilværelse¹⁵. Hvad der lå herudover, købte man

ofte på de årlige markeder. Om Kertemindes 13 købmænd hedder det i 1770, at de alle handler med korn, tømmer og andre grove varer, som bonden dels leverer, dels behøver. Byens meste handel var på Norge. Tre købmænd fremhæves, idet det nævnes, at de handler tillige med lidt kramvarer for bønder og urte-, isen- og alenkram. Flere steder handler adskillige kun med ganske lidt, som de til dels selv udtager hos andre af byens købmænd, således i 1770 i Ringkøbing. Når forholdene var som i Ærøskøbing i 1780, var det begrænset, hvad der kunne blive af handel til 19 købmænd: »Da handel og afsætning er liden og ikke så betydelig, at en vinhandler kan finde sit udkomme alene ved at handle med den sort vare; hørkræmmere, gevyrtshandlere * osv. ej heller; så handler forbemeldte købmænd med et lidet af hver sort, hvormed bonden kan furneres. Det øvrige behøvende for de andre stænder forskriver snart enhver især for sin husholdning, fra København, Flensborg og andre steder«. Handlende, der fører finere og mere luksusprægede varer, som kinesiske og ostindiske varer, galanteri, glas og porcelæn, forekommer derfor tilsyneladende kun i de større byer, i hvert fald at dømme efter handelsspejlet, således som det fremgår af tabel 7. Sjælland og øerne, dog ikke Bornholm, har på dette felt tilsyneladende en overvægt over for Jylland.

Selv i en større by som Randers kunne handelen være meget lidt opdelt; i 1780 nævnes vel, at to købmænd af de i alt 35 handler med nürnbergervarer, fire med vin og to med galanteri og fruentimmerstads; men det tilføjes, at i almindelighed er handelen ubestemt, da enhver handler med næsten alt, hvad han finder spekulation udi. I adskillige mindre købstæder ernærer flere af købmændene sig også som håndværkere, som guldsmede, kobbersmede, rebslære, felberedere, således i Slagelse, Stubbekøbing, Maribo, Holstebro, ja, selv i Odense og Ålborg forekommer en købmand, der også er håndværker.

På de fleste danske købstæder passede betegnelsen fra Rønne 1770: »byens næring består mest af købmandsskab, sejlads, avling og lidet fiskeri«. Landbruget har for mange købstæder spillet en ikke ringe rolle; af Rødbys 650 indbyggere i 1769 betegnes i 1770 de 102 som borgere; herforuden var der, bemærkes det, 22 avlsmænd, som drev kongens jorder, og som ikke havde taget borgerskab. Af Fredericias 2.813 indbyggere i 1769 betegnes de 270 i 1770 som borgere; af disse 270 levede de 70 – heraf 50 af den reformerte koloni – alene af agerdyrkning og tobaksplantning. Af Ribes 2.130 indbyggere i 1769 anføres i 1770 under forskellige håndværk 142, hvorefter det tilføjes: »Det øvrige borgerskab nærer sig af deres avling med bryggen og brænden«. Af de ti købmænd i Vordingborg i 1770 drev de fem avling ved siden af handelen.

Landbrugerne selv, i købstaden og på landet, har også spillet en vigtig rolle,

* gevyrts = urtekram, krydderier.

som kunder og leverandører. Således var netop karakteristikken af handelen i Kerteminde i 1770: De 13 købmænd »handler med korn, tømmer og andre grove varer, som bonden dels leverer, dels behøver«. *Bondehandel, landets produkter, grovvarer, husnæring med småkram for bønder* nævnes ofte i købmandslisterne, og som en ofte gentaget karakteristik af en købstads handel møder man linjer som disse: handelen består mest i korn og fedevarer, som føres til Norge eller København. At der i sådanne tilfælde ikke blot er tale om en grov generalisering, har man et eksempel på i angivelserne for Svendborg-købmændene; i 1770 hedder det, at handelen består mest i korn og fedevarer, som føres til Norge, men mest til København; i 1780 er af de da 34 anførte købmænd de 30 noteret for handel med korn og fedevarer, idet det tilføjes, at en del tillige handler med tømmer, jern og tjære samt andre grovvarer; derefter anføres to, der handler med urte- og isenkram og én, der handler med alle slags galanteri; korn og fedevarer har altså været helt dominerende. Om Rudkøbings 11 købmænd siges i 1780 direkte: »med manufakturvarer handler ingen, derimod med korn, fedevarer, tømmer, salt, jern og tjære«.

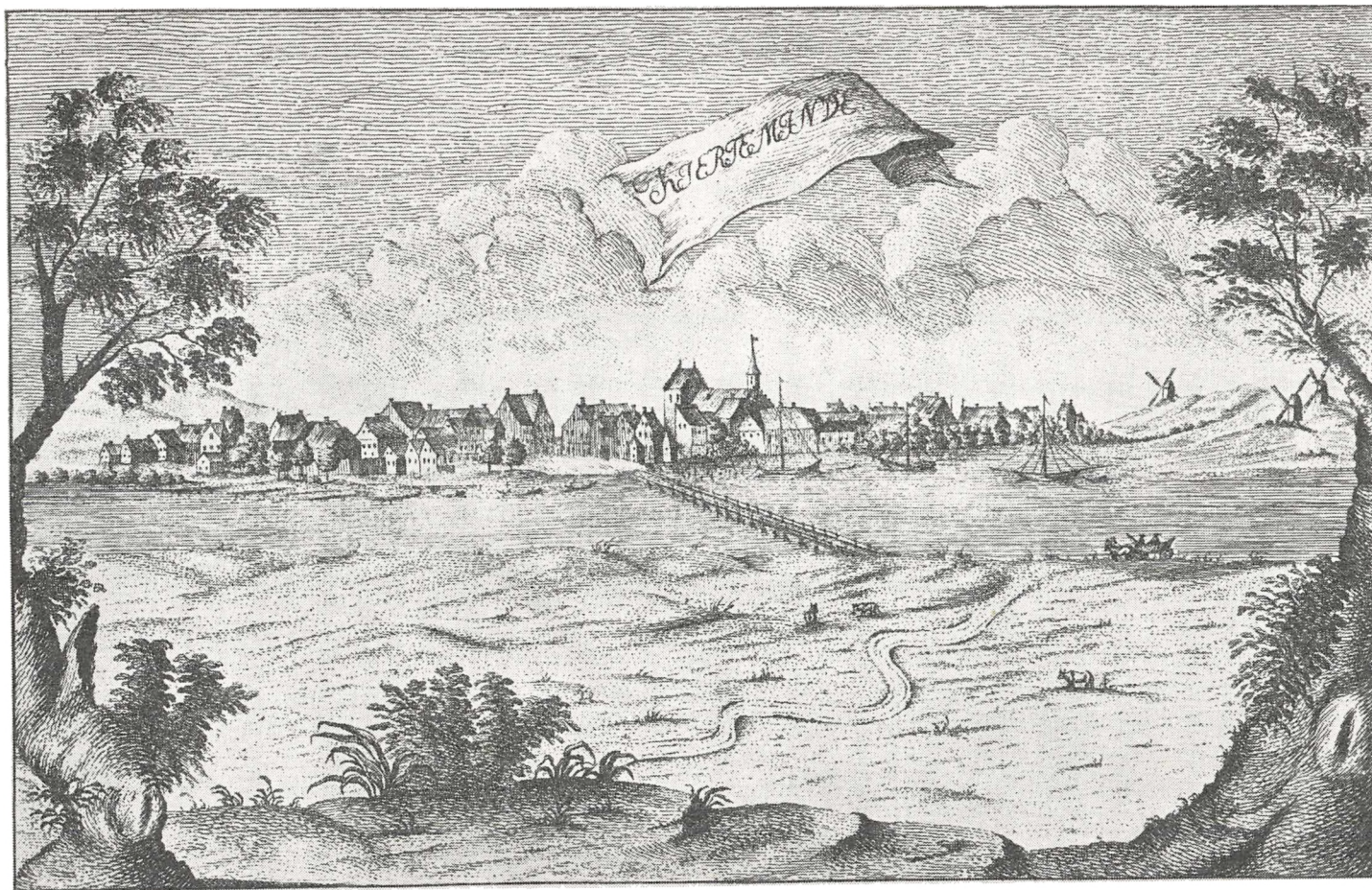
Hvor små og provinsielle, de små danske provinskøbstæder kunne være, er Skagen i 1780 et godt eksempel på. Byen havde i 1769 704 indbyggere, i 1801 lidt mere, 834. I handelsspejlet 1780 anføres under *Købmænd og handlende* navnene på fem personer, og det tilføjes: »Disse fører en slags handling og såvidt kan kaldes købmænd«. Synet på byens håndværkere er ikke bedre: »Deraf haves 5, som til nød derunder kan henregnes«. Og billedet fuldendes med det, der står under rubrikken *Andre i byen boende karakteriserede og hæderlige folk*; her anføres i almindelighed justitsråder, kammerherrer, officerer, højere civile embedsmænd, generalinder, enker efter præster, købmænd o. a. fine personer. For Skagen udfyldes rubrikken: »Karakteriserede: ingen; ellers boende fyrinspektør Saxild og provstinde Lodberg«.

Som en årsag til de dårlige forhold i mange provinskøbstæder angiver handelsspejlet i mange tilfælde dårlige havne- og besejlingsforhold¹⁶. Omkring 1750 var det danske transportvæsen i hovedsagen baseret på skibsfarten, der var en gunstig transportform i et land med Danmarks geografiske beliggenhed og i en tid, hvor landtransport var dyr, besværlig og for større varepartier nærmest umulig. Men mange steder synes havnene i 1700årenes senere del i forfald, ikke mindst på grund af tilsanding og manglende uddybning. Selv om handelsbyen Helsingør siges det i 1770, at den ligger meget bekvem til handel, men den fattes en god og stor havn. Om Holbæk hedder det i 1780, at den har ingen havn, »som formenes at være årsagen, hvorfor ingen skibe er til byen«; man mener, at der kunne blive en havn ved at udbygge en fløj af skibbroen, men skibbroens formue og indkomster slår ikke til. Om Køge hedder

det i 1770: »Skibsfarten er ikkun hel ringe og liden, som årlig aftager; den meste handel består udi grove varer fra København og tømmer fra Norge samt de til Norge udskibende kornvarer«. Meget direkte siges det i 1770 om Skelskør: »Staden er en søstad, havde en god havn, når skibene kunne anlægge tæt til broen midt i byen; men indløbet af fjorden er tilstoppet, så at der ved daglig vande kuns er fem fod dybt, hvorudover en del af ladningerne af de største fartøjer må ved pramme ind- og udføres til og fra reden, som til vands og langs med fjorden ligger en hel mil fra byen, men til lands kun en halv mil«. I 1780 er vurderingen af denne by den samme: byen har tidligere været en god handelsstad, men er nu en af de ringeste på grund af indløbets stopning. Om pramkapaciteten får man en talende oplysning under rubrikken *Byens fartøjer og skippere*; her nævnes én galease og fem jagter samt to både på hver 1^{1/2} læst – dvs. 3 tons –; »disse tvende bruges mestenparten til at ind- og udskibe fra reden købmandsgods og korn; thi den ellers her til byen værende pram, af 300 tønders størrelse, der tilhører købmand Christen Bay og Møllers enke, er nu for tiden i ubrugelig stand«. Lignende toner høres fra Slagelse i 1770, hvor der ingen sejlads er, fordi ladepladsen er nedlagt. Besværlig har skibsfarten været for mangan købstad. Om Næstved siges det i 1770: Ved Karrebæksminde udlosses og indskibes alle købmandsvarer ved pramme, hvoraf hver kan rumme og føre 300 tønder. I Stege er man tilfreds med havnen, der betegnes som god, med plads inden for skibbroen til vinterleje for 8–10 jagter; dog betegnes indsejlingen som besværlig.

Også på Bornholm betegnes flere havne som dårlige. Om Allinge-Sandvigs havn siges i 1770, at den er ikkun slet, så fartøjerne om vinteren må slæbes op på land; om Hasles, at den er meget slet, om Svaneke, at den er meget klippefuld og slet, hvorfor man dér for en stor del har afskaffet byens fartøjer. Derimod befindes havnen i Neksø i god stand, og om Rønnes havn siges, at den er i temmelig god stand og bliver årlig forbedret, hvortil Hans kongelige Majestæt i året 1752 allernådigst havde skænket 881 rigsdaler 92 skilling.

For Lolland-Falster anføres det i 1780 under Nakskov, at byen for nærværende tid ikkun har 11 fartøjer eller jagter, af hvilke dog ikkun 7–8 er i farten, da de øvrige er enten forældede eller ubrugelige. Fra Stubbekøbing meldes i 1770, at byen ikke har nogen skibbro, hvorfor alting må prammes ud til dybet, hvor fartøjerne ligger; under anmærkningerne anføres 10 år senere, at der i byen eller i nærheden ikke er noget mærkværdigt af anlæg eller stiftelser, men at der findes to store mangler: man har ingen god havn for fartøjer; og man har ikke en skibbro; derfor er der ingen synderlig søfart, selv om byen ligger belejligt ved Østersøen. Om havnen i Nykøbing på Falster siges intet ufordel-

Kerteminde ca. 1767. Stik i Danske Atlas.

Stikket viser den lille købstad set fra syd. Byen havde ifølge Holcks handelssejl 1767 tolv købmænd og 39 håndværkere, borgernes antal var 61, mens hele tallet af indbyggere i 1769 var 706. De tre møller nord for byen omtales i handelsspejlet 1780, mens allerede handelsspejlet 1767 giver en skildring af havnen. Sejladsen til byen er fra Storebælt og vest på til den 213 alen lange landbro; søbryggen og bolværket er 294 alen langt, men store fremmede skibe må losse og lade på reden, uden for en sandrevle, der ligger ved indløbet til havnen. Den lange søbro, der nu kendes som Langebro, ses midt i billedet, og øst for broen ligger nogle fartøjer opankret. Byen havde ifølge handelsspejlet 1767 ti fartøjer på mellem $1\frac{1}{2}$ og 15 læster.

agtigt; man har tilsyneladende der ikke haft noget at klage over: »Ved byen er tvende skibbroer, hvor skibene kan lægge til og tage ladning ind«.

For Fyn nævnes det i 1770 om Bogense, at sejladsen er i slet stand; der er ingen havn, ingen skibbro; en skibbro kunne vel indrettes, men med stor bekostning, da strandbredden er så flad, at man i vandet må køre varerne til eller fra bådene, som bringer dem til skibene. Selv ved hovedbyen Odense er havneforholdene i 1770 ikke gode; handelen betegnes som mådelig, da fartøjerne ikke på en mil nær og derover kan komme til byen. For Kerteminde er oplysningerne mere positive: man har en landbro på 213 alen og en søbro på 294 alen, den sidste nybygget; og på grund af strandforholdene er vanddybden hver 6. time mere end den behøves for de fartøjer, som kan gå ud og ind med fuld ladning; dog må store fremmede skibe losse og lade på reden uden for grunden. Også fra Nyborg er oplysningerne positive: byen er stabelstad, har en god havn og en anelig skibbro af 200 alens længde og 24 alens bredde. For Svendborg betegnes havnen i 1770 som meget god.

Fra Østjylland oplyses i 1770 om Grenå, at sejladsen til byen er meget besværlig på grund af den åbne rhed og den forfaldne havn. Fra Hobro anføres, at Mariager Fjord kun kan besejles med små fartøjer, der ikke stikker mere end 6–8 fod, fordi der i indløbet ligger nogle grunde; det menes, at vanskelighederne med ringe bekostning kan afhjælpes, men dette er ikke sket i 1780. Om Koldings havn meddeles i 1770, at den er sandet til fra Sønderbro og en fjerdingvej ud i søen; købmandsvarer må derfor føres med både til og fra skibene. Om Vejle siges det både i 1770 og 1780, at sejladsen er meget besværlig; fartøjerne kan ikke komme byen nærmere end 1 1/2 mil, således at varerne må ind- og udskibes med små fiskerbåde.

Fra Vestjylland er oplysningerne 1770 om Ribes skibsfart helt mistrøstige; i gamle dage havde der været indsejling med store skibe ind i byen, men nu blot med både eller pramme på et par læster eller tre; skibene måtte lægge til ved Yder Bjerrum, en mil fra byen. Selv om det lå langt tilbage i tiden, at større skibe kunne sejle ind til Ribe, så afspejler oplysningen ganske godt Ribes nedgang, som også ses af tallet af håndværkere¹⁷. Fra Ringkøbing meldes, at søfarten er i mådelig stand, mens byen tidligere har haft en meget anelig handel, men nu kun part i nogle få små fartøjer, som føres af skipperne fra Amrum, således at byen kun har én skipper med eget fartøj.

De mange spredte beretninger om sejladsens slette tilstand i mange byer bekræftes for en del af oplysningerne om størrelsen af byernes handelsskibsflåder. Som det fremgår af tabel 1, har mange byer kun ganske få skibe. I Mariager bestod handelsflåden af »en liden jagt, Løven kaldet, tilhørende købmand Soervad«. Bedre var det ikke i Vejle: »Her til byen er kun et lidet fartøj af

10 læsters drægtighed« – altså på blot 20 tons – og bedre var det heller ikke i mange andre købstæder. Tre, fire, fem, seks skibe var almindeligt for en købstad. Alene for Ålborg, Odense, Århus, Nyborg, Randers, Horsens og de slesvigske byer Ærøskøbing og Marstal nævnes handelsflåder på en snes skibe eller mere. Med 836 1/2 læster, svarende til 1.673 tons, har Ålborgs handelsflåde på 36 skibe i 1770 været imponerende; alene byens største skib, på 84 læster, havde en større tonnage end den samlede handelsflåde i byer som Skelshør, Præstø og Assens. Desværre nævner handelsspejlet kun sjældent tal for en bys samlede tonnage. Tal som 77 læster for Nibe 1770, 59 1/2 læst for Skelshør 1780, 31 læster for Præstø 1770, 176 for Rudkøbing 1770, 428 for Randers 1780 og 391 for Århus 1780 understreger Ålborgs dominerende stilling. Denne var dog for intet at regne imod Københavns. For hovedstaden anfører handelsspejlet vel intet tal for skibe eller tonnage; men tallet af skippere angives; mens Ålborg i 1770 havde 36 skippere, havde København i 1780 381, foruden 16 prammænd og 4 færgemænd.

Ofte har sejladsen været rent lokal. Om Løgstør siges i 1780, at den har syv fartøjer, som kan transportere varer imellem Ålborg og de små købstæder i Limfjorden. Går det vidt, har man sejlads på København, Norge og Nordtyskland, som Køge, Middelfart, Svendborg, Lemvig, Skive. For Ringkøbing anføres endog Holland som bestemmelsessted.

Af handelsspejlet får man, trods fejl, mangler og skævheder, et ganske godt indtryk af flere forhold i de små danske købstæder i anden halvdel af 1700-årene. Sikkert på flere købstæder end Storeheddinge passer den karakteristik, som man finder under denne by i 1780: »Borgerstanden i Storeheddinge lever i almindelighed af avlsbrug og fører samme klædedragt og økonomi som bondestanden«; købstadborgerarrogance lyser dog ud af karakteristikken, når den fortsætter »hvoraf så tit følger den noksom bekendte fordærvelse i sæderne og udi den moralske karakter«. På endnu flere passede sikkert den karakteristik, man finder i anmærkningen under Nyborg i 1780: »Ellers ligger byen særdeles plæasant, omgivet med fersk og salt vand, marker og skove; så der fattes ikkun her, som i de fleste små danske købstæder, en mere udvidet næringsvej, særdeles i handelen, som synes alt for kendelig at aftage«.

En del af talopgivelserne og enkelte andre oplysninger hos Holck finder man tilsvarende i Pontoppidans Danske Atlas, der for de senere bind – værket udkom i syv bind i årene 1763–81 – synes at have benyttet Holcks handelsspejl som kilde. Hvorledes de af Holck meddelte tal for købmænd og skippere, håndværkere m. m. og oplysningerne om købmænd, fabrikker osv. i detaljer svarer til de virkelige forhold, kan det være vanskeligt at bedømme. For en del af oplysningerne har man næppe noget sammenligningsmateriale, og for andre vil

en kontrol være meget omfattende. En del af oplysningerne ser man i hovedtræk svare til det, man ellers ved om erhvervslivet på denne tid. Det gælder således oplysningerne om fabrikker og manufakturer, hvor den københavnske dominans tidligere ofte er påvist¹⁸. Det samme gælder oplysningerne om Københavns dominerende stilling inden for handel og skibsfart og håndværk¹⁹. Her savner man dog i handelsspejlet kvantitative oplysninger.

Som Danmarks første handelsvejviser er Hans Holcks handelsspejl dog af ikke ringe betydning. Det har givetvis været til stor nytte for handelen, således at – som en anmelder skrev i 1769 – »ingen købmand, ingen embedsmand, ja, ingen skriverstue« vel kunne undvære det²⁰. Med dets fejl og mangler fortæller det dog også en del om de danske købstæders forhold og deres handel, håndværk, industri og skibsfart m. m., ligesom det bringer navnene på mange købmænd og skippere, embedsmænd m. m. Man kan vel til dels give anmelderen fra 1769 ret, når han skriver, at det i mange henseender kan hjælpe til at kende landet bedre, end det kan kendes af andre bøger.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Om Hans Holck, se H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon, IV, 1927, s. 98–103, og Dansk biografisk leksikon, X, s. 387–90 og den der anførte litteratur.
2. Om Jonas Lindgreen, se H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon, V, s. 159. Lindgreen døde 16/7 1771. Jfr. Luxdorphs dagbøger, udg. af Eiler Nystrøm, I, 1915, s. 283. Når Ehrencron-Müller, IV, s. 100, skriver, at handelsspejlet 1767–69 er udgivet under Jonas Lindgreens navn, er dette kun delvis rigtigt; som det fremgår af indledningerne til de enkelte årgange, var Holck forfatter til årg. 1765 og 1766, mens Lindgreen var udgiver; årg. 1767, 1768, 1769, 1770 og 1771 havde Lindgreen som forfatter og udgiver og endelig årg. 1774, 1777 og 1780 Holck som forfatter og udgiver.
3. Forordet til handelsspejlet 1774, jfr. den foranstående dedikation til kongen.
4. Forordet, s. 2.
5. Forordet til handelsspejlet 1780, s. 2.
6. Sstds.
7. Handelsspejlet 1780, s. 415.
8. Handelsspejlet 1777, s. 1.
9. Jfr. Dansk biografisk leksikon, X, s. 388, Kritisk Journal, 1774, s. 104 og den i note 20 anførte anmeldelse.
10. Jfr. Aksel Lassen: Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645–1960, 1965, s. 189, jfr. s. 188.
11. Købstæderne: Vilh. Lorenzen: Vore byer, bd. 4, s. 17, 54. Historikergruppens Danmarkshistorie, bd. 14, 1961, s. 5 og 7.
13. Jfr. den i note 19 anførte litteratur.
14. Handelsspejlet 1770, sp. 489–90 og 493.
15. Edv. Holm: Danmark–Norges historie 1720–1814, bd. 1, 1891, s. 398–400. J. O. Bro Jørgensen: Industriens historie i Danmark 1730–1820 (i Industriens historie i Danmark. Udg. af Axel Nielsen, bd. 2, 1943), s. 11 ff.

16. Handelsspejlets oplysninger om havne- og skibsfartsforhold bekræftes i de fleste tilfælde af de oplysninger, man ellers har, jfr. således de historiske redogørelser under de enkelte købstæder i Trap: Danmark, 5. udg., 1959 ff.
17. Om Ribes nedgang, jfr. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 23, 1964, s. 664–66.
18. L. Holst: Vor industri i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede (Dansk Månedsskrift, 1867, I), s. 297. J. O. Bro Jørgensen: Industriens historie i Danmark 1730–1820 (i Industriens historie i Danmark. Udg. af Axel Nielsen, bd. 2, 1943), s. 130 ff.
19. Edv. Holm: Danmark–Norges historie 1720–1814, bd. 1, 1891, s. 449. Albert Olsen: Danmark–Norge i det 18. århundrede, 1936, s. 87. Historikergruppens Danmarkshistorie, bd. 1, 1953, s. 380. Vilh. Lorenzen: Vore byer, bd. 4, 1958, s. 26, 33. Politikens Danmarks-historie, bd. 9, 1965, s. 123. Jfr. svar på et spørgsmål fra hovedstaden (Om fabrikkers og manufakturers afsavn hos os) (Minerva, 1787, I, s. 234–48) og Manufakturernes vigtighed og nytte (Minerva, 1796, III, s. 142–50).
20. Anmeldelse i Kiøbenhavns kongelig allene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger, 1769, 5/5, nr. 68.

Småting, der bruges til pynt

En Viborg-galanterihandlers varer

AF FINN H. LAURIDSEN

I et handelsarkiv er det ikke blot den handlende selv, hans kundekreds, hans handelsmetoder og hans økonomi, der kan gøres til genstand for undersøgelse. Også hans varer har interesse. Nedenstående er et forsøg på at give indtryk af, hvad en købmand, der fortrinsvis beskæftigede sig med småting, kunne byde på. De beskrivelser, der gives af varerne i regnskabsbøgerne og i skiftet efter ham, er desværre så kortfattede, at det ikke er muligt at få nogen egentlig fornemmelse af deres karakter, ligesom det for de flestes vedkommende heller ikke kan ses, hvor han fik dem fra. Derimod får man en klar opfattelse af varenes mangfoldighed.

Deisig og Alt, galanteri og isenkram

I en samling handelsarkiver fra 18. og første halvdel af 19. århundrede, som Erhvervsarkivet i 1948 modtog fra Landsarkivet for Nørrejylland, påkaldte et arkiv sig interesse, fordi dets 16 bøger var ført på tysk, og fordi det hidrørte fra en galanterihandler, på det tidspunkt det eneste i sin art, der var indgået. Proveniensen var ikke vanskelig at afgøre. Uden på de fleste af bindene var anført galanterihandlerens navn: Johan Georg Alt, og af oplysninger inde i bøgerne fremgik det, at han havde haft hjemsted i Viborg. Da »Viborg bys borgerbog 1713–1860« i 1955 blev udgivet af Viborg byhistoriske arkiv, kunne det deri læses, at Alt var böhmer, at han havde taget borgerskab som galanterihandler 12. november 1793, at han var død 42 år gammel i 1813, og at han havde været gift med Anne Elisabeth Hiorth.

I samme arkivgruppe fra Landsarkivet, der i øvrigt rummer nogle af de ældste bevarede private handelsarkiver, befandt sig 12 bind, der i første omgang blev registreret som et almindeligt købmandsfirma, Deisig og Brähmer. En nærmere gennemgang afslørede imidlertid, at mange af firmaets fordringer var blevet inddrevet eller forsøgt inddrevet af Johan Georg Alt, og da varerne

viste sig at være nogenlunde de samme som i Alts bøger, var det nærliggende at antage, at Alt, hvis arkiv var det yngste, havde overtaget Deisig og Brähmers forretning. Skiftet efter Alt – han gik fallit 1797 – bekræftede dette ¹. Ifølge borgerbogen tog Frantz Deisig borgerskab 1783. Han døde 1792, 46 år gammel. Kompagnonen, Brähmer, ses ikke at have haft borgerskab; men det har på det tidspunkt muligvis heller ikke været nødvendigt ².

Både Deisig og Alt havde borgerskab som galanterihandlere, hvorved man dengang i al fald til en vis grad forstod det samme som nu: handel med småting, der bruges til pynt. Går man deres bøger igennem, må man imidlertid konstatere, at de i varemæssig henseende rakte videre – noget, der formentlig også var nødvendigt. Det var ikke muligt at eksistere i en 18. århundredes-provinsby med et så specielt varesortiment. Hertil kom også, at afgrænsningen uden for København næppe har været af nogen væsentlig betydning, fordi handelslavene ikke var specialiserede.

Da man i hovedstaden i slutningen af 17. århundrede oprettede Urte- og isenkræmmer- samt sukkerbagerlavet, havde man forskellige besværligheder med at få overholdt de i privilegierne nedlagte varefordelinger. Særlig vanskeligt blev det, fordi statsmagten ofte ved særprivilegier gik uden om det, man havde lovet lavene. Når isenkræmmerne derfor i 1694 klagede over, at Louise og Claude Rossel handlede med parfumerede handsker, hårpuder, lak, alle slags kamme, uægte perler, vifter, små krystallflasker, briller, blyantspenne, tandbørster, snustobaksæsker og sæbeballer, kunne ægteparret påberåbe sig et kongeligt privilegium fra 1690, der gav dem ret til omløb med disse varer. Isenkræmmerne havde på et tidspunkt købt hele deres lager på betingelse af, at de ikke mere befattede sig med ting, *de* handlede med; men det havde ikke været nok. For Rossels fik sagen den udgang, at de fremtidig mod afgift måtte handle fra deres hjem med visse varer, mens omløben blev dem forbudt. Senere fik de deres privilegium ændret til ren galanterihandel og fik i øvrigt en anset forretning.

1696 klagede man over en Nürnberger (som man sommetider kaldte galanterihandleren), der i Stormgade holdt offentlig krambod og solgte spejle, knive, sakse, lysestager, vægtskåle, tobaksdåser, regnepenge (d. v. s. spillepenge, jetons), krudtflasker, syskrin, skrivetavler, snustobaksdåser samt kamme af horn, buxbom, elfenben og skildpadde ³. I 1751 synes galanterihandlerne at være blevet trætte af de idelige tvistigheder med isenkræmmerne, og adskillige af dem søgte da simpelt hen om tilladelse til også at handle med isenkram. Lavets oldermand, der fik sagen til udtalelse, afviste den med den motivering, at »mange honette familier af Hs. Majestæts brave borgere derved ej alene ville blive svækkede, men endog ruinerede« ⁴.

Forholdene i Jylland

En stor del af dem, der således voldte den københavnske handelsstand problemer, ser ud til at have været fremmede. I en beklagelse fra 1773 anførte isenkræmmerne, at talrige jøder, svejtsere og *bøhmere* strøg om på Sjælland, hvor de hjemsøgte herre- og præstegårde og landsbyer med mange slags isenkramvarer⁵. At sådanne fremmede også kunne slå sig ned, tage borgerskab og drive normal handel, er Deisig og Alt eksempler på; men selv om de havde gård og krambod, adskilte deres handel sig alligevel fra den almindelige købmands. Deres kundekreds strakte sig adskilligt længere end til købstadens naturlige opland, og årsagen hertil var deres specialisering. Der var ikke mange egentlige galanterihandlere i Jylland i 18. århundredes sidste fjerdedel, i 1770 således, hvis man regner Nürnbergvarer med, kun 8: 2 i Fredericia, 4 i Ålborg, 1 i Viborg og 1 i Holstebro. Lægger man dertil, under hensyn til det Deisig/Altske varelager, isenkræmmere, porcelæns- * og glashandlere, når man op på et samlet tal af 23. Af de sidste var der i Fredericia 3 porcelæns-handlere, i Skanderborg 1 glashandler og 1 isenkræmmer, i Århus 2 porcelæns-handlere, i Randers 1 isenkræmmer, i Mariager 1 glashandler og 1 isenkræmmer, i Viborg 1 isenkræmmer og 1 porcelænshandler, i Ålborg 1 glashandler, i Sæby 1 glashandler og endelig i Lemvig 1 glashandler. I 1780 var det samlede tal for disse grupper øget med 11 til 34. Der var da i Ribe 1 porcelæns-handler og 8, der handlede med Nürnbergkram, i Horsens 2 galanteri- og glashandlere og 1 porcelænshandler, i Skanderborg 5 isenkræmmere, i Århus 4 isenkræmmere og 1 porcelænshandler, i Randers 2, der handlede med galanteri, fruentimmerstads og Nürnbergkram, i Sæby 2 galanterihandlere og 6 isenkræmmere og i Viborg 1 galanteri- og glashandler og 1 isenkræmmer⁶.

Selv med de forbehold in mente, der må tages over for tallene (jfr. note 6), synes det klart, at det nordvestlige Jylland har været meget dårligt dækket med de varegrupper, disse handlende havde at byde på. Skive, Nykøbing Mors og Thisted manglede dem helt, og Holstebro og Lemvig mistede dem mellem 1770 og 1780 **. Forholdet afspejler sig i Deisigs og Alts regnskabsbøger, idet disse er udspecificerede efter deres handelsområder: Hauptbuch über Schive und Nyekøbing, Hauptbuch über Thisted und Lemvig, Hauptbuch über Holstebro og Hauptbuch über Viborg. For alles vedkommende er kunder fra landdistrikterne medindbefattede.

* Under porcelæns-handlere er også medtaget sådanne, som angives at handle med »kinesiske varer«.

** Senere opgivelser findes ikke i trykt form fra 18. årh., jfr. s. 7 ff.

Kunderne

Kundekredsen er næsten udelukkende hentet fra samfundets øvre lag. Det er byernes embedsmænd, deres fruer og døtre, det er købmænd, det er præster i by og på land, og det er godsejere og proprietærer. Handelen uden for Viborg havde to former: enten rejste købmanden selv rundt og modtog ordrer, eller også fik han dem ind i skriftlig form, hvorefter varerne blev sendt. Af sådanne bestillingsbreve findes en del bevaret i arkivet; de er pudsige, fordi de ligger i alle mulige størrelser lige fra almindeligt brevformat til smålapper, der kun kan rumme et par linjer. Hverken Deisig eller Alt har været særlig hurtige til at ekspedere deres varer; ofte klagede især kvindelige kunder over, at de ikke kunne komme videre med påbegyndte arbejder, fordi varerne ikke blev sendt.

Varerne

På trods af deres borgerskab som galanterihandlere var det en meget blandet handel, Deisig og siden Alt drev. Det er ofte sagt, vel særlig møntet på landsbyerne, at det gamle samfund i høj grad var selvforsynende, og det er rigtigt, at man selv spandt og vævede, at man smedede, at man murede, tømrede og snedkererede, og at man af egne produkter skaffede sig selv føden. Men når man ser et varelager igennem som det, der afspejles i de to arkiver, der her er gennemgået, og ikke mindst og helt koncentreret i skifterettens opgørelse efter Alts fallit, bliver man klar over, hvor utrolig mange ting og duppeditter, der egentlig har været til og nødvendige i det daglige liv – mange af dem i virkeligheden også i bøndergårde.

Varelageret lå spredt i gården på Vestergade »mellem Jørgen Stillings og Christen Thestrups gårde«. Noget helt ringe sted var det ikke: et grundmuret enetages hus til gaden, indrettet med værelser, krambod, port til indkørsel og pakkammer, i gården tre bygninger, der lukkede gårdsrummet, og endelig en stor køkkenhave, alt ved skiftevurderingen sat til 900 rd., men ved auktion solgt for 1.400 rd.⁷ Til hjælp ved handelen havde Alt fire ansatte: en bror Johan Wenzel Alt og desuden Johan Anton Güllig, Johannes Hegenbarth og Johannes Pohlhammer⁸. Også de tre sidste ser efter navnene ud til at have været udlændinge, måske landsmænd – bøhmere.

Når det ovenfor er anført, at varelageret lå spredt, skal dette også forstås således, at det lå usystematisk – eller rettere i stor uorden. Da det i skiftet er

registreret rum for rum og hylde for hylde, er det derfor vanskeligt at danne sig et fuldstændigt overblik over det; men en fornemmelse kan man få, hvis man søger at samle det om bestemte emner.

Håndværksredskaber og værktøj

Til snedkeren og tømreren kunne leveres vridbor, eller, som det dengang kaldtes, fritbor, save og savblade i flere størrelser og mere specielt kløvsave, der var to-mands rammesave til gennemsavning af planker (nu ofte kløvsav), stiksave, samt næbsave, hvor formentlig næbbbetegnelsen gik på takkeformen. Endvidere høvlejern, huggejern, hamre, knibtænger, file og skruestokke. Det sidste er det samme som skruestikker, men har vel nok været spænderedskaber af træ, som de endnu kan ses på høvlebænke. Muligt var også store og små jernvinkler beregnet for træhåndværkere. For mureren var udvalget mere beskedent; der nævnes kun fugejern og understrykningsskeer. Af andet håndværksbestemt værktøj nævnes drejejern, skomagertænger og -syle, skruetrækere til bøsser og jerngravstikkere (til gravering og jerndrejearbejde). Muligt var også stikruller til brug for skomagerne. De bruges til at afsætte og stikke små huller i læderet, hvorefter syningen blev lettere. Til bearbejdning af uld fandtes uldsakse og »trækårder«, der sandsynligvis er karter, ikke legetøj. Syle er specificeret som mandssyle og fruentimmersyle, hvoraf de sidste vel er til syning. Om en havespade har været til salgs lader sig ikke afgøre; men da den befinder sig på lageret, er det vel muligt.

Foruden sit værktøj kunne håndværkeren også købe en del af de ting, som han skulle anvende sit værktøj til. Møbelsnedkeren kunne få nøgleskilte (den plade, der sættes over nøglehullet på døre, skabe og skuffer) i messing og andre metaller, nogle forgyldte, og han kunne få dragkiste- og skuffebeslag samt »håndfang« (i messing, messingforgyldte og porcelæn), skabs- og kistelåse, hængsler og skydere i messing. De sidste kunne naturligvis også bygnings-snedkeren og tømreren bruge tillige med hængelåse – små og store, trekantede og aflange. Af søm solgtes messing- og stålsøm, panel- og vinduessøm samt seldmagersøm. Der er formentlig her tale om fabriksfremstillede specialartikler, der har været importeret. Det samme gælder jernspejlskruer til befæstelse af snore på spejle og skilderier og messingskruer. Endelig kunne bogbinderen købe bogmetal og bogguld til titeltryk og dekorationer, og urmageren urfjedre og urvisere.

Til værktøj og redskaber må også henregnes ålekroge, og hvad der angives som »nogle fiskeangler«, samt ståltråd, jernkroge, bøsselåse, tommestokke og vægte. Af de sidste var der mange. Der nævnes to-lispunds bismere, vægtskåle

med balancer (lodder), vægtskåle til medicin, messingvægtskåle og store jernbalancer.

Til mandens nytte og glæde

Når skrivesager rubriceres her, er det ikke for at underkende kvindens indsats på dette område; men fordi skrivning endnu i slutningen af 18. århundrede i hovedsagen var en mandlig syssel. Hos Alt kunne man få blyantspenne (d. v. s. blyanter) og pennefjer i futteraler, futteraler alene i træ og messing og blyantspenne i samme metal – en grafitstift i et hylster, som en moderne pencil, til tegning et messinggridsetøj, formentlig det samme som det redskab, der i et nutidigt tegnebestik findes til tuschoprækning af linjer. På gamle dokumenter og breve træffer man undertiden notater og påskrifter med en rød farve. De er udført med rødkridtspenne, røde blyanter, hvor stiften var lavet af rød lerjernsten. Også sådanne leverede Alt. Skrivesagerne leveredes også samlet i skriveskrin, grøn- og brunmalede blikskrivetøjer samt læder- og rejseskrivetøjer. Til blæk og sand havde man beholdere i bly, glas, messing og porcelæn. Træpapir som en specielt fremstillet vare kendte man godt; men det har næppe været meget brugt; derimod er det ikke usædvanligt i gamle handelsbøger at finde trykmakulatur, der har været anvendt som træpapir. Med sin porøse konsistens egnede det sig udmærket hertil. Men ellers var fint sand fra strøåser det gængse middel til at tørre blæk med. Konvolutter til breve havde man ikke; papiret blev foldet, sædvanligvis tre gange, og derefter lukket med lak, rødt eller sort, det sidste når der var sorg i hjemmet. Også det forhandlede Alt tillige med de signeter, der gav lukningen identitet. Dem havde han i jern og, som det angives, »med glas i«. Den signerede brevlukning var den sidste rest af den gamle besegling, der med få undtagelser havde været anvendt som »underskrift« i middelalderen. I slutningen af 16. og i løbet af 17. århundrede kom man mere og mere ind på at anvende en skrevet navnesignatur som bevis for et brevets ægthed; undertiden havde man, som det i vore dage ses ved udnævnelser o. lign., både segl og signatur. Her i 18. århundrede var underskriften det sædvanlige for almindelige borgere.

I Alts lager påtræffes også tegnebøger. De kunne være af læder, lærred eller papir, med og uden lås (messing) og nogle med landkort. Hvor de sidste har siddet i tegnebogen, eller hvad de har dækket, anføres ikke. Tegnebøger anvendtes i øvrigt ikke, som tilfældet var senere, da papirspenget blev almindelige, til penge. Det var notesbøger; men da bindene ofte har lommer, brugte man dem også til løse papirer og smålapper.

Et redskab, som det nok vil være rigtigt at knytte til skrivekunsten, er pennekniven, der brugtes til at holde skrivefjeren skarp og spids. Den fandtes

i flere udførelser, dels uden særlig angivelse, dels angivet som perlemorspennekniv, sølvpletteret pennekniv og dobbelt pennekniv, den sidste måske med to blade, anbragt i hver sin ende af skaftet.

Mens det sikkert ikke er helt korrekt at knytte skriveredskaberne til manden alene, er det i al fald mere uangribeligt at gøre det for genstande til tobaksnydelse. Nok var der kvinder, der brugte snus, og til dem havde Alt snustobaksdåser, hvis udseende kun en enkelt gang beskrives: lakeret blikksnusedåse; men han havde adskilligt mere for den tobaksrygende mand. Pibehoveder tilbød han i merskum, træ (flere med kobberbeslag) og – papir, og mens de to første er velkendte, forekommer papiret et noget uegnet stof at lave piber af. Der *kan* imidlertid være tale om en eller anden form for behandlet papmaché. Dette stof var ved slutningen af 18. århundrede netop kommet frem, og det er ikke utænkeligt, at man har forestillet sig, at det egnede sig til flere formål, end det i virkeligheden gjorde. Foruden de tre ovennævnte former ses også grøn- og gulglaserede pibehoveder. De har været af ler. For at der kunne ryges af piberne, måtte de forsynes med rør og mundstykker, og dem solgte Alt i buksbom og horn med og uden »mundbid«. Særlig fine synes »ægte holstenske piberør« og pibespidser med messingringe at have været, og sådanne udstyrede piber var måske også forsynet med »hytter«, låg til hovederne. Om den tobak, der står anført, har været en handelsvare, er ikke klart; men *det* var i al fald dåser til at have tobakken i. Der var mange, de fleste dog uden nærmere karakteristisk. Nogle nævnes som »aflange«, andre som lavede af sælskind (beklædt med sælskind eller i virkeligheden en tobakspung?) og endelig en del som papirtobaksdåser (sandsynligvis papmaché) eller lakerede røgtobaksdåser (træ eller papmaché). Til at skrabe aske ud eller til at rense pibe-halsen med brugtes piberensere af messing, undertiden med lænke, så at de kunne hænge på pibebrædtet.

Til mandens morgentoilette havde Alt barberknive i læderfutteral og strygeremme til at holde kniven skarp med. Når han var klædt på, satte han sit ur i vestelommen efter først at have trukket det op med en nøgle af messing, stål eller tombak (kobberig messinglegering (rød messing, rød gods eller fransk guld)). Hvis han var en fin mand, brugte han måske en perlemorsurnøgle med portræt. Uret befæstede han med en kæde af stål eller et bånd af silke eller læder. Sommetider hængte han en pendelok eller flere ved. De kunne rumme et symbol, måske fra hans erhverv; de kunne også blot være et smykke eller et metalmonogram. Når han var klar til at gå ud, tog han en af sine stokke. Den kunne være af spanskrør eller af en mere almindelig træsort, den kunne også være af fiskeben, den kunne være brungul- eller sortlakeret, og den kunne have forgyldt knap, benknap, tin- eller tombaksknap. For at han

ikke skulle tabe den, var den udstyret med et gråt silkestokbånd til at tage om håndleddet. Han tog måske også sin pung med – af kulørt skind eller af kamelgarn.

Skulle turen i stedet foregå med vogn eller til hest, kunne Alt også bidrage med visse effekter hertil. Til at gøre hestene i stand med havde han strigler og kardæsker, den stive børste, der blev anvendt til »efterpolering«, til kusken forskellige piske, heriblandt særlige til firspand, til rytteren også piske, hvoraf nogle, sikkert fine, med fiskeben samt sporer af jern og tin og stigbøjler (fortinnede). Hvis det var en jagt, det gjaldt, kunne man hos Alt forsyne sig med »kradsere« (børster til geværløbet), flintesten til hanen (måske lavet på Stevns, hvor der netop i slutningen af 18. århundrede var en produktion i gang⁹) eller krudthorn af læder og illumineret (dekoreret) blik. En lille hjertestyrkning på kolde dage tog man med i en lommepuffert, det, man nu kalder en lommelærke. Et enkelt sted anføres den som værende af glas. På jagten kunne der blive brug for en kikkert, der førtes i flere størrelser, nogle i Futteral. Kikkerthylsteret var nok oftest af læder; men Alt havde dem også i ben. Havde man hunde med på jagten, var det nødvendigt med en speciel jagtpisk med kort skaft og lang snert.

Til kvindelig syssel

Med denne betegnelse tænkes på kvindens håndarbejder, såvel på det værktøj, hun skulle bruge dertil som de stoffer, tråd og garner m. v., der gik med. Af værktøj til syning kunne Alt tilbyde synåle, uldnåle (måske til stopning) og bentrækkenåle til at trække bændler og bånd gennem løbegange. Til nålene havde han »huse« af ben, elfenben og træ. Beskyttelsen af borgerdamernes fine fingre skete ved fingerbøl af jern, messing eller tombak eller ved syringe i jern og messing. En syring var en bred ring med tætsiddende små fordybninger på overfladen; det kunne også være en ring med en plade til at værne lillefingeren mod at skæres af tråden. Stof og tråd blev klippet med sakse – store, små fine og store engelske. Nogle af dem lå i Futteral. Af sakse kunne forretningen i øvrigt også mønstre særlige papirsakse. Endelig må vel også båndmål = målebånd, knappenåle (der var fæstnet i rødt papir) og strygejern henregnes til værktøjet. Til syning hørte tråd, og Alt havde mange slags: hvid og kulørt, arten angives ikke, og silke, herunder »ægte navnesilke«. Garn havde han i bomuld, i en af opremsningerne i skiftet betegnes det udtrykkelig som bomuldsstoppegarn, og i kameluld, hvad enten det nu virkelig var garn af kamelhår, eller det var uld af angorageden, der undertiden kaldtes kamelgarn.

Stoffer har fyldt godt op på galanterihandlerens hylder. Der var adskillige

sorter, og det gælder for dem som for de øvrige ting til syning, at de naturligvis kan have været til salg både til hjemmearbejder og til skræddere. Alt var leveringsdygtig i 1) atlask (sort, formentlig silkeatlask), 2) baj (groft, løstvævet flonel), 3) et stof, som bare kaldes broderet stof; men som nok har været noget fint, 4) challons (let kipret uldtøj, vævet af hårdt kamgarn; det lå i farverne grøn, perlefarvet, puncherød, saksblå og sort), 5) damask (blå, brun, grøn, rød, sort), 6) flonel (trykket sortblåt), 7) flor (blå mælkeflor, grøn, grøn øjenflor, grå, hvid, hvidblomstret silkeflor, hvidpletet, hvidstribet, hvid- og rødribet, sort og sortstribet, 8) hjemmegjort tøj (brun og rød, vel vadmél), 9) kammerduge (batist, fineste lærredssort, vævet af hørgarn; der fandtes dog simple sorter af bomuld), 10) kattun (glat, lærredsagtigt, temmelig tæt vævet bomuldstøj i farverne blå, brun, grøn, hvid, lyseblå, mørk med blomster og rød), 11) lærred, 12) manchester (bomuldsfløj, grønstribet og sort), 13) multum (et flonelagtigt stof, tættere vævet og af grovere og simple uld, hvid), 14) musselin (løstvævet, halvt gennemsigtigt bomuldsstof, stribet), 15) nankin (stærkt, holdbart bomuldsstof, oprindelig fra Kina), 16) netteldug (enten original n., vævet af basttaver fra nældearter, eller bleget eller ubleget batist og musselin), 17) overlastings (everlastings, et tæt stof, vævet af hårdt kamgarn), 18) ry (et tykt, uldent stof), 19) skarlagen, 20) sukkerduge («fordanskning» af succatooon, et ostindisk bomuldsstof), 21) taft (flaskegrøn, gul, lyse- og mørkeblå, rød og sort) og 22) trille (en tæt vævet, grov lærredstype, ubleget).

Nål, tråd og stof gjorde det imidlertid ikke alene. Der måtte mere til for at skabe en dragt eller en kjole. Knapper var absolut nødvendige. Alt havde dem i horn (nogle sorte), stål, tin og træ (sortlakerede); to grupper angives til speciel brug: vestknapper og ærmeknapper. Endelig forekommer også hægter. For dem, der selv støbte tinknapper, havde han støbeforme. Om han muligt selv har givet sig af med støberiet, kan ikke konstateres.

Mens knapperne, ligesom fiskeben til krinolinen, var en nok så prosaisk og funktionalistisk del af udstyret, kan det samme ikke siges om de detaljer, der skulle give elegance og raffinement. Hertil kunne man få 19 forskellige slags frynser, nogle i silke (blå, brandgule, brune, grønne, grå, hvide, isgrønne, lyseblå, lyserøde og violette), bændler, bånd, lidser og stråbånd i mange farver, glasperler, vokspærler, pailletter og kantiller. De sidste var guld- og sølvtråde, men kunne også være – messing. I skiftet nævnes 6 3/4 pund kordon. Det var både metaltråd (kordonneret eller korderet) og fasttvundet silke til hækling (cordonnet). Også gråværk og zobelskin har vel været brugt til tøjets dekoration – og lidt nytte i den kolde årstid.

Strikkestrømper var dengang en specialartikel for de midtjyske hedeegne,

og det er ikke utænkeligt, at den strikkende hyrde har fået sine pinde (nogle opgives at være »med stål«), sine garnvinder og sine vindepinde (af ben) hos galanterihandleren i Viborg.

Til beklædningen

Af færdigvarer til beklædningen synes lageret kun at have rummet lidt. Et par voksdugshatte med og uden filt har muligt været til salg, ligesom også nogle ståhatte. Til kvindehattens ekstra pryde kunne købes hattenåle med og uden perler og til mandens – stålspænder. Hattekramper i sølv- eller guldtråde, der var til at holde skyggen, når den skulle opslås i den ene side, kunne sikkert bruges af begge køn. Huer forekommer i stort tal: brogede, grå flossede (dvs. lådne), grå med rød flos, røde uldne, bomuldshuer (flossede og uflossede) og fløjls-huer (grønne). Brillen var ikke noget, alle brugte; men da de for nogle var en betingelse for at kunne færdes, ligesåvel som en anstændig påklædning var det, kan de måske passende tages med her. De karakteriseres i almindelighed ikke, dog nævnes et enkelt sted »fine brillen« og »stangbrillen«. Over skulderen bar nogle kvinder tørklæder. Alt havde blå, hvide, røde og sorte med og uden tryk i bomuld og sirts, flor og kammerdug. Han førte også det røde, såkaldte københavner-tørklæde. Kniplinger brugtes til dækketøj og sengetøj, men også til dragtens forskønnelse. De førtes i hvidt og sort. I handsker var udvalgt beskedent; der nævnes kun bomuldshandsker. En ejendommelig ting at finde i lageret er veste (gule, med gule prikker og sorte). Det er 100 år før, konfektion begyndte at få betydning. Det *kan* naturligvis have været Alts egne, der er kun fire; men på den anden side er de i skiftet registreret i lageret og ikke blandt indbo og personlige effekter.

Knæbånd med guld i og sølvtrykte knæbånd kan have været anvendt af både kvinder og mænd, af kvinder til at holde strømperne oppe med og af mænd nederst på rokokkotidens »spidsbukser«. Strømper lå i et betydeligt udvalg: hvide bomulds, kamelhårs, kulørte børne, blå og sorte uldne og trådstrømper. Specielt nævnes hvide og sorte strikstrømper til mænd og kvinder. Til skoene var der snøreband, hvoraf nogle af silke med guldkvaster.

Ved et hastigt gennemsyn af skiftet får man det indtryk, at spænder til forskellige formål har været en stor artikel. De brugtes i de spidse benklæder til spændetampen bagpå og til at holde dem sammen med forneden; de sidste opgives i almindelighed blot som metalknæspænder, men et enkelt sted står der stål og tin. De vigtigste var dog skospænderne. Af dem var der store mængder. Metal er den hyppigste angivelse, og herved skal vel forstås blik eller jern; men tin findes også og pletterede. Om nogle står der blot, at de er sorte. En-

Atatz Rath Skohv auf Wolstroh		No. 7 B	
Aug 17	1 lb Rind	2	2
1792	1 lb Rind	2	2 =
110123	2 lb Rind	5	5
	1 lb Rind	4	4
	1 lb Rind	3	12
	4 1/2 lb Rind	7	3 =
Aug 15	6 lb Rind	2	1 8 =
1793	4 lb Rind	1	1 8 =
1795	2 lb Rind	1	1 8
1795	3 lb Rind	1	3 -
	2 lb Rind	3	8
	6 lb Rind	3	-
	1 lb Rind	4	8
	4 lb Rind	1	4 -
1795	1 lb Rind	4	-
1795	2 lb Rind	1	-
1795	3 lb Rind	5	-
1795	4 lb Rind	26	2 = 12 =
1795	5 lb Rind	17	-
1795	6 lb Rind	3	-
1795	7 lb Rind	4	8
1795	8 lb Rind	4	-
1795	9 lb Rind	8	35 = 1
1795	10 lb Rind	7	1 8
1795	11 lb Rind	1	1 -
1795	12 lb Rind	1	3 -
1795	13 lb Rind	4	2
1795	14 lb Rind	2	2

Side fra Alts hovedbog 1792-97.

Kontohaveren er »Atatz Rath Skohv auf Wolstroh« (etatsråd M. Chr. Skow, Voldstrup i Hjerm, Ringkøbing amt). Skov har hovedsagelig købt finere frugt: Katrineblommer, krakmandler, rosiner og figner, men også f. eks. voksdug og frakketoj.

delig kan nævnes parykspænder, hvis formål er klart nok, og børnespænder, som kan have tjent et hvilket som helst af de ovenstående formål. I udvalget af spænder befandt sig også sadelmagerspænder; men de har nok været til hestens beklædning.

Til kvindens pryd

I denne gruppe hører det egentlige galanteri hjemme – for det solgte Alt trods alt også. Hovedparten af det var »fruentimmerstads«, som det også kaldtes i samtiden. Til hårets pleje havde han »klemmejern« (krøllejern), hårnåle, punge til at have hårpudderet i og pustere til at puste det på med. Pudderet brugtes dog også af mænd. Hans mange kamme har vel både været til pynt og til praktisk brug. Opført i skiftet er elfenbenskamme, kafeerkamme (en »fordanskning« af det franske coiffer, frisere), krumme kamme (de må have været til dekoration), kæmmekamme, messingkamme (måske også til dekoration) og redekamme. Specielt anføres hornkamme med redekam i den ene ende, altså med større og små tænder, som de fleste går med dem i dag. Til ørerne kunne fås emailerede ørenringe og forskellige pendelokker (hængesmykker) bl. a. i glas, til armene stålarmspænder, og til fingrene messingfinger-ringe (der må have afsat grønne smudsringe). På brystet hængte man præntioner (medailloner) eller forskellige slags pendelokker som brystkors indlagt med glasperler, af stål eller tombak. Smykket kunne også have form som et anker. Om glasurnøgler og frimurerskilte var til samme brug er ikke klart; men de står opført mellem smykkerne, der i øvrigt også talte perlekranse. Til koketteriet ved ballet i borgerklubben – eller blot til køling i den varme sal var viften et uundværligt redskab, som kunne erhverves hos Alt ligesom spejle i futteral til at have i tasken. Blandt disse er udspecificeret papirspejle, hvor glasset måske sad i en ramme af papir; der kan dog også have været tale om et legetøj med oplæbet tinfole uden glas.

Til skønhed, sundhed og hygiejne

Efter gamle fortællinger har man en fornemmelse af, at kvindens hovedvåben, når en sag blev sat på spidsen, var en dånen. Så kom hovedvandsægget frem, fyldt med vellugtende vande, for på ny at bringe hende på ret køl. Alt solgte hovedvandsæg, men ikke så fine, som de kendes fra de dygtige sølvsmedes værksteder; hans var gemene af træ og tin. Til gengæld kunne han levere lavendelvand til at hælde i dem. Var der alvorligere ting på færde, kunne der blive brug for en åreladning, en kur, der primært brugtes mod næsten alle sygdomme. Hos galanterihandleren kunne man få åreladejern med en, to eller

tre knive, og skulle det være smertefrit, anvendte man den lille smækmekanisme, der hed snepperten. Begge leveredes med og uden futteral. Når nysepulver forekommer i lageret, er det næppe som en bestanddel af afdelingen for spøg og skæmt; men fordi det fandt forskellig medicinsk anvendelse. Det samme gjaldt Nürnbergerpulver (der leder tanken hen på Wilhelm Hauffs eventyr »Kalif Stork«, hvor en bissekræmmer formår kaliffen i Bagdad til at købe et pulver, der kan forvandle ham til en stork) og Nürnbergplaster. Til ørernes og tændernes pleje havde Alt øre- og tandstikker. Om de sidste angives det et sted, at de var af træ. »Huse« til at have dem i kunne fås i elfenben. Til mundhygiejnen havde han endvidere tandbørster og tandpulver. Bestanden af medicinalvarer lader sig i øvrigt ud over ovenstående eksempler ikke konstatere i detaljer. Der er opført talrige kasser med flasker, der indeholdt dråber og pulvere. Til dråberne havde han en mængde glas med apotekermål.

Til leg, spil og sport

Når gæster på vore museer præsenteres for gammelt legetøj, er det almindeligt, at de – med baggrund i det supermekaniske, i de senere år endog elektroniske legetøj, deres egne børn har hjemme – sender en vemodig tanke til forbigangne tiders nøjsomhed og undrer sig over, at så lidt kunne gøre det. Det er der ingen grund til. Børn har altid leget begejstret med det legetøj, deres tid gav dem, og det har ikke været noget problem for 1790'ernes forældre at få en idé til en gave hos galanterihandler Alt. Hos ham var der nok at se på. Det kan være svært blandt hans varer at se, hvad der var genstande, og hvad der var billeder. Dansepupper var sikkert de dukker, som ledet af et par tråde kunne formås til at tage klodsede dansetrin. De ses en sjælden gang endnu. Men hvad var »jomfru med barn«, »en husar med røde bukser«, »et par unge forlibte«, »en mand med to heste«, »et fruentimmer«, »en engel« og »en hattemager«? Der er grund til at tro, at de virkelig *var* dukker eller figurer, fordi andre med tilsvarende betegnelser tydeligt var det; der nævnes f. eks. »dukkeøj: en købmand i sin krambod«, »en æske med brudevielse«, »en æske med gæs«, »en æske med høns og kok« (flere) og »børneæske med mus i« (flere). Dukkehoveder, eller som de hed »dukkeansigter« var en stor artikel. De beskrives ikke, men har været af porcelæn og måske papmaché. Ved »trædukketøj«, en betegnelse, der findes i skiftet, skal på dette tidspunkt kun forstås legetøj af træ. Af legetøj i øvrigt fra Alts lager kan nævnes: mundharper, trommer (evt. »voksne« instrumenter), børnevioliner, kegler, børnepiske (kan måske have været hårpiske), skyggespil (udskårne figurer i pap måske med en *laterna magica* til; det kan naturligvis også have været

brugt af voksne), børneure (heraf adskillige af bly), børnefløjter, dukkemøbler (en malet dragkiste og et chatol med skab), en stampemølle og – måske – da de står på en hylde, der i skiftet angives som indeholdende »legetøj for børn«, kufferter (blå og forgyldte). Om messingkanoner på lavetter har været til børn eller til dekoration i stuen kan ikke ses; det sidste kunne de i al fald udmærket være senere. Ligeledes kan det heller ikke konstateres, hvad messingnøglebøsser har været til. Sandsynligvis har det som de træbøsser, der også nævnes, været sparebøsser; men der fandtes et farligt skydelegetøj af hulnøgler, som man fyldte krudt i; de var dog nok i regelen hjemmelavede. Bortset fra disse eksempler er hovedparten af legetøjet imidlertid ikke specificeret; det opføres kun som »adskilligt børnetøj«, »messing- og tinlegetøj« og »legetøj i æsker«.

Af spil var udvalget mere beskedent. Lotterispil, skakspil, fjerboldspil, terninger og det mere ubestemte »selskabsspil« er alt, hvad der nævnes. »Regnepenge« har vel været til kortspil. Sportsrekvisitter var kun repræsenteret med én vare, nemlig skøjter, der nogle steder angives som hollandske skøjter (med snabel).

Til hjemmets udstyr

Udstyr til boligen er for størstepartens vedkommende koncentreret om ting til indtagelse af mad og drikke. Heraf har lageret af porcelæn eller fajance været omfattende. I en opremsning vil man savne enkelte dele, som f. eks. almindelige flade tallerkener; men det skyldes sikkert en tilfældighed – de fleste oplysninger stammer fra skiftet, og Alt kan have været udgået i et og andet. Særlig vægt synes der at have været lagt på sager til te og kaffe. Tepotter førtes i rødt og hvidt og på fod, kaffekander i samme farver og fløde- og sukkersæt i såvel glas som porcelæn. Til teen var der tedåser i porcelæn og blik og tesier. Da man selv malede kaffen, var der ikke særlige dåser til denne, derimod kaffekværne. Sukkeret tog man fra sukkerdåser, nogle i blik; ved bordet tog man med sukkertænger. Af disse var nogle af jern og har derfor muligvis været til sønderdeling af topsukker eller kandis. Omrøringen skete med teskeer i blik eller tin. Te- og kaffekander holdtes varme over fyrfade af messing. Ilden tændte man med flere former for fyrtøj, hvortil Alt havde fyrstål og fyrtønder (en lille rund æske med tønder til at opfange gnisten i, når man slog ild). Af kopper nævnes dresdnerkopper med og uden hanke, blå og hvide, og af øvrige genstande til spisning: terriner (sten), sennepskander, syltetallerkener, børnetallerkener og smørkander med låg og fod (i både glas og porcelæn).

Blandt spiseredskaberne savner man gafler. Der er spiseskeer i blik og tin, store og små, og der er et rigt udvalg i knive: benskafte, brogetskafte, bronskafte, engelske med skildpaddeskæft, franske, franske med sølvplade, grønnskafte, grånskafte, hornskafte, hornskafte med messing, hvidskafte, rødskaftede, sortskafte, sølvskafte og mere specielle: børneknive, ha-veknive og lommeknive. Blandt spiseredskaberne må vel også medtages nøddeknækkere.

Også i glas og glasgenstande var variationen stor. Af drikkeglas kunne købes ølglas, halvpærglas, vinglas med forgyldt rand og med deviser, frimureglas (timeglasformet), spidsglas, studsglas (uden eller med lav fod), brændevinsglas, vandglas – der ganske vist også kunne være til urin – og forgyldte pokaler. Af brugsmæssige grunde må også her rubriceres: porcelænskrus med forgyldt rand. Andre glasvarer var repræsenteret med: glaskander med tinlåg, saltkar i blå glas og med rød folie, fugleglas til kanarieflugens drikkevand, karaffer, herunder eddikekaraffer, klukflasker og kukmænd til brændevin. De sidste kan også have været i ler.

Til hjemmets belysning havde Alt ikke meget. Nogle lysearme og -stager, lyseskærme og voksstabler med og uden voks forekommer dog. Ved en voksstabel uden voks skal sikkert forstås en metalbakke til at lægge det spiralformede, tynde lys på. Derimod var der talrige lysesakse i jern og messing til at bryne vægen med, når den blev for lang. Messing- og trælygter, der også nævnes, ser efter deres placering ud til at have været legetøj.

Stuens udstyr bidrog Alt til med en del specialiteter. Det var ham, der leverede ringe til gardinerne, trisser til snorene (i messing), knopper til gardinstænger (hvis »gardinknopper« har været brugt til det?) og til vindueskarmene og bordene blomsterkrukker i hvidt og rødt porcelæn og urtepottetal-lerkener til potteplanterne. Når billederne til væggen skulle indrammes, kom han med forgyldte »skilderirammer«, store og små, firkantede og runde, og også spejle havde han i tilsvarende udførelser. Musikinstrumenterne til aftenunderholdningen gav Alt sig også af med, i al fald havde han violiner og buer; men han lagde mere vægt på reservedelene. Til klaveret var der strenge og hamre, til violinen strenge og stole og til harpen strenge. Det er ganske interessant, at dette sjældne instrument har været dyrket i Nordjylland på denne tid. For den, der selv skrev noder, var der linieredskaber til at lave nodelinierne med.

Stuefuglen var der også tænkt på. Den kunne foruden drikkeglasset, der er nævnt ovenfor, få et bur af messing, og skulle buret hænge, var der en speciel messingfugleburstrisse til at hejse det op og ned med.

En vare, som har fyldt godt op hos galanterihandleren, er børster af mange

slags. Om børstehandel siger O. J. Rawert i sit Almindeligt vareleksikon fra 1831 bl. a.: »Næsten i enhver nogenlunde stor by er børstenbindere, som forsyner deres eget land, hvorfor denne artikel ikke er så vigtig i handelen; imidlertid udfører England og Tyskland, især Nürnberg, en stor mængde børster«¹⁰. Handelsmæssigt vigtige var børsterne ikke, det er rigtigt; men de var højlig nødvendige i den daglige rengørings vekslende faser. Det er troligt, at en del af Alts har været importeret, især sådanne, som angives at have været forgyldte. Af børster nævnes klædebørster, og netop af disse var adskillige forgyldte, spændebørster (til at pudse spænder med), »messingkratsbørster« (svarende til vore dages stålbørster), skobørster, koste af strå med og uden skaft (vel limer), hattekradsere, støvbørster og støvekoste med og uden skaft.

»Kineseri« var meget på mode i slutningen af 18. århundrede, formidlet af de omfattende forbindelser med Østens lande. Der er næppe tvivl om, at 33 store og små lakerede bakker i Alts butik er sådanne »kineserier«, ligesom mange etuier og æsker, nogle angivet med ruminddeling, måske også kan være det.

Til køkkenet var der meget lidt at byde på. Proptrækkere (nogle angives med skaft) kan vel placeres der og messingmortere, forskellige nåle: snørenåle, spækkenåle og pakkenåle samt kurve, spølkummer, mælkesier og suppesier.

Diverse

Enkelte varer har ikke fundet en placering i den her valgte opdeling. Alt havde således en hel del papir, der opgives som malet papir, billedpapir, forgyldt papir og forgyldt pap. Det har muligvis været til brug for bogbindere, men kan vel også have været til forskellige formål i hjemmet, f. eks. leg. I kramboden havde han en skildpadde, der nok har været en raritet til forlystelse for kunderne, hvoraf de fleste sikkert aldrig havde set et sådant dyr. Det fremgår ikke, om den var præpareret eller levende. Der kan også have været tale om bare et skjold. Af andre ting kan i flæng nævnes: punglåse, solvisere (-ure), oblater til nadveren, forskellige klokker (heriblandt dørklokker) og bjælder, vægterpiber, grifler og oliesten til skolebørnenes tavler, forstørrelsesglas, almanakker, jernringe med pigge, træforme (formålet ikke angivet) og en flaske til en elektricismaskine. Den sidste forekommer så tilfældig, at man må tro, at det har været Alts egen.

Endelig må nævnes enkelte kolonialvarer af finere karakter: chokolade, citroner, krakmandler, syltede oliven, figner, rosiner, kaffe og te. Et par danske frugter forekommer også, nemlig katrineblommer og kirsebær¹¹.

Leverandørerne

Hvis man til arkivalierne vil stille spørgsmål om, hvor Alt fik sine varer fra, bliver de i hovedsagen svar skyldig. Alts arkiv indeholder ganske vist en kreditorhovedbog for hele hans forretningsperiode, 1792–97; men de fleste konti er uden stedsangivelse, og de er alle uden varespecifikationer. Der anføres kun »Wahre for« og »bezahlt«. Af navnene fremgår dog, at mange leverandører var tyske, og af tyske stednavne ses Altona, Hamborg, Leipzig, Lübeck og Zeulenroda (ikke langt fra Jena). Danske leverandører findes også, fra Fredericia, Holstebro, København og Ålborg. Man kan imidlertid næppe stole alt for meget på Alts angivelser. Når en konto benævnes »Philip Hartwig in Fredenitz«, og leverandøren helt sikkert har været Philip Hartwig *Rée*, åbnes der mulighed for megen usikkerhed. Alt har været en særdeles dårlig og unøjagtig skriver og bogholder; det fremgår til overmål af hans bøger.

Af nogle breve til Deisig er det dog muligt at udpege leverandører af visse varegrupper. Han fik blonder, bånd, lidser, tråd, handsker, huer- og stofpunge fra C. A. Auffmordt & Söhne i Hamborg, og fra Hinrich Casp. Brand & Co. i samme by fik han knive, skeer, syringe, fingerbøl, bor, klokker, regnepenge, spænder, pudderpustere, legetøj, reservedele til instrumenter, kamme, sakse m. v. Da disse to kun har været grossister, bringer de ikke varernes egentlige oprindelse stort nærmere.

Forgemt og uafsætteligt

Det er tidligere nævnt, at Alt i 1797 måtte overgive sit bo til skifterettens behandling. I det brev, hvormed han henvendte sig til retten, hævdede han, at Deisigs forretning, da han overtog den, var behæftet med en gæld på 20.000 rd. Det var mange penge – så mange, at man må betvivle påstandens rigtighed. Men hvis beløbet passer, har Alt i sine fem år gjort en god indsats. Hans eget bo sluttede med en manko på 3.147 rd., der ovenikøbet kunne hentes i udestående fordringer¹². I realiteten har boet altså været solvent.

Når han trods den ikke særlig dårlige status valgte at opgive, forklarer han det selv med, at det lager, han havde overtaget, for en del bestod af varer, der var »forgemt og næsten uafsættelige og til dels gået af brug eller moden«. Det er en påstand, som med det foreliggende materiales mere end beskedne beskrivelser ikke lader sig efterprøve¹³.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Skifteprotokol for Viborg byfoged 1794-1819, fol. 47 ff. (B. 45. 259 LA. N.).
2. I et kancellipromemorie af 27. okt. 1798 til magistraten i København resolveredes, »at når flere handle i ét kompagni, bør enhver for sig tage borgerskab«. Promemoret var svar på en forespørgsel fra magistraten, der vel må forstås således, at det i kompagniskaber tidligere var forekommet, at kun en af deltagerne havde borgerskab (Fogtmann rescripter 1797-98, s. 622, og Schous forordninger 1797-99, s. 398). Bestemmelsen blev knæsat i anordningen af 23. april 1817 om handelsberettigelse (Schous forordninger 1814-17, s. 574 (§ 6)).
3. Meddelelser om Urte- og isenkræmmer- samt sukkerbagerlavet 1693-1807, Isenkræmmerlavet 1807-62 og Isenkræmmerforeningen i København 1880-93 (1893) s. 17-19.
4. Det i note 3 a. a. s. 44.
5. Det i note 3 a. a. s. 51.
6. De her anførte tal, der er hentet fra skemamaterialet til Ole Degns undersøgelse i nærværende årbog, må tages med største forbehold, jfr. f. eks., at der 1780 helt mangler tal for Ålborg, mens Sæby kan mønstre hele 6 isenkræmmere, Skanderborg 5 og Århus 4.
7. Skiftet fol. 67 r.
8. Skiftet fol. 77 v-78 r.
9. Skalk 1968, nr. 5.
10. 1. bd. s. 172.
11. Oplysningerne om varerne er dels hentet fra boets bøger, dels fra skiftet. Der har på grund af den komplicerede placering i kilderne ikke fundet nogen annotation sted for den enkelte vare.
12. Skiftet fol. 166 r-168 r.
13. Skiftet fol. 236 v.

Staten som kornhandler 1783-88

AF HANS CHR. JOHANSEN

I perioden 1735–88 var kornhandelen i det danske monarki underkastet en stærk regulering fra statens side. Denne skete hovedsagelig ved en skiften mellem importforbud og -tilladelser, men i årene 1783–88 tillige ved kornindførsel direkte for statens regning til imødegåelse af truende hungersnød. Artiklen følger på grundlag af bevaret korrespondance og regnskabsmateriale forhandlingerne om disse kornkøb og belyser en række samtidige handelssædvaner og de betydelige omkostninger, der var forbundet med den internationale handel.

Ved forordningen af 16. september 1735 fastlagdes for Danmarks og Norges vedkommende grundlaget for mere end 50 års kornhandelspolitik, idet der indførtes et totalt importforbud for alle kornsorter til Danmark og de to søndenfjeldske stifter i Norge, Akershus og Kristiansand stifter med undtagelse af Stavanger amt. Hensigten med denne ordning var at hjælpe det kornsælgende danske landbrug, d. v. s. først og fremmest hovedgårdene, over den krise, der var opstået som følge af, at kornpriserne i de umiddelbart foregående år var omkring $\frac{1}{3}$ lavere end priserne omkring midten af 1720'erne¹.

Det monopol, der herved blev givet hovedgårdene, kom dog ikke til at bestå uindskrænket til forordningens ophævelse i 1788. Da det viste sig, at der i mindre gode høstår opstod stor mangel på levnedsmidler både i Sydnorge og i de danske byer, måtte der gang på gang foretages lempelser i importforbudet, og en af forordningens skarpeste kritikere, økonomen Chr. Martfelt, optalte i 1774, at det i de mellemliggende år havde været nødvendigt ikke mindre end 40 gange i kortere eller længere tid at lukke op for import af udenlansk korn eller at forbyde eksport af dansk korn for at forebygge mangel i kongerigerne².

Også efter 1774 fortsattes med sådanne midlertidige lempelser af importforbudet på trods af, at de ledende statsmænd i høj grad tilgodeså godsejernes interesser. For høje kornpriser var man især modstander af, fordi man frygtede, at de skulle påvirke lønudviklingen i opadgående retning og derved svække

manufakturernes internationale konkurrenceevne og således modarbejde en anden side af styrets erhvervspolitik.

En særlig aktualitet fik denne problemstilling i begyndelsen af 1780-erne, da høsten i en række på hinanden følgende år faldt meget dårligt ud.

Mens man i de to første af disse dårlige høstår 1781/82 og 1782/83 gik frem på traditionel vis ved først at tillade import af en eller flere kornsorter til Norge i perioderne 6. 2. 1782–30. 6. 1782 og 11. 11. 1782–31. 12. 1783, for dernæst at tillade import af rug til hertugdømmerne i tiden indtil 1. 7. 1783, og endelig, da nøden var størst i vinteren 1782/83, at supplere med et eksportforbud for byg og havre fra Sjælland og tilladelse til import af fremmed korn til København mod en moderat told, så gik man i høståret 1783/84 til dels ad nye veje, idet man nok fra 26. 4. 1784 tillod import af visse kornsorter til Norge og fra 16. 10. 1783 af rug til hertugdømmerne, men forsyningerne til de danske byer fandt man – skønt der kom mange ansøgninger fra hele landet om at få tilladelse til kornimport³ – at det ville være betænkeligt at give fri, idet der så måtte befrygtes »et alt for betydeligt Tab udi Statens Handelsbalance og en vigtig Hindring for Landmandens fordeelagtige Korn-Afsætning ei aleene i dette mislige og for ham høistbesværlige Aar paa saadanne Stæder, hvor noget er avlet til Salg, men og i det næste og maaskee flere følgende Aar, naar alt for stor en Forraad ved Kiøbmændene blev forskrevet i Speculation paa Afsetning i de følgende Aaringer«⁴.

Da man imidlertid ikke uden videre ville sidde nødråbene overhørige, besluttede rentekammeret, at det rigtigste ville være, at det blev staten, der kom til at stå for kornimporten og det videre salg, således at der i hvert enkelt tilfælde skulle foretages en undersøgelse af den lokale levnedsmiddelsituation, hvorefter der, hvis mangel konstateredes, kunne tildeles de nødvendige kvanta korn til salg gennem de kongelige magasiner. Derimod var det ikke tanken, at denne fremgangsmåde skulle give staten en profit, skønt de indenlandske kornpriser lå en del højere end verdensmarkedspriserne.

Gennemførelsen af en sådan kornhandel var ikke noget organisatorisk problem for staten på det pågældende tidspunkt, idet der i forvejen foregik en betydelig kornhandel gennem det offentlige, fordi en del afgifter stadig betaltes i naturalier. Vigtigst blandt disse var kornskatten (jf. forordning af 23. 10. 1747), hvis formål var at skaffe korn til hofholdningen, militæret og Kongsberg bjergarbejderes forplejning. Skatten udskreves dels in natura, dels med et pengebeløb. Forholdene mellem disse to dele varierede fra år til år, men således at summen af ydelsens to dele skulle være 76 skilling årligt pr. td. kontribuerende hartkorn for ager- og engskyld og det halve for skov- og mølleskyld. Da værdien af kornet, der leveredes in natura, imidlertid udregnedes på grundlag

af de gennemsnitlige kapitelstakster for årene 1727–47, hvor priserne gennemgående var meget lave, blev den virkelige skattebyrde en del større. I normale år udskreves 60–80 % af skatten in natura og indbragte derved omkring 100.000 tdr. korn eller 2–3 % af den samlede kornproduktion i kongeriget, men muligvis omkring 10 % af den del af kornproduktionen, der ikke anvendtes til konsum, foder eller udsæd i landbrugssektoren og derfor kom i handelen ved salg til byernes befolkning og til eksport.

Svarende til den danske kornskat fandtes der i hertugdømmerne en årlig leverance af magasinkorn (jf. patent af 3. 10. 1763), der blev udskrevet i de amter og landskaber, der tilhørte kongen før 1721. Skatten udskreves med 1 td. rug og 1 td. havre pr. plov jord, og hvor der ikke var behov for den fuldt ud in natura, suppleredes den op med pengeydelse. I modsætning til udskrivningsformen i Danmark var det de aktuelle priser, der lagdes til grund ved beregningen. Det udskrevne kvantum var normalt ringe sammenlignet med de danske kornskatteleverancer.

Endelig modtog staten mindre kornleverancer i tiendeafgifter m. m. og havde overskudsproduktion fra de kongelige godser til disposition, ligesom der ofte foretoges supplerende indkøb på det frie marked.

Disse betydelige kornmængder afleveredes til de kongelige magasiner, der var spredt over hele monarkiet, og i det omfang, kornet ikke blev anvendt til statsligt konsum, blev det solgt på auktioner, hvorfra provenuet i enkelte år kunne beløbe sig til mere end 100.000 rdl ⁵.

Mens der således fandtes et veludbygget fordelings- og salgsapparat til rådighed ved gennemførelsen af beslutningen om statslig kornimport i efteråret 1783, havde man ikke en tilsvarende erfaring som kornimportør, og det blev derfor nødvendigt for rentekammeret til dette formål at søge bistand uden for statsadministrationen.

Man henvendte sig først til de oktrojerede kompagnier, der med offentlig støtte og betydelige begunstigelser var blevet oprettet under den amerikanske uafhængighedskrig for at drage fordel af de gunstige konjunkturer for den neutrale skibsfart. Af disse havde det østersøiske og guinesiske handelsselskab allerede i sin oktroj af 5. 7. 1781 fået forpligtelse til at drage omsorg for, at der i København til stadighed fandtes et oplag af udenlandsk korn på mindst 30.000 tdr., der dog først måtte sælges, når priserne havde nået en vis højde, og det forenede Handels- og Kanalkompagni skulle efter sin oktroj af 10. 5. 1782 indrette vinterforråd på mindst 12.000 tdr. inden- eller udenlandsk hvede og rug i Glückstadt og Rendsburg og var tilstået oplagsfrihed i København og flere andre steder i monarkiet for transitkorn. Begge disse kompagnier måtte altså antages at have erfaring i kornhandel.

TABEL 1
 Statsligt køb af korn gennem kompagnierne 1783/84
 (tdr. korn)

Leverandør	Udskibningssted	Hvede	Rug	Byg	Havre
Det vestindiske Handelsselskab	Riga		527		
	Libau	134	327	217	
	Memel			1.422	1.155
	Pillau	1.202	2.394	508	
	Königsberg	1.280	3.097	592	
	Danzig	2.992	8.198		
	Rostock		1.701	652	761
	Wismar			983	305
Handels- og Kanalkompagniet	Königsberg		3.570	563	
	Danzig		7.543		
Grønlandske Handel	Libau		100		
	Danzig		1.200		
Privat købmand	Danzig	2.349			
I alt		7.957	29.582	5.587	2.221

Kilde: Rigsarkivet, rentekammeret 2416.119: Korrespondancesager ang. de fra Østersøen forskrevne kornvarer 1783-85.

På rentekammerets henvendelser af 14. og 17. oktober 1783⁶, der lovede kompagnierne 2 % provision af leverancerne, svarede det østersøiske kompagni, at det ikke i øjeblikket kunne påtage sig leverancer, mens kanalkompagniet var villig til at sende et skib på 170 kommercelæster, der kunne laste 5.000 tdr. rug, til en af de korneksporterende havne ved Østersøen, men det mest positive tilbud kom fra det i 1778 oprettede Vestindiske Handelsselskab, der var villig til at levere 29.000 tdr. korn i efterårets løb.

Disse tilbud blev accepteret, og senere sluttedes endnu nogle kontrakter, således at det i løbet af november og december lykkedes staten at få bragt i alt ca. 40.000 tdr. korn ind i monarkiet til at supplere den indenlandske høst. I løbet af december blev skibsfarten på Østersøen indstillet på grund af vintervejret, og nogle enkelte skibe, der var kontraheret af kompagnierne, måtte overvintre i de østersøiske havne og nåede først dansk havn i april og maj 1784. De samlede kornkøb, der gennemførtes ad denne vej, fremgår af tabel 1.

Allerede i en forestilling fra slutningen af november, der fik kongelig resolution den 1. 12. 1783⁷, havde rentekammeret oplyst, at disse kornkøb ikke ville være tilstrækkelige, selv om såvel salgene fra det østersøiske kompagnis kornoplag (jf. ovenfor) som hjemkomsten af de få ladninger, som det Vestindiske

Handelsselskab ikke nåede at få hjembragt, inden sejladsen ophørte, toges i betragtning. Da der ydermere i vinterens løb fremkom et stort antal ansøgninger om hjælp fra alle dele af landet⁸, var det klart, at der måtte tages yderligere skridt, så snart skibsfarten på Østersøen atter kom i gang. Særligt fortvivlende synes forholdene i Århus stift at have været. I en indberetning til rentekammeret beskrives det, hvorledes gamle er døde af sult og kulde, mens tiggeriet er taget stærkt til. Også kvæget har lidt meget, skønt bønderne har brudt tagene af husene og kastet sneen af markerne for derved at skaffe foder⁹.

I modsætning til kornkøbene i efteråret 1783 blev leverancerne i foråret 1783 lagt i hænderne på en enkelt mand, justitsråd H. M. Frisch (1754–1816), der var medlem af direktionen for kanalkompagniet og administrerende direktør i den kongelige grønlandske, islandske, finmarkske og færøske handel. Til hans disposition blev stillet den bankkredit på 130.000 rdl., som rentekammeret i efteråret 1783 havde fået bevilget til kornkøb. Beløbet blev i august 1784 forøget med 20.000 rdl., efter at Frisch ved kgl. resolution af 26. 4. 1784 havde fået sit mandat fornyet af det nye styres mænd, dog under direkte tilsyn af finans- og kommerceminister Ernst Schimmelmann¹⁰.

Frisch gik straks i gang med at foretage kornindkøb og kontrahere skibe til hjemtransporten, og det er muligt i enkeltheder at følge hans transaktioner, idet regnskaberne for kornkøbene med alle bilag findes bevaret¹¹. I betragtning af, at arkiverne fra de samtidige store københavnske handelshuse er forsvundet, findes der her et vigtigt materiale til belysning af samtidens handels- og betalingspraksis ved importhandel på Østersølandene.

TABEL 2

Oversigt over Frisch's kornkøb 1784

Købssted	Pris pr. læst fl.	Antal skibsladninger	Skibenes drægtighed i kommercelæster	Indladet rug læster	Udladet rug i Danmark tønder
Riga	136–164	6	526 ¹ / ₂	810 ² / ₃	17.251
Libau + Windau	176–192	7	539	816	17.995
Memel	150–160	2	201	273	5.787
Königsberg	155–165	6	203	295	6.229 ¹ / ₂
Elbing	155–173	8	505 ¹ / ₂	340	7.149
Danzig	169–180	4			
I alt		33	1.975	2.791 ² / ₃	59.836 ¹ / ₂ ¹)

1) Da en læst korn er det samme som 22 tdr., har der således under transporten været et svind på ca. 2¹/₂ %.

Kilde: Rigsarkivet, finansarkiverne, Frisch's Regnskab til Finanskassedirektionen over Statens Indkøb af Korn 1784–88.

I tabel 2 gives en oversigt over de af Frisch indkøbte mængder rug i foråret og sommeren 1784. Frisch opkøbte i alt ca. 60.000 tdr. rug, altså noget mere, end det var lykkedes rentekammeret at sikre sig i efteråret. Indkøbspriserne varierede fra 136 til 192 fl. efter preussisk kurant¹² pr. læst, svarende til 2 til 3 rdl. dansk kurant pr. td., hvilket lå en del under den da gældende pris i København, der i foråret 1784 var på over 4 rdl.¹³ I hvilket omfang prisforskellene mellem de enkelte Østersøhavne dækker over kvalitetsforskelle, fremgår ikke af materialet, men selv når hensyn tages til afgifter i afsejlingshavnene, forskelle i fragsatser (jf. nedenfor) og sæsonsvingninger i priserne, bliver der en forskel tilbage, der kunne tyde på, at det russiske korn, der eksporteredes over Riga, var det dårligste, mens det polske korn fra Libau og Windau var af særlig god kvalitet. Det er bemærkelsesværdigt, at kornpriserne i de tre preussiske havne er så ensartede, ligesom de udviser de mindste sæsonmæssige udsving. Formodentlig er dette et udslag af Frederik den Stores kornmagasinpolitik, der gennem aktive indgreb på det indenlandske marked søgte en stabilisering af priserne¹⁴.

Købene af korn foretog Frisch gennem lokale handelshuse i Østersøbyerne, og forinden kornet herfra sejlede til Danmark, blev det belagt med en række omkostninger. I tabel 3 gengives udvalgte regnskaber for en række af de hjemtagne ladninger, som de fremgår af fakturaerne fra handelshusene. Det ses af tabellen, at der er en betydelig forskel på størrelsen af de omkostninger, der blev pålagt i de enkelte havne.

En vigtig forskel fremkommer på grund af eksporttolden, der er højest i Riga, hvor kornet blev belastet med over 9 fl. pr. læst. Derimod ligger eksporttolden i de øvrige havne på omtrent samme niveau, nemlig 3 fl. 3 gr. (1 fl. = 30 gr.) pr. læst i de østpreussiske havne og Danzig og $1\frac{2}{3}$ % af købsprisen i Libau. Danzigkornet, der hovedsagelig bestod af polsk korn, der sejlede ned ad Weichsel til denne by, måtte dog desuden efter 1772 erlægge told til Preussen ved passagen gennem Westpreussen, og da denne opkrævning bevidst benyttedes som et våben i Frederik den Stores handelskrigsførelse mod Danzig, fordyredes kornet herved med en afgift på yderligere 5 fl. 21 gr. pr. læst. Af øvrige offentlige udgifter synes især en licensafgift i Libau og en accise i Elbing at have belastet kornet.

Andre årsager til forskellene i omkostninger var, at målerudgifterne varierede fra 9 gr. pr. læst i Elbing til 1 fl. (30 gr.) pr. læst i Memel, forskelle i den lokale arbejds løn samt kvaliteten af havnefaciliteterne. Normalt lastedes kornet fra magasiner i land eller fra de lægttere, der var anvendt ved flodtransporterne, over i de søgående skibe, og lastningen var betydeligt billigere, såfremt lægter og skib kunne blive liggende i havnen. For de større skibes vedkommende var

TABEL 3
Omkostninger ved køb af korn i forskellige østersoiske havne 1784

	Riga	Libau	Memel	Königsberg	Elbing	Danzig
Handelshus	Ries og Holst	Lahmann, Sorgenfrey u. Mahler	L. Lorck	D. H. Friese	Ph. Neumann	Koustrup
Ladningens størrelse (læster) .	102	104	100	55	52	47
Kornpris fl. pr. læst	144	184	158-60	155	155	169-80
	fl.					
Samlet udgift til kornkøb . . .	14.688	19.136	15.930	8.525	8.060	8.123
Eksporttold, accise m. m.	949	} 766	} 313	170	311	414
Andre havneafgifter	- ¹⁾			} 40	-	-
Måle- og lastningsudgifter . .	475	491	845		968	924
Måtter, brædder m. v. til transporten	-	204	-	33	-	69
Handelshusets provision (2 % af samtlige øvrige udg.)	333	412	343	170	187	177
Diverse udgifter	602	-	207	139	66	52
Samtlige udgifter	17.047	21.009	17.678	10.005	9.548	9.015
Samlede udgifter pr. læst korn	167	202	177	182	183	196
Samtlige øvrige udg. i % af udg. til kornkøb	17	9	11	17	18	11

1) Medregnet under diverse udgifter.

Kilde: Som tabel 2.

det imidlertid nødvendigt at indtage den sidste del af ladningen på redan, hvorved udgifterne til lastning af denne del blev 60-100 % dyrere. I de tre fjerneste havne Riga, Libau og Memel samt i Danzig synes havnene at have tilladt skibe at indtage en ladning på 80-100 læster korn. For Königsbergs og Elbings vedkommende er der i de her anvendte regnskaber udelukkende anvendt mindre skibe, måske fordi havnefaciliteterne i disse byer, der lå i nogen afstand fra Østersøen, var mindre gode¹⁵.

De omkostninger ved kornkøbene, der indtil nu er omtalt, blev i første omgang afholdt af det lokale handelshus, og betalingen skete fra København normalt ved, at handelshuset trak en veksler på beløbet og med en løbetid på 1¹/₂ til 2 måneder på et handelshus i Hamburg eller Amsterdam. Til dette måtte Frisch så foretage betaling, og dette skete oftest ved at sende en veksler til det kreditgivende handelshus. De sidstnævnte vekslere skaffede Frisch sig ved at foretage opkøb af allerede cirkulerende udenlandske vekslere på børsen i København eller ved gennem kanalkompagniets Altonaafdeling at opnå en vekselkredit hos en af kompagniets udenlandske forbindelser. Omkostningerne ved

en sådan betaling beregner Frisch i gennemsnit til 1 % af det overførte beløb¹⁶, hvortil dog kommer den rentegodtgørelse, der er inkluderet ved fastsættelsen af vekselkursen.

Da der ikke skete direkte kursnotering i København på de østersøiske byer, blev omregningen af udgifterne til dansk valuta en ret kompliceret affære. Fra Königsberg omregnedes således beløb fra gylden til rigsdaler kurant på følgende måde, når Hamburg var mellemed:

100 fl. à 30 groschen = 3.000 groschen,
men da 1 rdl. hamburgsk noteres til 131^{1/2} gr., er 100 fl. = 3.000 gr. =

$\frac{3.000}{131^{1/2}}$ rdl. hamburgsk banco;

ved omveksling til dansk kurantmønt gås ud fra noteringen af dansk mønt i Hamburg, hvor 139 rdl. dansk kurant er sat lig 100 rdl. hamburgsk banco.

Følgelig er: 100 fl. = 3.000 gr. = $\frac{3.000}{131^{1/2}}$ rdl. hamb. bco ^{1/2} $\frac{3.000}{131^{1/2}} \times$

139 rdl. dansk kurant = 31,7 rdl. dansk kurant.

Hjemtransporten af rugen til dansk havn skete med 33 skibe, hvis ladning varierede fra 20 til 250 læster. Skibene var alle danske, hvorimod kompagnierne i efteråret 1783 efter speciel tilladelse fra rentekammeret¹⁷ i over halvdelen af tilfældene havde benyttet udenlandske skibe.

Fragtraterne lå på 9^{1/2} rdl. kurant pr. læst for transporten til København fra de nærmeste Østersøhavne, Danzig og de preussiske havne, 10 rdl. fra de kurlandske havne og 10^{1/2} rdl. fra Riga. Hertil kom i alle tilfælde et tillæg, kaplaken eller caplaken, til skipperen på ^{1/2} rdl. pr. læst. Fragten afregnedes med skipperen efter ankomsten til København. Det må antages, at skibene normalt er gået ballastede til Østersøhavnene, idet fragtaftalerne er oprettet i København, og det normalt var vanskeligt at få fragter ind i Østersøen på grund af den store forskel på den vestgående og østgående fragtmængde¹⁸. Fragtudgifterne ved korntransporterne har betydet en belastning af kornprisen på fra 17 til 26 % af de oprindelige indkøbspriser i Østersøhavnene.

I enkelte tilfælde blev fragtudgifterne noget højere end de ovennævnte, idet certepartierne indeholdt en klausul om, at såfremt antallet af dage, der i havnene medgik til indladning og udlosning, oversteg et nærmere bestemt antal, skulle der udbetales skipperen en godtgørelse for overliggende dage. Antallet af laste- og lossedage, der varierede efter skibets størrelse, var fra 10 til 36 dage

TABEL 4
Samlede omkostninger ved Frisch's kornkøb 1784 (rdl.)

	Korn fra					
	Riga	Libau og Windau	Memel	Königsberg	Elbing og Danzig	I alt
Betalt til handelshuset i Østersøhavnen	48.374	58.443	15.627	17.990	35.487	175.921
Fragt	9.298	8.692	3.079	3.113	6.105	30.287
Omkostninger ved betaling af handelshusene (1 %)	484	584	156	180	355	1.759
Indklarering af kornet i København (1/2 sk./td.)	90	94	30	32	65	311
Målerpenge for leverancer til statens magasiner (1 sk./td.)	50	187	34	44	104	419
Told for korn oplagt i Østersøisk handels pakhus (14 ³ / ₈ sk./td.)	1.866	3	372	320	384	2.945
Pakhusleje m. v. for korn oplagt ved Østersøisk handel ¹⁾	1.792	2	358	295	369	2.816
Diverse udgifter	150	110	55	220 ²⁾	127	662
Frisch's provision (2 % af de samlede udgifter)	1.242	1.363	394	444	860	4.303
Øresundstold for ladninger til Jylland	—	32	—	33	—	65
Told og pakhusleje for korn i statens magasiner						7.092
I alt	63.346	69.510	20.105	22.671 ³⁾	43.856	226.580

1) inkluderer a) pakhusleje 1¹/₂ sk./td., b) losningsudgifter 6 sk./td., c) udleveringsomkostninger 4 sk./td., d) målerpenge 1 sk./td. ved modtagelse og det samme ved udlevering, e) kastningspenge 4 sk./td./år.

2) Beløbet for dette kvantum er særligt stort, fordi kornet først måtte losses ved den islandske handels pakhus i København og senere overflyttes til den østersøiske handels pakhus.

3) Frisch's regnskaber har en sammentællingsfejl, således at det samlede beløb er opgivet til 22.661 rdl.

Kilde: Som i tabel 2.

i alt, og godtgørelsen var fra 10 til 15 rdl. pr. dag. Endelig løb der i enkelte tilfælde yderligere omkostninger på som følge af havarier.

Overfartens varighed, der naturligvis var stærkt afhængig af vejret, synes normalt at have været 2 til 4 uger, og med en lastetid i Østersøhavnen inkluderet gik der således næsten to måneder, fra de første af Frisch kontraherede skibe i april 1784 kunne forlade København efter vinterens stilstand, indtil de første skibe, der kom fra Danzig og Libau, i begyndelsen af juni var tilbage med deres ladninger.

Den sidste gruppe af omkostninger fremkom ved ankomsten til Danmark, hvor skibene skulle losses, og kornet opbevares, ligesom der måtte betales en told- og acciseafgift på $14 \frac{3}{8}$ skilling pr. tønde for den del, der ikke blev optaget i statens kornmagasiner¹⁹. Kun to skibe gik direkte til forbrugssteder uden for København, nemlig til henholdsvis Århus og Horsens. I de øvrige tilfælde var provinsens havneforhold for dårlige til at modtage de skibe, der havde hentet lasten hjem, så der måtte ske omladning til mindre skibe.

De samlede udgifter ved Frisch's kornkøb, der fremgår af tabel 4, blev herefter på 226.580 rdl. eller 3 rdl. 76 skilling pr. tønde rug. Da markedsprisen i København for dansk rug, der formodentlig har været af dårligere kvalitet end den østersøiske, samtidig var på 4 rigsdaler 32 skilling eller mere²⁰, kunne kornet således let sælges på fordelagtige vilkår, men dog kun såfremt salget skete i løbet af kort tid. Fra august faldt kornpriserne nemlig som følge af en god høst i 1784 til 2 rdl. 64 sk.

Af de bevarede regnskaber for korndistributionen²¹ kan det ses, at 2.305 tdr. rug af det hjemførte hurtigt sendtes til Østjylland, 7.220 tdr. til forskellige sjællandske købstæder, 22.225 tdr. til de kongelige magasiner i Norge og 3.771 tdr. blev overladt til den kongelige grønlandske etc. handel.

De resterende 24.315 tdr. indgik med et mindre svind i samme regnskaber som det korn, der var anskaffet gennem kompagnierne i 1783/84. Anvendelsen af dette korn fremgår af tabel 5.

I forbindelse med den videre transport fra København er der løbet yderligere omkostninger på kornet. Af disse er det kun muligt at få oplysninger om fragtomkostningerne, der fremgår af de bevarede certepartier. Ifølge disse har fragten pr. tønde rug ved transport til sjællandske byer været 20 skilling (til Nykøbing Sjælland dog kun 16 sk.), ved transport til østjyske købstæder 26 sk., til byer ved Oslofjorden 32 sk., til Bergen 40 sk. og til Trondhjem 56 sk.²².

Ud over de hidtil omtalte rugopkøb i Østersøhavnene havde Frisch tillige i sommerens løb købt 100 læster hvede i Danzig og 180 læster hvede i Riga. Omtrent samtidig med, at det første parti af Danzighveden i slutningen af juni kom til København, blev det imidlertid klart, at den nye høst tegnede så godt, at der ikke ville blive behov for hveden på det indenlandske marked, og ved kongelig resolution af 7. 7. 1784 blev det derfor bestemt, at hveden skulle reeksporteres til »de best eragtede Havne«, som efter Frisch's beregninger ville være Cadiz, Barcelona og Marseille.

I oktober sendtes derefter et skib under løjtnant Groves kommando med 60 læster (1.260 tdr.) Danzighvede til Marseille, og omtrent samtidig ankom skipper Niels Gudmansen kun delvis lastet med den første ladning Rigahvede.

Tabel 5
Anvendelse af østersøisk korn fra statens magasiner
 (tdr.)

	Hvede	Rug	Byg	Havre
Korn anskaffet gennem kompagnierne	7.957	29.582	5.587	2.221
Andel af Frisch's korn		24.290		
Til disposition	7.957	53.872	5.587	2.221
Anvendt til:				
Militærets brødbagere		7.930		
Søetatens proviantgård		10.000		
Hjælp til danske provinsbyer	7.770	22.357	4.601	2.123
Supplering af de norske magasiner		10.396		
Den grønlandske etc. handel		1.729	810	
Anden kongelig tjeneste samt svind	187	1.460	176	98
I alt	7.957	53.872	5.587	2.221

Kilde: Rigsarkivet, rentekammeret 2416.104 Diverse Korn- og Fouragesager 1691–1841, VI.

Det sidstnævnte skib fik i København sin ladning suppleret med den resterende Danzighvede og dirigeredes med ialt 60 læster til Cadiz. Endelig blev det bestemt, at den øvrige Rigahvede, der befandt sig om bord på et skib ført af H. Kellner, skulle sejle direkte til Barcelona.

Denne del af Frisch's virksomhed blev ingen succes.

Grove måtte efter et havari gå ind til Flekkefjord i Norge, hvor 75 tdr. måtte kasseres, og 240 tdr. sælges til lav pris, og da han endelig med betydelig forsinkelse nåede Marseille, var kornpriserne her så lave, at ekspeditionen gav underskud.

Niels Gudmansen afgik fra Københavns red den 24. oktober. Efter nogle dages ophold ved Helsingør på grund af dårligt vejr stod han Sundet ud den 30. oktober og var den 8. november nået i nærheden af den hollandske kyst. Her ramtes skibet af en storm og sprang læk, »hvorefter de under bestandig Pumpning og forunderlig Vær med en Deel Vanskelighed, og efter at store Stænge-Seylet i en Bye var bortfløyet, den 17de fik en Lots om Bord«²³, der førte skibet ind til den lille norske havn Skjælbrei ved Egersund. Her viste det sig, at 35 tdr. af ladningen var helt ødelagt og 116 tdr. noget beskadiget, samtidig med at skibet var skadet for godt 3000 rdl. Skibet måtte derfor gennemgå en længere varende reparation og ankom med stor forsinkelse til Cadiz. Her viste det sig umuligt at få afsat mere end ca. 12 læster hvede (ca. 246 tdr.) og det endda kun til en meget lav pris, hvorefter skibet gik videre

til Barcelona, hvor resten solgtes til lidt bedre priser, men dog ikke tilstrækkeligt til at sikre et overskud for ekspeditionen.

Værst gik det dog med den tredje ladning, idet Kellner i december 1784 efter et havari måtte søge ind til Kristiansand, hvor ladningen måtte losses, og 51 tdr. deraf kasseres. Efter omfattende reparationer, der kostede ca. 5.000 rdl. og varede 6 måneder, kunne skibet forlade den norske havn i juli 1785, men sprang umiddelbart efter på ny læk og søgte ind til Mandal, hvor de nye skader vurderedes til 8–10.000 rdl.

På denne baggrund foreslog Frisch, at ekspeditionen blev opgivet, og i løbet af efteråret 1785 og foråret 1786 hentedes hvedeladningen tilbage til København med tre mindre skibe og solgtes i løbet af 1786 og første halvdel af 1787 til private aftagere i København. Selv om en del af havariskaderne blev betalt af Det københavnske Sø-Assurance Kompagni, blev også denne ekspedition tabgivende.

Til forskel fra regnskaberne for rughandelen har hvedeekspeditionernes regnskaber både en købs- og en salgsopgørelse. Disse fremgår af tabel 6 og 7, hvor beløb og kornmængder er omregnet til dansk mønt og mål. Omregningen til kurantrigsdaler er sket efter kurserne i Hamburg og Amsterdam, hvorover betalingerne skete, og mængderne er omregnet efter samtidige omregningstabeller²⁴ eller opgivelser i bilagene til regnskaberne.

Den bedre høst i 1784 normaliserede for en tid forsyningssituationen i Danmark og Sydnorge, således at man fra 31. 8. 1784 til 26. 1. 1785 endog lukkede for den tidligere givne tilladelse til indførsel af de vigtigste kornsorter til Sydnorge (jf. ovenfor).

Høsten 1785 faldt derimod på ny dårligt ud – især for den jyske rugs ved-

TABEL 6
Omkostninger ved Frisch's hvedekøb (rdl.)

	Danzig	Riga	I alt
Køb af hvede ¹⁾	8.288	12.756	21.044
Øvrige omkostninger afholdt i Østersøhavnene . . .	833	3.184	4.017
Fragt + kaplaken ²⁾	1.050	277 ³⁾	1.713
Øvrige udgifter i forbindelse med køb og oplagring	785	928 ⁴⁾	1.713
Samlede udgifter afholdt fra København	10.956	17.145	28.101

1) Prisen i Danzig var på 350 Danziger fl. (263 fl. efter preussisk kurant) pr. læst hvede, prisen i Riga var på 196–200 fl.

2) Fragten var fra Danzig 10 rdl. pr. læst, fra Riga 11 rdl. pr. læst, i begge tilfælde kom hertil 1/2 rdl. pr. læst i kaplaken.

3) Omfatter kun fragten for Niels Gudmansens ladning.

4) Herunder Øresundstold for Kellners ladning.

Kilde: Som tabel 2.

TABEL 7
Indtægter ved salg af østersøisk hvede (rdl.)

	N. Gudman- sen	Grove	H. Kellner	I alt
Bruttoindtægt ved hvedesalg	9.266	5.616	18.537	33.419
Herfra fragår følgende omkostninger betalt af handelshuset i Sydeuropa:				
Fragt	1.654	734		2.388
Kommission	199	112		311
Lokale havneafgifter m. v.	938	973		1.911
Havariudgifter	—	379		379
Desuden fragår følgende omkostninger betalt af Frisch:				
Øresundstold m. v.	136	117		253
Havariudgifter	1.521	—	6.000	7.521
Omkostninger i Norge	—	—	557	557
Fragt fra Norge til Danmark	—	—	1.248	1.248
Told og accise m. v.	—	—	667	667
Udgifter ved losning, opbevaring og salg i København	—	—	1.625	1.625
Indkommet ved salg (netto)	4.818	3.301	8.440	16.559
Udgifter ved køb (jf. tabel 6)				28.101
Underskud af hvedesalget				11.542

Kilde: Som tabel 2.

kommende – og sidst på efteråret 1785 fremkom der en række klageråb fra provinsen om vanskelighederne ved at opfylde leverancerne af skattekorn²⁵. Som følge heraf foreslog rentekammeret i en forestilling, der fik kongelig resolution den 16. 11. 1785, at der blev givet de »trængende landmænd« mulighed for i stedet for at levere skatterug at indbetale et pengebeløb, der var tilstrækkeligt til at indkøbe en lige så stor mængde rug fra Østersølandene. Samtidig skulle der tages skridt til offentlig kornimport til at erstatte de kongelige magasiner den kornmangel, de derved ville blive udsat for, men da der først skulle disponeres over kornet i løbet af foråret, dels af flåden, dels af bjergværksarbejderne i Kongsberg, kunne indkøbene i Østersølandene udsættes, indtil der i foråret 1786 åbnedes for normal sejlads på Østersøen²⁶.

I medfør af resolutionen blev der herefter den 19. 11. 1785 givet en række jyske kornmagasiner besked om ordningen, ligesom der ved senere lejligheder blev givet en række tilladelser til, at rug, der allerede var blevet leveret til magasinerne både i Jylland og på Øerne, kunne udleveres på samme betingelser²⁷. Det offentlige kom herved til at mangle i alt ca. 20.000 tdr. rug i at have det ved kornskatteforordningen udskrevne korn til disposition.

Forhandlingerne om indkøbene i Østersøen blev indledet endnu i november ved en henvendelse til storkøbmanden Constantin Brun (1746–1836), en mecklenburgsk lægesøn, der var blevet købmandsuddannet i Lübeck og indtil 1783 havde haft egen handelsvirksomhed i St. Petersburg. Han havde fra 1777 til 1783 samtidig været dansk konsul i den russiske hovedstad, men var i 1783 af Ernst Schimmelmann blevet kaldt til København for at indtræde i det vestindiske handelsselskabs administration. Han blev netop ved det her behandlede tidspunkt første administrerende direktør i selskabet, der var under omdannelse til et egentligt statsforetagende²⁸. Ved siden af denne virksomhed drev Brun et eget handelsforetagende, der bl. a. foretog kornkøb og -salg på transitbasis.

Brun erklærede sig rede til at søge fremskaffet 20.000 tdr. rug til en pris af 4 rdl. pr. td. excl. told og andre udgifter, men måtte i januar 1786 beklageligvis meddele, at oplysninger fra hans korrespondenter i Østersøområdet tydede på, at det ville blive vanskeligt at skaffe kornet, idet den dårlige høst også havde ramt de korneksporterende lande. I Libau var der eksportforbud for rug, og lignende foranstaltninger kunne ventes i andre byer, ligesom priserne var steget så meget, at køb til en pris på 4 rdl. pr. td. ikke kunne afsluttes²⁹.

Som følge heraf indhentede rentekammeret den 25. 1. 1786 en ny kongelig resolution³⁰, der – samtidig med, at det pålagdes Brun at fortsætte sine forhandlinger – åbnede mulighed for at købe 10.000 tdr. rug af det østersøiske handelsselskabets vinterforråd (jf. ovenfor) til levering i første halvår 1786. Denne handel gik derefter i orden, og i løbet af foråret udleveredes 5.133 tdr. til søetaten og 4.867 tdr. til landetaten. Udgifterne hertil var på 43.031 rdl., heraf 2.708 rdl. i told og accise og 323 rdl. til pakhusleje, kastning m. v.

I løbet af foråret 1786 meddelte Brun imidlertid, at han nu havde sluttet kontrakt om levering af ca. 24.000 tdr. rug i Danzig og St. Petersburg til en pris, der ved leveringen i Danmark kun ville komme til at ligge lidt over 4 rdl. pr. td., og da rentekammeret anså det for ønskeligt at få dette parti stillet til rådighed, blev der den 19. 4. 1786 indhentet en kongelig resolution, der accepterede Bruns tilbud³¹.

Bruns køb kan ligesom Frisch's to år tidligere følges i enkeltheder, da såvel en del af korrespondancen som hele regnskabsmaterialet findes bevaret³².

De tidligste køb skete i Danzig, hvorfra der i maj udskibedes 6 ladninger (i det følgende kaldet Danzig I). Yderligere 18 ladninger blev kontraheret til levering fra St. Petersburg, men efter at 7 af disse i dagene omkring den 23. juni havde forladt den russiske hovedstad, udstedtes et russisk udførselsforbud for rug, og trods henstillinger fra den danske minister og konsul i byen, måtte hjemtransporten af de sidste 11 ladninger opgives, og de skibe, der havde ind-

Danzig den 15. Aug. 1786.

Faktura öfver Koggen, upkøfft, wif Wore, wif för Provision
 P. Jarwe Constantin Brun in Köpenhagen, wif wif
 In. In. das Koggen ansluffen J. Capit. Hans Grün, no 61

28 Lastas Koggen	1297	11286
Jura		448. 10.
Maßlöf		88. 24.
Abløse		84. 10.
Costage		19 -
Inuektas ber		11. 12.
Søndrige Koggen, wif 23 Lastas		56. 9.
Latina Koggen, wif 20 Lastas		10. 12.
Sto wif Koggen, wif 11. 24.		

664. 13.

11930 13

239 -

12189 13

Johann Friedrich Ahrens

1786.

(auscedo)

Faktura over en af de ladninger, som Constantin Brun i sommeren 1786 – efter det russiske indførselsforbud – skaffede hjem fra Danzig. Beløbene, der er opgivet i Danziger-gylden, viser dels købsprisen for rugpartiet, dels de forskellige former for omkostninger, der fremkom ved indladningen og endelig handelshuset J. F. Ahrends provision.

Rigsarkivet.

taget ladning, men endnu ikke var afgået, blev atter løst. De 11 skibe blev derefter omdirigeret til Danzig i begyndelsen af september 1786 og modtog der en ladning, som det var lykkedes Bruns derværende handelsforbindelse at fremskaffe (i det følgende omtalt som Danzig II).

TABEL 8
Oversigt over Brun's kornkøb 1786

Købested	Danzig I	St. Peters- borg	Danzig II	I alt
Antal skibsladninger	6	7	11	24
Skibenes drægtighed i kommerce- læster	182 ^{1/2}	348	ca. 251	ca. 781 ^{1/2}
Indladet rug i læster	280	361 ¹⁾	550	1.191
Udladet rug i Danmark i tønder	5.984	8.358	11.696 ²⁾	26.038 ²⁾

1) Tallene i regnskaberne er opgivet i kuhl = ¹/₁₀ læst.

2) Heraf 102 tønder ødelagt ved havari i Skagerrak.

Kilde: Rigsarkivet, rentekammeret, 2416.120: Korrespondancesager og Beregninger vedk. den af det Østersøiske Kompagni overladte Rug og den ved Agent Brun forskrevne Østersøiske Rug 1785-88.

De gennem Brun indkøbte rugmængder fremgår af tabel 8.

Rugpriserne var i 1786 højere end i 1784. I Danzig betaltes 295-297 Danziger fl. pr. læst (= 221 ¹/₄-222 ³/₄ fl. efter preussisk kurant) eller 25-30 % mere end i 1784, og prisen i St. Petersborg var 4 ¹/₄ rubel pr. kuhl (ca. 224 fl. preussisk pr. læst)³³.

De samlede toldudgifter i Danzig var ved Brun's køb på 4 % af købsprisen eller lidt lavere end i 1784, da de var på ca. 5 %, men ellers er belastningen i Danzig med yderligere omkostninger omtrent den samme som to år tidligere, idet dog indkøb af måtter og brædder m. v. til transporten i 1786 skete uden om det lokale handelshus' faktura.

Tolden i St. Petersborg var meget lav, nemlig 6 kopek pr. kuhl plus et tillæg på 0,24 kopek pr. kuhl, i alt knap 1 ¹/₂ % af kornets købspris. Til gengæld var lastningsudgifterne blandt de højeste i Østersøhavnene. Havnefaciliteterne synes at have været meget dårlige, idet den del af ladningen, der oversteg ca. 50 læster, er taget om bord på reden. Hertil kommer, at handelshuset i St. Petersborg beregnede sig 3 % provision, mens det i de øvrige havne var normalt med 2 % provision.

En oversigt over fakturabeløbene ses i tabel 9. Disse beløb blev betalt ved veksler med anvendelse af samme teknik som i 1784. Betalingen til Danzig skete via Hamburg, betaling til St. Petersborg via Amsterdam.

Fragtraterne for de 24 skibe, der alle var hjemmehørende i monarkiet, var aftalt til 6¹/₂ rdl. pr. læst (+ ¹/₂ rdl. i kaplaken) for de første 6 transporter fra Danzig og 9 rdl. pr. læst (+ ¹/₂ rdl. i kaplaken) for transporterne fra St. Petersborg. Da de sidste 11 skibe måtte gå fra St. Petersborg uden last, blev deres certepartier ændret, så de fik 11¹/₄ rdl. pr. læst (+ ¹/₂ rdl. i kap-

TABEL 9
Omkostninger ved Brun's kornkøb 1786

Handelshus	Danzig I	St. Petersborg		Danzig II
	J. F. Ahrends fl.1)	rubler	Meese og Co. fl.1)	J. F. Ahrends fl.1)
Kornpris pr. læst	295	68	299	297
Samlet udgift til kornkøb	82.600	24.569	108.103	163.350
Told, accise m. v.	3.304	360	1.584	6.487
Måle- og lastningsudgifter	793	2.343	10.309	1.384
Handelshusets provision	1.752	828	3.643	3.962
Diverse udgifter	980	189	832	1.564
Samtlige udgifter	89.429	28.289	124.471	176.747
Samlede udgifter pr. læst korn . .	319	78	344	321
Samtlige øvrige udgifter i % af udgifter til kornkøb	8	15	15	8

1) Beløbene er angivet i Danzig fl., i modsætning til tabel 3. Rubelbeløbene er omregnet til Danzig fl. ved at multiplicere med 4,4.

Kilde: Som tabel 8.

laken) for at indtage lasten i Danzig i stedet. Hertil kom specielle tillæg for de skibe, der skulle aflevere lasten i danske provinshavne eller i Norge.

En sammenligning af disse fragtrater med dem, der betaltes i 1784, viser et fald på omkring 2 rdl. pr. læst, altså et betydeligt fald. Da transporterne skete på samme årstid, kan forskellen næppe skyldes en ændret risiko ved sejladsen, men må, såfremt der er tale om et generelt fænomen, være et udtryk for en meget stor fleksibilitet i prisdannelsen. Indtrykket af en nedgangskonjunktur for den danske skibsfart i årene indtil 1786 bekræftes af, at der skete en nedgang i antallet af indregistrerede danske skibe, og af, at antallet af danske skibe, der passerede Øresund i disse år, var i aftagende³⁴.

Ud over udgifterne i Danzig og St. Petersborg samt fragtomkostningerne påløb der det af Constantin Brun købte korn en række mindre omkostninger i Danmark, således som det fremgår af tabel 10. Tallene i tabellen er ikke umiddelbart sammenlignelige med tallene i tabel 4, idet tolden for Brun's kornindkøb ikke er medregnet. Når der kun er opgjort få omkostninger for pakhusleje, omladning o. l., er der derimod tale om en reel besparelse sammenlignet med Frisch's indkøb, idet de i 1786 anvendte skibe typisk kun var halvt så store som de i 1784 anvendte. Det betød, at kornet næsten i alle tilfælde uden omladning i København straks kunne dirigeres til de havne, hvor kornet skulle anvendes, hvilket gav en betydelig besparelse.

Af de anskaffede 26.038 tdr. rug blev 10.470 tdr. sendt til Drammen som

TABEL 10
Samlede omkostninger ved Brun's kornkøb 1786 (rdl.)

	Danzig I	St. Peters- borg	Danzig II	I alt
Betalt handelshuset i Østersøhavnen	21.336	29.647	42.909	
Fragt	1.990	11.778 ¹⁾		
Udgifter ved betalinger, udladning m. v.	315	1.286		
Brun's provision	233	856		
I alt	23.874	86.476		110.350
Sundtold for ladninger til Norge .				285
Fragt for 5 laster træ ²⁾				1.155
Tab på måtter og brædder m. v. til transporten				299
Havariskade ³⁾				194
				112.283
÷ afkortning for 9 tdr. ødelagt korn				7
Samlede omkostninger				112.276

- 1) Bruns oprindelige regnskaber har 11.766 rdl., men ved revisionsgennemgangen blev beløbet rettet til 11.778 på grund af fejlregning af overskydende liggedage for 3 skibe.
- 2) Brun medvirkede samtidig med kornkøbene til at fragte noget træ fra Norge til Nordsjælland for statens regning. Da nogle af skibene var de samme, som anvendtes ved korntransporterne, indgår fragten i Brun's regnskab.
- 3) Et af skibene, der sejlede direkte til Drammen med korn fra Danzig, kom i Skagerrak ud for et havari, hvorved 102 tdr. korn ødelagdes (jf. tabel 8, note 2). Af skaderne på 300 rdl. måtte befragteren bære de 194 rdl.

Kilde: Som tabel 8.

erstatning for den skatterug, som det derværende magasin for Kongsberg bjergværksarbejdere ikke havde fået anvist af den normale skatterug i foråret 1786. Til erstatning for søetatens skatterug anvendtes 7.313 tdr. og for landetaten 2.150 tdr. Af resten blev 988 tdr. anvendt til hjælp for sjællandske bønder, mens de sidste 5.117 indgik i magasinerne i København til supplerings af statens almindelige kornbeholdning.

Udgifterne ved Brun's kornkøb blev dels pålignet de bønder, der havde fået lettelser i kornskatten, dels afholdt over statens almindelige udgiftsregnskab af den årlige konto for indkøb af korn.

Selv om hovedformålet med kornimporten i disse år opgaves at være en sikring af tilstrækkelige levnedsmidler for befolkningen, vil en vurdering af virkningen af de udenlandske kornkøb i 1783/84 og 1786 på det indenlandske kornmarked formodentlig give til resultat, at hovedeffekten var, at det offentlige sikredes den nødvendige kornmængde uden at måtte lægge et stærkt pres på yderne af kornskatten. Derimod kan de indførte mængder, der i 1783/84

formodentlig udgjorde 2–3 % af et normalt høstårs avl og i 1786 mindre end 1 %, næppe have afhjulpet den almindelige kornmangel, idet udsvingene i høstudbyttet må antages at have været mange gange større³⁵.

Brun's kornkøb blev sidste gang i en lang årrække, staten forsøgte at anvende denne fremgangsmåde til at sikre sig kornleverancer. Ganske vist var også høsten i 1786 under middel – efter prisudviklingen at dømme snarest ringere end høsten i 1785 – men dette år gik man tilbage til det før 1784 anvendte hjælpemiddel, idet det fra den 20. 9. 1786 blev tilladt at indføre rug til Danmark mod at betale en told på 48 skilling pr. td., og da forsyningssituationen blev vanskeligere, nedsattes tolden til 8 skilling pr. tønde fra 17. 1. 1787. Hvor meget rug, der indførtes i dette høstår, findes ikke opgivet. Importtiladelserne varede til udgangen af juli 1787, da et af 1780'ernes bedste høstår muligjorde selvforsyning inden for monarkiet.

Yderligere særordninger for monarkiets korntilførsler blev ikke nødvendig. Den i 1787 nedsatte overordentlige finanskommission gjorde det til en af sine første opgaver at undersøge monarkiets kornforsyning og fik gennemført, at kornimporten til Danmark og Sydnorge blev frigivet fra den 6. 6. 1788 mod betaling af en moderat told³⁶.

Hermed ophævedes forordningen af 16. september 1735, og grundlaget for den danske kornhandelspolitik ændredes radikalt. Nyordningen betød dog ikke en fuldstændig overgang til en laissez-faire politik. Også efter 1788 holdt rentekammeret et vågent øje med den indenlandske forsyningssituation, men de efterfølgende års indgreb for at sikre tilstrækkelige kornmængder bestod alene i periodiske eksportforbud og forbud mod at anvende korn til brændevinsbrænding.

NOTER

1. A. Friis og K. Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800, 1958, Bd. I, p. 207 ff.
2. Chr. Martfelt: Beviis at Dannemarks og Norges 40 Aar gamle Korn-Handels-Plan lagt ved Forordningen af 16. September 1735 ikke naaer sin Hensigt til Tronens og Statens Bedste, 1774, p. 21 ff.
3. Rigsarkivet, rentekammeret, 2416.115: Korrespondanceprotokoller vedk. Indkøb, Magaziner og Distribution af Korn, 1783–89 (i det følgende RK 2416.115) og rentekammeret 2416.116: Korrespondancesager vedk. Kornoplagerne 1783–84 (i det følgende RK 2416.116).
4. Rigsarkivet, rentekammeret 2413.25 ff: Danske Konzeptforestillinger 1783 ff. (i det følgende RK 2413.25 ff.).
5. Rigsarkivet, finansarkiverne: Finanskollegiets Hoved-Udgiftsbog for Civilstaten, 1783 ff.
6. RK 2416.115–16 og rentekammeret 2416.119: Korrespondancesager ang. de fra Østersøen forskrevne Kornvarer 1783–85 (i det følgende RK 2416.119)
7. RK 2413.25 ff.

8. RK 2413.115-16 og rentekammeret 2416.117: Korrespondancesager vedk. Kornoplagerne 1784.
9. RK 2413.25 ff.
10. RK 2413.25 ff.
11. Rigsarkivet, finansarkiverne: Frisch's Regnskab til Finansskeddirektionen over Statens Indkjøb af Korn 1784-88 (i det følgende FA 85,8).
12. Regnskaberne fra Riga er opgjort i albertsdaler, regnskaberne fra Danzig i Danziger gylden = 3/16 albertsdaler og de øvrige regnskaber i gylden efter preussisk kurant = 1/4 albertsdaler. Ved de følgende regnskaber er anvendt den sidste type gylden ved opgørelsen, såfremt ikke andet er oplyst.
13. A. Friis og K. Glamann, anf. skr. p. 220.
14. Acta Borussica: Die Getreidehandelspolitik und Kriegsmagazinverwaltung Preussens, 1931, Bd. IV.
15. I dette forhold kan man måske finde en forklaring på, at der i Østersøfarten mest anvendtes skibe, der var mindre end 40 kommercelæster, idet disse skibe lastede under 70 læster korn - jf. Aa. Rasch: Forbindelsen mellem København og de nordtyske Østersøbyer 1750-1807 i Erhvervshistorisk Årbog 1963, p. 91.
16. FA 85,8.
17. RK 2416.119.
18. Jf. N. E. Bang og K. Korst: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1661-1783, 1930-53.
19. For den del af kornet, der oplagdes i de statslige magasiner, betaltes tolden senere af rentekammeret, jf. tabel 4.
20. A. Friis og K. Glamann, anf. skr. p. 220.
21. Rigsarkivet, rentekammeret 2416.104: Diverse Korn- og Fourage-Sager 1691-1841 og rentekammeret 2416.114: Korrespondancesager vedr. Kornmagasiner og Regnskab for Korndistributionen 1780-92 samt RK 2416.119.
22. Rigsarkivet, rentekammeret 2416.109: Koncept- og Reversal-Certepartier på Kornvarer 1771-96 og rentekammeret 2416.118: Korrespondancesager vedk. Kornoplagerne 1784 ff.
23. FA 85,8.
24. Kurzgefasste Beschreibung der Handlung der vornehmsten europäischen Staaten I-II, 1778-82.
25. RK 2413.25 ff. og rentekammeret 2416.120: Korrespondancesager og Beregninger vedk. den af det Østersøiske Kompagni overladte Rug og den ved Agent Brun forskrevne Østersøiske Rug 1785-88 (i det følgende RK 2416.120).
26. RK 2413.25 ff.
27. RK 2416.120.
28. Hans Chr. Johansen: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784, bd. I, 1968, p. 240 ff.
29. RK 2416.120.
30. RK 2413.25 ff.
31. RK 2413.25 ff.
32. RK 2416.120.
33. RK 2416.120.
34. Hans Chr. Johansen, anf. skr. p. 315 f. Medvirkende til at presse fragtraterne ned kan det muligvis have været, at de kornmængder, der eksporteredes fra Østersøen i 1786, var meget små, som det ses af nedenstående tal, der er uddraget af sundtoldregnskaberne. Korntransporterne udgjorde en væsentlig del af skibsladningerne i Østersøfarten:

*Korn transporteret gennem Øresund
fra Østersøen
(1.000 læster)*

		Byg	Havre	Hvede	Rug	I alt
1784	20	11	38	56	125
1785	15	11	31	48	105
1786	6	3	10	16	35
1787	4	1	10	8	23

35. I samme retning tyder den indenlandske kornprisudvikling, der viser stærkt stigende priser i de dårlige høstår.
36. Om motiverne for frigivelsen se i øvrigt J. Schovelin: Fra den danske Handels Empire, bd. II, 1900, p. 195 ff. og Hans Chr. Johansen, anf. skr. p. 221 ff.

Badeanstalter som erhvervsforetagender i 19. århundrede

AF JOHN W. OLDAM

Offentlige badeanstalter var meget udbredte i oldtiden, især i det gamle Rom. Ved Folkevandringstiden forsvandt de fleste af disse institutioner; men badelivet fik et nyt opsving i den senere middelalder i form af badstuer. Også disse nedlagdes efterhånden af forskellige grunde, hygiejniske som religiøse, og ved begyndelsen af 1600-tallet var den offentlige badeinstitution på ny næsten forsvundet. Først efter ca. 200 års forløb begyndte en ny opgangstid for denne serviceindustri, nu på rent erhvervsøkonomisk basis. Det 19. århundredes badeanstalter var hovedsagelig aktieselskaber. Henimod slutningen af dette sekel begyndte de kommunale anstalter med billige bade for den brede befolkning at vinde indpas, og denne type konkurrerede den første ud, så de resterende privat drevne nu er få. Den ændrede boligstandard med badeværelse i næsten alle hjem vil til sidst overflødiggøre såvel private som kommunale offentlige badeanstalter.

I. Badeinstitutionernes udvikling i udlandet og Danmark til år 1800

Den menneskelige rensetype i form af bade har været kendt siden de ældste tider. I oldtidens kulturer fandtes dels koldt-vandsbadet i have, søer og floder, dels varmt- eller lunkent-vandsbadet i dertil indrettede bygninger. Navnlig hos romerne tog den sidstnævnte form et betydeligt omfang¹.

Badeskikkene kunne have dels et religiøst, kultisk, dels et medicinsk, og dels endelig et rent hygiejnisk-æstetisk formål. Med tiden blev det sidste det fremherskende. Den dag i dag består dog en vis forskel mellem badeindretninger til rent medicinsk brug og dem, der hovedsagelig har et hygiejnisk sigte.

Et andet interessant aspekt i badningens udvikling er det økonomiske, ejer- og finansieringsforholdet. Hvad har været det fremherskende gennem tiderne: Baderum- og badeapparater i egne boliger, eller offentlige, d. v. s. for alle frit tilgængelige badehuse eller -anstalter, og blev sidstnævnte drevet som forretning på rent erhvervsøkonomisk basis eller af de offentlige institutioner, stat

eller kommune, som fik deres indtægter fra skatter og derfor ikke behøvede at opkræve en »rentabel« pris?

Kilderne fra oldtiden gennem middelalderen til badelivets store forfald omkring år 1600 giver næppe nogen helt klar oplysning herom. Badeindretninger i egne huse har dog sikkert været forbeholdt overklassen. I Rom kunne de offentlige bade formentlig høre til begge sidstnævnte kategorier, om end der muligvis har været en forskel i kvaliteten ². Efter romerrigets forfald lå tyngdepunktet sikkert på de offentlige badstuer, der ligeledes kunne være såvel i privat som i offentligt eje ³.

De gamle romere drev badeprocessen med en lang række variationer, der måske forekommer et menneske fra slutningen af det 20. århundrede forbløfende og drevet ud i karikaturen. De dyrkede både almindelige varme og kolde bade, dampbade med efterfølgende iskolde afvaskninger og svedbade med indrulning i tæpper, både med forskellige former for pisken af huden, massage og flere andre »raffinementer« ⁴. Disse former findes i afsvækket grad i nutiden såsom dampbade, finske badstuebade o. l., og da badelivet fik sit opsving igen i det 19. århundrede, var det netop de »romerske bade«, der først og fremmest reklameredes med.

De romerske badehuse var også meget kunstfærdigt indrettede med mange forskellige rum til de forskellige badearter og til de forskellige led i en samlet badeproces. Tilsluttet dem fandtes hvilerum og hvilegårde og omkring det hele butikker med forskellige livsfornödenheder. Opvarmningen skete gennem et kompliceret kedel- og rørsystem, og koldt vand ledtes ind fra nærliggende reservoirer formentlig hidført fra akvædukter. Derimod synes kilderne mere sparsomme med hensyn til bortledningen af det afbrugte vand og i det hele taget m. h. t. indretningens interne renlighed ⁵.

Et særligt problem, der gjorde sig gældende i romernes offentlige badeliv, var forholdet mellem de to køn. Oprindeligt deltes mands- og kvindebesøgene på forskellige ugedage eller forskellige timer på samme dag, senere blev det vistnok almindeligt, at anstalterne ligesom i nutiden byggedes med hver sin afdeling. Alligevel skete der i den senromerske tid sammenblandinger af de to køn, hvad der ses af en række kejserlige forbudslove. Bortset fra, hvad man rent moralsk måtte mene herom, skulle denne »uskik« på et langt senere tidspunkt blive skæbnesvanger for badningens udvikling ⁶.

Med det romerske riges hensmuldren i årene 400–600 e. Kr. og selve storstaden Roms betydelige tilbagegang skete også en meget kraftig indskrænkning af det offentlige badeliv. Dette hang til dels sammen med kristendommens fremtrængen, idet denne religion på det tidspunkt nærmest betragtede badning som noget, der hørte højtiderne til ⁷. Derimod stammer kristendommens

negative indstilling over for det nøgne menneskelegeme først fra en langt senere tid.

Resultatet af omkalfatringen var, at badelivet fortsat bestod, og at en del af de romerske badeindretninger endog opretholdtes i større europæiske byer. Man plejer nu at påstå, at en af virkningerne af korstogene, ca. 1100–1300, var den offentlige badekulturs renæssance. Badstuernes tid oprandt ⁸.

Badenes art var nogenlunde som det gamle Roms med hovedvægten på damp- eller svedbadet; men konstruktionen af såvel bygningen som opvarmingsapparatet afveg en del fra hin tids ⁹.

Den skik, der var brudt igennem i den romerske tid, at kønnene badede ugenert samtidig uden nogen særlig legemstildækning, blev helt almindelig i middelalderens badeliv. Dette gjaldt ikke blot familiemedlemmer, men ganske ukendte mennesker indbyrdes. Kirken forsøgte til tider at udstede forbud herimod; men de fik i lang tid ingen virkning, hverken i de katolske eller senere protestantiske lande ¹⁰.

Fra ca. midten af 1500-tallet fulgte derefter igen en tilbagegang for badelivet og denne gang af langt mere gennemgribende art ¹¹. Omkring år 1700 var offentlige badeanstalter af den omtalte type forsvundet i Vesteuropa, tilbage var kun private huses indretninger og de små badstuer, der blev drevet af de såkaldte *badere*.

Årsagerne til denne nye ødelæggende tilbagegang var mange. For det første var det omsider lykkedes »toneangivende« kredse, specielt kirken, at få rejst en »folkestemning« mod den seksuelle promiskuitet, der vitterligt havde fundet sted i badeanstalterne. Denne indstilling rettedes også mod det mere uskyl-dige, at det menneskelige legeme blottedes.

For det andet tyder forskellige beretninger på, at badeetablisserne var blevet arnesteder for forskellige smitsomme sygdomme. Nutidige forskere har især lagt vægt på den fra den nye verdensdel hjemførte syfilis, populært kaldet »den franske syge«. Promiskuiteten kan selvfølgelig have virket stærkt befordrende på denne sygdoms udbredelse. Der var imidlertid også andre epidemiske sygdomme fremme i tiden som kopper og »pest«. Også disse kan muligvis henføres til badeanstaltnes menneskeophobning.

For det tredje var badeetablisserne kommet i vanry, fordi de, rent bortset fra den frie omgang mellem kønnene, efterhånden kun var skalkeskjul for spillebuler, drikkehaller og bordeller, der blev drevet af vindskibelige forretningsfolk, og hvor gode borgere følte sig bedraget.

For det fjerde må en helt anden slags årsag til forfaldet anføres. Den stammer fra Troels-Lund. Ifølge denne var det klædedragten, der mere end noget andet drev folk til badstuerne. Middelalderens klæder var lådne og uhyre

støv- og smudssamlende. Det samme gjaldt sengeklæderne. Folk blev langt mere snavsede dengang, end da det senere linnedtøj blev opfundet. Med dettes opfindelse og indtrængen var det muligt at gå i længere tidsrum, uden at snavs på hudens overflade blev synligt; man nøjedes med, som det hedder hos Troels-Lund, at »vaske sig udenfor tøjet« d. v. s. ansigt og hænder. Gennem generationerne gik kropvasken helt af mode, og den svigtende efterspørgsel bragte lidt efter lidt badevæsenet som serviceindustri næsten til ophør.

II. De private badeanstalters opblomstring i København i 19. århundrede

I det 18. årh.s oplysningstid var badning ikke højt værdsat. Goethe kaldte 1770 offentlig badning for: »Eine Verrücktheit der Enthusiasten für den Naturzustand«¹². Badning uden for det private hus var dog endnu ikke ganske ophørt. Der krævedes imidlertid en særlig bevilling til at holde badstue, og disse bevillingers antal var stærkt begrænset. I en by som København var der i over 100 år kun 3. Badstuerne blev drevet af en såkaldt bader, og det var en forudsætning for hans bevilling, at han samtidigt kunne yde en vis primitiv lægehjælp, f. eks. årelade og kopsætte. Badernes kår var sikkert beskedne; Danske kancelli ophørte med at udstede bevillinger i 1803, og den sidste i København døde 1811¹³. Omkring århundredskiftet begyndte det imidlertid at gå den anden vej.

Det startede med en bog af den tyske læge Chr. Hufeland med titlen: »Om de lunkne bade«, 1816. Bogen er oversat fra tysk af kirurgen A. G. Lund og fylder kun 36 små sider, altså nærmest en pjece¹⁴. Forfatteren interesserer sig alene for de almindelige lunkne, eller, som man i vore dage ville sige: varme, hygiejniske renselsesbade, og han beklager i dybe toner tidens manglende interesse for at bade samt fremhæver alle de dystre følger af den uudviklede renlighed. Han giver derefter visse forskrifter om badenes rette benyttelse og slutter med følgende formaning:

»Først da, når man igen holder badning for en uundværlig del af opdragelsen og den hele diætetik; når man vil anse som tabt enhver uge, hvori man har levet uden at give sig denne renselse og forfriskning; først da kunne vi håbe, at gigt, krampe, hypokondri og alle de onder, under hvis byrde vor tidsalder krymper sig og visner, skulle få ende, vore forfædres kraft og fasthed vende tilbage, og vi indhøste vore efterkommeres velsignelser som fornyere af menneskehedens fysiske kraft«¹⁵.

I samme bog findes et 22 siders tillæg af oversætteren A. G. Lund, benævnt: Om badenes brug og den almindelige hudkultur. Også dette tillæg indeholder

en del medicinske og badetekniske udredninger; efter disse fremsættes der imidlertid et forslag om oprettelse af en offentlig badeanstalt i København. Forslaget er delt i to dele:

1. Badehusets indretning, bestyrelse og orden ¹⁶.
2. Beskrivelse over badehusets bygning ¹⁷.

1. indeholder således de økonomiske og administrative forhold, 2. de bygnings-, besøgs- og opvarmningstekniske.

Hvad angår de økonomisk-administrative forhold er det bemærkelsesværdigt at se, at forfatteren ønsker to formål tilgodeset: det (badehuset) må være således indrettet, at adgang er mulig både for den mindre og den bedre bemidlede (formuende), og det skal samtidig indrettes således, at det, fornuftigt bestyret, afkaster en pekuniær fordel.

Dette kan stå som et eksempel på det frembrydende 19. århundredes optimistiske tro på det mulige og gavnlige i at sammensmelte forretning og kultur. Forfatteren fremlægger derefter en meget udførlig plan såvel over stiftelsen som den senere drift. Badeanstalten bør være et privat aktieselskab, hvis midler tilvejebringes ved subskription, med en bestyrelse og direktion. Der skulle antages forskellig lønnet hjælp, herunder en daglig tilsynsførende, en kasserer og forskellige badefunktionærer. Hvert køns badstuer skulle være aldeles adskilte. Til slut under dette afsnit gives et talmæssigt overslag over, under hvilke betingelser virksomheden kunne blive rentabel.

Det andet afsnit i tillægget, badehusets bygning, er knap så overskueligt. Interessant er det dog, at der forudsættes en restauration i badeanstalten. Der fortælles, at der i badstuerne måtte findes de nødvendige kar og indretninger til bad, samt haner til at forsyne med koldt og varmt vand. Baderekvisitterne skulle være lagner, håndklæder, frottéklude og -vanter, sæbe, olie, mergel, svampe og termometre.

Tillægget slutter endelig med at sige: »At der allerede findes små badeindretninger her i byen og måske kunne ventes flere, gør ikke mit forslag overflødig; thi skulle badningen vorde så almindelig, som til alles gavn efter min formening er nødvendigt, vil en by som København trænge til endnu flere offentlige badehuse«.

De varmtvandsbade, forfatteren hentyder til, har vitterligt været få. Foruden anstalten på Frederiks Hospital fandtes kun én egentlig varmtvandsbadeanstalt i Hotel du Nord, Kongens Nytorv, hvor nu Magasin ligger.

Denne badeanstalt blev anlagt ifølge kongelig bevilling i 1815 og tilhørte hotellets ejer, købmand Constantin Brun ¹⁸. Efter hans død fulgte den stadig ejeren af hotellet. Den bestod i hvert fald, lige til Hotel du Nord overgik til fir-

maet Wessel & Vett i 1871. Netop i dette sidste år annonceres der således i Københavns vejviser om badeanstalten:

Et varmt bad 32 sk.; 12 billetter 3 rd., 6 billetter 1 rd. 64 sk. Åbent søgnedage for damer og herrer fra 8 fm. – 8 eftm. søn- og helligdage kun for herrer kl. 8–3¹⁰.

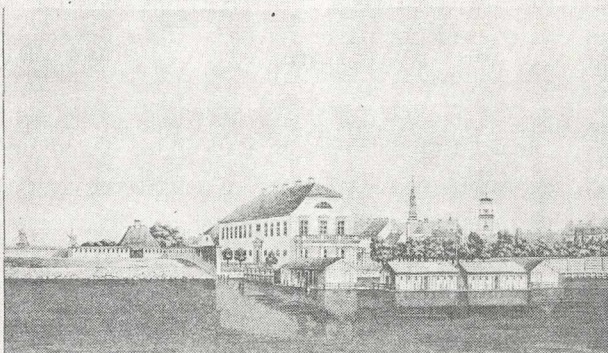
Kilderne er sparsomme om anstalten, også om dens økonomiske forhold. I modsætning til de fleste andre kommende badeanstalter havde Hotel du Nordts tilsyneladende kun en slags bade at byde på: de varme. Der er ingen specialiteter som romerske og russiske (damp)bade, hvad der kunne tyde på, at etablissementet var tænkt til anvendelse for et bredere udsnit af befolkningen. Alligevel må man sikkert sige, at 32 sk. i 1870 lå over, hvad den mindre-bemidlede kunne afse til hyppigt personlig renlighed. Hvordan anstaltens priser var i 1815–16 vides ikke; men det er ganske interessant, at A. G. Lund i den ovennævnte økonomiske kalkyle sætter mindsteprisen for et lunkent bad til 1 rd., og det skønt indretningen skulle være tilgængelig også for mindre-bemidlede klasser. Det var i øvrigt et gennemgående træk ved de nyopdukkende badeanstalter, der ønskedes drevet efter rentabilitetsprincippet, at de helt overvurderede mindre-bemidledes indtægter, selv om deres stiftere måske var i god tro ²⁰.

Det er som anført umuligt at skønne efter kilderne, om andre badeanstalter af den her behandlede art dukkede op i de nærmeste år efter 1816; er det sket, har deres levetid sikkert været kortvarig. I 1824–25 indviedes imidlertid den institution, der skulle få den længste levetid af dem alle: *Rysensteens Søbadeanstalt ved Langebro*.

I sommeren 1821 anmodede justitsråd og kommitteret Herman Bech den indflydelsesrige Jonas Colin om at deltage i et foretagende, der skulle skaffe hovedstaden bekvemme søbade. Herman Bech var opfordret til det af sin svigerfar, kirurgen Henrich Callisen, der igen havde haft kontakt med den tyske sundheds- og idrætsforkæmper Franz Nachtegall. Sidst i december 1821 meddeltes kongelig bevilling til et aktieselskab, hvis stiftere og bestyrelse var: deputeret for finanserne Jonas Collin, kaptajnløjtnant Peter Mandrup Tuxen, lægen, prof. Christian Fenger, assessor i kommercekollegiet Herman Bech og stadsbygmester Peter Malling. Aktieselskabet købte i september 1822 en fabriksbygning ved Rysensteens Bastion; men forskellige vanskeligheder bevirkede, at badeanstalten først kom til at fungere i sin helhed fra og med sommeren 1825 ²¹.

Skønt institutionens tyngdepunkt var søbade, eller som de også benævntes strømbade, og således ikke helt faldt i tråd med den ønskede udvikling hos A. G. Lund, indrettedes der dog også fra starten bade »på land« ²². I Københavns vejviser 1870 nævnes følgende varianter:

Sobade-Anstalten ved Rysensteens Bastion.

Denne Badeanstalt har, efter adskillige Forbedringer og Udvidelser, følgende Bade at tilbyde:

- a) I Huset:** til enhver Tid af Aaret.
 7 Badefamre for Damer med 8 Badekar,
 7 dito for Herrer med 8 dito,
 1 Dampbad for Herrer,
 1 Badefamre til medicinske og Stovs-Bade,
 1 dito til Douchebad og Regnbad.

b) Paa Strømmen: Fra Mai til sent paa Efteraaret.

- 2 Flaader, udelukkende for Damer, med 10 Forsænkninger,
 3 dito for Herrer, med 10 Forsænkninger og 29 Paaklædningslampe for Svømmere,
 2 dito ved Estacaderne, hvor der findes 14 Badefamre, hvorfra de Badende paa forskjellig Dybde kunne nedstige paa en reen og god Sandbund, og enten benytte dette Bad ene i et med Marquise indsluttet Rum, eller et faldeds, stort, indsluttet, men udedækket Basin. For Dørsarten dertil betales Intet.

Bemærkes: Der findes i Bygningen: særskilte Aftredelsesværelser for Damer og for Herrer, en faldeds Conversations-sal, og en Restauration; der er en egen Have for Damerne, og en større Have der kan besøges saavel af Damer som Herrer. — Vælgværelser for Badegjester kunne faaes naar saadanne ønskes, ligeledes findes Stalrum til flere Heste.

Priserne.

I Huset:

1 varmt Bad, med Tilbehør af 2 Haandklæder, uldent Teppe, Barmekure etc.	48 β
1 kolde dito, et Stvrebade eller Regnbad, med dito	32 -
1 Dampbad, med Tilbehør af Haandklæder, ulden Slaaprest etc.	64 -
1 medicinsk Bad, hvortil dog de nødvendige Ingredienter maae medbringes	48 -
1 Douchebad, varmt eller kolde	48 -

Åmerkn. Voren under 10 Kar betales halv Pris for varme Bade, naar de ledsages af en Person, som selv bruger Badet.

Abonnements-Priserne paa varme og kolde Bade ere:

12 varme Bade	4 Rbd. - β	12 kolde Bade	2 Rbd. 48 β
6 dito dito	2 - 48 -	6 dito dito	1 - 48 -

Paa Strømmen:

1 Strømbad, saavel i Forsænkningerne, som ved Estacaderne	20 β
1 Svømmebad (Afbnytelsen af Svømmebærene paa Flaaden)	12 -

Voren, under 10 Kar, betales den halve Pris for Strømbade.

Et Varn, under 10 Kar, kan den Badende medtage i Badet uden Betaling, naar detimod en voren Person med flere Varn afbravte eet Badefamre paa Strømmen, er Prisen saaledes:

For en voren Person med 2 Vorn	24 β
med 3 dito	32 -
med 4 dito	40 -

Abonnements-Priserne paa Strøm- og Svømmebade ere:

12 Strømbade	2 Rbd.	12 Svømmebade	1 Rbd.
Svømmebade en heel Maaned, til Afbnytelse 1 Gang daglig			2 -

Åmerkn. De logerende Badegjester betales kun 7 for Badet naar det tages 1 Gang, og 1 naar det tages 2 Gange daglig. Haandklæder til Strøm- og Svømmebade betales aparte med 4 β pr. Stk.

Kjøbenhavn i Juni 1839.

Et varmt bad 40 sk., en børnebillet 20 sk.; et koldt bad i badekar 32 sk., en børnebillet 16 sk. Et styrte-, regn-, douche- og sæbebad 16 sk. Et dampbad 56 sk.²³.

De bevarede kilder viser ikke noget om besøgets fordeling på indendørs og udendørs bade; men der er næppe nogen tvivl om, at søgningen har været størst for de sidste, og at virksomheden ikke har haft nogen betydning for befordringen af de lavere samfundsklassers personlige hygiejne. Dertil var priserne alt for høje. Derimod var institutionen ligesom Rosenborg Brøndkuranstalt – der i en tid havde ledelse fælles med Rysensteen – utvivlsomt et samlingssted for det københavnske bourgeoisie. Udenlandske fyrster og diplomater var også lejlighedsvis gæster der²⁴.

Virksomheden bestod i denne oprindelige form som et aktieselskab til 1893. Det højeste udbytte var $9\frac{1}{2}\%$, det laveste 4 %. Det har næppe været nogen særlig lukrativ forretning; men det fremhævedes også altid fra ledelsens side, »at det var sanitære hensyn og ikke pengespekulation, der var formålet«²⁵. Denne målsætning er vel ikke helt i samklang med A. G. Lunds; denne mente jo, at både det samfundsnyttige hensyn og hensynet til rentabiliteten skulle kunne forenes i en sådan på aktieselskabsbasis drevne institution.

Trods tilbageholdenhed fra aktionærernes side blev anstalten altså ikke af »folkelig« karakter og var måske inderst inde heller ikke tænkt som sådan. I 1893 medførte en havneudvidelse, at den måtte lukke; men et nyt aktieselskab opkøbte dog effekterne og genopførte badeanstalten i en anden skikkelse et andet sted. En af de nye stiftere og aktionærer var kommunalpolitikeren Lauritz Sørensen. Den blev nu en ren søbadeanstalt, der på grund af de skiftende havneudvidelser flyttede ret ofte fra Kalvebodssiden til Amagersiden og tilbage igen²⁶. Først 1954 nedlagdes den endeligt; men denne anden epoke har ingen interesse i denne sammenhæng²⁷.

I de efterfølgende år dukkede forskellige søbadeanstalter op såvel på Østerbro som Vesterbro, en del af dem forsvandt og erstattedes nogle år senere af andre. Derimod var vejen endnu lang til egentlige varmtvandsbadeanstalter, bortset fra den på Kommunehospitalet indrettede²⁸. Når man forbigår enkelte mislykkede forsøg, bliver det næste led i udviklingen i København:

*De Hambroske bade- og vaskeanstalter*²⁹

Denne institution er interessant blandt andet derved, at den hverken passede til det Lund'ske billede af en privatøkonomisk drevet anstalt eller til de rent kommunale anstalter, der senere oprettedes. Den var tænkt som en indretning for den brede befolkning; men dens ejer- og ledelsesforhold forblev hele virksomhedens levetid af en mærkelig karakter.

Virksomheden bærer navn efter sin stifter Carl Joachim Hambro (1807–77), der allerede i 1839 rejste til England, hvor han grundlagde den kendte Hambros Bank i London. I 1850 meddelte Hambro Københavns borgerrepræsentation fra London, at han havde besluttet at skænke 3 års renter af et legat til befordring af indretning af bade- og vaskehuse (fælles tøjvaskeri, med selvbetjening) for de fattigere klasser i København. Legatets formue blev ved starten fastsat til 12.000 rdl.

Borgerrepræsentationen nedsatte et udvalg til at administrere sagen; men den skulle komme til at trække stærkt i langdrag. Det voldte navnlig stort besvær at finde en passende grund, hvad der medførte lange forhandlinger med såvel Indenrigsministeriet som Københavns magistrat. Først i 1862 opnåedes enighed om beliggenheden; den blev i Borgergade imellem Fredericiagade og Hindegade (nr. 128 B). Åbningen fandt sted den 26. januar 1865³⁰. Københavns vejviser for 1870 anfører, at et varmt bad med håndklæde kostede 12 sk. og et koldt med do. 8 sk.

Anstalten havde 20 badekar fordelt med 14 for mænd og 6 for kvinder. Billetudsalget lå således, at opsynsmanden herfra havde en fuldstændig og let oversigt over adgangen til institutionen. Man havde i overensstemmelse med erfaringerne fra udlandet ladet udgangene for henholdsvis mænd og kvinder være så langt fjernet fra hinanden som muligt. Badekamrene var af brændt ler med glasur. Opvarmningen skete ved damp fra to 20 hestkræfters dampkedler, i hvis skorsten var anbragt et jernrør, som blev ophedet af røgen og derved kunne virke som ventilation.

Samtidig med at være badeanstalt fungerede virksomheden også som vaskeanstalt for mindrebemidlede, en »social institution« af en type, der i de forudgående år havde vundet stort indpas i England, og hvorfra baron Hambro havde fået ideen.

Åbningstiderne var søgnedagene fra kl. 8 formiddag til kl. 8 aften, om lørdagen til kl. 10 og på søn- og helligdagene i morgentimerne.

Det ses, at der var en meget kraftig prisforskel mellem denne anstalts og de to tidligere omtalte varme og kolde bade. Med 32 og 40 sk. lå de andre institutioner på gennemsnitligt det 3-dobbelte. Der var virkelig her tale om et forsøg på at oprette en institution for de mindst bemidlede³¹.

Alligevel blev badeanstalten ingen økonomisk eller social succes. Skønt en nøgtern kalkulation ved åbningen syntes at vise, at institutionen i hvert fald skulle kunne hvile i sig selv, ja endda give et beskedent overskud, blev resultatet efter et par gode år et vedvarende underskud. Selv om en del af den uheldige udvikling skyldtes kostbare reparationer og ombygninger, lønstigninger og prisstigninger på kul, så var og blev den dybestliggende årsag simpelt hen svigtende

besøg. I 1903 besluttede borgerrepræsentationen efter indstilling af badeanstaltnes udvalg at nedlægge institutionen og bortsælge grund og bygninger.

Allerede få år efter anstaltens åbning var der planer fremme hos borgerrepræsentationen om at opføre en ny badeanstalt. Opførelsen og indretningen af anstalten i Borgergade var sket for de gennem årene opsamlede midler uden gældsstiftelse; men baron Hambro vedblev at sende nye bidrag, hvad der måtte fortolkes således, at han ønskede København udstyret med yderligere badeindretninger. I 1873 nedsattes på ny et udvalg til denne sags fremme; men forinden havde der udviklet sig en debat mellem borgerrepræsentationen og Københavns magistrat om både den eksisterende og kommende anstalts ejerforhold.

Sagen var, at baron Hambro aldrig helt havde gjort sig klart, *hvem* han havde stilet sine omfattende donationer til: Borgerrepræsentationen eller Københavns kommune som sådan. Problemet blev aktuelt, da et af borgerrepræsentationens medlemmer fandt det forkert, at magistraten skulle kunne opkræve vandafgift af anstalterne. Denne vandafgift skulle med tiden blive en tyngende udgiftspost, fordi vandet anvendtes urationelt. Videre trådte uenigheden stærkt frem i spørgsmålet om, hvem der skulle sørge for anskaffelse af en passende grund.

I denne uklarhed lå vel den dybeste årsag til anstaltnes skæbne. For var midlerne blevet skænket til Københavns kommune under magistratens bestyrelse uden særlige klausuler, kunne de være gået ind i den almindelige kommunale økonomi, og virksomhederne være blevet drevet som »underskudsforretninger«, således som det nu er disse »public utilities« skæbne og væremåde. Var det derimod Borgerrepræsentationen, der stod som ejer, ville den føle sig forpligtet til at drive virksomhederne efter rentabilitetssystemet for at frugtbar gøre kapitalen.

En forespørgsel til Carl Joachim Hambro resulterede kun i det noget uklare svar, at det var hans ønske, at de skænkede midler stilledes specielt under borgerrepræsentationens bestyrelse.

Der fulgte nu igen lange forhandlinger mellem det nævnte udvalg til badeanstaltens oprettelse og en række andre myndigheder – herunder sundhedskommissionen og sundhedskollegiet – om den nye anstalts beliggenhed. Der opstod ydermere divergerende meninger herom inden for selve udvalget. En fløj ønskede den nye badeanstalt anlagt ude i det hastigt voksende forstads- og arbejderkvarter på Nørrebro, en anden i Københavns inderste bykerne, der dengang var det tættest befolkede område. Den første opfattelse var i lang tid fremherskende, og en grund var allerede blevet købt på Fælledvej. Da greb magistraten ind i sagen og erklærede, at den ville støtte den anden

løsning. Der ville nemlig for en rimelig pris kunne erhverves et passende stort areal i området mellem den nylig frilagte Trinitatis Kirkeplads, Landemærket og Pilestræde. Efter en stormfuld debat i selve borgerrepræsentationen vedtoges endelig denne sidste løsning. Den 4. januar 1877 åbnedes den nye bade- og vaskeanstalt. Samme år døde Carl Joachim Hambro.

Den nye institution, der var af betydelig større dimensioner end anstalten i Borgergade, havde imidlertid slet ikke kunnet opføres for de til rådighed stående legatmidler, men startede med en gæld på 96.000 kr. Desværre skulle denne anden badeanstalt også blive ramt af uheld, svigtende besøg og deraf følgende stadig forringet økonomi.

Jorden på grunden var for blød, så gulvet, der var af beton, sank og revnede. Derved skete brud på rør, og der opstod skæve stillinger af skillerum og kar. En meget stor og kostbar reparation fandt derfor sted i 1888. Det tekniske apparatur viste sig også at være dårligt, der måtte foretages jævnlige reparationer og fornyelser af dampkedlerne. Endelig blev selve bade- (og vaske)indretningerne langt hurtigere nedslidt end ventet.

Efter at anstalten i Borgergade var nedlagt i 1903, rettede udvalget for den tilbageblevne en henvendelse til borgerrepræsentationen om at søge at påvirke magistraten til at overtage den. Økonomien var simpelthen håbløs, og hensynet til den forlængst afdøde Carl Joachim Hambro kunne sikkert ikke tale derimod, da han ikke kunne have forudset udviklingen. Henvendelsen skete; men Københavns magistrat trak sagen i langdrag, og for endnu engang at rette økonomien op vedtog borgerrepræsentationen i 1908 at nedlægge vaskeanstalten og at forhøje priserne. Samtidig forhøjedes kommunens årlige tilskud.

Anstalten stod imidlertid ikke til at redde, og i 1919 ophørte den endeligt. Hovedskaden ved denne institution var utvivlsomt dens beliggenhed. Den første plan, placeringen i det hastigt voksende Nørrebro kvarter, burde have været fulgt.

Andre københavnske badeanstalter

I de forløbne år var andre nye badeanstalter grundlagt i København. I 1868 opførtes af et privat aktieselskab en såkaldt »romersk« badeanstalt i Tordenskjoldsgade 10 mellem Hirschsprungs tobaksfabrik og Flensborgs gård³².

De romerske bade med deres sindrige vandring fra det ene rum til det andet for de forskellige processer var blevet genopdaget af den engelske opdagelsesrejsende og politiker David Urquhart og kom på mode i Vesteuropa fra omkring 1850. Etablisementets bestyrelse var så prominente personer som

etatsråd C. Hansen, professor A. G. Drachmann og grosserer Jul. Erichsen. Det var så åbenbart møntet på det velhavende publikum, hvad der fremgår af, at prisen for et sådant romersk bad var 1 rd.

Alligevel må det have foresvævet ledelsen, at man også burde have kontakt med de knapt så bemidlede. Anstalten solgte nemlig yderligere varmtvandsbade til 40 sk., douchebade til 16 sk., disse sidste fandtes som styrte-, regn og lokal douchebad (stråledouche)³³. Alligevel kunne disse priser naturligvis ikke på nogen måde tiltrække de mindstbemidlede. Etablissementet standsede i 1905³⁴.

Den næste badeanstalt af blivende betydning var *Nørrebro's Badeanstalt*, Blågårdsgade 19, der åbnede den 1. november 1884. Den blev drevet som aktieselskab, hvis første bestyrelse bestod af dr. med. J. Buntzen, konsul Th. Green, fabrikant P. W. Høst, overretssagfører H. H. Ortved og grosserer Adolf Zinn, med C. Wisttoff som inspektør.

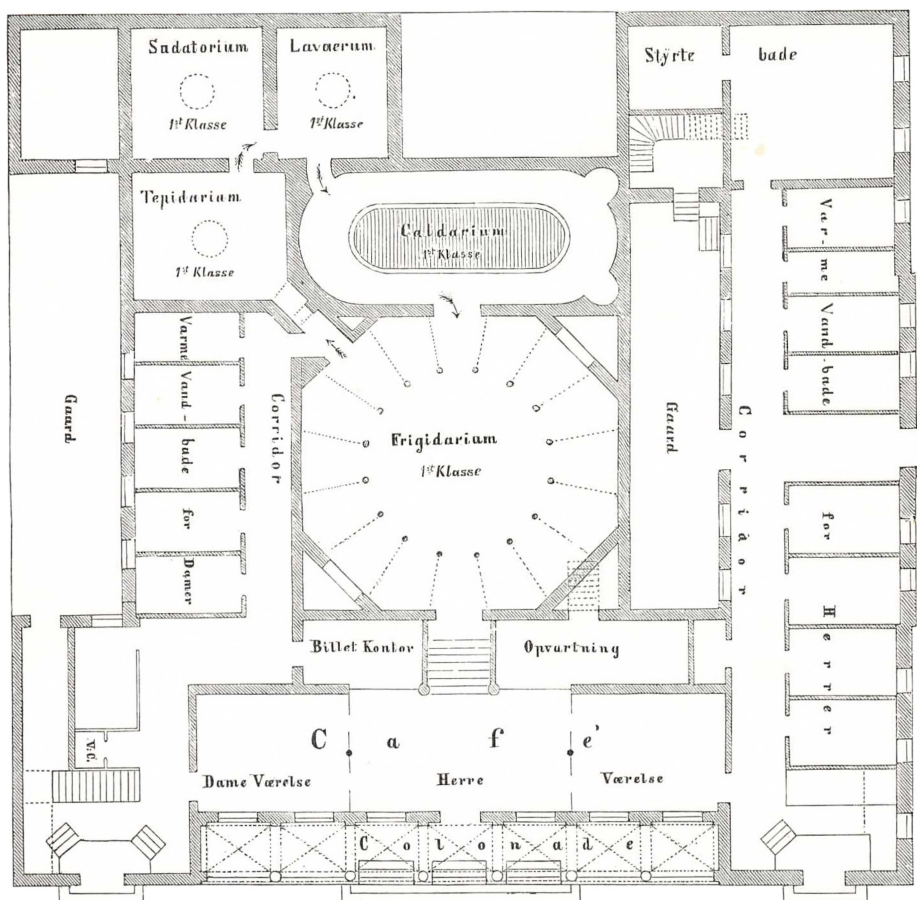
På dette etablissement kostede visse varme karbade og styrtebade henholdsvis 25 og 15 øre og var altså noget billigere end de øvrige. Anstalten bød videre på varme-, styrte- og svedbade samt transportable varme bade³⁶. Der fandtes også enkelte marmorbadekar; men det har næppe været til de billige karbade.

Den nye anstalt fik uden tvivl betydning for udviklingen af renlighedssans og lyst til afbenyttelse af badeanstalter i stedet for de på den tid anvendte, men utilstrækkelige hjemmeafvaskninger. Forretningen var ikke særlig lukrativ de første år, hvor befolkningen betragtede det som en luksus at gå i bad; men det gik bedre, efterhånden som hygiejnen vandt større indpas.

Nørrebro's Badeanstalt var sikkert den institution, der kom det Lund'ske ideal nærmest, kombinationen af almen- og egennyttens. Årsagen til den relativt gode økonomi var utvivlsomt dens beliggenhed. Den blev anlagt der, hvor den anden Hambroske anstalt burde have været bygget, i et hastigt voksende arbejder- og forstads kvarter.

Besøgstallet var støt og jævnt stigende i de første 40 leveår, fra 30.000 i 1885 til 86.000 i 1916. Hermed var toppunktet også nået, og en næsten lige så støt nedgang fandt sted fra år til år. Grunden til denne var, dels at Nørrebro efterhånden med byens stadige udvidelse ikke modtog flere nye beboere, dels konkurrencen fra de kommunale badeanstalter. I 1934 var besøgstallet nede på 34.000, omtrent som i begyndelsessituationen. Virksomheden likviderede i 1937³⁷.

Året efter Nørrebro's Badeanstalts stiftelse, 1885, oprettedes en ny privat varmtvandsbadeanstalt i København. Det var *Vesterbro's Badeanstalt*, Vesterbrogade 36. Om dens ejerforhold foreligger der dog ingen andre oplysninger,

Projekt for indretningen af stueetagen i de romerske bade i København.

Illustreret Tidende 1867-68.

end at den blev grundlagt af en privatmand, og indtil ophævelsen 1920 var en enkeltmandsvirksomhed ³⁸.

Den tilbød såvel almindelige varme bade som dampbade samt varme bade, der kunne udbringes. Priserne varierede mellem 60 og 75 øre for et varmt karbad og 30 og 40 øre for et styrtebad. De lå altså betydeligt over Hambroskes og Nørrebro, og havde intet folkeligt sigte. Dens omsætning har sikkert været begrænset ³⁹.

Inden århundredskiftet dukkede endnu en varmtvandsbadeanstalt op, *Frederiksberg Badeanstalt* på Gammel Kongevej 162. Dens eksistens var dog kortvarig ⁴⁰. I 1901 kunne man læse en artikel i tidsskriftet »Architekten«, der hed »*Badeanstalten København*«. Den begynder med følgende bredside:

»Skønt København på mange måder gør fordring på at kaldes en storstad, bærer mange af dens institutioner et alt andet end storstadsagtigt præg. Med hensyn til badehygiejne har vi herhjemme hidtil stået langt tilbage for udlandets større byer. Det er således meget betegnende, at København med sine over halvfjerde hundredetusinde indbyggere kun har 6 meget tarvelige (!) badeanstalter, hvor publikum kan få sin bade-trang tilfredsstillet, og i alle disse anstalter leveres der kun ca. 600.000 bade årligt, hvilket ikke engang er 2 bade årligt pr. individ. Det er da ikke så underligt, at folk, som interesserer sig for den offentlige badehygiejne, har søgt at råde bod på denne mangel på renlighed, og på initiativ af sådanne mænd, med korpslæge Kier* i spidsen, har man skaffet de fornødne midler til opførelsen af en badeanstalt, hvor man for en rimelig betaling kan have lejlighed til at benytte de forskellige badeformer i nogenlunde tiltalende omgivelser«.

Der følger herefter en beskrivelse af bygningen, der blev opført på cirkus-etablissementets grund i Studiestrædes forlængelse. Den må have været imponerende set med den tids øjne. Med sine tre etager indeholdt den nye badeanstalt, der fik det lidet fantasifulde navn: *Kjøbenhavn*, alt hvad en datidig institution af denne art kunne tænkes at indeholde. Her var russiske bade, romerske bade, almindelige dampbade, karbade og brusebade. Ja, ledelsen havde endog planlagt et stort svømmebassin, der skulle have været forsynet med saltvand fra Kalvebodstrand gennem en underjordisk vandledning; men dette projekt, der var langt forud for sin tid, måtte dog opgives. I tilslutning til badeanstalten indrettedes både frisørsalon og restauration ⁴¹.

Den egentlige stifter og initiativtager var ingeniør Holger Neergaard (1868–1958), der i en årrække både var medlem af bestyrelsen for det aktieselskab, der var virksomhedens økonomiske fundament, og dets administrerende direktør. Det var yderligere hans tekniske ideer, der lå til grund for hele indretningen ⁴². Endnu engang var A. G. Lunds tanke realiseret, og denne gang var resultatet virkelig af blivende varighed. A/S Badeanstalten København eksisterer stadig på samme sted i samme bygning, selv om denne naturligvis har undergået adskillige tekniske ændringer gennem tiden. I de første år gav den ganske vist underskud; men herefter vendte billedet, og intet tyder på, at nogen ændring af situationen vil ske foreløbig, anstaltens sigte er dog nu noget ændret, således at den i dag særlig byder på specielle bade, som selv kunder med badeværelse ikke har adgang til. Udbyttet er ikke storslået – en 6–7 % i gennemsnit; men det er nu engang vilkårene for den slags institutioner ⁴³.

Alligevel må det nok hævdes, at trods den medvind, der blev denne sidste virksomhed til del, var den ikke, og er den ikke en badeanstalt for den brede befolkning. Det samme var tilfældet med de samtidige badeanstalter i provinsen.

* Johan Kier (1853–1931).

III. Et glimt fra provinsen

I enkelte provinsbyer oprettedes også varmtvandsbadeanstalter på privat aktieselskabsbasis i løbet af det 19. århundrede⁴⁴. I reglen var der dog kun en enkelt i hver købstad. I mange byer var badeanstalten derimod tilknyttet det kommunale sygehus og således offentligt drevet. Det må antages, at de første institutioners livsbane har været af nogenlunde samme karakter som de københavnske: svigtende økonomi, hensygnen og ophævelse, hvis ikke kommunen har villet yde støtte.

Fra Hjørring er bevaret et kildemateriale, der tillader at give en nøjere beskrivelse af en sådan badeanstalt, der blev grundlagt 1858⁴⁵. Initiativtageren var den kendte erhvervsdrivende, konsul Ch. H. Nielsen. Den 29. marts 1858 udsendte denne følgende indbydelse til opførelse af en badeanstalt i Hjørring:

»Savnet af en badeanstalt her i byen er i de senere år blevet mere og mere føleligt. – I erkendelse deraf har vi troet os foranledigede til at sammentræde for at bringe denne plan til udførelse. Overbevist om at mange med en dele mening om såvel nytten, så vel endog nødvendigheden af, at der her, hvor badning, ifølge de stedlige forhold ellers er umulig, når man ikke vil gøre længere rejser, udkræves en sådan anstalt, formener vi ikke at behøve ved nogen særlig anbefaling at forelægge nærværende indbydelse.

Med hensyn til udsendelsen deraf, da vil samme nu alene bero på den aktive imødekomen og deltagelse, som vi forvente af vore medborgere, boende i byen som i omegnen. Overslagssummen er beregnet til rdl. rigsmønt 2.500, som vi har tænkt os fordelt med aktier på 25 rdl. hver, og som imod interimskvittering indløses med $6\frac{1}{4}$ rdl. ved indtegningen, $6\frac{1}{4}$ rdl. den 1. juli, $6\frac{1}{4}$ rdl. den 1. september og resten $6\frac{1}{4}$ rdl. den 11. dec. termin førstkommende. Når aktietegningen er sluttet, vil en generalforsamling straks vorde berammet for da at vedtage det videre fornødne og for, hvis noget ønskes, at få sagen resolveret endnu i dette forår. Til foreløbig underretning meddeles, at anstalten er beregnet såvel på kolde som varme og styrtebade. Aktietegningen vil kunne ske for en af os undertegnede:

Hjørring, den 29. marts 1858.

Chr. H. Nielsen, F. D. Hancke, H. Schmidt, Frederik F. Ifversen«.

En særlig komité var blevet nedsat for den projekterede badeanstalt, denne bestod af: konsul Chr. H. Nielsen, bryggeriejer H. Schmidt, købmand F. D. Hancke, købmand F. F. Ifversen, læge P. V. Topp og jernstøber Th. Nielsen, efter stillingerne at dømme altså repræsentanter for byens gode borgerskab⁴⁶.

Hjørring, der ligger helt borte fra såvel åbent vand som åløb, blev oprindeligt forsynet med vand fra nogle kilder, der samledes i en bydam. Denne om-

dannedes 1827 til et bassin ⁴⁷. Det blev besluttet at placere badeanstalten ganske nær ved dette for at kunne få vandtilførsel herfra gennem en særligt indrettet rørledning. Komiteen indkøbte en ejendom på »Fiskebakken«, der i begge ender støder ud til Bassingade, hvis navn hidrører fra det omtalte vandbassin.

Komiteens plan om at afbenytte dette bassins vand, dog mod at betale kommunen afgift herfor, gik ikke igennem. Kommunalbestyrelsen havde betænkeligheder ved at give tilladelse hertil under henvisning til eventuel vandmangel og henlagde sagen indtil videre. Denne ubeslutsomhed fremkaldte en voldsom reaktion fra konsul Chr. H. Niensens side i en meget lang skrivelse, som bystyret dog undlod at besvare. Badeanstalten måtte så i stedet forsynes med vand fra en nygravet brønd ⁴⁸.

De forskellige formaliteter skulle imidlertid overstås, såsom bygningsmyndighedernes godkendelse, Justitsministeriets approbation af aktiebrevens udstedelse på ustemplet papir o. s. v., videre skulle den gamle bygning nedbrydes og den nye opføres, og først den 23. maj 1859 kunne badeanstalten åbnes for offentlig benyttelse. Dagen forinden, den 22., afholdtes generalforsamling efter forudgående indbydelse af den midlertidige bestyrelse ⁴⁹.

På denne generalforsamling fremlagdes og oplæstes en oversigt over de samlede omkostninger ved etablisementets opførelse, hvor den første ubehagelige overraskelse indfandt sig. De var nemlig løbet op til omkring 4.000 rdl., altså temmelig langt fra de i indbydelsen nævnte 2.500. Tilmed var aktietegningen blevet en fiasko. Den samt indtægterne fra den nedbrudte bygning og afståede grund og 165 rdl., som konsul Chr. H. Nielsen personlig havde ofret, havde kun indbragt 2.000 rdl. Der resterede således yderligere 2.000. De 1.500 blev tilvejebragt gennem et lån, konsul Nielsen havde opnået hos en enke-madam Møller i Nyborg mod 1. prioritet i ejendommen og en renteydelse af 5 % p. a. Den midlertidige bestyrelse var yderligere indtrådt som selvskyldnerkautionister i dette forhold. Der manglede imidlertid stadig 500 rdl. For at få disse ind foreslog konsul Chr. H. Nielsen en tegning af, hvad han kaldte efterskudsaktier på 12 1/2 rdl., at indbetale i løbet af et år. 40 sådanne aktier var således fornødne for at få regnskabet til at balancere. På stedet tegnedes 17. Derefter valgtes en direktion på 3 medlemmer bestående af konsul Chr. H. Nielsen, bryggeriejer H. Schmidt og jernstøber Th. Nielsen.

Den næste dag afholdtes direktionsmøde, hvor de almindelige regler for badeanstalten udformedes i 10 punkter. Der stilledes varme, kolde, regn- og styrtebade samt kunstige søbade til rådighed. De to køn fik anvist hver sine ugedage. Desværre er der ikke bevaret tegninger og planer af institutionen; men den har formentlig svaret til den gængse i den tid. I arkivet findes 3 afskrifter

af regler for benyttelse af badeanstalten i Ålborg, dateret 1841, og disse er i det store og hele overført til badeanstalten i Hjørring bortset fra, at denne ikke bød på de ellers så almindelige dampbade eller romerske bade⁵⁰. Dette kunne tyde på, da de var de dyreste, at stifterne ønskede, at badeanstalten skulle være til rådighed for den bredere befolkning⁵¹. På den anden side indførtes på et senere tidspunkt en bestemt slags medicinske bade, de såkaldte Kreuznacherbade⁵².

Om priserne oplyser forhandlingsprotokollen, at et almindeligt varmt bad kostede 2 mark (32 sk.), et regn- og styrtebad 12 sk. og et kunstigt søbad 3 mark (48 sk.). Endelig kostede et Kreuznacherbad yderligere 24 sk. pr. pund Kreuznachersalt, der tilsattes. 2 børn under 10 år kunne bade på een billet, når de ledsagedes af en af forældrene eller af en nær pårørende. I begyndelsen var der mulighed for rabat ved abonnementskøb af billetter, det ophørte dog i 1865.

Priserne lå således på linje med de i hovedstaden og andre steder gældende, og kan heller ikke her have tiltrukket de mindrebemidlede, så nogen større søgning har etablisementet sikkert ikke haft. Reparationer af de forskellige mekanismer foretoges i reglen af jernstøber Th. Nielsen. Et bademesterpar blev ansat; og i 1859 blev der indrettet et kammer til sove- og dagligværelse for ham og familien i en kvist til gaden.

Allerede den 12. januar 1860 måtte anstaltens økonomi tages op til drøftelse i et direktionmøde på Chr. H. Niensens kontor. Regnskabet for 1859, den første sæson, udviste en underbalance på 627 rdl., efter at lånet på 1.500 rdl. var modtaget fra enkefru I. Møller. Man lå kun inde med 39 efterskudsaktier til dækning af underskuddet, og såfremt der ikke blev tegnet flere, måtte der kontraheres nyt lån til dækning af restgælden.

De 627 rdl.'s gæld må delvis være opstået derved, at indtægterne hverken havde kunnet dække de løbende driftsudgifter, d. v. s. regningerne fra leverandørerne, eller renteydelsen af det faste lån, og viser således, hvor dårligt institutionens økonomi var funderet. Dertil kom, at det trak ud med indbetalingerne på aktierne. Bryggericjer Schmidt påtog sig at få disse restancer inddrevet.

I et direktionmøde af 31. maj s. å. måtte Schmidt dog indrømme, at påkravene næsten intet resultat havde givet. Man overvejede at søge dem inddrevet ad rettens vej, såfremt de ikke var berigtiget senest juni termin. Endnu ved et møde den 26. maj 1861, altså et helt år senere, var dog ingenlunde alle aktierestancer bragt ud af verden.

Der følger nu et ophold i forhandlingsprotokollens mødereferater. Den næste indførsel er fra den 8. juni 1865. Denne viser tilfulde, at etablisementet

ingen medvind har haft i de forløbne år; men at den tanke tværtimod er blevet aktuel eventuelt at nedlægge det for stedse. Det var gået op for direktionen, at anstalten næppe ville kunne bære sig uden tilskud, hvad der især fremgik af, at konsul Chr. H. Nielsen i længere tid havde måttet yde personlige summer for blot at holde driften i gang. Disse beløb var nu gået op til ca. 500 rdl. Man enedes derfor om at indrykke en bekendtgørelse i Hjørring Amtstidende om indkaldelse til møde hos gæstgiver Houmann den 25. maj, kl. 4 eftermiddag.

Direktionen påpegede videre sagens alvor derved, at dagsordenen var, om etablissementet skulle fortsætte med at eksistere eller ikke. Det hed til sidst, at direktionen forventede talrigt fremmøde, og at det ville være ønskeligt, om de mødende forinden ville tage anstalten i øjesyn.

Bekendtgørelsen var rettet til alle, der måtte have interesse i anstaltens bevarelse i det hele taget, ikke bare til direktion og aktionærer. Der indfandt sig imidlertid kun et par mand uden for direktionen. Denne indrykkede derfor en annonce anden gang i samme avis om indkaldelse til et nyt møde på samme sted den 15. juni 1865. Emnet var stadig: Badeanstaltens fortsatte beståen.

Også dette andet møde var kun svagt besøgt, nemlig af i alt kun 15 deltagere inklusive 2 medlemmer af direktionen. Konsul Nielsen gav en kort fremstilling af anstaltens tilblivelse og historie og redegjorde for dens øjeblikkelige økonomiske tilstand. Den var ikke opmuntrende. Foruden den faste prioritetsgæld på 1.500 rdl., hvorpå stadigt intet var afdraget, var oparbejdet en løsvæksel- og regningsgæld på omtrent et tilsvarende beløb.

Der fremsattes forskellige forslag til løsning af problemerne. Nogle ønskede anstalten bortforpagtet til en driftig mand. Konsul Nielsen fremhævede, at denne vej havde været forsøgt; men ingen havde meldt sig. Jernstøber Nielsen gik ind for den radikale udvej at stille etablissementet til salg, så ville det efter hans mening vise sig, om nogen virkelig var interesseret i dets beståen. Dette forslag vakte dog modstand, og omsider enedes forsamlingen om at betræde den kendte vej at søge at opnå frivillige bidrag. Prokurator Lund påtog sig at rejse mindst 100 rdl., og der tegnedes på stedet 50. Der foretoges derefter nyvalg til direktionen af købmændene J. Junget og P. Møller. En af anstaltens stiftere, bryggeriejer H. Schmidt, var nemlig i mellemtiden gået fallit.

Det lykkedes på ingen måde at fremskaffe frivillige bidrag af den størrelsesorden, som var forudsat i ovennævnte møde. Tværtimod viste det i november 1866 fremlagte regnskab for perioden juni 1865–juni 1866, at der i alt kun var indkommet 55 rdl. i tilskud. Videre havde direktionen måttet optage en 2. prioritet på 600 rdl. i Hjørring Diskontobank. Endelig indtraf den helt ødelæggende kalamitet, at enkefru Møller opsgav sin 1. prioritet på 1.500

rdl. til udbetaling i december termin 1866. Det lykkedes ganske vist direktionen at få henstand med dette store kontante beløb indtil juni 1867; men nu måtte der igen indkaldes til møde den 2. december kl. 4 præcis.

Skønt det i indkaldelsen var pointeret, hvor katastrofal situationen var, nemlig at det drejede sig om anstaltens beståen eller bortsalg ved auktion eller underhånden, hvorfor henvendelsen var rettet til alle, der måtte interessere sig for »denne for byen og dens omegn lige så smukke som nyttige anstalt«, mødte foruden direktionen og kautionisterne for obligationsgælden på de 1.500 rdl. kun en enkelt aktionær! Der kunne derfor ingen drøftelse finde sted af det centrale emne; derimod vedtog garantierne at indfri enkefruens obligation og lade sig den tiltransportere.

Direktionen havde imidlertid nu tabt tålmodigheden med hensyn til at indvarsle nye møder og lod i stedet følgende annonce indrykke i Hjørring Amtstidende:

»Uagtet der ved generalforsamlingen i aftes kun foruden underskrevne kautionister og af aktionærer valgte bestyrelsesmedlemmer var mødt en aktionær, så har vi dog ikke endnu villet tage beslutning om badeanstaltens absolutte salg eller totale nedlæggelse i den formening, at der muligt endnu fra en eller anden side måtte fremkomme forslag til dens bibeholdelse.

Hvis imidlertid sådanne forslag ikke forinden forløbet af 14 dage fra dato fremkommer, da vil absolut salg finde sted. Det bemærkes, at foruden de bidrag, som vi endnu fremdeles er tilbøjelige til at yde, for at den for stedse kan konserveres for byen og omegn, vil der kun udfordres en sum af cirka 1.450 rdl.

Hjørring, den 3. december 1866.

Chr. H. Nielsen, F. D. Hancke, Fred. F. Ifversen, Th. Nielsen«.

Der meldte sig imidlertid ingen redningsmand, og bestyrelsen måtte derfor skride til bortsalg. Forinden var enkemadam Møllers prioritet på 1.500 rdl. dog blevet indløst med 375 rdl. fra hver kautionist. Dernæst indkaldtes den 19. december aktionærene til generalforsamling den 6. januar 1867, hvor den tidligere bestyrelse, nu medejjer, anmodede om bemyndigelse til at bortsælge anstalten enten underhånden eller ved frivillig auktion. Denne bemyndigelse blev givet.

Det skulle imidlertid blive en helt umulig opgave at få solgt denne institution.

I det næste interessentmøde den 4. april 1867 drøftedes de modtagne tilbud. En murermester Andersen i Løkken havde på et givet tidspunkt erklæret sig interesseret i et underhåndskøb, men var sprunget fra. En anden ikke navngiven person havde erklæret sig interesseret i at forpagte virksomheden; men

havde derefter også trukket sig tilbage i ubemærketheden. Interessenterne endes om at anmode prokurator Lund om atter at foranstalte auktion til absolut bortsalg ved en eneste auktion med et varsel af 8 dage. For at lette afsætningen besluttede man videre, at betalingsterminen først skulle være 11. dec. 1867 mod, at der i tidsrummet fra overtagelsen blev svaret 4 % rente.

Bestræbelserne må have været resultatløse, for af mødereferatet den 25. oktober 1867 fremgår det, at anstalten stadigt hverken var solgt, bortforpagtet eller bortlejet. Derimod vedtog man, at virksomheden skulle ophøre fra 1. november, og at den på ny skulle søges solgt med eller uden inventar, enten ved auktion eller underhånden, og at konsul Chr. H. Nielsen skulle rette en opfordring til Hjørring kommunalbestyrelse om årlig støtte til dens drift, såfremt salg ikke kunne ske.

Kommunalbestyrelsen reflekterede hverken på denne skrivelse eller på en senere rykkerskrivelse, og i foråret 1868 forsøgte en ny auktion, der også gav et negativt resultat. Der optrådte kun een byder; men de af ham foreslåede betalingsbetingelser var så dårlige, at ejerne måtte afvise ham. Efter opfordring af en kreds af badeanstaltens velyndere besluttede man på ny at sætte den i drift; det var igen den utrættelige prokurator Lund, der trods tidligere dårlige erfaringer mente sig i stand til at indsamle beløb nok til at holde driften i gang. Samtidig udstedte bestyrelsen dog en bekendtgørelse, hvori anstalten ud-bødes i forpagtning. Ingen reflekterede imidlertid herpå.

Af mødereferatet den 10. april 1868 fremgår det, at det endelig var lykkedes at finde en lejer, nemlig en barber Bohnstedt. Denne ville dog kun opretholde lejemålet for 150 rdl. årlig leje indtil 1. januar 1870. Ud over dette tidspunkt ville han kun give 100 rdl. i årlig leje. Over for denne sidste triste kendsgerning opgav interessenterne endelig planerne om at få solgt virksomheden til en udenforstående. I stedet endes man om at overdrage den til medejeren, jernstøbermester Th. Nielsen for i alt 1.200 rdl., der skulle berigtiges den 11. december 1870. Institutionen havde imidlertid en gæld til Hjørring Disconto-bank på 1.600 rdl., hvoraf Th. Nielsen overtog de 1.200 som betaling, og de resterende skyldige 400 fordeltes ligeligt mellem hver af interessenterne. Overdragelsen fandt sted den 1. maj 1870.

Herefter oplyser kilderne intet mere om badeanstaltens videre skæbne, herunder om jernstøber Th. Nielsen fortsatte den endnu nogle år eller straks nedlagde den. Det fremgår dog af »Om badeanstalter« fra 1889 (se nedenfor), at den da var forsvundet. Først i 1896 oprettedes 2 små anstalter, der kun fik kort levetid. I 1913 grundlagdes en kommunal badeanstalt⁵³. De bevarede arkivalier viser til fulde de uoverstigelige vanskeligheder, de privat ejede badeanstalter i det 19. århundrede havde at kæmpe imod.

Sct. Olufs Badeanstalt på Kystvejen i Århus, opført i begyndelsen af 1870'erne.

Foto i »Den gamle By«

IV. Folkebadeanstalterne vinder frem

Langt den største del af det 19. århundredes private badeanstalter havde således vanskeligheder. Og for næsten dem alle var hovedårsagen simpelt hen svigtende besøg. Priserne var for høje til at tiltrække det brede publikum; men samtidig må man også erkende, at badeanstalterne ikke turde påregne så stort et besøg, at lavere priser kunne gøre virksomhederne rentable⁵⁴. Man befandt sig århundredet igennem i en ond cirkel. Derfor skete det også, at nogle teknisk og socialt indstillede folk kom på den tanke, at det i virkeligheden var forkert at drive badeanstalter som egentlige forretninger.

Det var sikkert disse forestillinger, der lå til grund for den af Den tekniske Forening i København i 1889 udstedte prisopgave, der havde følgende ordlyd: »En fremstilling af det standpunkt, hvorpå vore offentlige badeanstalter står, samt en angivelse af, hvad der bør gøres for at fjerne de ved dem klæbende mangler, med forslag m. v. til opførelsen af tidssvarende folke-badeanstalter«⁵⁵.

Videre hed det i fortalen, at der til sammenligning med de hjemlige forhold ønskedes oplysning om, hvad der er foretaget i udlandet for at sikre de store ubemidlede samfundslag en let og bekvem adgang til billige bade. Der ønskedes fremdeles statistiske data med hensyn til anstalternes antal og afbenyttelse i forhold til det antal individer, som var henvist til dem. Forslaget skulle foruden bygningsbeskrivelse og tegninger indeholde beregning over anlægs- og driftsomkostninger; det skulle tilstræbes, at et varmt bad, alt iberegnet, kunne præsteres for en betaling af omtrent 10 øre«. Det sidste må siges at være et temmeligt vidtgående krav i betragtning af, at et sådant bad som minimum kostede 25 øre på de Hambroske badeanstalter og på Nørrebros Badeanstalt, hvortil endda kom ekstra for sæbe og drikkepenge til betjeningen.

Den prisbelønnede besvarelse, der havde titlen: Om brugen af bade og om oprettelsen af tidssvarende folke-badeanstalter i Danmark, var forfattet af to ingeniører, H. Fr. Boje og Vilh. Nohr. De giver et meget kortfattet historisk overblik over badeforhold helt tilbage til oldtiden og giver sig derefter til at beskrive folkebadeanstalternes udvikling i England, Tyskland og Sverige, inden de går over til danske forhold ⁵⁶.

Det var i England, de egentlige folkebadeanstalter opstod, grundlagt ved en særlig lov fra 1847. Disse badeanstalter ejedes af kommunerne og fik tilskud af disse både i form af penge og gratis vand fra det kommunale vandværk. Der var maksimalpriser på badene. Der fandtes dog der som i Tyskland også privat ejede badeanstalter ved siden af.

I Tyskland oprettedes offentligt ejede billige badeanstalter først i 1870'erne og 1880'erne. Til gengæld blev her en helt ny badeform opfundet, der skulle blive fremherskende på de kommunale badeanstalter, nemlig de tempererede brusebade ⁵⁷. I Sverige fandtes 1889 slet ingen kommunale billige bade.

Forfatterne går derefter over til danske forhold og fortæller først lakonisk, at der så godt som ingen offentlige badeanstalter findes uden for København. Varmtvandsbadeanstalter fandtes nemlig kun i nogle af de største købstæder ⁵⁸.

De i København bestående anstalter 1889, der alle er omtalt ovenfor, kommenteres dernæst ganske kort; men ingen af dem besøgte i særlig høj grad af de ubemidlede, siges det. En statistik over forbruget af bade fordelt på hver anstalt og efter de forskellige badearter gav til resultat, at det gennemsnitlige antal bade pr. indbygger pr. år var $1 \frac{2}{3}$. Forfatterne skønner, at mænd badede mere end kvinder, således at det blev til $2 \frac{1}{3}$ bad mod 1 pr. år i mændenes favør ⁵⁹!

Opgaven fremlægger nu sine reformforslag ⁶⁰. Disse hviler på tre grundprincipper:

- 1) De fremtidige nye folkebadeanstalter skal fordeles jævnt og i et tilstrækkeligt stort tal over hele byen. Der skal anlægges 11 straks, senere kan yderligere 2 føjes til, så der i alt bliver 13.
- 2) Forfatterne forkaster alle de tidligere badearter, både damp-, sved-, kar- og styrtebade og ønsker folkebadeanstalterne baseret på det i Tyskland opfundne tempererede brusebad. Det er det billigste til formålet; tidligere ødsledes der alt for meget med vandet; men denne badeform vil kunne bringe udgiften pr. bad ned til et minimum.
- 3) Der må ikke tilsigtes nogen pekuniær fordel af disse anstalter, hvorfor de bør anlægges og drives af kommunen. Dermed var ikke sagt, at den billigst *forsvarlige* drift ikke skulle søges.

Der følger derefter en mere detaljeret beskrivelse af bygningernes indretning, vandforbrug, opvarmning af såvel lokaler som badevand, håndklæders vask og tørring, badepersonale, billettering o. l. Som kuriosum kan nævnes, at disse forfattere ikke finder det væsentligt, at indgangsdørene for henholdsvis mands- og kvindeafdelingen ligger så langt fra hinanden som muligt, således som tilfældet var på de Hambroske badeanstalter. Endelig gives et udkast til anlægsbudget og driftsregnskab. Disses opstilling viser, at badeanstalten ville kunne give »overskud«, såfremt besøget kunne blive 85.000 bade a 10 øre om året. Det var dog kun under den væsentlige forudsætning, at kommunen stillede en grund gratis til rådighed, så et egentlig overskud kan der vel ikke tales om.

Dette storstilede forslag fra 1889 blev ikke realiseret. Af en optælling fra Kraks vejviser 1919 fremgår, at Københavns kommune da havde oprettet 5 folkebadeanstalter, kaldet Københavns kommunes varmtvandsbadeanstalter, grundlagt i årene fra 1892 til 1917. Frederiksberg kommune havde en. Som årene gik, kom nye til, medens ældre blev nedlagt, og i 1969 findes stadig kun 5 kommunale varmtvandsbadeanstalter, samtidig med at badeanstalten København er tilbage som den eneste private⁶¹. De fleste af de mange kurbadeanstalter, der dukkede op i begyndelsen af dette århundrede, ofte oprettet af adventisterne, er nu også forsvundet; men der er dog stadig en sådan anstalt i de fleste byer. Idræts- og svømmehallerne, den højere boligstandard og badeindretninger på arbejdspladserne har overflødiggjort velmenende borgeres forsøg på at få forretning og sociale interesser til at gå i spand.

OVERSIGT OVER LITTERATUR

Litteraturen over bade og badevæsen igennem tiderne er temmelig righoldig. Et udmærket værk, der på fyldig og klar måde beskriver dette kulturtræk, er *Julian Marcuse: Bäder in Vergangenheit und Gegenwart*, 1903. Forkortet: *Marcuse*. Den kortfattede gengivelse af badelivets historie, der danner optakten til den beskrevne tid her i landet, bygger hovedsageligt på dette værk.

Af bøger om danske forhold er især anvendt: *Chr. Hufeland: Om de lunkne bade*, 1816 (med et tillæg og forslag til indretningen af et offentligt badehus af oversætteren A. G. Lund. Dette bilag er i virkeligheden det interessanteste afsnit fra et erhvervshistorisk synspunkt. Forkortet: *Chr. Hufeland*).

Om badeanstalter, særlig folke-badeanstalter, 1889.

Denne bog består af en besvarelse af en prisopgave, Den tekniske Forening havde udsat for 1888. Denne opgave havde følgende ordlyd: »En fremstilling af det standpunkt, hvorpå vore offentlige badeanstalter står, samt en angivelse af, hvad der bør gøres for at fjerne de ved dem klæbende mangler, med forslag m. v. til opførelsen af tidssvarende folke-badeanstalter«.

Foruden den prisbelønnede besvarelse, der er forfattet af ingeniørerne H. Fr. Boje og Vilh. Nohr, findes i bogen uddrag af en ikke-prisbelønnet besvarelse af ingeniør J. Rump. Værket giver en glimrende fremstilling af badeanstaltnernes tilstand i Danmark på det gældende tidspunkt. Forkortet *Om Badeanstalter*.

Københavns vejviser 1863 ff. senere Kraks vejviser. Heri findes mere eller mindre fylldige oplysninger om de københavnske badeanstalter, private som kommunale, dels i realregistret, dels i fag- og firmaregistret. Oplysningerne omfatter tekniske forhold, prisforhold, ejerforhold, stiftelse og ophør.

David Jensen: De Hambroske Bade- og Vaskeanstalter. Historiske Meddelelser om København III, 1912, side 204–255. Forkortet: *David Jensen*.

Kr. Carøe: Bader og bartsvær. Historiske Meddelelser om København VI, 1917–18, side 101–143. Forkortet: *Kr. Carøe*.

Hambros badeanstalt i Borgergade. Illustreret Tidende 1864–65, side 33–34.

Den romerske badeanstalt i Tordenskjoldsgade. Illustreret Tidende 1867–68, side 259–261.

Badeanstalten »København«. Arkitekten 1901–02, side 85–89.

A. R. Nielsen: Rysensteens historie, 1933. Forkortet: *A. R. Nielsen*.

OVERSIGT OVER ANVENDTE ARKIVALIER

Arkivet fra Rysensteens badeanstalt, 1827 ff., København. Erhvervsarkivet. Ikke fyldigt, men enkelte gode billeder.

Arkivet fra *Hjørring badeanstalt*, Hjørring (1858–70). Er en del af købmandsarkivet fra Chr. H. Nielsen, Hjørring, Erhvervsarkivet.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Oldtidens badekultur er generelt beskrevet hos Marcuse, s. 9-41.
2. Samme s. 16, hvor der skelnes mellem husbade (balnearia), legebade (balneae privata) og »offentlige« bade (balneae publicae).
3. Samme s. 51. Måske var de offentligt koncessionerede badstuer, overgangen til badernes institutioner, de hyppigste.
4. Samme s. 26 ff.
5. Samme s. 19 ff.
6. Samme s. 23-24 og 34-35.
7. Samme s. 47 ff.
8. Samme s. 47.
9. Samme s. 59 ff. På s. 60-61 2 illustrationer.
10. Samme s. 63 ff. Troels-Lund: Dagligt liv i Norden II, 3. udgave, 1908, s. 331-344.
11. Om tilbagegangen og årsagerne hertil: Marcuse, s. 63-80 (hele den sidste del af afsnittet om middelalderens badevæsen). Troels-Lund: Dagligt liv i Norden, s. 331-334. Om badeanstalter, s. 6-7. Matts Bergmark: Bad och bot, 1959, s. 84-86. Kr. Carøe, s. 105-107. Pest var næppe det, den senere medicinske videnskab forstod ved dette begreb, men alle stærkt smitsomme og farlige sygdomme.
12. Marcuse, s. 82.
13. Kr. Carøe, s. 108-143.
14. Der findes ifølge Biblioteka Danica enkelte andre bøger i Danmark om badning fra 1700-tallet; men de handler mere om medicinske bade. A. G. Lund var dr. Adam Gottlob Lund (1764-1843), der bl. a. efter kirurgisk eksamen 1789 var livlæge hos prins Chr. August 1811, medlem af direktionen for de Kongsbørgske manufakturer og fattigvæsenet dér. T. H. Erslev: Almindeligt forfatterleksikon, 1847, 2. bd. s. 159.
15. Chr. Hufeland, s. 36.
16. Samme s. 47 ff.
17. Samme s. 53 ff.
18. Villads Christensen: København 1840-1857, 1912, s. 185. A. R. Nielsen, s. 6. (Badeanstalten gik tilsyneladende ikke fallit, som det dér hævdes). Det er dog muligt, at der i visse af Københavns søbadeanstalter også blev stillet enkelte varme bade til rådighed.
19. Københavns vejviser 1870, s. 6. Til sammenligning kan anføres, at et almindeligt varmt bad på Kommunehospitalet og Frederiks hospital kostede 16 sk., det halve.
20. Lønnen for ufaglærte arbejdere lå omkring 1870 på 150-170 øre pr. dag: Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark under skiftende konjunkturer i perioden ca. 1850-1913, 1930, s. 280-281 (tabel 1). I løbet af århundredet steg den til ca. 300 øre. Et badebesøg ville således mindst koste fra 1/5 til over 1/3 af en dagløn. R. Willerslev: Københavnske fabriksarbejdere og arbejdsmænds vilkår omkring 1870. Historiske meddelelser om København 4. 2. 1949-52, s. 97-132. Herefter gik den altovervejende del af indtægten til fødevarer og husleje.
21. A. R. Nielsen, s. 9-10.
22. Samme s. 11 og 19 (sidste side er plakaten fra 1839).
23. Københavns vejviser 1870, s. 6.
24. A. R. Nielsen, s. 13. Her anføres, at kejseren af Brasilien og fyrst Bismarck har været gæster.
25. Samme s. 10. Bestyrelsen afviste i 1873 et forslag fra badeanstalten i Tordenskjoldsgade om forhøjelse af billetpriserne.
26. Samme s. 18 ff.
27. Den findes fra dette år ikke længere i Kraks vejviser.
28. Villads Christensen: København 1840-1857, 1912, s. 184-187. Her berettes om bevillinger til varmtvands- og dampbadeanstalter, der aldrig rigtig slog igennem, og om de forskellige søbadeanstalter. Kommunehospitalet toges i brug 1863. Københavns vejviser 1870, s. 18.
29. Disse institutioners udvikling er næ-

- sten udelukkende sammendrag af David Jensens artikel: De Hambroske bade- og vadskeanstalter. Historiske Meddelelser om København 1911-12, s. 204-255. Det endelige ophør 1919 er kun fastslået ved opslag i Kraks vejviser.
30. Illustreret Tidende 30. okt. 1864, s. 33-34.
 31. Der må dog her bemærkes, at priserne hos Hambro ikke var »netto«. Der kom yderligere udgift til sæbe og drikkepenge til personalet til. »Om badeanstalter«, s. 19 og 52-53. Se også nedenfor om Nørrebro Badeanstalt.
 32. A. G. Drachmann: Antike romerske bade og det romerske bad i København. Illustreret Tidende den 26. april 1868, s. 259-261. Heri billede og plan. Københavns vejviser 1887, s. 19.
 33. Københavns vejviser 1870, s. 6.
 34. Findes fra dette år ikke længer i Kraks vejviser.
 35. »Ugens Spejl«, 1935 nr. 9, s. 6-7. Artikel i anledning af 50-års jubilæet.
 36. »Om badeanstalter«, s. 19. Københavns vejviser 1891, s. 20. På samme måde som på de Hambroske anstalter måtte der til denne pris også lægges udgift til sæbe og drikkepenge til personalet.
 37. Findes fra dette år ikke længer i Kraks vejvisers firmaregister.
 38. »Om badeanstalter«, s. 17, 20. Ophøret er fastlagt fra Kraks vejvisers fagregister. Københavns vejviser 1885, s. 20, hvor institutionen første gang omtales. Forinden havde der dog ifølge samme vejvisere fra 1871 eksisteret en romersk badeanstalt på Vesterbro, Absalonsgade 5, der imidlertid havde en anden bestyrelse.
 39. Dette fremgår f. eks. af statistikken over forbruget af københavnske bade 1887 i »Om badeanstalter«, side 20.
 40. Kraks vejviser 1902, fagregister.
 41. »Architekten« 1901-02, s. 85-89. Dansk Sundhedstidende, s. 134-135. Badeanstalten åbnede 1903.
 42. »Ugens Spejl« 13. april 1938, s. 5. 35 års jubilæet.
 43. Greens Danske fonds og aktier 1903 ff.
 44. »Om badeanstalter«. Statistik over Danmarks badeanstalter 1889, tabel 2 og 3. Herefter eksisterede privat drevne badeanstalter i Korsør, Næstved, Hasle, Odense (3), Svendborg, Fåborg, Nakskov, Nykøbing F., Ålborg, Frederikshavn, Viborg, Århus, Varde (3), Esbjerg, Holstebro, Ulvkær (?), Kolding, Fredericia, Skanderborg, Horsens og Silkeborg. Om Sct. Olufs Badeanstalt i Århus, grundlagt 1871, se Emanuel Sejrs: Gamle Århusgader I, 1960, s. 85.
 45. Alt materialet til denne institutions historie hidrører fra arkivet efter købmand, konsul Chr. H. Nielsen, senere Jørgen H. Nielsen, Erhvervsarkivet. Arkivalierne består af forhandlingsprotokollen og enkelte breve, kopier og aviser.
 46. Komiteens navne fremgår af forskellige cirkulæreskrivelser fra Chr. H. Nielsen til de øvrige medlemmer.
 47. C. Klitgaard: Hjørring bys historie, 1925, s. 188. P. Horn: Hjørring 1243-1943, s. 149.
 48. Hjørring Amtstidende den 17. maj 1858. P. Horn anf. v. s. 156.
 49. I det følgende er udelukkende forhandlingsprotokollen fulgt.
 50. Denne badeanstalt har det ikke været muligt at efterspore. Omkring århundredskiftet findes Ålborg Romerske- og Varmtvandsbadeanstalt i Rantzausegade, der består den dag i dag; men *den* kan det ikke have været, da Rantzausegade ikke fandtes 1841.
 51. Det fremgår af et udateret udkast til vedtægter, at dampbade har været påtænkt. I annoncen i Hjørring Amtstidende af 25. maj hed det dog: »Ikkun velklædte Personer tilstedes Adgang«. P. Horn: anf. v., s. 156.
 52. Efter badestedet ved den tyske by Kreuznach. Der fandtes her mineralholdige kilder, og det af disse inddampede salt anvendtes en overgang til me-

- dicinske bade. Salmonsens leksikon. I arkivet findes et brev af 11. juni 1859 til Chr. H. Nielsen fra oberst A. Hoffmeyer, daværende chef for laboratorietaten, hvori denne nærmere gør rede for disse og andre medicinske bade.
53. P. Horn: *anf. v.*, s. 157.
54. Det er formentlig ugørligt at afgøre, i hvor høj grad det svigtende besøg ikke alene skyldtes for høje priser, men også manglende renlighedssans.
55. Den tekniske Forening var stiftet 1877. Dens formål var at fremme udbredelsen af tekniske kundskaber, dels ved møder, dels ved udgivelsen af et teknisk tidsskrift. Københavns vejviser. Foreningen ophævedes 1964. Kraks vejviser.
56. »Om badeanstalter«, s. 10–16.
57. De tidligere omtalte styrtebade må have været uden mulighed for at give mange fine stråler, og vandudstrålingen kunne måske heller ikke reguleres ordentligt.
58. Se note 44.
59. »Om badeanstalter«, side 16–21. Det kan i denne forbindelse anføres, at endnu 1906 havde kun 4 % af Københavns lejligheder adgang til badeværelse. Jens Warming: *Håndbog i Danmarks statistik*, 1913, s. 503.
60. Samme, s. 21–41.
61. Kraks vejviser, 1969.

D. B. Adler og udviklingen af det danske bank- og kreditvæsen

AF JØRGEN LANGGAARD PEDERSEN

Den københavnske bankier D. B. Adlers virksomhed var mangeartet; han ledede sin bankierforretning og deltog i det politiske arbejde, først i folketinget, senere i landstinget. Om Adlers interesse for udviklingen af bank- og kreditvæsen fortæller her med hovedvægten lagt på grundlæggelsen af Handelsbanken; men også hans rolle i forbindelse med oprettelsen af Jysk Handels- og Landbrugsbank samt Ny jyske Købstad-Kreditforening belyses.

Det danske bank- og kreditsystems første udviklingsperiode faldt omkring midten af forrige århundrede. Erhvervslivets forhold var ved den tid således, at det hidtil værende systems rammer, hvilket stort set var ensbetydende med Nationalbanken og nogle private bankierforretninger, blev for snævre. Fra handel og industri lød der krav om lettere adgang til likvid kapital, og fra landbrugets side ønskede man bedre muligheder for langfristet kredit. Disse bevægelser i tiden resulterede i oprettelsen af en række banker og kreditforeninger, hvoraf størstedelen endnu eksisterer, adskillige som selvstændige institutter, andre som dele af større sammenslutninger. Bag dette fremstød til gavn for erhvervslivet stod en række mænd, hvoraf en af de mest fremtrædende var grosserer D. B. Adler.

David Baruch Adler blev født den 16. maj 1826 i København; han tilhørte en slægt, som omkring år 1800 var indvandret til Danmark fra Altona. D. B. Adlers fader, Baruch Isak Adler, drev vekselmæglerforretning i København. Efter endt skolegang i den ansete Mariboers Realskole kom Adler i lære i Hamburg, hvor han opholdt sig fra 1842-46, og hvor han fik sin grundlæggende handelsuddannelse i manufakturbranchen. Under opholdet her døde begge hans forældre, og den arv, som han fik efter dem, vel omkring 30.000 rdl., satte ham i stand til, da han efter uddannelsen i Hamburg var rejst til England, her i 1848 at indgå som medindehaver af et dansk handelsfirma i London, Martin Levin og Adler. Opholdet i England blev af kortere varig-

hed. Allerede i 1849 vendte han tilbage til Danmark og oprettede kort tid senere sin egen forretning i København; men der opretholdtes i de følgende år et intimt samarbejde mellem Adlers herværende forretning og hans tidligere firma i London. Mens han boede der, blev han gift med Jenny Raphael, datter af en kendt engelsk bankier, John Raphael, med hvis firma Adler også stod i nær forretningsmæssig kontakt ¹.

Den forretning, Adler startede i København, var en bankiervirksomhed; men ved siden heraf drev firmaet en groshandel med varer af næsten enhver art. I løbet af en kort årrække formåede han at arbejde forretningen op til at være en af de betydeligste i sin art i Danmark. Under den alvorlige handelskrise i 1857 var hans firma nær blevet bragt til fald, men det lykkedes ham ved formående venners bistand at overvinde vanskelighederne, og efter den tid var husets soliditet i Adlers tid ikke rokket, tværtimod uvidedes dets forretninger stadig, og dets position blev mere og mere fremtrædende. I de sidste år inden Adlers død i 1878 havde firmaet domicil i den fornemme ejendom Ved Stranden 14, som i dag ejes af Københavns Brandforsikring.

Talrige var de store forretninger, som firmaet efterhånden deltog i; som sådanne kan nævnes, at det i 1864 for den danske stat fik rejst et statslån på 728.000 Lstr i England, og at det i 1868 medvirkede ved oprettelsen af et svensk statslån i England på 650.000 Lstr. Samtidigt tog det aktivt del i skabelse og især fremhjælpning af nye erhvervsvirksomheder. Ud over de større projekter, som senere skal behandles, kan nævnes, at D. B. Adler og Co. havde nær forbindelse med en række af provinsens nyoprettede banker, idet firmaet fungerede som disse bankers kommissionær i København og ordnede deres løbende forretninger for dem der. I samme egenskab arbejdede Adler ofte som de nye bankers økonomiske rådgiver, hvilket han selv opfattede som en betydningsfuld opgave. I årenes løb deltog firmaet i aktiekapitaludvidelser i flere banker, således diskontobankerne i Ålborg og Hjørring. Af større selskaber, ved hvis grundlæggelse D. B. Adler og Co. medvirkede, kan nævnes Det Dansk-Norsk-Engelske Telegraf-selskab i 1868 og A/S Ålborg privilegerede Sirup- og Spritfabrik i 1872. Førstnævnte selskab gik senere op i Det store Nordiske Telegraf-Selskab, mens det sidste kom til at udgøre en væsentlig del af det senere A/S De Danske Spritfabrikker ².

Adlers fremtrædende stilling inden for den københavnske forretningsverden skaffede ham i tidens løb flere betydningsfulde tillidsposter. Fra 1862 til 1877 var han handelskyndigt medlem af Sø- og Handelsrettens dommerkollegium, fra 1872 med sæde i rettens skifteretsafdeling. I 1875 indvalgte han i Grosse-rer-Societets Komité, et medlemskab, han bevarede til sin død.

D. B. Adlers virke var imidlertid ikke begrænset til kun at omfatte det, der

vedrørte hans erhverv. Gennem en lang årrække tog han livligt del i det politiske liv. I årene 1858–64 var han medlem af Københavns borgerrepræsentation. Sidstnævnte år blev han indvalgt i Rigsrådets folketing som folketingsmand for Helsingørkredsen, og samme år blev han kået til kredsens repræsentant i Rigsdagens folketing. Da Rigsrådet i 1866 afskaffedes, fortsatte han sit politiske arbejde som rigsdagsmand indtil 1869, da han efter eget ønske trak sig tilbage, men kun for på ny at lade sig indvælge i Københavns bystyre. Grundet på sygdom trak han sig dog tilbage herfra allerede i 1872; men i 1874 lod han sig atter lokke af det politiske liv, da han fik tilbudt et landstingskandidatur. Han var derefter landstingsmand til 1878. Som politiker tilsluttede han sig den nationalliberale gruppe, men var en ivrig talsmand for samarbejde mellem de politiske grupperinger, og selv efter at de nationalliberale i 1870'erne begyndte at smelte sammen med højrepartiet, følte han sig ikke tilhørende højrefløjen i dansk politik, til trods for at han, som det senere skal ses, uden for det politiske liv havde et nært samarbejde med højrepartiets førende personer. Han vedblev at indtage en position i midten, men som følge af hyppige sygdomstilfælde var hans politiske indflydelse på den tid svækket. Uden at han på noget tidspunkt havde været blandt det politiske livs forreste mænd, havde hans politiske formåen dog tidligere i kraft af medlemskab af en række betydningsfulde udvalg været større, således sad han i en årrække i finansudvalget og var i en periode dets formand, i en anden ordfører for det. Som en flittig benytter af tingets talerstol og med sin impulsivitet og letbevægelighed var han med til at skabe farve over det politiske liv.

Ved siden af disse aktiviteter gjorde Adler en betydningsfuld indsats på en lang række områder. Både privat og gennem Martsforeningen virkede han for at knytte nærmere kontakt mellem befolkningen i de sønderjyske landsdele og i det øvrige Danmark, og han var med i de forhandlinger, der gik forud for Hedeselskabets oprettelse, ligesom han i selskabets første år ydede det økonomisk støtte af ikke ringe omfang. I en årrække sad han, der var født og opdraget i den mosaiske tro, som medlem af Det mosaiske Trossamfunds repræsentantskab, hvor han arbejdede for at få gennemført reformer i menighedens indre liv, og han viste stor interesse for at hjælpe dens dårligere stillede medlemmer. I det hele taget var hans filantropiske virke af betydeligt omfang. Adskillige legater bærer hans og hans hustrus navne. Som et smukt vidnesbyrd om deres ønske om at hjælpe, hvor hjælp tiltrængtes, stod den testamentariske beslutning om at overdrage familiens landsted gennem mange år, Nærumgård, og med den en stor legatkapital til Københavns kommune til oprettelse af et børnehjem.

Det arbejde, som Adler gjorde på så mange felter, blev påskønnet fra flere

D. B. Adler.

Illustreret Tidende 1878-79.

sider. I 1872 blev han udnævnt til ridder af Dannebrog, og i 1871 var han af den franske præsident blevet gjort til ridder af Æreslegionen som belønning for sin indsats til fordel for sårede franske soldater og for faldnes efterladede i den fransk-tyske krig 1870-1871.

Da Adler døde den 4. december 1878 efter i flere år at have lidt af en uhelbredelig nyresygdom, havde han et væsentligt virke bag sig. Hans indsats for udviklingen af det danske pengevæsen havde været af afgørende betydning; hans ledetråd i denne henseende havde til stadighed været, at de institutioner, han hjalp frem, skulle blive til gavn for erhvervslivet i den egn, hvori de var placeret. Han fandt sin opgave i at være med til at skabe gode vilkår for en udbygning af erhvervslivet snarere end i at være med til at danne nye store foretagender, selv om han også fra tid til anden medvirkede til noget sådant.

Hans forretning videreførtes efter hans død af hans kompagnon, Martin Goldschmidt, og en af hans sønner, Bertel David Adler. Med forskellige ændringer, i 1923 omdannedes det til et aktieselskab, vedblev firmaet at bestå under samme navn indtil 1948, i hvilket år de danske sparekasser opkøbte aktiemajoriteten og omdannede det gamle firma til det, der i dag kendes som Fællesbanken for Danmarks Sparekasser.

Bankoprettelser

Gennem alle de år, Adler drev forretning, var han ikke blot ivrigt optaget af at fremme sit eget firma, men som nævnt deltog han også i oprettelsen af forskellige virksomheder, som han mente kunne blive til gavn for det danske erhvervsliv: Privatbanken, Handelsbanken, firmaet Adler, Wulff og Meyer i Århus, Jydsk Handels- og Landbrugsbank sammesteds, Kreditkassen for Landejendomme i Østifterne og Nye Jydske Kjøbstad-Creditforening – alle var det foretagender, ved hvis oprettelse han medvirkede.

Den første bank, han var med til at stifte, var Privatbanken i København, og den oprindelige idé til dette projekt synes at stamme fra Adler³. Samarbejdet med denne bank varede nogle år, men i det lange løb kunne han ikke komme overens med Privatbankens dynamiske leder, C. F. Tietgen, og i 1866 trak han sig derfor ud af bankrådet for Privatbanken. Hele forløbet omkring denne banks oprettelse og Adlers virke herfor og det senere brud mellem ham og banken er imidlertid indgående behandlet i andre fremstillinger, og det vil derfor være unødvendigt at komme ind på denne sag her⁴.

Handelsbanken

Den anden af vore nuværende storbanker, Adler var med til at oprette, var Handelsbanken. Hvornår planerne om dannelsen af denne bank opstod, vides ikke, men det synes naturligt, at Adler begyndte at sysle med tanken kort efter, at han havde brudt med Tietgen og Privatbanken i 1866. Dette brud skyldtes, foruden de personlige uoverensstemmelser mellem ham og Tietgen, at Adler syntes, at Privatbanken var begyndt at beskæftige sig med forretninger, der efter hans opfattelse lå ud over de rent bankmæssige; bankforretninger burde efter Adlers mening ikke omfatte den grundlægningsvirksomhed, Tietgen efterhånden slog ind på⁵. Adlers arkiv rummer ingen meddelelser om indledende forhandlinger, men i hvert fald luftede han så tidligt som i 1871 tanken om en ny bank over for udenlandske forretningsforbindelser⁶. De indledende forhandlinger fandt sikkert sted i en meget snæver kreds bestående af repræsentanter for nogle københavnske og hamburgske handelshuse. Arbejdet foregik i største hemmelighed, sandsynligvis for at eventuelle modstandere af en ny bank ikke skulle få lejlighed til at modarbejde projektets gennemførelse.

Hemmeligheden blev imidlertid ikke bevaret så længe som planlagt. Det synes, som om tavsheden er blevet brudt i Hamburg⁷. Den 4. eller 5. marts 1873 sendte Adler en række telegrammer til personer både i ind- og udlandet, der var indviet i planerne. Hovedindholdet af disse var, at planen var kom-

met frem i lyset. I telegrammet til Bankverein i Hamburg, en stor hamburgerbank, der var blandt dem, der havde været med i forberedelserne, antydedes det, at det var derfra, hemmeligheden var sivet ud. Af samme telegram fremgik det, at man den følgende dag ville kunne udsende tryksager om banken. Det endelige bankråd var dog endnu ikke konstitueret ⁸.

Imidlertid var skaden vel ikke så stor. Bestræbelserne for at få oprettet Handelsbanken måtte være så vidt fremskredet på det tidspunkt, at man alligevel stod umiddelbart før offentliggørelse af planerne, ellers ville det ikke have været muligt at reagere så hurtigt efter rygternes fremkomst. I øvrigt måtte sagen have været på tale i København, allerede før hemmeligheden røbedes i Hamburg, for den 1. marts skrev A. F. Krieger i sin dagbog: »Nu skal der dannes en ny bank af adskillige københavnske rigmænd under bestyrelse af Sponneck, Reimann og Levy, naturligvis Adlers værk imod Tietgen«⁹. Alligevel må planerne om Handelsbankens oprettelse indtil den 4.–5. marts have været meget lidt kendt. Det fremgår deraf, at Tietgen, der må anses for at være den centrale figur i danske finans kredse, og som var kendt for at være særdeles velorienteret, intet havde anet derom; han blev meget overrasket, idet han naturligvis fra første færd var klar over, at den nye bank var skabt som en konkurrent til hans bank, og at den skyldte sin oprettelse utilfredshed med ham og hans måde at lede Privatbanken på ¹⁰.

Den 6. marts fremkom offentlig meddelelse om dannelsen af Københavns Handelsbank. Oprettelsen af dette pengeinstitut begrundedes med, at handelsens, landbrugets og industriens udvikling gjorde en større bank ønskelig. Stifterne var overbevist om, at en sådan bank, når den forstod at skaffe sig tillid, ville blive til stor nytte ikke blot for den indre udvikling, men også for omsætningen med udlandet.

Da det var lykkedes stifterne at samle en direktion, som de var sikre på ville være i stand til at lede banken til gensidig nytte for den og dens forbindelser, var det blevet besluttet at oprette Handelsbanken med en aktiekapital på 8.000.000 rdl. Hele aktiekapitalen skulle dog ikke indbetales straks. 60 % skulle betales i løbet af 1873, 15 % straks og de resterende 45 % i tre rater. Af de øvrige 40 kunne 15 % indkræves i 1874, hvis to tredjedele af bestyrelsesrådet var enige derom. De sidste 25 kunne først indkaldes, når aktionærerne gennem to på hinanden følgende år havde fået udbetalt mindst 7 % udbytte af den indbetalte kapital og i så tilfælde kun, hvis to tredjedele af bestyrelsesrådet gik ind herfor. Skete det, kunne kapitalen kun indkræves med 12¹/₂ % to gange med forudgående varsel på to måneder. Hele aktiekapitalen var på forhånd fast overtaget i København og i udlandet.

Underskriverne af denne meddelelse var en række kendte københavnske

firmaer og enkeltpersoner, D. B. Adler og Co., Carøe og Co., firmaet Smidt og le Maire, borgmester Gammeltoft, M. E. Grøn og Søn, H. P. Hansen jun., Jacob Holm og Sønner, bryggeriejer J. C. Jacobsen og professor J. Nellemann¹¹. Som det vil ses, fik de ledende højrepolitikere en betydningsfuld placering inden for ledelsen af Handelsbanken. Samtlige disse stiftende firmaer og personer blev repræsenteret i bestyrelsesrådet. Dette var fastsat i bankens statutter¹². Ud over disse var der valgt tre godsejere, således at rådet kom til at bestå af

J. Nellemann, formand	
D. B. Adler, viceformand	fra D. B. Adler og Co.
J. F. Carøe	fra Carøe og Co.
J. B. S. Estrup	
C. Gammeltoft	
L. J. Grøn	fra M. E. Grøn og Søn
H. P. Hansen	fra H. P. Hansen jun.
C. Holm	fra Jacob Holm og Sønner
E. le Maire	fra Smidt og le Maire
F. Moltke, Bregentved	
E. Skeel ¹³ .	

Direktionen kom til at bestå af W. C. E. Sponneck, A. E. Reimann og Martin Levy¹⁴. Af disse var de to første Nationalbankdirektører, den sidste statsgældsdirektør. Alle tre var særdeles velkendte og agtede personer i danske finans kredse. Det vidnede om Adlers stilling i tidens finansverden, at han formåede at få netop disse personer til at forlade deres sikre stillinger for at blive direktører for den nye bank. Det vidnede imidlertid også om hans præentioner med hensyn til banken, at han ønskede, den skulle fremstå med kendte og solide navne i ledelsen. En solid aktiekapital og solide ledere var, hvad han måtte kræve af en bank, som skulle søge at være jævnbyrdig med Tietgen og Privatbanken.

Som nævnt var aktiekapitalen fast overtaget, den ene halvdel var overtaget i udlandet og den anden herhjemme. Bankverein i Hamburg og L. Behrens Söhne sammesteds deltog sammen med ikke mindre end 3.200.000 rdl.¹⁵. Dette var sikkert grunden til en bestemmelse om, at der til bestyrelsesrådet kun kunne vælges danske statsborgere, som var bosiddende i landet, og som ejede aktier noterede på deres navn i bankens bøger. Man ønskede næppe, at udenlandske firmaer, som havde været med til at overtage aktiekapitalen, skulle kunne dominere banken. Ligeledes var der den bestemmelse, at et firma ikke kunne være repræsenteret i bestyrelsesrådet med mere end et medlem ad gan-

gen, sikkert for at et stærkt hus som f. eks. det Adlerske ikke skulle kunne tiltage sig for stor indflydelse på bankens ledelse ¹⁶.

Imidlertid var den kendsgerning, at aktiemassen forud var overtaget, ikke ensbetydende med, at aktierne ikke ville blive udbudt til salg. Man havde kun på forhånd villet sikre sig, at banken fik den planlagte aktiekapital. Herved sikrede man sig, at der ikke under en eventuel aktietegning oparbejdedes en stemning mod foretagendet, således at tegningen fik et mindre gunstigt forløb, hvad der havde været tilfældet, da Privatbanken oprettedes.

Overtagerne havde dannet et syndikat under ledelse af D. B. Adler og Co. samt Smidt og le Maire. Dette syndikat skulle sælge aktierne, når lejligheden fandtes passende. Syndikatet skulle bestå til februar 1874, til den tid skulle tab eller gevinst opgøres og fordeles mellem dets medlemmer. De aktier, der på det tidspunkt endnu ikke var solgt, skulle fordeles blandt syndikatdeltagerne i forhold til den aktiemasse, de havde deltaget med. De enkelte deltagere havde ikke på forhånd fået tildelt aktier, ønskede de at erhverve sådanne til ejendom, måtte de købe dem af syndikatet på lige fod med andre interesserede. Det var hensigten at udbyde aktierne på Børsen til kurs 110 ¹⁷.

I sin artikel om Handelsbanken i »De danske byerhverv i tekst og billeder« skrev Jul. Schovelin, at det ikke stemte overens med Adlers forestillingsmåde, at man skulle tjene på oprettelsen af en sådan virksomhed, men at han måtte bøje sig for de tyske deltageres krav, da disse i denne »gründerperiode« ikke ville være med til at stifte et stort foretagende uden at tjene derpå ¹⁸. Heri havde han sandsynligvis ret. Hvis foretagendet skulle gennemføres som planlagt, måtte man nødvendigvis trække på den tyske højfinans og som følge deraf være rede til at bøje sig for visse krav, og kravet om at tjene på stiftelsen kom næppe fra Adler. Da han en lille snes år tidligere havde været med til at oprette Privatbanken, fremholdt han det som rigtigt, at stifterne holdt sig smukt i baggrunden, da det drejede sig om at holde et aktiebeløb til sig selv.

I dagene umiddelbart efter offentliggørelsen sendte Adler meddelelse herom til en række forbindelser, samtidig med at han meddelte, at aktierne i løbet af kort tid ville blive udbudt til kurs 110. Til nogle skrev han, at han havde holdt et vist aktiebeløb til dem, således at de, hvis de var interesserede kunne deltage i syndikatet med dette beløb. Blandt disse var lensgreve Moltke-Hvitfeldt, Diskontobanken i Maribo og H. Pontoppidan i Hamburg ¹⁹. Disse tilbud blev i flere tilfælde accepteret straks, således at der foruden de større københavnske handelshuse, som sammen med de hamburgske deltog i oprettelsen, kom nogle danske privatpersoner og en række danske provinsbanker, som Adler fra begyndelsen havde været interesseret i at ophjælpe, til at deltage i syndikatet ²⁰.

Adler forsøgte også gennem Raphael Sons i London at få afsat aktier i England. Syndikatet tilbød mæglere og korrespondenter $\frac{1}{4}$ % i provision af salget. Svaret var imidlertid afvisende. Man kunne ikke se bort fra, at der kunne være nogen, der var interesseret i at overtage nogle aktier, hvis de havde været til parikurs, men det var mod sædvane der at udbyde nye aktier til overkurs, man ville ikke engang være bekendt at tilbyde eventuelle forretningsforbindelser aktierne til denne kurs²¹. Udbudskursen på 110 rejste naturligvis spørgsmålet om, hvem der skulle nyde godt af det overskud, der ville fremkomme. Da Adler havde tilbudt Fyns Stifts Sparekasse at ville sikre den et aktiebeløb, hvis den var interesseret deri, til den ovennævnte kurs, svarede instituttet, at man ønskede at vide, om de 10 % skulle tilfalde bankens reservefond, før man tog endelig beslutning angående køb af aktier. Herpå svarede Adler, at dette ikke var tilfældet. Det salg, der skulle finde sted, skete for de første overtageres regning, hvorfor den fortjeneste, der opnåedes, tilfaldt dem og ikke banken²².

Interessen for det nye bankprojekt var stor både her i Danmark og andre steder. Så snart meddelelsen om bankens oprettelse blev givet, indløb der til Adlers kontor en række forespørgsler efter aktier. Den 6. marts kom telegrammer fra Stockholm og Göteborg fra handelshuse, som Adler der havde forbindelse med, om de kunne optage tegning af aktier til den nye bank²³; også fra private kom der henvendelser om at blive tegnet for aktieposter. Svaret til alle var imidlertid, at der ikke ville finde nogen tegning sted, men at man fra Adlers side var villig til sikre dem de ønskede aktiebeløb til kurs 110, når aktierne i den følgende uge ville blive udbudt til salg²⁴. Til handelsforbindelserne i Stockholm, Göteborg og Oslo meddelte Adler fredag den 7. marts, at de ville kunne opnå $\frac{1}{4}$ % provision af salget, hvis de mente sig i stand til at afsætte aktier på deres steder til den tilbudte udbudskurs. De blev rådet til at beslutte sig hurtigt og telegrafere deres svar på tilbudet senest den følgende mandag, da der allerede var lagt beslag på større aktiebeløb²⁵.

Endnu før aktierne kom på markedet, var der således sikret afsættelse af betydelige beløb. På forhånd havde Adler afsat en del større poster til nogle forretningsforbindelser, idet størstedelen af dem, der havde fået tilbud om at deltage i syndikatet samtidig med, at de modtog dette tilbud, afgav bestilling på et aktiebeløb, som de til sig selv ønskede at afkøbe syndikatet²⁶. Desuden var der afsat aktier til private, som hurtigt havde villet sikre sig en andel. Gennem korrespondenterne, som havde fået tilbudt $\frac{1}{4}$ % provision, solgtes der meget betydelige poster. Firmaet Adler, Wulff og Meyer i Århus, som Adler få år tidligere havde været med til at oprette, og hvori han stadig var interesseret, forestod en stor del af salget i Jylland. Allerede den 8. marts var der herigennem afsat aktier til en værdi af 45.000 rdl. Den 12. marts havde man solgt

for endnu 12.000 rdl. aktier, og den 14. afsendtes til Adler en specificeret fortegnelse over salget; på det tidspunkt beløb den samlede sum sig til 112.500 rdl.²⁷

Det var ikke blot i Danmark, salget gik hurtigt. Adlers svenske forbindelser afgav i løbet af få dage efter, at de havde modtaget hans tilbud, deres bestillinger. C. G. Cervin i Stockholm turde i begyndelsen kun aftage et aktiebeløb på 50.000 rdl., da han samtidig var interesseret i en række andre foretagender, men allerede den 11. marts aftog han yderligere 20.000 rdl. aktier²⁸. En anden af Adlers forbindelser i Stockholm, Edv. Heckscher, var fra begyndelsen meget interesseret i Handelsbankens aktier. Adler havde tilbudt ham at deltage i syndikatet med 25.000 rdl., hvilket tilbud han havde modtaget trods betænkeligheder, da han ikke var blevet informeret om sagens rette sammenhæng. Så snart han havde fået telegrafisk meddelelse om bankens oprettelse, forhørte han sig om, hvorledes han kunne deltage i aktietegningen. Da dette var meddelt, gik han i gang med at sælge aktier og nåede hurtigt betydelige beløb. Den 9. marts kunne han telegrafere til Adler, at han havde afsat aktier til en værdi af 300.000 rdl., og at han sikkert ville have yderligere salg de følgende dage. Det slog også til; allerede den følgende dag solgte han for 200.000 rdl. aktier mere. Herefter syntes det også, som om markedet var mættet, for den 12. marts telegraferede Heckscher, at han ikke havde haft nogen afsætning ud over den allerede meddelte, og han så heller ikke foreløbig nogen mulighed for at sælge flere aktier. For at bedømme markedet sikkert ønskede han dog at få at vide, hvor store aktiemasser, der var afsat gennem andre firmaer i Stockholm. Samtidig tilbød han banken sin tjeneste som dens forbindelse i Stockholm, når den trådte i virksomhed²⁹.

Fra forbindelsen i Göteborg, Warburg, Leman og Co., afgaves ordre på ialt 45.000 rdl. aktier³⁰. Derimod kom N. A. Andresen og Co. i Oslo ikke til at deltage i aktiesalget, selv om dette firma havde fået tilbud om at deltage på samme vilkår som de svenske bankierfirmaer. Adler var dog villig til over for Handelsbankens direktion at anbefale huset som velegnet til at være bankens faste forbindelse i Oslo³¹. Som naturligt var, blev aktierne også udbudt i Hamburg, hvor salget forestodes af Bankverein og Behrens Söhne. Den 11. marts, tirsdagen i den uge, hvor aktierne kom til offentlig handel, var der i Hamburg afsat en aktiemasse på 150.000 rdl., og de forhandlende firmaer bestræbte sig stadig på at skaffe yderligere afsætning³². Brev- og kopibøgerne fortæller intet om, hvorledes salget i København forløb i detaljer, men her som andre steder gik det meget livligt. Den 7. marts beløb det samlede aktiesalg sig til mere end 1.000.000 rdl., og den 10. var det nået op på 3.000.000. Den 12. marts telegraferede Adler til Hamburg, at der var solgt aktier til en værdi

af 5.000.000 rdl. Samtidig forhørte han sig, om man i Hamburg var villig til at deltage med 700.000 rdl. i et nyt konsortium, som skulle overtage resten af aktierne til samme kurs som tidligere, men nu med $\frac{3}{4}$ % provision. I givet fald skulle det første syndikat herefter slutte sin virksomhed ³³.

Bortset fra det salg, der skete på de allerede nævnte andre pladser, fandt afsætningen af de 5.000.000 rdl. aktier sikkert for størstedelens vedkommende sted i København, selv om der også blev solgt en del aktieposter gennem provinsens pengeinstitutter ³⁴. Imidlertid lå et salg på noget over 100.000 rdl., som tilfældet var i Århus, uden tvivl i toppen af det, der kunne præsteres i en dansk provinsby på det tidspunkt, fordi den købekraftige del af provinsbefolkningen, godsejerstanden, i mange tilfælde afgjorde sine pengeforretninger direkte i København. Hvad angik byernes befolkning, var det ganske vist således, at de større handelsfirmaer og embedsmændene, som især har interesse i et forhold som dette, normalt stod bag det lokale pengeinstitut og derfor nok besørgede deres eventuelle aktiekøb gennem dette. Der var dog i en gennemsnitsprovinsby sjældent mere end et eller to handelshuse af betydning og ganske få embedsmænd, og selv om disses indflydelse og formåen på det lokale plan var af stor rækkevidde, var den andel af Handelsbankens aktiekapital, den enkelte provinsby kunne bidrage med, sikkert lille i forhold til projektets størrelse.

Den 13. marts meddelte Bankverein og Behrens Söhne, at de var villige til at deltage i et nyt syndikat med 700.000 rdl., hvis Adler og hans venner ville overtage de resterende 2.300.000 rdl. ³⁵. Som følge heraf telegraferede Adler samme dag til de firmaer, der havde deltaget i aktiesalget, at alle 8.000.000 rdl. aktier var placerede. Samtidig underrettedes de hamburgske firmaer om, at det gamle syndikat var afsluttet og det nye dannet. Derfor ønskede man nu en opgørelse over de udgifter, der i Hamburg havde været forbundet med salget, for at syndikatets avance kunne gøres op. Adler regnede med, at nettoudbyttet af syndikatets forretning ville komme til at ligge omkring 9 % ³⁶.

Det nydannede syndikat overtog et aktiebeløb på mellem 2.400.000 og 2.600.000 rdl. Der må således have fundet et aktiesalg for omkring 500.000 rdl. sted i tiden, der gik, fra Adler den 12. marts fremsatte planen om det nye syndikat over for de hamburgske firmaer, til han den 13. kunne give sine forbindelser meddelelse om at standse udbudet af aktier, fordi det nye syndikat havde overtaget resten. Dette skulle bestyres af den københavnske mægler Behrend, der dog skulle forhandle med Smidt og le Maire og D. B. Adler og Co. om eventuelle skridt til afhændelse af aktierne. Syndikatet var bundet til 15. februar 1874 på samme betingelser som det først indgåede. Fra dansk side deltog foruden de stiftende firmaer bl. a. Københavns private Lånebank,

I. S. Hahn's Enke, nationaløkonomen Ernst Brandes og Adlers tidligere kompanion, Martin Levin, der i 1860'erne havde oprettet en mæglerforretning i København³⁷.

Om årsagerne til, at det første syndikat så hurtigt gjorde forretningerne op og opløstes, kan der kun gisnes. På baggrund af den hurtige afsætning kunne der muligvis ventes en del spekulation, og heri så man måske en mulighed for at opnå større fortjeneste på aktierne. Eftersom syndikatet havde meddelt at ville sælge til kurs 110, kunne en sådan vel kun opnås ved, at dets medlemmer selv opkøbte aktierne og sluttede salget for derefter at sælge, når og hvis kurserne på Børsen gik over udbudskursen. Grunden kunne måske også være den, at den store efterspørgsel efter aktierne gav anledning til øget optimisme med hensyn til bankens fremtid, hvorfor stifterne sammen med en snæver kreds af forbindelser kunne ønske at overtage større aktieposter, end de fra begyndelsen havde tænkt. Noget sådant gjordes bedst, når man samlet opkøbte resten af aktiemassen og fordelte den mellem sig og senere eventuelt solgte så stor en part, som man ikke var interesseret i at beholde. Samtidig opnåede man, at en større del af aktiemassen var sikret på danske hænder, idet det frie udbud på de udenlandske børser nu var begrænset til den allerede afhændede del af aktierne. Nogle senere udtalelser af Adler gående ud på, at stifterne stadig lå inde med meget betydelige aktieposter, kunne tyde på, at det var sådanne bevæggrunde, der lå bag.

Under alle omstændigheder fik man gennem dannelsen af det andet syndikat en vis kontrol over handelen med aktierne, eftersom denne snævre kreds havde sikret sig omkring en tredjedel af aktiemassen, måske en del mere, idet de enkelte medlemmer af det andet syndikat jo udmærket kunne have gjort aktiekøb for egen regning af det første syndikat, før det andet blev dannet. Selv om sådanne poster ikke var underlagt syndikatets kontrol, ville det forekomme tvivlsomt, om et medlem af syndikatet traf dispositioner med hensyn til sin private aktiebeholdning, der gik mod de dispositioner, han som syndikatsmedlem var med til at træffe angående den fælles aktiemasse. Denne kunne nu anvendes som en udbudsregulerende faktor, hvorved man i nogen udstrækning kunne bevare en vis indflydelse på aktiekursen i hvert fald et år frem i tiden, til syndikatet skulle opløses, og også efter den tid om end i mindre udstrækning, fordi mange af syndikatsdeltagerne havde sæde i bankrådet, hvor de kunne koordinere deres planer med hensyn til de aktieposter, de efter syndikatets ophævelse havde for egen regning. Virkningerne af det andet syndikats dannelse slog straks igennem, for i de følgende dage omsattes aktier til kurs 111³⁸.

Den livlige handel med Handelsbankens aktier skyldtes uden tvivl, at der i

vide kredse var tillid til, at et sådant bankinstitut ville være en sikker forretning at investere i. Der var sørget for, at det fik en betydelig kapital at arbejde med, og de handelshuse, der stod bag banken, hørte til tidens mest ansete, ligesom de mænd, der skulle lede den, var omgivet af stor respekt.

Fra flere sider var man parat til at drage nytte af den nye bank. Direktionen for Diskontobanken i Maribo overvejede straks at lade Handelsbanken overtage hvervet som bankens faste forbindelse i København i stedet for Landmandsbanken, der var oprettet et par år tidligere³⁹. Adler havde modtaget en henvendelse om at deltage i stiftelsen af denne bank, hvortil initiativtageren var G. A. Gedalia, men han havde afslået at medvirke⁴⁰. I Randers var der røster fremme om, at der kunne bringes en nærmere forbindelse i stand mellem Handelsbanken og byen. Det ville være til stor gavn for byen, og banken ville uden tvivl kunne få en god forretning ved at have et kontor i Randers, da ikke alle syntes, at den derværende Diskontobank arbejdede tilfredsstillende. Disse ønsker fremkom samtidig med, at aktierne kom i handelen, og Adler gjorde opmærksom på, at det endnu var for tidligt at tænke på initiativer i denne henseende, eftersom banken endnu ikke havde påbegyndt sin virksomhed. Når det skete, kunne sådanne tanker muligvis genoptages, men man håbede naturligvis, at bankens virksomhed ville blive til gavn for hele landet, og at Randers måtte få sin andel deri⁴¹.

Omtrent samtidig med, at Handelsbanken trådte frem for offentligheden, havde Adler til sig selv erhvervet den store, velbeliggende ejendom Ved Stranden nr. 14. Det var sikkert et udslag af hans store interesse for banken, at han fremsatte det tilbud til den, at hvis den var interesseret i at overtage ejendommen, var han villig til at afstå den uden at beregne sig nogen avance ved salget⁴². Banken syntes imidlertid ikke at have ønsket at modtage dette tilbud. Den 18. april 1873 begyndte den sin virksomhed i Efterslægtsselskabets gård i Østergade nr. 54. I den derom udsendte meddelelse udtrykte bestyrelsesrådet ønske om, at den gunstige modtagelse, banken havde fået hos offentligheden, måtte videreføres i et nyttigt samarbejde med forretningsverdenen⁴³.

Handelsbanken opstod i en periode, der var kendetegnet af stor fremgang i erhvervslivet. Det var måske en af grundene til, at man havde turdet etablere et sådant institut. Opgangen var begyndt i slutningen af 1860'erne og fik et ekstra skub fremad ved »milliardbevægelsen«, fremkaldt af den franske krigsskadeserstatning til Tyskland efter krigen 1870–71. Imidlertid havde fremgangen affødt spekulation og for livlige investeringer. Hen mod slutningen af 1873 begyndte de første tegn på, at opgangsperioden havde kulmineret, at vise sig, og en nedgang trådte i stedet. Visse steder i Europa udviklede den sig til panik og massekrak⁴⁴. Også herhjemme mærkedes disse bevægelser om end ikke

i så voldsomt omfang. Handelsbankens aktier kunne ikke holde den kurs, til hvilken de var kommet på markedet. I løbet af de første to måneder begyndte allerede en svag nedgangstendens at vise sig. Året igennem fortsatte det med små op- og nedgange, men hovedtendensen var vigende, den 30. december opgjordes kursen til $106\frac{1}{4}-\frac{1}{2}$. Denne nedgang fortsattes i 1874, hvor aktierne hen mod årets slutning noteredes til kurser lige over pari.

Denne situation var imidlertid ikke enestående for Handelsbanken; andre pengeinstitutter havde lignende vanskeligheder, det gjaldt således Privatbanken, og Adlers eget firma led store tab på Børsen især i 1875⁴⁵.

Ganske naturligt medførte en udvikling af denne art en del røre om banken. Det kom især frem på de to generalforsamlinger, der holdtes i 1875 på et tidspunkt, da Handelsbankens aktier var gået under parikursen⁴⁶. I 1875 var der blevet indbetalt endnu 15 % af aktiekapitalen, således at i alt 75 % af den var indbetalt. Af kapitalen manglede nu kun de 25 %, som først kunne forlanges indbetalt, når banken i to år efter hinanden havde givet 7 % i udbytte. På grund af aktiernes svækkede stilling blev der af nogle aktionærer indbragt forslag om at nedskære aktiekapitalen fra de oprindeligt fastsatte 8.000.000 rdl. til 6.000.000 svarende til det indbetalte beløb. På bestyrelsesrådets vegne havde Adler på generalforsamlingen taget kraftigt afstand fra denne tanke, men der var dog indvarslet en ekstraordinær generalforsamling til behandling af spørgsmålet⁴⁷. I den anledning blev der af grosserer Emil Tvermoes udgivet en pjece, der kommenterede Handelsbankens situation. Heri rettedes der adskillige angreb på bankens bestyrelse og især på Adler for at lade banken varetage medlemmernes egne interesser. Det fremhævedes, at den kapital, banken havde før indkaldelsen af de 15 %, var rigelig i forhold til dens omsætning. Derfor kunne indkaldelsen af de sidste 25 % ikke være i bankens interesse. Man kunne frygte, at den større kapital, som banken nu skulle frembringe et rimeligt udbytte af, ville tvinge den ind i forretninger, som publikum måske ville finde upassende.

Tvermoes angreb især banken for at have engageret sig for kraftigt i oprettelsen af Jydsk Handels- og Landbrugsbank i Århus, en omdannelse og udvidelse af det tidligere Adler, Wulff og Meyer. Han fandt, at de forretningskyndige medlemmer af bestyrelsesrådet burde have haft betænkeligheder ved at lade banken interessere sig i et foretagende, som Adlers firma gennem flere år havde været deltager i, men som det nu fandt det passende at trække sig ud af. Den måde, hvorpå den nye bank overtog det tidligere firmas aktiver, var ubetryggende, eftersom det blev Wulff og Meyer, der som ledere af dette firma kom til at sælge til Wulff og Meyer som direktører for den nye bank. Desuden påpegede Tvermoes, at det var forkasteligt, at Handelsbankens stif-

tere havde ladet aktionærerne tegne sig for aktierne til kurs 110, før de selv havde ydet nogen indbetaling og således havde tjent på denne forretning uden selv at løbe nogen risiko ⁴⁸.

Denne pjece blev imødegået af Adler i Berlinske Tidende. Han fremhævede, at stifterne, hvad enten aktierne var blevet solgt eller ikke, havde bundet sig til at overtage for 8.000.000 rdl. aktier, og at de dermed løb en betydelig risiko. Forretningen kunne let have påført dem store tab, hvis ikke aktiesalget var gået efter forventning. De havde imidlertid tiltro til det pengeinstitut, de havde skabt, hvilket man kunne se deraf, at de stadig besad betydelige aktieposter, som de for længe siden kunne have afhændet. Det drejede sig om så store aktiebeløb, at den fortjeneste, de havde haft ved salget i 1873, kunne sættes overstyr, hvis de ville sælge til de nugældende priser, men de var overbeviste om, at banken nok skulle indtage den position, man fra begyndelsen havde tiltænkt den, hvorfor Adler var sikker på, at aktierne igen ville gå op i en højere kurs og sikkert også højere end 110. Hvad angik Handelsbankens engagement i Jydsk Handels- og Landbrugsbank, fandt Adler det vanskeligt at forestille sig, at bankdirektionen af bestyrelsesrådet skulle have ladet sig tvinge til at gå ind i en forretning, hvis direktørerne havde fundet denne uhensigtsmæssig; det ville være at frakende dem enhver ansvarsfølelse. Med hensyn til overdragelsen af det tidligere firmas aktiver kunne Adler med sikkerhed sige, at intet usikkert aktiv var blevet overtaget af Jydsk Handels- og Landbrugsbank, derimod kunne han give eksempler på, at visse aktiver, hvis værdi for banken kunne være tvivlsom, var overtaget af direktørerne personlig og således ikke kunne komme til at belaste banken. I øvrigt sad der i dens bestyrelsesråd adskillige ansete og erfarne købmænd, som nok var i stand til at vurdere de aktiver, der kunne være tale om, at banken skulle overtage.

Adler ville ikke benægte, at hans egne interesser kunne spille ind og bevirke uenighed mellem hans firma og Handelsbankens direktion. Denne havde ønsket, at det nyoprettede bankinstitut i Århus skulle være filial af Handelsbanken. Det havde Adler modsat sig, både fordi han ønskede at bevare en direkte forbindelse mellem sit eget firma og banken i Århus, hvilket bedst skete, når denne var selvstændig, og fordi han anså et selvstændigt bankinstitut for bedre end en bankfilial. Påstanden om, at Jydsk Handels- og Landbrugsbank var blevet dannet, for at Adler derved kunne få lejlighed til at trække sig ud af firmaet Adler, Wulff og Meyer, var grundløs. Denne udvikling af firmaet var taget i betragtning allerede, da det blev dannet. Desuden havde det i den tid, det havde bestået, givet et årligt udbytte på omkring 19 %. Dette, mente han, turde være bevis for, at han ikke søgte at tvinge sine egne interesser frem og lade dem varetage af Handelsbanken. Sagen løb ud i en polemik mellem Adler og

Tvermoes i Berlingske Tidende. Den fortsatte også, efter at den ekstraordinære generalforsamling den 27. maj 1875 havde forkastet forslaget om en nedskæring af aktiekapitalen med 18.625 stemmer mod 12.634. Indlæggene hjalp dog ikke meget til at afklare problemerne, idet begge parter efterhånden begrænsede sig til at fremsætte og gendrive personlige beskyldninger. En af dem, der havde været med til at foreslå kapitalnedskæringen, mente, at Tvermoes misbrugte situationen, og tog afstand fra hans personlige angreb på Adler. En sådan kritik var ikke tilsigtet og lå ikke i forslaget om at nedskære aktiekapitalen⁴⁹. Kritikken rokkede ikke Adlers position i bestyrelsesrådet, hvis næstformand han vedblev at være til sin død.

I betragtning af, at Adlers bevæggrunde til at trække sig ud af Privatbankens råd, foruden de personlige uoverensstemmelser mellem ham og Tietgen, væsentlig var de to meget principielle, at bankrådets indflydelse var for svag i Privatbanken, og at banken beskæftigede sig med opgaver ud over de snævert bankmæssige, måtte det være af interesse, om det med Handelsbankens oprettelse lykkedes Adler at nå noget af det, som glippede for ham i Privatbanken. For en sådan sammenligning måtte de to bankers statutter danne et naturligt grundlag og især disses afsnit om forretningsvirksomheden og bankrådets stilling. Forskellen mellem disse var så lille, at en tydelig markeret forskel mellem bankerne udadtil ikke kunne siges at have nogen begrundelse i de fundamentale bestemmelser for deres virke. Kun i et tilfælde var der for bestyrelsesrådet for Handelsbanken fastslået en myndighed, som ikke fandtes tilsvarende for bankrådet for Privatbanken. Direktionen for Handelsbanken kunne ikke uden samtykke af bestyrelsesrådet lade det samlede beløb for kreditter uden pant eller kaution overstige 1.000.000 rdl., og ikke yde lån til et enkelt firma eller en enkeltperson på mere end 50.000 rdl. uden at indhente bestyrelsesrådets samtykke først⁵⁰. Denne statutforskel behøvede nødvendigvis ikke at betyde nogen forskel i praksis. Når der alligevel blev en forskel på de to bankers arbejdsområde og -måde, måtte den have sin forklaring i bankernes ledelse. Mens Tietgen var det dristige initiativ og de store ideers mand, og derfor med Privatbanken især blev af betydning for den fremvoksende industri, var Handelsbankens ledere meget mere forsigtige og tilbageholdende i deres måde at lede forretningerne på, således at Handelsbanken i overensstemmelse med sit navn væsentligt blev en bank, der arbejdede for handelens fremme⁵¹.

Adler, Wulff og Meyer. Jydsk Handels- og Landbrugsbank

Forinden Adler med Handelsbankens oprettelse satte kronen på værket i sit

arbejde for udviklingen af dansk bankvæsen, havde han allerede deltaget i skabelsen af den virksomhed, der senere skulle blive Handelsbankens filial i Århus. Den fik en for banker ret ejendommelig udviklingshistorie, idet den havde sin oprindelse i et købmands- og bankierfirma, der efter få års forløb omdannedes til en kombineret købmands- og bankvirksomhed. Efter en ganske kort virketid opløstes den imidlertid på den måde, at købmandsforretningen udskiltes, og bankforretningen likvideredes, og i dens sted oprettedes en filial af Handelsbanken.

I 1870 udkastede Adler en plan til en større handelsvirksomhed i Århus. Dette initiativ må ses på linie med hans øvrige virksomhed for at ophjælpe landsdelenes økonomiske liv såsom hans samarbejde med provinsbankerne og hans bidrag til oprettelse af kreditforeninger. Naturligvis øjnede han her muligheden for en rentabel investering, men det var ikke hele hans begrundelse for at virke som igangsætter. Han havde den opfattelse, at Jylland led under en overdrevet mistillid til dets erhvervsliv, som kunne ophjælpes gennem fornuftige investeringer. Desuden mente han, at udviklingen i Jylland ville få en god støtte i det jyske jernbanenet, som udvidedes i hastigt tempo.

Planerne om en forretningsvirksomhed i Århus havde Adler forelagt for Rudolph Wulff, der var købmand i byen. I 1865 havde han, der stammede fra Bornholm, løst borgerbrev i Århus, og ret hurtigt blev han en af byens førende købmænd med mange tillidsposter. Han sad i byrådet, var formand i handelsforeningen og medlem af havnekommissionen. Han var kendt som en af byens velgørere, idet han rundhåndet støttede en række aktiviteter i byen⁵². Hvorledes forbindelsen mellem ham og Adler blev etableret, og hvornår de begyndte at forhandle om spørgsmålet, vides ikke, men den 9. april 1870 redegjorde Adler nøjere for sine foreløbige tanker herom for Wulff forud for et møde mellem dem, hvor forehavendet skulle drøftes. Hovedtanken var, at der i en centralt beliggende jysk by, og som sådan fandt han Århus velegnet, burde findes et større købmandsfirma, om hvis solide fundering der ikke måtte herske tvivl, og som fra begyndelsen skulle have gode forbindelser, så det virkelig var i stand til at udføre de forretninger, man påtænkte at gå i gang med.

En væsentlig opgave for firmaet skulle være at drive bankierforretning, fordi en sådan savnedes i Jylland. Banksituationen var således, at selv om hovedparten af de provinsbanker, der var oprettet efter 1850, lå i Jylland, og en række byer her derfor havde egen bank, så var de dog alle kun af lokal betydning; nogen stor slagkraftig jysk bank fandtes ikke⁵³. Desuden skulle det påtænkte firma handle med kolonialvarer og i øvrigt særligt virke i de brancher, hvor der savnedes større handelsfirmaer. Forretningen skulle ledes med forsigtighed og fasthed. Adler så helst fra begyndelsen oprettet en forretning

solidt baseret på en stor kapital; 500.000 rdl. eller hellere 1.000.000 mente han var en passende fundering, og bag kapitalen skulle der stå ansete navne. Kunne det ikke lykkes fra begyndelsen at skabe så stor en grundkapital, måtte man begynde noget mindre, men principperne for ledelsen af forretningerne skulle være de samme, hvadenten det blev den større eller en mindre plan, der kunne realiseres. Bag forretningen skulle stå D. B. Adler og Co., Rudolph Wulff og en yngre mand, som gennem ophold i udlandet havde fået en god uddannelse. En sådan sammensætning ville efter Adlers opfattelse være i stand til at skabe tillid til den nye forretning, fordi Adlers firma på forhånd nød stor agtelse, og fordi Wulff kendte forholdene i Århus og betingelserne for at drive købmandsvirksomhed der. Adler var overbevist om, at et foretagende af denne art ville være sikker på velvilje fra Nationalbankens side⁵⁴. Denne velvilje kunne være nødvendig, eftersom den eneste bank i Århus endnu var Nationalbankens afdeling der, og en forretning af den art, Adler havde i tankerne, ville næppe kunne undvære en solid bankforbindelse.

Ved en grundig overvejelse af Adlers projekt kom Wulff efterhånden til det resultat, at en sådan virksomhed ville kunne drives med et fornuftigt udbytte. Naturligvis var det for ham en forudsætning, at der kunne tilvejebringes et godt samarbejdsforhold mellem ham og den yngre mand, Adler talte om, Herman Meyer. Wulff kendte ham kun lidt, men havde det indtryk, at han behøvede nogen tid til at omstille sig til de ændrede forhold, det for ham ville være at drive forretning i Århus. Derfor mente Wulff også, at Meyer i begyndelsen burde indordne sig under ham⁵⁵. Det synes, som om man på det ovenomtalte møde er blevet enige om at realisere planen. Nogle dage senere skrev Wulff til Adler, at han håbede, at forretningen ville komme til at yde dem vederlag for den tid og de penge, de brugte på den. Han takkede Adler for den imødekommenhed, han havde vist, og erklærede, at han næppe havde turdet gå ind på et forslag af denne art, hvis det var blevet fremsat af en anden end Adler; han håbede, at den tillid, Adler havde vist ham og Meyer, ville blive belønnet. Firmaets navn blev »Adler, Wulff og Meyer«, selv om Wulff var modstander af, at man antog for stort et navn. Han anså »Adler og Co.« for det bedste. Det udtrykte, hvad der var tilstrækkeligt for at skabe tillid til firmanavnet. Han ønskede ikke et anonymt navn som »Handels Interessentskabet i Århus«, da det indeholdt noget storstilet og fordringsfuldt, som på nogle ville virke frastødende. Forretningen blev ikke af den størrelsesorden, som Adler egentlig ønskede, for ved samme lejlighed skrev Wulff: »Ja, var kapitalen blevet 4 eller 800.000 rdl., så giv firmaet et anonymt navn! Et interessentskab med den kapital må absolut have stillet sig et vist, stort formål, medens vor plan dog foreløbig hovedsagelig går ud på ved en velordnet køb-

mandsforretning at tjene penge. At vi forbereder noget betydeligt større, kunne vi ikke fortælle enhver, der af Tinglysningstidenden ser, hvilken kapital firmaet ejer«⁵⁶.

Det kunne se ud, som om Wulff var indstillet på at begynde mere beskedent end Adler, og det synspunkt blev lagt til grund for firmaet. D. B. Adler og Co. indskød som passiv interessent 50.000 rdl. i Adler, Wulff og Meyer. Senere oplyste Adler, at disse 50.000 rdl. udgjorde omkring 62 % af den oprindelige kapital, medens hans andel i udbyttet kun skulle være 25 %, hvortil kom 4 % i årlig rente af hans indskud i forretningen. Hvis denne mod forventning skulle komme til at give tab, oversteg hans andel af dette langt 25 %⁵⁷. Den samlede kapital måtte på baggrund af Adlers oplysninger være på noget mere end 80.000 rdl., hvilket beløb på ingen måde svarede til nogle af de tal, der var nævnt som en passende startkapital i Adlers skitse. Det var meget fordelagtige vilkår, han gav sine partnere med hensyn til den kapital, han indskød i firmaet. Bag denne disposition lå naturligvis det selvfølgelig krav, Wulff og Meyer som virksomhedens ledere måtte have på at få en så stor andel af udbyttet, at de kunne leve deraf, men muligvis var der også fra Adlers side den tanke, at forretningen hurtigere ville kunne arbejdes op til at tjene det formål, han havde tiltænkt den, når den andel af overskuddet, han trak ud af firmaet, var begrænset. Den 1. juli 1870 blev firmaet anmeldt til handelsregistret i Århus under navn af »Adler, Wulff og Meyer«. Dets forretningsområde angaves som købmands- og bankierforretning, mens der dog gjordes opmærksom på, at ingen art forretninger var undtaget firmaets arbejdsområde⁵⁸.

Allerede før firmaet blev anmeldt, foreslog Wulff, at man skulle forsøge at oparbejde en handel med petroleum. De burde hurtigt gå i gang med at bygge et pakhuis til petroleum, eftersom han forudså, at petroleum kunne blive en vigtig handelsartikel for firmaet. Der fandtes i Århus intet oplagshus for petroleum, hvorfor de handlende havde tilladelse til at opbevare mindre kvanta i deres kældre. Hvis man byggede et petroleumspakhuis uden for byen, ville det sikkert medføre, at politiet ville kræve, at man ikke længere måtte opbevare denne vare inde i byen. Heri ville firmaets fordel ligge, eftersom byens købmænd da ville blive nødt til enten at købe deres petroleum hos Adler, Wulff og Meyer eller leje pakhuisplads hos dem. For virkelig at være i stand til at udnytte et sådant pakhuis fandt man det imidlertid nødvendigt at have et frilager. For at opnå tilladelse til at få et sådant, mente toldinspektøren i Århus, at den bedste fremgangsmåde var, at Adler henvendte sig personligt til generaltolddirektør F. E. Ramus; Wulff og Meyer anmodede Adler om at gøre dette og bad ham samtidig forhøre sig om, hvilke former for sikkerhed firmaet skulle stille for tolden⁵⁹. Hvorvidt Adler gjorde det og i bekræftende fald

med hvilket udfald, vides ikke, men virksomhedens udvikling lader formode, at udfaldet har været gunstigt.

D. B. Adler og Co.s brev- og kopibøger viser, at firmaet i Århus straks begyndte at drive handel med mange forskelligartede varer, ligesom bankiervirksomheden hurtigt antog et betydeligt omfang. Hvad angik petroleum, blev det en hovedartikel for firmaet, og da vareafdelingen i 1876 udskiltes og overtoges af Wulff, oparbejdede han hurtigt en storhandel med denne vare, således at han i løbet af få år blev en af landets største petroleumsimportører ⁶⁰.

Adler, Wulff og Meyer knyttede ganske naturligt en nær forbindelse med D. B. Adler og Co., som gav kreditter til den nye virksomhed og på mange måder hjalp den til at komme vel igang. Ved afslutningen af D. B. Adler og Co.s regnskab den 31. december 1870 beløb omfanget af de to firmaers indbyrdes forretninger, opført i hovedbogens konto loro, sig til rdl. 154.598,0,12. Omfanget af de forretninger, de to firmaer i det første år gjorde i fællesskab, opført i konto meta, udviste en balance på rdl. 121.490,0,2 ⁶¹. En oversigt over de to konti de følgende år, indtil firmaet i 1874 omdannedes, viser en hastig vækst i omfanget af de forretninger, som den nye virksomhed deltog i.

Konto loro, balance	Rdl.	Mk.	Sk.
31. december 1871	164.200	5	7
31. december 1872	200.964	3	9
31. december 1873	231.176	2	6 ⁶²
 Konto meta, balance	 Rdl.	 Mk.	 Sk.
31. december 1871	343.645	3	6
31. december 1872	604.905	1	0
31. december 1873	1.389.488	0	4 ⁶³

Denne hurtige udvikling fandt sikkert sin forklaring i, at årene efter 1870 var gunstige år at skabe nye virksomheder i, og at Adler, Wulff og Meyer fik sin andel af »milliardårenes« erhvervsfremgang. Desuden var firmaet begunstiget ved, at det med D. B. Adler og Co. i ryggen i vid udstrækning var fri for selv at skulle til at oparbejde det net af både inden- og udenlandske forbindelser, der var nødvendige for en forretning af denne art, og uden at have mulighed for at få kendskab til firmaets øvrige virksomhed kan man nok gå ud fra, at handelssamkvemet med Adlers firma og dets forbindelser var dominerende i virksomheden.

I løbet af kort tid begyndte firmaet at tage del i den videre udbygning af erhvervslivet i Århus. I 1871 medvirkede det ved grundlæggelsen af Århus Privatbank. Herman Meyer var medlem af det første forberedende udvalg,

og på den konstituerende generalforsamling indvalgte han i bankens første bestyrelse ⁶⁴. Samme år oprettede det i samarbejde med H. Pontoppidan og Co. i Hamburg og Hans Broge i Århus Århus Palmekærnefabrik, den nuværende Århus Oliefabrik ⁶⁵.

Ret længe kom firmaet imidlertid ikke til at bestå i sin oprindelige form. Fra begyndelsen havde man jo muligheden for en udvidelse i tankerne, og en sådan skred man til i 1874, idet man omdannede bankierafdelingen til et større bankforetagende. I forberedelserne hertil blev Handelsbanken inddraget. Desuden havde Adler søgt kontakt med Landmandsbanken angående projektet, men fra denne side vistes ingen interesse. Efter forhandlinger med Handelsbanken fremsatte Adler over for Wulff og Meyer og overretssagfører Christian Kier i Århus, hvilke tre personer skulle være det nye firmas direktører, et forslag om dannelse af en bank med en aktiekapital på 1.500.000 rdl. Aktiemassen skulle fordeles efter denne plan:

Handelsbanken	750.000 rdl.
D. B. Adler og Co.	100.000 rdl.
Wulff, Meyer og Kier	50.000 rdl.
Forskellige personer i Århus, der deltog i forberedelserne	100.000 rdl.

mens restbeløbet, 500.000 rdl., skulle udbydes til offentlig aktietegning i København og Århus ⁶⁶.

Den 29. juli 1874 offentliggjorde D. B. Adler og Co. beslutningen om at oprette »Jydsk Handels- og Landbrugsbank«, som blev navnet på det nye bankinstitut i Århus. Nyttens af en ny bank fandt man bevis for i den stadige stigning i handelen og i landbrugets udvikling i Jylland. Da man i 1870 havde grundlagt Adler, Wulff og Meyer, havde man forbeholdt sig ret til at udvide denne virksomhed. Det var denne ret, man nu ville udnytte til at danne en virksomhed med en aktiekapital på 1.500.000 rdl. Den skulle ved siden af den hidtilværende vare- og bankierforretning drive almindelig bankforretning. Det nye aktieselskab kunne overtage det gamle firmas lager og inventar. Ønskede det ikke det, skulle det realisere disse aktiver for Adler, Wulff og Meyers regning, idet dette firma samtidig likvideredes. Man havde i forbindelse med disse planer knyttet kontakt med en række fremtrædende repræsentanter for både handel og landbrug i Jylland. Bankens første bestyrelse skulle bestå af

godsejer J. B. S. Estrup
lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs

Herved have vi den Ære at meddele Dem, at

„Jydsk Handels- og Landbrugsbank“

begynder sin Virksomhed Torsdagen den 15de d. M. i Bankens Lokale, lille Torv Nr. 2.

Ifølge Statutterne vil Banken, der efter en udvidet Maalestok fortsætter Firmaet

Adler, Wulff & Meyers

Forretning, beskæftige sig med enhver Art af Bankforretning, saasom Modtagelse af Penge paa Folio, Konto Courant og Sparekassevilkaar, Laan, Forskud og Krediter, Kjøb og Salg af Vexler, ædle Metaller og Effecter, Kapitalforstrækninger til større Foretagender m. m. samt tillige med en større Handelsforretning med Varer.

Directionen bestaar af **Dhr. Rudolph Wulff, Herman Meyer** og Overretssagfører **Chr. Kjer.**

Med Undtagelse af blotte Kvitteringer, der underskrives af Bankens Kasserer og noteres af vedkommende Bogholder, ville Bankens sædvanlige Udfærdigelser og Forpligtelser være gyldige, naar de under Bankens Firma ere forsynede med to Directeurs Underskrift, eller efter Omstændighederne med en Directeurs af Bogholderen parapherede Underskrift.

Vi haabe, at De deler vor Tanke om, at den af os oprettede Bank vil kunne virke til Gavn for Jyllands materielle Udvikling og forvente, at der vil gives Leilighed til livlig Forbindelse mellem Dem og Banken.

Jydsk Handels- og Landbrugsbank. Aarhus, i October 1874.

D. B. Adler, Grosserer. **J. B. S. Estrup,** Godsseier. **C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs,** Lehnsgrove. **H. P. Ingerslev,** Godsseier.

M. B. Koppel, Kjøbmand. **O. Langballe,** Kjøbmand. **J. Neltmann,** Professor juris. **H. W. Secher,** Kjøbmand. **U. C. v. Schmidt,** Borgemeister.

Herr Rudolph Wulff vil underskrive saaledes:

Herr Herman Meyer — — —

Herr Overretssagfører Kjer — — —

Cirkulære om oprettelse af »Jydsk Handels- og Landbrugsbank«.

D. B. Adler og Co.'s arkiv, Erhvervsarkivet.

godsejer H. P. Ingerslev
købmand M. R. Koppel
købmand Otto Langballe
købmand H. W. Secher
borgmester U. C. von Schmidten.
Hertil kom, som medlemmer i København
professor J. Nellesmann
grosserer D. B. Adler

Den første direktion skulle bestå af

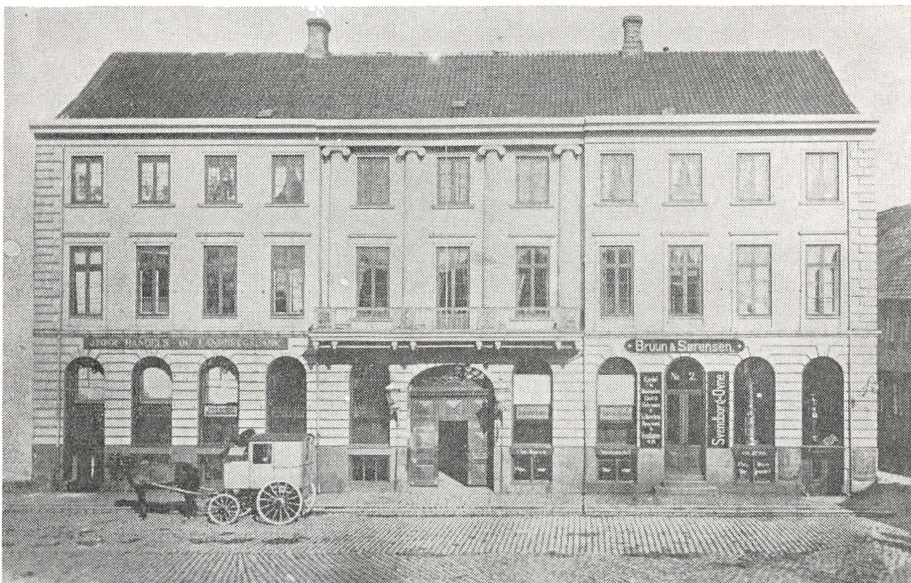
Rudolph Wulff
Herman Meyer
Christian Kier

Aktieselskabet skulle begynde sin virksomhed den 15. oktober 1874⁶⁷.

Det kunne se ud, som om man i Århus ønskede at få en ny, større bank, fordi Århuus Privatbank ikke havde formået at leve op til de krav, man stillede til den. I hvert fald var det således, at adskillige af de Århusrepræsentanter, der var i bestyrelsesrådet, havde været med til at indbyde til dannelsen af denne bank tre år tidligere. Det gjaldt for købmændene M. R. Koppel og H. W. Secher og borgmester U. C. von Schmidten, der alle var medlemmer af Århuus Privatbanks repræsentantskab; Koppel havde endda været dets formand. For de tre direktørers vedkommende var det således, at de alle havde været medindbydere, og Meyer og Kier havde sæde i repræsentantskabet, Kier var endog medlem af dets forretningsudvalg. Alle disse, med undtagelse af borgmesteren, trådte tilbage fra deres poster i Århuus Privatbank. I denne henseende indtog borgmester von Schmidten en ejendommelig særstilling, idet han i det samme år, hvor han aktivt medvirkede til Jydsk Handels- og Landbrugsbanks oprettelse, avancerede fra næstformands- til formandspladsen i repræsentantskabet for Århuus Privatbank⁶⁸.

I pressen fik den nye bank en smuk velkomst. Aarhus Stiftstidende glædede sig over at kunne give sine læsere meddelelse om, at det længe nærede ønske om en stor bank i Århus nu skulle opfyldes, og mente, at den ville få betydning ikke blot for byen og dens opland, men for hele Jylland. Århus Amtstidende bød den nye bank velkommen med ønske om god fremgang og indflydelse på den kommende udvikling i Jylland⁶⁹.

Der kom kun til at forløbe to år, før Jydsk Handels- og Landbrugsbank blev underkastet ændringer. Allerede i 1875 havde der været ført forhandlin-

»Jydsk Handels- og Landbrugsbank«s første domicil.

Banken begyndte sin tilværelse i »Gerdes' gård« (efter købmand J. U. Gerdes), Lille Torv 2. Kontor og ekspeditionslokaler var i stueetagen bag de buede vinduer til venstre for porten. Omkring århundredskiftet flyttede man til den monumentale bygning, Lille Torv 6, som banken selv havde opført – og endelig 1944 til »Handelsbankens Hus« på Rådhuspladsen.

Foto i »Den gamle By«.

ger mellem Århus Privatbank og Jydsk Handels- og Landbrugsbank om en sammenslutning af de to pengeinstitutter, men forsøget endte uden noget positivt resultat ⁷⁰. Lysten til atter at begynde et samarbejde med dem, man kun et år tidligere havde vendt ryggen, var vel ikke særlig stor fra nogen af siderne. Grunden til, at det var nødvendigt at foretage ændringer i Jydsk Handels- og Landbrugsbank, var nok den, at man i 1874 havde begyndt for stort på et tidspunkt, hvor højkonjunktoren havde kulmineret, og en almindelig nedgang var ved at gøre sig gældende. Muligvis var også kombinationen af vare- og bankforretning uheldig under sådanne forhold. Den 30. juni 1876 indkaldtes til ekstraordinær generalforsamling, hvis hovedpunkt var behandling af forslag fra bestyrelsesrådet om udskillelse af vareafdelingen og overdragelse af denne til Rudolph Wulff ⁷¹.

Generalforsamlingen afholdtes den 22. juli og blev meget livlig. Resultatet blev, at der fra Handelsbankens og nogle andre københavnske aktionærers side stilledes forslag om, at banken skulle opløses. I stedet for ville Handelsbanken oprette filialer i Århus og Randers, hvor Jydsk Handels- og Landbrugsbank

gennem et år havde haft filial. Århusfilialen skulle fortsat ledes af Herman Meyer. Bestyrelsesrådets formand, godsejer Ingerslev, var overbevist om, at banken ville være i stand til at forsætte sin virksomhed som hidtil, når vareafdelingen var udskilt. Der var al mulig grund til at forvente, at aktionærene ikke ville lide tab ved en opløsning, hvorfor en sådan heller ikke kunne ses at være nødvendig. Derfor beklagede bestyrelsen, at forslaget var fremkommet, men ønskede ikke at modsætte sig det, eftersom det ville være umuligt at hævde bankens selvstændige stilling over for hovedforslagsstilleren Handelsbanken, der sad inde med to tredjedele af aktierne i Jydsk Handels- og Landbrugsbank. Adler stod i denne situation noget uheldigt, fordi han var medlem af bestyrelsesrådene for begge banker. Han ville stadig foretrække en selvstændig bank i Århus. I øvrigt mente han ikke, at banken i de halvandet år, den havde været i virksomhed, endnu havde fået lejlighed til at vise, hvad den formåede. Imidlertid havde Wulff som leder af vareafdelingen følt sig hæmmet i sin frie udfoldelse af den kombinerede forretning. Som forholdene var nu, ville Adler ikke anse det for klogt at gå mod Handelsbankens forslag. Ved afstemningen om forslaget vedtoges likvidationen med 4.510 stemmer mod 237⁷².

Den 1. september 1876 åbnedes »Jydsk Handels- og Landbrugsbank, filial af Kjøbenhavns Handelsbank« i Århus, og som et lille ekstrakrydderi var indlånsrenten forhøjet⁷³. Om det var for hurtigere at forsone de gode Århusborgere med tanken om, at københavnerne havde overtaget deres bank, eller det var for at bringe overensstemmelse mellem rentesatserne i Århus og København, skal ikke kunne siges her.

Kreditforeninger

Størstedelen af de danske kreditforeninger oprettedes i 1850'erne omtrent i samme periode, som grundlæggelsen af de private banker tog fart. De fleste viste sig at være sunde foretagender, men en enkelt af de nyoprettede kreditforeninger, Kreditforeningen af Købstadsgrundejere i Nørrejylland, led et alvorligt knæk under krisen i 1857 og måtte få år senere træde i likvidation⁷⁴. Som tilfældet var med bankerne, var Adler stærkt interesseret i kreditforeningsspørgsmålet og var i tidens løb med til at oprette to af slagsen. Den første var Creditkassen for Landejendomme i Østifterne i 1866. Denne havde i begyndelsen et kontroludvalg, der skulle føre tilsyn med foreningens virksomhed. I løbet af et par år opgav man imidlertid kontroludvalget, og med dets bortfald ophørte forbindelsen mellem Adler og kreditforeningen⁷⁵.

Ny jyske Kjøbstad-Creditforening

Den anden kreditforening, ved hvis oprettelse Adler medvirkede, var Ny jyske Kjøbstad-Creditforening. Som tidligere nævnt var Kreditforeningen af Købstadgrundejere i Nørrejylland, der var oprettet i 1852, allerede i 1860 ophørt med sine udlån. Det betød naturligvis en væsentlig forringelse af kreditmulighederne for grundejerne i de jyske byer. Det varede heller ikke længe, før der fra forskellige sider lød røster om oprettelse af en ny kreditforening.

I efteråret 1863 mødtes i Århus repræsentanter fra adskillige jyske byer til drøftelse af problemerne. På mødet nedsattes et tremandsudvalg bestående af justitsråd Jespersen fra Horsens, overretsassessor Lund fra Viborg og prokurator Nors fra Århus til at arbejde videre med sagen og afgive betænkning. Inden en sådan fremkom, afholdtes et nyt møde i Viborg, hvor der arbejdedes videre med sagen. Som det tidligere var sket, var der også på dette møde nogle, som talte for, at den bedste løsning på problemet ville være, om den standsede kreditforening genoptog virksomheden på den måde, at de lån, der allerede var optaget i den, betragtedes som en serie, der sluttedes, hvorefter den nu kunne begynde på en ny serie. Blandt dem, der gik ind for denne fremgangsmåde, var prokurator H. A. Lund, Hjørring, som fik afgørende indflydelse på udformningen af den nye kreditforening, og som i dens første år var formand for direktionen ⁷⁶.

I foråret 1866 afgav tremandsudvalget betænkning. Til trods for, at man på mødet i Viborg mente, at en kommunal garanti for lånene ikke var ønskelig, var udvalget dog kommet til det resultat, at en sådan garanti var et sundt og naturligt grundlag at bygge på for en købstadskreditforening. Den ville måske endda næppe kunne oprettes uden en sådan basis, idet det ville være nødvendigt at træffe ekstraordinære foranstaltninger for at sikre tilliden til en ny kreditforening, for at erfaringerne fra den forulykkede ikke skulle hæmme den nye. For at skaffe sikre vurderinger af panterne burde kommunalbestyrelserne vælge taksationsmændene og garantere for 5 % af den oprindelige lånesum, og foreningen måtte ikke yde lån, der var større end det beløb, den pågældende kommunalbestyrelse erklærede helt sikret i den som pant stillede ejendom. Ved foranstaltninger af denne art ville man lettere skabe tillid til obligationerne på pengemarkedet. Af andre regler, der skulle tjene til at styrke kreditforeningens soliditet, foreslog udvalget, at der skulle vises forsigtighed ved udlån til ejendomme i mindre byer, da erfaringen viste, at det især var den kategori af ejendomme, der havde bidraget til købstadskreditforeningens fald. Der burde også være en grænse for lånenes størrelse for ikke at få meget store lån i store ejendomme, da sådanne kunne være vanskelige at afhænde ved eventuelle

tvangssalg, idet der naturligvis ville være færre kvalificerede købere, jo større ejendommene var ⁷⁷. Betænkningen kom til debat på et nyt møde i Viborg, som afholdtes af delegerede fra de jyske byer i august 1866. Her blev den kritiseret kraftigt af prokurator H. A. Lund, som mente, at garantien skulle stilles af låntagerne og ikke af kommunerne. I øvrigt viste det sig, da betænkningen efter mødet blev sendt til udtalelse i købstædernes kommunalbestyrelser, at kun ganske få af disse kunne gå ind for dette garantiprincip ⁷⁸.

På dette tidspunkt syntes prokurator Lund fra Hjørring at have taget sagen i sin egen hånd og sat sig i forbindelse med Adler for at få hans medvirken. I oktober 1866 mindede han Adler om sagen, idet han var bange for, at Adler havde opgivet den eller lagt den til side, hvortil han fandt den alt for betydningsfuld. Adlers forslag om at søge at gøre nogle velansete mænd som Moritz Levy og C. N. David interesseret i planen fandt Lund udmærket, men han havde ingen tiltro til, at det ville lykkes. Imidlertid burde de selv arbejde videre med sagen, selv om de ikke kunne formå andre indflydelsesrige personer til at samarbejde med sig ⁷⁹. Da de jyske købstæder afholdt nyt delegeretmøde i Ålborg i juli 1867, havde H. A. Lund udarbejdet retningslinier, efter hvilke han mente, en kreditforening burde dannes. Statutterne fra den tidligere købstadkreditforening skulle tages som mønster. Af ændringer i disse fremhævedes, at lånene skulle begrænses efter byernes størrelse og ejendommenes beliggenhed, at vurderingsmændene udpegedes af kommunalbestyrelserne, som skulle afgive erklæring om lånenes størrelse, at 5/8 af vurderingssummen burde være maksimalgrænse for lånstørrelsen, og at låntagere ved indtrædelse i foreningen skulle indskyde 5 % af lånet til foreningens reservefond ⁸⁰. Efter en lang debat om dette udkast besluttedes det at nedsætte et nyt udvalg til at videreføre sagen. I sin endelige form kom det til at bestå af nationalbankdirektør, konferensråd C. N. David, Adler og H. A. Lund ⁸¹. Man havde således samlet en meget sagkyndig gruppe til at videreføre arbejdet for en ny kreditforening for de jyske byer.

Den 11. januar 1868 kunne udvalget forelægge udkast til love for den nye kreditforening for byernes delegerede, der denne gang mødtes i Århus.

Efter lange forhandlinger vedtoges udkastet, og tremandsudvalget fik herefter til opgave at fremsende indstilling om sagen til indenrigsministeriet og i øvrigt foretage, hvad der måtte findes nødvendigt for planens videre udførelse ⁸². Den 17. februar fremsattes lovforslag om kreditforeningen i landstinget. Her blev det efter at være undergået mindre ændringer ved udvalgsbehandling vedtaget enstemmigt den 14. marts, hvorefter det oversendtes til folketinget ⁸³. Her begyndte behandlingen af forslaget den 30. marts. Fra flere sider blev der gjort indvendinger mod de ret strenge bestemmelser, især an-

gående foreningens reservefond. Man mente, de ville komme til at belaste låntagerne alt for hårdt, navnlig i de første år, hvor reservefonden skulle bringes op på 7 % af lånesummen. Der blev også stillet forslag om nedsættelse af procentsatserne⁸⁴. Adler imødegik disse forslag og udtalelser. Satserne begrundede han med, at der for denne kreditforening gjaldt særlig strenge krav til soliditeten. Han kunne ikke dele den opfattelse, at de hårde betingelser ville afholde solide folk fra at optage lån i foreningen. Den ville tværtimod blive en solid forening, eftersom de, der intet ejede, ikke ville kunne træde ind i den på grund af de høje ydelser i de første år, efter at lån var optaget. I øvrigt var de ofre, der måtte ydes af låntagere i de jyske byer nu, sædvanligvis betydeligt større end dem, de ville blive nødt til at yde for at få lån i den nye kreditforening. Der var desuden i Jylland så stor trang til prioritetslån, at Adler ikke var i tvivl om, at lånsøgerne gerne gik ind på de stillede betingelser⁸⁵. Adlers forventninger i denne henseende blev imidlertid ikke rigtig opfyldt, og belært af erfaringerne fremkom i en senere tid atter den opfattelse, at de strenge regler havde været til ugunst for kreditforeningen, fordi disse hindrede den i at blive til nogen virkelig hjælp for medlemmerne af den fallerede købstadskreditforening, og fordi de bedre låneansøgere gik andetsteds hen⁸⁶. Den 18. maj 1868 vedtoges lovforslaget enstemmigt i folketinget, og den 26. maj blev loven underskrevet⁸⁷.

Inden kreditforeningen kunne få sine statutter stadfæstet, skulle den ifølge kreditforeningsloven af 1850 samle låneandragender til mindst 1.000.000 rdl. Det viste sig at være adskilligt vanskeligere, end man fra først havde tænkt sig. Det var imidlertid en hindring, som de fleste tidligere kreditforeninger også havde haft besvær med at overvinde. Grunden til, at dette forhold ikke rigtig synes at være blevet overvejet af denne kreditforenings stiftere, skulle måske søges i den kendsgerning, at ejendommene i de jyske købstæder tilsammen var brandforsikrede for henved 44.000.000 rdl.⁸⁸. Heroverfor stod, at det samlede udlån gennem den forrige købstadskreditforening kun beløb sig til lidt over 11.000.000 rdl., da det i 1860–61 var på sit højeste, og i 1868, da loven om den nye købstadskreditforening kom, var det nedbragt til 5.790.400 rdl.⁸⁹. Der iværksattes et ihærdigt arbejde for at få folk til at fremkomme med deres låneansøgninger, men først i november 1870 havde man med et lille beløb overskredet den halve million. Herefter så man ingen anden udvej end at anmode indenrigsministeren om tilladelse til at begynde virksomheden med det beløb, man havde nået. Tilladelsen blev givet, dog under den forudsætning at kreditforeningen forud kunne dokumentere, at dens obligationer kunne afsættes til en antagelig kurs⁹⁰.

Den 25. og 26. januar 1871 holdt de delegerede fra de jyske byer møde i

Randers. Her vedtoges foreningens statutter, og der valgtes en direktion og en formand for repræsentantskabet, ligesom der nedsattes et kursudvalg. Administrerende direktør blev prokurator H. A. Lund, Hjørring. Hans to meddirektører blev bankdirektør S. Seligmann, Vejle, og rådmænd H. Liisberg, Århus. Repræsentantskabets formand blev overretsprokurator C. Faber fra Viborg. På mødet bemyndigedes Lund til at træffe de nødvendige forholdsregler, for at kreditforeningen kunne træde i kraft til juni termin samme år⁹¹. Få dage senere meddelte bankdirektør Seligmann, at han ikke ønskede at modtage det valg, der var faldet på ham, eftersom han hverken havde tid eller kræfter til at varetage de dermed følgende opgaver. I hans sted valgtes den 30. marts 1871 forhenværende skibsreder Poul Petersen, Randers, til direktør⁹². Af de nødvendige forhold, der skulle ordnes, før virksomheden kunne påbegyndes, stod nu fastsættelsen af en antagelig obligationskurs tilbage. I begyndelsen af marts opholdt Lund sig i København for at forhandle om obligationernes afsætning. Man forsøgte at få dem solgt gennem Adlers bankierhus. Det viste sig imidlertid meget vanskeligt at opnå et tilbud, som man fra kreditforeningens side mente, man kunne være tjent med at modtage. Den 10. marts skrev Adler til Lund, at det oprindelige håb om at opnå en kurs på 90 ikke lod sig realisere. Men han mente heller ikke, at det var godt med for høj en begynderkurs. Det skulle gerne være muligt for køberne at tjene lidt på obligationerne i løbet af den første tid, ellers risikerede man, at kursen ville dale.

Afsætningen af obligationerne var blevet vanskeliggjort ved den fransk-tyske krigs afslutning, fordi mange mente, at penge med fordel kunne anbringes i nye franske lån, der ventedes udbudt. Derfor så Adler sig efter samråd med Nationalbanken ikke i stand til at give et tilbud højere end kurs $87 \div 2\%$ provision. Han fandt det betænkeligt, om direktionen ikke ville antage dette tilbud, for en højere pris kunne for tiden ikke opnås. Han havde gennem Finansministeriet forsøgt at få Livrenteanstalten til at overtage en obligationspost, men udsigterne til, at det skulle lykkes, var ikke særlig gode. Bedre resultat havde man opnået ved at sætte sig i forbindelse med en del jyske pengeinstitutter, som havde givet tilsagn om støtte i den udstrækning, de havde mulighed derfor⁹³. Kursudvalget forkastede imidlertid tilbuddet den 12. marts. Man ville ikke acceptere en kurs lavere end $88 \div 2\%$ provision. Direktør Lund fik bemyndigelse til at afslutte handel om juni termins obligationer til denne pris⁹⁴. For at få statutterne stadfæstet enedes man om en erklæring fra Adler, om at han ville overtage obligationerne til $86 \div 2\%$. Dette tilbud skulle blot anvendes i nævnte øjemed og ikke betragtes som bindende for foreningen. Mod denne erklæring blev statutterne stadfæstet af indenrigsministeren den 8. april 1871⁹⁵.

På et direktionmøde den 30. april 1871 valgtes Adler til kreditforeningens kommissionær i København. Samtidig vedtog man, at lånene for juni termin skulle udbetales kontant. Obligationerne skulle for den dels vedkommende, som ikke var overtaget af jyske pengeinstitutter, overlades til Adler til kurs $89 \div 2\%$ provision⁹⁶. Så højt ville Adler ikke gå. Han tilbød at overtage dem til $88 \div 2\%$. Resultatet blev, at repræsentantskabets formand den 7. maj meddelte direktionen, at man gik med til bekendtgørelse af, at lånene i Ny jyske Kjøbstad-Creditforening til juni termin 1871 udbetaltes kontant til kurs 86⁹⁷.

Senere kunne Adler oplyse direktionen om, at han for overhovedet at få denne første forretning i stand for kreditforeningen havde været nødt til at ofre fjerdedelen af sin egen provision. I øvrigt havde D. B. Adler og Co. ikke været alene om forretningen, man havde samarbejdet med Københavns private Lånebank. Hovedaftageren af obligationerne havde været Fyns Stifts Sparekasse. Med samme bank som partner fremsatte Adler tilbud om at overtage december termins obligationer til kurs $92 \div 2\%$ provision. Dog ønskede man klarhed over, hvor stort et beløb det i påkommende tilfælde ville komme til at dreje sig om⁹⁸. Få dage senere besluttede repræsentantskabet sig til, at lånene for december termin skulle udbetales i obligationer, da man ikke fandt det fremsatte tilbud antageligt. Man mente også, at den almindelige stemning var mod udbetaling af lånene i kontanter til en forud fastsat kurs. Man så dog gerne, at Adler fortsatte med at overtage og afsætte de obligationer, som interessenterne ønskede realiseret gennem kreditforeningen⁹⁹.

I efteråret 1871 arbejdede Adler på at få obligationerne optaget til notering på Børsen, hvilket direktionen havde ønsket. Han fandt dog visse vanskeligheder derved, da det samlede obligationsbeløb endnu var temmelig lille, hvorfor en notering næppe kunne holdes i live. Det måtte han beklage, så meget mere som en notering ville gøre obligationerne til et mere kontant omsætteligt papir. Så længe der ikke var fast notering på papiret, ville dets pris vedblive at være noget tilfældig, fordi dets eksistens ikke blev slået fast for det købende publikum. Desværre blev der ved december termin heller ikke udstedt så stort et obligationsbeløb, at notering kunne opnås. Det kunne ikke ske, før der var udstedt obligationer til en værdi af 500.000 rdl¹⁰⁰. Det blev ikke engang til juni termin 1872, at obligationerne blev optaget til fast notering på Børsen. Først den 9. december 1872 skrev Adler til kreditforeningsdirektionen, at han havde indgivet begæring om notering, og at den var blevet imødekommet. Notering ville finde sted hver mandag og torsdag. Derfor var det af vigtighed, at der fremkom et stort obligationsbeløb, så der kunne blive nogen handel. Den 19. december 1872 skete noteringen for første gang. Kursen lå da mellem 96 og 97¹⁰¹.

I løbet af halvandet år var det således lykkedes at skabe rimelige vilkår for den nye kreditforening. Obligationerne noteredes to gange ugentligt og handlede til priser, der for låntagerne var så fordelagtige, som de kunne gøre sig håb om. Kursen lå særdeles pænt blandt kurserne på de øvrige kreditforeningers obligationer. Adler vedblev dog at støtte, når han fandt det nødvendigt af hensyn til stabiliteten ¹⁰².

Naturligvis var det ikke altsammen Adlers fortjeneste, men der var dog ingen tvivl om, at hans energiske bestræbelser for at få foreningens første obligationer afsat og hans videre arbejde for at skaffe dem indpas på Børsen var af stor betydning for kreditforeningen i dens første vanskelige år. Når det er sagt, skal det dog nævnes, at han sikkert også havde sin andel af skylden for, at kreditforeningens vækst ikke var så hurtig, som han selv ønskede, ved at han havde været med til at udforme de strenge krav, der stilledes til låntagerne for at opnå lån. Disse krav var uden tvivl medvirkende til, at lånsøgerne ikke meldte sig i så stort et tal, som kreditforeningsledelsen havde regnet med. Adlers interesse for kreditforeningens trivsel kan ikke drages i tvivl, den fremgår tydeligt af hans korrespondance med dens direktion.

LITTERATUR- OG KILDEFORTEGNELSE

Trykt materiale

Arup, Erik: Creditkassen for landejendomme i østifterne. 1916.	Forkortelse Arup
Betænkning angående en ny købstadskreditforening i Nørrejylland. 1866.	Bet. ang. købstadskrf.
De danske byerhverv i tekst og billeder. 1904 ff.	Byerhverv
Cohn, Einar: Privatbanken i København gennem hundrede år 1857–1957. 1. halvbind, Tietgentiden. 1957.	Cohn
Eliassen, P.: Den nye kreditforening for købstadsgrundejere i Nørrejylland. 1921.	Eliassen
Fogh, Svend Weis: Ny jydsk Kjøbstad-Creditforening i Aarhus. 1946.	Weis Fogh
Hansen, Svend Aage: Pengevæsen og kredit, 1813–1860. 1960.	Hansen
De danske kreditf. (udg.): De danske kreditforeninger. Festskrift i anledning af halvthundredårsdagen for lov af 20. juni 1850 om oprettelse af kreditforeninger. 1901.	Kreditf.
Koppel, Elise, Aage Friis, P. Munch (udg.): A. F. Kriegers dagbøger 1848–1880. 1920 ff.	Krieger
Rigsdagstidende, Folketinget 1864–69. 1864 ff.	RDt. Ft.
Rigsdagstidende, Landstinget 1874–78. 1874 ff.	RDt. Lt.

- Ree, Dorrit: Vore første Provinsbanker. I Festskrift i Anledning af 25 Aarsdagen for Oprettelsen af Socialøkonomisk Samfund. 1925. Ree
- Schovelin, Julius: Privatbanken i København 1857-1907, Kbh. 1907. Schovelin IV
- Sejr, Emanuel: Århus mosaik. 1967. Sejr
- Thalbitzer, Carl: Aarhus Privatbank gennem halvtreds år 1871-1921. 1921. Thalbitzer
- Tidsskrifter*
- Nationaløkonomisk tidsskrift, Hein, A.: Vore kreditforeninger. Deres tilblivelseshistorie. (ny rk. bd. 6 s. 409 ff). Hein
- Historiske meddelelser om København, heraf: Hist. medd. Kbh.
- Trier, H.: Gården nr. 14 Ved Stranden (I s. 167 ff, 1907-08). Trier I
- Trier, H.: Nærumgård (VII s. 1 ff, 1919-20). Trier II
- Levin, Anna: Kan det bevises, at Harsdorff har bygget gården nr. 14 Ved Stranden (VIII s. 178 ff, 1921-22). Levin
- Weilbach, Fr.: Gården nr. 14 Ved Stranden og dens bygmester (2. rk. I s. 303 ff, 1923-24). Weilbach
- Trier, H.: Børnehjemmet Nærumgård under Marius Jensens forstanderskab (2. rk. II s. 139 ff, 1925-26). Trier III
- Krak (udg.): Danmarks ældste forretninger, Kbh. 1910, 1915, 1940 og 1950. Krak
- Af følgende aviser og blade er benyttet enkelte numre:
- Berlingske Tidende. Berl. Tid.
- Århus Amtstidende. Aarh. Amtst.
- Aarhus Stiftstidende. Aarh. Stiftstid.
- Utrykt materiale*
- Fra Erhvervsarkivet (EA)
- D. B. Adler og Co.'s forretningsarkiv:
hovedbøger 1850-79	15 bd.
rescontri 1852-79	87 bd.
balancebog 1851-1902	1 bd.
balancer og kontioversigter 1859-61	1 bd.
vekselbog	1 bd.
kvitteringsbog for breve 1859-67	1 bd.
brevjournal 1866-76	1 bd.
postkvitteringsbog 1871-75	1 bd.
bog over vareprøver fra udlandet 1869-72	1 bd.
kopibøger 1850-78	308 bd.
indkomne breve 1858-78	475 bd.
forskellige sager 1870-1908	1 pk.
- Fra Rigsarkivet (RA)
- D. B. Adlers privatarkiv: privatark.
A 1-A 6	2 pk.
B 2-L	2 pk.
kopibøger 1850-78	8 bd.

Fra Ny jyske Kjøbstad-Creditforening (kredit. ark.):

protokol vedrørende foreningens oprettelse, i denne er indlagt adskillige løse papirer, bl. a.: 1 læg vedrørende repræsentantskabets formand 3 læg kursberetninger fra D. B. Adler og Co. 1871-73	1 bd.	prot. vedr. opr.
forhandlingsprotokoller for direktionen 1871-78	2 bd.	direktionsprot.
forhandlingsprotokol for repræsentantskab og generalforsamling 1871-1887	1 bd.	repræsentant- skabsprot.
indkomne breve fra D. B. Adler og Co. 1871-1878	8 læg	
kopibøger A-D 1871-79	4 bd.	

NOTER

- Dansk biogr. Leks. bd. 1 s. 120 ff, privatark. C, levnedsløb, dagbog, B. I. Adlers skifte, bilag 9, 11, 19, 135, skifteprot. s. 92 (La. Sjøell.). Jac. Holm og Sønners ark. EA. 1/1 1848 skriv. fra Martin Levin og Adler.
- D. B. Adler og Co.s ark.
- Privatark. A 5, brev til J. Adler 5/8 1856.
- Cohn, Hansen, Schovelin IV.
- Byerhverv Kbh. I Nutidens næringsliv s. 54.
- Privatark. kopibog 1872-75 s. 73-75, breve til udenlandske forretningsforbindelser fra feb. 1873, hvori nævnes den i 1871 omtalte bankplan.
- EA Smidt og le Maires ark., kopibog 1872-79 brev af 6/3 1873 til »Valdemar«. »Bomben sprang uventet i går på Børsen, ved indiskretion i Hamburg, hvorfra der telegraferedes hertil, og så ville man jo ikke nægte sandheden, uagtet alt endnu ikke var fuldstændig i orden for at kunne komme offentligt frem, hvilket nu vil ske i morgen eller i overmorgen«.
- Kopibog 235 s. 319-20 4-5/3 1873 til Sass i Ålborg, Lund i Hjørring, Grønvold i Slagelse, Adler i Århus og Bankverein i Hamburg.
- Krieger bd. V s. 285 1/3 1873.
- Byerhverv Kbh. I Nutidens næringsliv s. 56.
- Privatark. L meddelelse om Handelsbanken (tysk).
- Privatark. L statutter for Handelsbanken § 11.
- Kopibog 235 s. 460 7/3 kopi af meddelelse fra Handelsbanken.
- Kopibog 235 s. 380 6/3 til Adler, Wulff og Meyer, Århus.
- EA Smidt og le Maires ark. kopibog 1872-79 6/3 til »Valdemar«, kopibog 235 s. 321 5/3 til Raphael and Sons, London.
- Privatark. L statutter for Handelsbanken § 13.
- Kopibog 235 s. 352 5/3 til Moltke-Hvitfeldt.
- Byerhverv Kbh. I Nutidens næringsliv s. 54 f.
- Kopibog 235 s. 352, 354, 373 5/3 til Moltke-Hvitfeldt, Diskontobanken i Maribo og H. Pontoppidan.
- Indkomne breve bd. 178 a 6/3 fra diskontobankerne i Ålborg og Hjørring, 7/3 fra Maribo Diskontobank og Pontoppidan, Hamburg.
- Kopibog 235 s. 321 5/3 til Raphael and Sons, London, rebvobog 178 a 10/3 fra Raphael and Sons, London.
- Kopibog 235 s. 399, 499 7/3 og 11/3 til Fyns Stifts Sparekasse, indkomne breve 178 a 8/3 fra Fyns Stifts Sparekasse.
- Indkomne breve bd. 178 a 6/3 fra Warburg, Gøteborg og Heckscher, Stockholm.
- Kopibog 235 s. 384 6/3 til rektor Lassen, Helsingør, og passim.

25. Kopibog 235 s. 387–392 7/3 til Cervin og Heckscher, Stockholm, Warburg og Lehman, Gøteborg og Andresen, Oslo.
26. Indkomne breve bd. 178 a 6/3 fra Ålborg Diskontobank, og passim.
27. Indkomne breve bd 178 a 8/3, 12/3 og 14/3 fra Adler, Wulff og Meyer, Århus.
28. Indkomne breve bd. 178 a 19/3 og 11/3 fra C. G. Cervin, Stockholm.
29. Indkomne breven bd. 178 a 4/3, 9/3, 10/3, 12/3 fra Heckscher.
30. Indkomne breve 178 a 11/3 fra Warburg, Lehman og Co.
31. Kopibog 235 s. 757 18/3 til Andresen, Oslo.
32. Indkomne breve bd. 178 a 11/3 fra Bankverein, Hamburg.
33. Kopibog 235 s. 394, 467, 579 7/3, 10/3, 12/3 til Bankverein, Hamburg.
34. Kopibog 235 s. 401 7/3 til Ålborg Diskontobank.
35. Indkomne breve bd. 178 b 13/3 fra Bankverein og Behrens.
36. Kopibog 235 s. 598 13/3 til Bankverein s. 611 14/3 til Raphael and Sons, London.
37. Kopibog 235 s. 690 og passim 15/3 til Martin Levin, J. W. Heymann m. fl.
38. Kopibog 235 s. 666 15/3 til Ringkøbing Bank.
39. Indkomne breve bd. 178 a 13/3 fra M. Otterstrøm, Maribo.
40. Berl. Tid. 26/3 1873.
41. Indkomne breve bd. 178 a 10/3 fra M. Michaelsen, Randers, kopibog 235, s. 501 11/3 til Michaelsen.
42. Kopibog 235 s. 525 10/3 til Handelsbanken.
43. Indkomne breve bd. 179 b meddelelse fra Handelsbanken april 1873.
44. Birch s. 15 ff.
45. Balancebog, gevinst- og tabskonto 1875.
46. Berl. Tid. 1873, 74 og 75, kurslister.
47. Berl. Tid. 1875 31/3, 26/4.
48. Privatark. E. Tvermoes: Kbh.'s Handelsbank.
49. Berl. Tid. 1875 indlæg fra Adler 24/5, 27/5, 9/6, fra Tvermoes 26/5, 2/6, 17/6, desuden 24/5 vekselerer J. Simonsen tager afstand fra Tvermoes' angreb, 28/5 generalf. referat.
50. Privatark. L statutter for Privatbanken og Handelsbanken.
51. Byerhverv Kbh. I Nutidens næringsliv s. 64.
52. Sejr, s. 261 ff.
53. Ree, s. 192 f.
54. Privatark. A 5 9/4 1870 fra Adler til Wulff, Århus.
55. Privatark. A 2 10/4 1870 fra Wulff.
56. Privatark. A 2 21/4, 3/5 1870 fra Wulff.
57. Hovedbog 11 fol. 445, privatark. L. Bemærkninger i anl. af flyveskriftet »Kbh. Handelsbank«.
58. EA Samling af anmeldelser til handelsregistrene i Århus 1862–86.
59. Privatark. A 2 3/5 1870 fra Wulff, brevbog 146 a 1/7 1870 fra Adler, Wulff og Meyer.
60. Sejr s. 261.
61. Hovedbog 11 fol. 427, 444.
62. Hovedbog 12 fol. 504, 593, hovedbog 13 fol. 610.
63. Hovedbog 12 fol. 498, 549, hovedbog 13 fol. 605.
64. Thalbitzer s. 9 ff.
65. Krak 1950 s. 9.
66. Privatark. A 5 21/7 1874 til Meyer, Århus.
67. Privatark. L meddelelse om Jydsk Handels- og Landbrugsbank.
68. Thalbitzer s. 34, bilag, oversigt over repræsentantskabsmedlemmer.
69. Aarh. Stiftst. og Årh. Amtst. 30/7 1874.
70. Thalbitzer s. 38 f.
71. Aarh. Stifts. 1/7 1876, Thalbitzer s. 39.
72. Aarh. Stifts. 22–23/7 1876.
73. Aarh. Stifts. 1/9 1876.
74. Kreditf. s. 75 ff.
75. Arup s. 103, 116.
76. Eliassen s. 8 ff.
77. Bet. ang. købstadkrf.
78. Eliassen s. 17.
79. Privatark. A 2 27/10 1866 fra Lund, Hjerring.
80. Weis Fogh s. 55.

81. Eliassen s. 17 f. privatark. kopibog 1866-72 5/8 1867 til Lund, Hjørring.
82. Weis Fogh s. 55 f.
83. RDt. Lt. 1867-68 sp. 1429, 1911.
84. RDt. Ft. 1867-68 sp. 4286, 5051 ff.
85. RDt. Ft. 1867-68 sp. 5855.
86. Hein s. 449.
87. RDt. Ft. 1867-68 sp. 6349, Eliassen s. 20.
88. Weis Fogh s. 61.
89. Kreditf. s. 206.
90. Kreditf. ark. prot. vedr. opret. genpart af skriv. fra Indenrigsministeriet til kreditf.
91. Kreditf.ark. prot. vedr. opret.
92. Kreditf.ark. læg vedr. repræsentantsk. formd., 5/2 fra Seligmann til Faber, repræsentantskabsprot. 30/3.
93. Kreditf.ark. 10/3, 17/3, 20/3, 13/4 fra Adler.
94. Kreditf.ark. repræsentantskabsprot. 12/3.
95. Eliassen s. 31. Hvorfra Eliassen har denne oplysning, vides ikke, en sådan erklæring foreligger ikke i kreditforeningens arkiv mellem breve fra Adler og heller ikke i prot. vedr. opret.
96. Kreditf.ark. direktionsprot. 30/4.
97. Kreditf.ark. 3/5 fra Adler, læg vedr. repræsentantsk. formd. 7/5 til Lund.
98. Kreditf.ark. 6/9 1871 fra Adler.
99. Kreditf.ark. repræsentantskabsprot., kursudvalgs møde 10/9, kopibog A 12/9.
100. Kreditf.ark. 15/9, 4/12, 22/12 fra Adler. 1871.
101. Kreditf.ark. 9/12, 19/12, 20/12 fra Adler 1872.
102. Kreditf.ark. kurslister fra Adler 1872 og 1873, 26/6 1873 fra Adler.

Et gründerforetagende

Engeldrupværk – en klædefabrik

AF IB GEJL

Svindelforetagender inden for tekstilindustrien er ikke noget nyt i Danmark. Her belyses en sag fra Nordfyn i 1870'erne, der, om end den havde et mere beskedent omfang, dog fremviser principielle lighedspunkter med en for nylig afsluttet. Samtidig gives der et indtryk af et par af de mænd, der opererede i det noget anløbne miljø omkring A/S Fyens Folkebank, der krakkede i 1878.

Natten til fredag den 24. maj 1878 nedbrændte fabrikken Engeldrupværk, som lå ca. 10 km øst for Bogense, i Nørre Højrup sogn. Da folk i et tilstødende beboelseshus blev vækket af branden, var klokken lidt over 2; ilden havde på det tidspunkt så godt fat i fabriksbygningen, at man knap tænkte på at søge hjælp til bekæmpelse af branden, og da brandmandskab fra Nørre Højrup kom til stede hen ad morgenen, var fabriksbygningen nedbrændt ¹.

Sent på eftermiddagen blev politiretten sat på Engeldrupværk; der skulle holdes brandforhør. Fabrikens fyrbøder oplyste under dette, at han som sædvanlig den foregående dag ved arbejdstidens ophør kl. 19 havde standset dampmaskinen i underste etage; efter at have forvissat sig om, at alt var i orden, var han gået hjem ². En mestersvend blandt de ansatte erklærede under afhøringen, at han fandt det påfaldende, at ilden ikke langt tidligere havde grebet om sig, hvis den var brudt ud inden arbejdstidens ophør ³.

Det fremgik af forhøret, at de ansatte var klar over, at fabrikken stod dårligt økonomisk, og en dugmagersvend, som havde arbejdet på fabrikken i ca. 2¹/₂ år, fremkom med en beretning, der interesserede forhørsdommeren. I forbindelse med generalforsamlingen det foregående år i det selskab, som ejede fabrikken, havde den pågældende svend søgt hen i nærheden af gårdmand Peder Hansen af Nørre Højrup, som var aktionær. Svenden havde sagt: »Det var godt, om det kunne brænde«, og Peder Hansen havde svaret: »Det var godt, om de kunne få nogen til det«. Det havde svenden nok ment var muligt, og Peder Hansen havde erklæret, at der kunne være et par hundrede daler at for tjene. Svenden fortalte yderligere, at han af en slagter ved navn Lars Peder

Jensen havde fået fortalt, at denne havde fået det samme tilbud af Peder Hansen ⁴.

Bestyrelsesmedlemmerne Jørgen Nielsen, købmand i Bogense og bestyrer af A/S »Fyens Folkebank«s filial i Bogense, samt bogholder G. Gregersen, ansat i samme banks hovedsæde i Odense, fremtrådte ligeledes ved brandforhøret og anerkendte, at forhørsdommeren tog fabrikkens regnskabsbøger i besiddelse. Jørgen Nielsen kunne erklære, at herredets branddirektør samme dag havde gjort ham opmærksom på, at den afbrændte bygning havde været forsikret i to selskaber; han fremhævede imidlertid, at han for to år siden havde opsagt den første forsikring, da den anden blev tegnet ⁵.

Forhøret sluttede ved 23-tiden om aftenen, og dommeren lod den omtalte Peder Hansen anholde ⁶. Ved samtaler i dagens løb med forskellige havde dommeren fået det indtryk, at folk mente, at branden var påsat; formålet skulle have været at redde det selskab, som drev fabrikken, ude af dets mislige stilling. Efter kontinuationsforhøret i Odense den efterfølgende formiddag blev der foretaget tre nye anholdelser; de omfattede den omtalte slagter Lars Peder Jensen samt bestyrelsesmedlemmerne Nielsen og Gregersen; de sidste efter at forhøret var drejet ind på fabrikkens økonomi, den første i forbindelse med branden. Få dage efter udtalte subdirektøren for Det oldenborgske Brandforsikringsselskab, hvor den brændte bygning var assureret, at han anså sit selskabs forpligtelser som hævet i betragtning af omstændighederne ⁷.

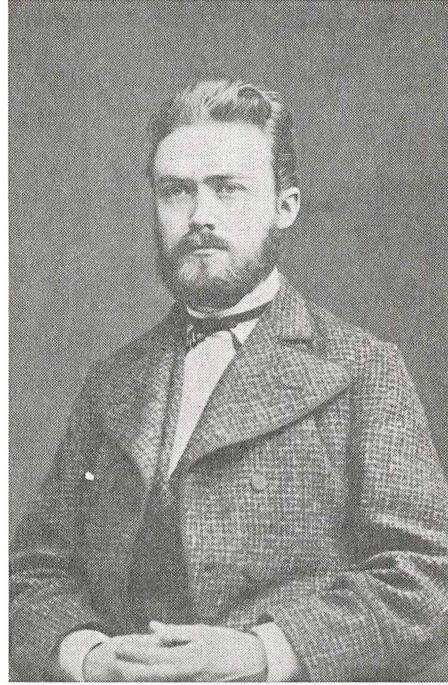
Dermed var en sag startet, som skulle få et omfang, få havde tænkt sig. Allerede mandag aften udbad Gregersen sig en samtale med dommeren, idet han ønskede at lette sin samvittighed i forhold til Folkebanken ⁸. Ved den efterfølgende og langvarige undersøgelse af bankens forhold blev der konstateret store misligheder; banken krakkede, og en mængde fynske småsparere mistede penge ⁹. Historien om Folkebanken er forbundet med historien om fabrikken Engeldrupværk, men i denne sammenhæng skal kun omstændighederne omkring sidstnævnte belyses som eksempel på et tvivlsomt foretagende i de hektiske 1870'ere.

Gründertider

Efter at 1840'ernes »aktieraseri« havde nået sin afslutning omkring 1850, opstod der – for industriens vedkommende – en pause, hvad angår etableringen af nye selskaber; i tidsrummet 1850–72 blev der således kun dannet 6 industrielle aktieselskaber ¹⁰. Fra januar 1872 gik det imidlertid løs igen i stærkt tempo; i 1872 oprettedes der alene 16 selskaber, det følgende år dobbelt så mange. Udviklingen kulminerede i årtiets første halvdel, og i tidsrummet 1876–

Jørgen Nielsen var gårdejersøn, født 1831 i Brænderup sogn. Omkring århundredets midte var han i købmandslære i Bogense, hvorefter han blev kommis i Fåborg og Fredericia. 1857 nedsatte han sig som købmand i Fredericia, hvor han blev til 1860, da han begyndte forretning i Bogense; i 1875, da A/S Fyens Folkebank oprettede en filial i Bogense, blev han bestyrer af denne. Grebet af tidens hektiske stemning blev Jørgen Nielsen gründerpekulant, en løbebane, som sluttede med dom og konkurs. Da det gjaldt gennemførelse af spekulationsforretningen med klædefabrikken, fandt han et egnet redskab i Folkebankens unge bogholder, G. Gregersen.

Hans Laurids Gerhard Gregersen blev født 1852 som søn af en håndværker. Efter at have udstået sin læretid hos en købmand i Odense i slutningen af 1860'erne, blev han ansat på kontoret hos Elias B. Muus. Efter et ophold på Askov Højskole tilbragte Gregersen en halv snes dage i Landmandsbankens filial i Kolding for at lære bankbogholderiet; derpå kunne han i 1872 ansættes i A/S Fyens Folkebank som bogfører og korrespondent. Den betændte gründerstemning, der beherskede dette foretagende, rev den unge mand med, så han blev deltager i forskellige spekulationer. Han blev en af de hovedansvarlige for Engeldrupværk-skandalen.

Fotos i arkivet fra Fyens Folkebank, Erhvervsarkivet.

79 blev der ikke oprettet større selskaber ¹¹. Tværtimod kom der et tilbageslag, og et antal selskaber fallerede eller opløstes. Pengemarkedet var blevet overanstrengt, og den almindelige optimisme havde medført dannelse af selskaber, der var så svagt funderede, at de måtte bukke under. Det var de tyske gründer-tilstande, vi oplevede i en mild form.

Blandt de fallerede selskaber var fabrikken Lolland med en aktiekapital på 1 million kr.; den blev via et konsortium afhændet til Sukkerfabrikkerne; af

andre fallerede selskaber kan i øvrigt foruden Fyens Folkebank med en aktiekapital på omtrent 400.000 kr. nævnes Vestsjællands Folkebank i Slagelse samt Central Spare- og Lånebanken i København¹². Tilbageslaget, der resulterede i betydelige værditab på papirer, medførte mistillid til hele »aktievæsenet«, og det blev vanskeligt at få penge frem til nye projekter. På »den forkerte side« af årtiets midte blev Engeldrupværk sat på aktier.

Fra stamperi til klædefabrik

Klædefabrikken Engeldrupværk, der begyndte som et stamperi, ejedes i 1860'erne af fæstegårdmand Jørgen Jørgensen den Ældre i Engeldrup. Hans søn, Jørgen Jørgensen den Yngre, lejede senere virksomheden af faderen, og i kompagni med købmand Jørgen Nielsen i Bogense drev han værket fra 1871. Forholdet mellem de to mænd blev imidlertid snart utåleligt, og Jørgensen købte derfor Jørgen Nielsen ud af foretagendet i 1872; Nielsen fik ved denne lejlighed et tilgodehavende på ca. 4.800 kr., restsummen af sit indskud. Disse penge skulle afdrages over en kort frist, men da Jørgensen ikke kunne overholde denne, blev resultatet et vekselmellemværende¹³.

Den 25. april 1874 blev Engeldrupværk på ejerens foranledning vurderet, og vurderingssummen blev ansat til 76.000 kr. De 52.000 kr. var værdien af vandkraften og et jordtilhørende på 5 tdr. land, de sidste 24.000 kr. var vurderingssummen for bygninger og maskiner. Der var tale om en to-etagers bygning på 17 fag, overvejende bindingsværk, en enetages bygning ligeledes på 17 fag samt en 7 fags bindingsværksbygning¹⁴. Samme år købte Jørgen Jørgensen den Yngre værket af sin far for en sum af 24.000 kr.; dels overtog han en pantegæld på 14.000 kr., dels betalte han kontant 7.000 kr. samt likviderede arv og løs gæld til sin far på 3.000 kr.¹⁵. I de følgende to år drev Jørgensen fabrikken som ejer; han forbedrede i dette tidsrum bygningerne for ca. 3.000 kr. og investerede i maskiner for ca. 4.000 kr.¹⁶.

Drift og investeringer oversteg imidlertid Jørgen Jørgensens økonomiske evne. Han lod sig finansiere af Jørgen Nielsen over vekselmellemværendet, og gælden til købmanden i Bogense steg støt. De to arbejdede på den måde, at Jørgen Jørgensen trasserede, Jørgen Nielsen accepterede, og derpå blev vekselne diskonteret i A/S Fyens Folkebank. Jørgen Nielsen tog hårdt fat, når vekslerne skulle fornyes; han beregnede sig således 2 % i provision hver gang, og sammen med bankdiskontoen blev det til en årlig rente for Jørgen Jørgensen på 14–15 %. Ved en enkelt lejlighed, da Jørgen Nielsen skulle acceptere en veksel på højst 12.000 kr., beregnede han sig en provision på 1.400 kr.¹⁷.

For at undgå, at denne givtige forretning skulle give bagslag, havde Jørgen Nielsen garderet sig: Den hårdt trængte Jørgen Jørgensen havde flere gange søgt at låne penge hos sin bror, gårdejer Niels Jørgensen i Bække, men forgæves; han indkaldte da ved en lejlighed broderen til et møde i Bogense med Jørgen Nielsen og sig selv. Niels Jørgensen var en jævn almuemand og forstod sig ikke meget på dokumenter; han forstod dog af de to mænds fremstilling, at han ved at underskrive et papir kunne hjælpe sin bror ud af pengeforlegenheden, men da han ikke kunne hitte rede i teksten, forhørte han sig hos Jørgen Nielsen, om der kunne være nogen risiko ved at underskrive. Nielsen erklærede, at det var ganske risikofrit, og Niels Jørgensen skrev¹⁸; dokumentet lød således i uddrag:

Da købmand Jørg. Nielsen af Bogense har accepteret eller endosseret vekslers for min broder, fabrikant Jørgen Jørgensen af Engeldrupværk for tiden til et beløb stort rd. 5.000, så forbinder jeg undertegnede gård-ejer Niels Jørgensen af Bække mig herved til at holde hr. Jørg. Nielsen skadesløs for al tab og skade i den omhandlede anledning, og såvel for hvad der måtte resultere af de nuværende som af ham i fremtiden indgåede forpligtelser for nævnte min broder . . .

Niels Jørgensen havde underskrevet et ulimiteret skadesløsbrev¹⁹.

Ved sommeren 1876 var vekselgælden til Jørgen Nielsen steget til ca. 26.000 kr., hvortil kom anden løs gæld. Jørgen Jørgensens stilling var nu så anstrengt, at klædefabrikationen gik i stå; der var ikke penge til lønninger, og der var hverken råmaterialer eller lager til stede²⁰. Jørgen Nielsen var ikke den eneste større kreditor; i efteråret 1875 havde købmanden anbefalet for Jørgen Jørgensen bogholder Gregersen i Folkebanken som en mulig financier. Gregersen havde trods sin unge alder – han var født 1852 – visse talenter fuldt udviklet. En sum, som han skulle forvalte for sin svigermor, stor 10.000 kr., blev udlånt til Jørgen Jørgensen på skrappe vilkår; Jørgensen måtte udstede en panteobligation i fabrikken på 13.000 kr. for lånet, som i øvrigt skulle forrentes med 4 %. Lånet udbetalte Gregersen successivt i det følgende år på den måde, at han dækkede forskellige forfaldne gældsposter for Jørgensen, ligesom han forstrakte denne med kontante beløb. Pengene skaffede han ved at sælge af sin svigermors bankaktier, eller han lånte i Folkebanken mod sikkerhed i panteobligationen; skulle denne obligation vise sig utilstrækkelig, garanterede Nielsen beløbet over for Gregersen²¹. Obligationen var i øvrigt udstedt til Gregersens bror i Kerteminde, da bogholderen selv ikke var myndig, da den blev udfærdiget; senere skete der transport til Gregersen.

Jørgen Nielsen og Gregersen var ved sommerens begyndelse klar over Jørgen Jørgensens yderst udsatte stilling; vekselrytteriet kunne Jørgen Nielsen når som helst bringe til ende, hvorefter Jørgen Jørgensen ville gå fallit. Da Jørgensen heller ikke kunne klare afdragene på Gregersens panteobligation, var han også på denne front dårligt stillet; i juni 1876 skrev Gregersen til Jørgen Nielsen:

Mit afdrag kr. 500 på obligationen at være her inden d. 11. ds. er endnu ikke kommet, og obligationen er derved berettiget til opsigelse og straks udbetaling. Jeg har tænkt, at vi to skulle se at tale sammen og komme til klarhed med vor egen stilling . . . og . . . snart tager vi to ud til Jørgensen, anvender en halv eller en hel dag på at se hans stilling – derefter overveje, hvorvidt vi skal tage administrationen af krammet eller en hel overdragelse. – Som han arbejder nu, kan man passende anvende ordet: »Det er dyrt at være fattig«, men skal overdragelse nogensinde ske, bliver det sandelig også dyrt for os, den administration, han for tiden fører ²².

Kort tid efter kom Jørgen Nielsen til Odense, hvor han erklærede over for Gregersen, at det var bedst, om Jørgensen gik fallit. Nielsen overtalte Gregersen til at tage med til Engeldrupværk med det samme, idet de først hentede prokurator Møller i Bogense, Jørgen Niensens juridiske konsulent. Jørgen Jørgensen var gået til ro, da de tre mænd nåede frem sent på aftenen, men han blev kaldt op og førte forhandlinger med dem hele natten ²³. Jørgensen nægtede at erklære sig fallit; han var ganske vist på det rene med, at Nielsen og Gregersen kunne fremkalde fallitten, men mente, de nødigt ville gøre det, bl. a. fordi lånesagen med Gregersen, som var en ren ågerforretning, derved ville komme frem i lyset. Heller ikke Jørgen Nielsen var særlig opsat på at fremkalde fallitten; i Folkebanken var man kommet på det rene med, at forholdet Jørgen Nielsen-Jørgen Jørgensen var rent vekselrytteri, og bankdirektør Larsen, der havde krævet skadesløsbrevet fra Niels Jørgensen deponeret, tvivlede på, at det kunne gøres gældende for mere end 5.000 rd. = 10.000 kr. Selv om Nielsen ikke delte denne opfattelse, var han ikke særlig opsat på at få Jørgensen erklæret fallit og fremlægge skadesløsbrevet i betragtning af omstændighederne ved samme brevts erhvervelse ²⁴. Hvis pressionen mod Jørgen Jørgensen den pågældende nat var lykkedes, ville Nielsen og Gregersen have købt fabrikken ved den følgende tvangsauktion; Nielsen påregnede, at den kunne fås billigt, da der næppe ville blive nogen konkurrence om købet ²⁵.

I dagene efter det mislykkede besøg på Engeldrupværk fik Jørgen Nielsen en ny idé, som han forhandlede med Jørgen Jørgensen om; han var kommet i tanker om, at fabrikken jo kunne afkøbes Jørgensen inden fallit, hvilket han også

forelagde for Gregersen. Gregersen foreslog nu et nyt møde i Engeldrup, på hvilket det skulle fastslås, hvor stor Jørgensens gæld egentligt var; dette møde fandt sted den 3. juli 1876, og Jørgensens gæld blev opgjort til ca. 80.000 kr.²⁶. Det var jo ikke så lidt, og Jørgensen blev spurgt om, hvor stor en del af gælden, han kunne tage selv, uden at spørgsmålet blev besvaret ved denne lejlighed; nogle dage senere kunne Nielsen meddele Gregersen, at Jørgensen ikke kunne tage noget af gælden. Situationen var flydende i disse juledage; Jørgensens gæld voksede hurtigt, og Nielsen og Gregersen måtte udrede 12–13.000 kr., så gældsbyrden voksede over de 90.000 kr. Den 12. juli forfaldt en af de af Jørgen Nielsen accepterede vekslers, som var diskonteret i Handelsbanken i Odense; den var på 6.000 kr.²⁷. Når og hvis Jørgen Jørgensen gik fallit en af dagene, ville Handelsbanken kræve de 6.000 kr. af Jørgen Nielsen kontant. De to venner fandt dog på råd; Gregersen skrev til Nielsen:

De 6.000 kr., vi fik underskrevet ude hos ham, har jeg nu fået diskonteret her under den form, at du nødig, i tilfælde af den forestående fallit, ville ligge inde med en udiskonteret veksler – Beløbet er indsat på din folio, og dermed dækker jeg så de 6.000 kr. i Handelsbanken, så nu har sjælen ro på det område . . .

Herefter kan manden nu godt gå fallit for vort vedkommende; det vil sige, helst ikke gå fallit, når han overhovedet kan stive sig, men dette sidste er jo for vore øjne en umulighed . . .²⁸

Baggrunden for at få det pågældende vekselengagement på de 6.000 kr. flyttet fra Handelsbanken til Folkebanken var naturligvis, at Jørgen Nielsen der var dækket ved sit skadesløsbrev fra Niels Jørgensen, hvorved man kunne vente en lempeligere behandling i tilfælde af Jørgen Jørgensens fallit, så der ikke umiddelbart skulle penge på bordet.

Engeldrupværk på aktier

Den initiativrige Jørgen Nielsen fik stadig nye indfald. Ved midten af juli præsenterede han en ny idé for den unge bogholder Gregersen: der skulle dannes et aktieselskab, som skulle overtage alt²⁹. Gregersen var ikke særlig interesseret i projektet, men nu blev han udsat for en slem pression fra Jørgen Nielsen. Denne fortalte ham, at Jørgen Jørgensen havde haft en samtale med herredsfogden, under hvilken han havde udviklet forholdet omkring den ulyksalige panteobligation på 13.000 kr. Herredsfogden skulle, da han havde hørt hi-

historien, have svaret, at der her var tale om en ågerforretning, som, hvis den kom til offentlighedens kundskab, ville medføre idømmelse af en så betydelig mulkt, at kapitalen ville være tabt. Jørgen Jørgensen skulle endvidere være blevet betydet, at der ikke ville blive rørt ved sagen, medmindre der indgik en klage. Med denne historie, som var rent opspind, ville Jørgen Nielsen gøre det klart for Gregersen, at fallitten i hvert fald burde undgås, og aktieselskabet dannes. Gregersen tog historien alvorligt og lod sig således besnakke til at gå med i forretningen. Han mente dog ikke, at man i disse tider, hvor hele aktievæsenet var ilde anskrevet, kunne skaffe kapital til et sådant selskab; Jørgen Nielsen bifaldt denne indvending og erklærede, at han ville foretrække udtrykket konsortium³⁰. Tiden var knap, der skulle handles hurtigt; Nielsen skrev til Gregersen:

Vi skulle nu hurtigt se at få en oversigt eller plan lavet, som kunne underskrives af de tiltrædende; thi før vi har deltagere, tør vi jo ikke købe værket . . . Jørgensen og jeg må jo nu se at få nogle heromkring snarest muligt, og helst inden uvedkommende spolerer os sagen ved slette rygter osv. . . .

Nielsen havde blik for Gregersens velfærd. Senere i brevet hed det:

Du talte lidt om at føre din prioritet ud eller forandre den ved at tage aktier for kapitalen . . . Jeg har flere beviser på, at du vil mit vel og råder mig derfor efter din overbevisning på bedste måde, derfor vil jeg også gøre det samme. Når du forandrer din prioritet til aktier, taber du jo konsortiets forpligtelse for den sum eller med andre ord: du tager selv risikoen for det beløb. Da vi jo tager fabrikken til en pris, som, vi jo er enige om, er dens værdi rigelig, så er der kun udbyttet at støtte sig til³¹ . . .

I de følgende dage fortsatte de to venner med at dække poster for Jørgen Jørgensen, hvis gæld efterhånden nåede op på 104.000 kr. Nielsen og Gregersen havde aftalt, at de ved oprettelsen af aktieselskabet ville sikre sig et solidt grundersalær, nemlig 6.000 kr. til deling³². Da Gregersen kom i tanker om, at det nok ville støde deltagerne i det kommende konsortium at se, at de to havde beregnet sig et sådant salær, fandt Jørgen Nielsen på en ny plan: Jørgensen skulle sælge til Nielsen og Gregersen, de to så igen til aktieselskabet for en sum, der inkluderede grundersalæret. På denne måde kunne salæret holdes skjult for de kommende aktionærer³³.

Ved en købesum på kr. 104.000 + grundersalær kr. 6.000, i alt 110.000 kr. var gæld og salær dækket, men der var intet til driftskapital til værket. Den

369

der er aacorderet saaledes:

a. for den faste Eiendom	Kr. 33,000 ..
b. for Løsningjensstande og Løn Maskiner	. 22,000 ..
	Kr. 110,000 ..

naamreth Hundrede og ti Favnede Kr., er berigtiget derved at Hjøbørre overtage eller indfri, saaledes som de selv vilde vedkommende Kreditorer overføre sig, den n.a.d. Eiendommen tilhørende Pantlegjæld

h. 40,000 ..	
have udsædth. Pantobligatione og for min Orden til min Broder Gaardmand Niels Jørgensen i Takke for	15,000
have forpligtet sig til at indfri Beløb for min Regning indtil	48,000
og for Resten	6,000
	Talt. Kr. 110,000 ..

have ydet mig Uderlag ved forskellige Udlaag og kontante Forstrækninger ides for det ovennævnte Beløb af 48,000 Kr. Hermeddeler jeg derfor herved de ovennævnte Hjøbørre ret og lovlig Adkomst paa den kjøbte Eiendom og de kjøbte Emdale fri for videre Gjæld og Hofpløend her er nævnt, og skal det Kjøbte saaledes fra nu af tilhøre dem fri for Andemands Løn og Tilhale.

Ved Nærværelse i Bogense den 27 August 1876.

Til Vitterlighed J. Jørgensen

J. Møller, Torkelsen.

Lest i Lunde Raam Herreders Ret Tirsdagen den 12 September 1876 og indført i Skjøde og Pantprotokollen Nr. 17 Folio 554 samt i Registeret N. 3 C Folio 251.

Lieg Jørgensen

Uddraget af afskriften af skødet viser bl. a. det skjulte gründerhonorar, som Nielsen og Gregeren beregnede sig; som det ses, er de 6.000 kr. angivet som »vederlag ved forskellige udlaag og kontante forstrækninger«.

Fyens Folkebanks arkiv, Erhvervsarkivet.

iderige Jørgen Nielsen kom imidlertid i tanker om, at man kunne gøre aktionærerne solidarisk ansvarlige. Denne solidariske ansvarlighed – således at aktionærerne hæftede med hele deres formue – måtte indføres i lovene »i en eller anden §«. Det kunne imidlertid ikke nytte at meddele folk noget om dette i forvejen, da det så formentlig ville blive umuligt at tegne medlemmer; det var Jørgen Niensens opfattelse, at når der herskede solidarisk ansvarlighed, skulle man nok på konsortiemedlemmernes navne kunne skaffe kapital³⁴. Efter disse retningslinjer skulle nu den »oversigt eller plan« laves, som Jørgen Nielsen havde omtalt i sit brev af 18. juli, og det tilfaldt Gregersen at udarbejde den. Den unge bogholder lavede – efter omstændighederne – et godt stykke arbejde. I det »Prospectus«, han udarbejdede, begyndte han med at skjule den omstændighed, at Jørgensen stadig ejede værket. I prospectus hed det:

Den af undertegnede erhvervede ejendom: Klædefabrikken »Engeldrupværk«, beliggende på Nørre Højrup mark, ca. 1 1/2 mil fra Bogense, har i en del år været drevet med held af den hidtilværende ejer, uanset denne har gjort meget store bekostninger for driftens udvidelse, ved efterhånden at udvide bygningerne og anskaffe maskiner for at bringe den fortrinlige vandkraft, der er til stede, til fuld anvendelse.

Kravet til fabrikkens produktion tiltog imidlertid så betydeligt, at han anså det rettest foruden den alt tilstedeværende vandkraft at anskaffe en dampmaskine og flere derved forbundne indretninger og maskiner, hvorved fabrikken ville blive fuldstændig kvalificeret til at tilfredsstille nutidens fordringer til indenlandsk fabrikation af klæde etc.

Nævnte ejendom er således fra et lille stamperi blevet arbejdet op til en fuldstændig klædefabrik med alt dertil henhørende; men under dette arbejde har det vist sig, at den nødvendige driftskapital har manglet, og er det i erkendelse heraf, at den hidtilværende ejer hr. J. Jørgensen overdrager os nævnte klædefabrik . . . Den af hr. Jørgensen hidtil drevne klædefabrikation har i virkeligheden afgivet en meget god fortjeneste, hvad der af hosstående konstaterede beregning vil ses. Under fabrikkens almindelige drift har den leveret daglig 78 alen klæde, der er solgt med en fortjeneste af 2 mk. 8 sk. pr. alen, altså 32 rd. 3 mk. pr. dag, og hvorefter, når året regnes til 300 arbejdsdage, den samlede fortjeneste i et år blev rd. 9.750 eller kroner 19.500.

Vi anser derfor overdragelsen af fabrikken til den sum kr. 110.000 som fordelagtig og god, idet man ved anskaffelse af et sats 7 kvarters karte-maskiner og 1 spindemaskine, der tilsammen vil koste c. kr. 4.000, vil erholde en endnu større indtægt, og hvorefter udbyttet vil blive ca. 10 %.

I fabrikken, der koster	kr. 110.000
indestår i prioriteter	kr. 56.000
	<u>kr. 54.000</u>
heraf er tegnet	kr. 15.000
og resten	kr. 39.000

tilbyder vi herved vore venner i parter af 1.000 kroner, hvorved et mindre konsortium bliver dannet . . .

Når tegningen er sluttet, indvarsles til et møde, hvor det nærmere for driftens forretningsgang bliver at vedtage.

p. t. Odense, den 28. juli 1876.

Jørgen Nielsen,
købmand i Bogense

G. Gregersen,
bogholder i Odense ³⁵.

Prospectus faldt i Jørgen Nielsens smag:

Det mig tilstillede prospectus rigtig modtaget og finder fremstillingen både god i form, klarhed og ret tiltalende at se på ³⁶ . . .

Denne ros kunne nok være på sin plads; det var lykkedes for Gregersen at komme uden om realiteterne. Om den påtænkte solidariske ansvarlighed indeholdt prospectus ikke et ord, og indledningens oplysninger om den hidtidige drift var direkte usande, idet Gregersen var på det rene med, at Jørgensen stod på fallittens rand. De opstillede beregninger over produktionsforhold og fremtidig afkastning var så at sige grebet ud af luften og hvilede i hvert fald ikke på nogen form for realistiske beregninger. Hvad angår beregningen over købesummen for fabrikken, da var den reelle sum som nævnt kun 104.000 kr., hvortil kom det skjulte gründerhonorar på 6.000 kr. De prioritethæftelser på 56.000 kr., som Gregersen anførte, var følgende i række:

Jørgen Jørgensen den Ældre	kr. 14.000
Vends m. fl. Herreders Spare- og Lånecasse	kr. 10.000
Panteobligation til Gregersen	kr. 13.000
Skadesløsbrev til en københavnsk grosserer	kr. 4.000
Panteobligation til Niels Jørgensen, Bække	kr. 15.000

I alt . . kr. 56.000 ³⁷

Den sidst tilkomne hæftelse, broderen Niels Jørgensens panteobligation, havde sin egen historie. Inden prospectus blev udarbejdet, rejste Jørgen Nielsen en dag ud til Niels Jørgensen og åbenbarede for ham den forfærdelige og ubegribelige ting, at han i virkeligheden hæftede for broderens vekselgæld på ca. 26.000 kr. Den ulykkelige Niels Jørgensen, der troede, at han i værste fald hæftede for 10.000 kr., fik ved denne lejlighed et tilsyneladende generøst tilbud af Jørgen Nielsen: Af de 26.000 skulle 6.000 simpelthen føres over på det påtænkte konsortium, og hvad det øvrige angik skulle Niels Jørgensen have prioritet i værket for 15.000 samt endelig tegne sig for 5.000 kr. aktier i det nye foretagende³⁸. I første omgang slap Niels Jørgensen med at acceptere en veksler på 20.000 kr. til Jørgen Nielsen, til sikkerhed for hvilken han måtte lade tinglyse et nyt skadesløsbrev på sin ejendom³⁹. Jørgen Nielsen havde stor fordel af dette arrangement; han slap derved fri for det gamle brev, der kunne kaste lys på de indbringende vekselforretninger med Jørgen Jørgensen; men vigtigst var måske den omstændighed, at når man således fik Niels Jørgensen lokket med i konsortiet fra begyndelsen, ville mulighederne for at tegne andre medlemmer stige ganske betydeligt; Niels Jørgensen var gift med en rig gårdmandsdatter, og der kunne hentes kapital i hans familie⁴⁰. Man forstår, at Niels Jørgensen »var blevet ganske øm om hjertet og angst for det hele foretagende . . .« som Jørgen Nielsen skrev til Gregersen⁴¹. Prospectus omtalte 15.000 kr. som allerede tegnet; det var Niels Jørgensens 5.000 samt lignende beløb fra Nielsen og Gregersen, der dog forudsattes delvis dækket ved gründerhonoraret.

Nu måtte tegningen begynde; det var efterhånden bydende nødvendigt for de to venner at få konsortiet i stand, da ellers de beløb, der var udlagt for Jørgensen siden 4. juli ville være tabt. Tegningen tog sin begyndelse den 2. august, og gennem et brev fra Nielsen til Gregersen gives der en situationsrapport:

. . . I går formiddag tog jeg så med Jørgensen til Engeldrupværk og fik efter lang venten endelig broderen derved, og efter lange underhandlinger undertegnede Niels Jørgensen, Bække, sig for de af- og omtalte 5 000 kr. Vi blev da enige om allerførst at se og få gårdejer Jens Andersen Maderup, med og begav os da på den lange kørsel kl. 5 eftermiddag, men tog dog først ind til gårdejer Rasmus Jensen, Esterbølle, som straks var villig og tegnede 4.000 kr. Denne mand tog vi med os ned til Jens Andersen i Maderup, hvor vi kom henved kl. 10 aften. Jens Andersen stillede sig venskabelig til sagen og spurgte om taxationsforretningen . . . Jens Andersen agtede sig til Bogense i dag torsdag og ville da først se vurderingen, men mente nok, at det var en forretning, som ville lønne sig . . .

I morgen fredag skulle Jørgensen, Bække, og jeg forsøge os hos nogle andre. – Det er en svær sag, indtil nogle tegnere først er gået med uden for Jørgensens familie. Resultatet er altså endnu ikke videre glimrende, men forsøg er jo og kun sket to steder, så der er jo intet at sige dertil. Jeg må jo være lidt forsigtig med at rode alt for mange af mine kunder ind i sagen, da prisen jo ej er billig, men tegnet må vi jo have beløbet, hvordan det så end går ⁴² . . .

Jens Andersen, Maderup, kom med i konsortiet, og dagen efter tegnede Niels Jørgensens svigerfar, Carl Larsen i Ejlbysig for 1.000 kr. I forbindelse med tegningen underskrev andelstagerne en deklARATION, efter hvilken de forpligtede sig til at underkaste sig de bestemmelser og betingelser, som en generalforsamling ville vedtage. Såfremt konsortiemedlemmerne udeblev fra den kommende generalforsamling, var de bundet af, hvad der blev vedtaget, såfremt halvdelen af andelstagerne var repræsenteret ved denne generalforsamling. Af deklARATIONENS ordlyd fremgik det på ingen måde, at konsortiets medlemmer ville blive solidarisk ansvarlige deltagere ⁴³.

Jørgen og Niels Jørgensens familie kunne have mange grunde til at deltage i det nye konsortium; da de ikke anede noget om den solidariske ansvarlighed, der var planlagt, kunne de forholdsvis roligt tegne sig for mindre kapitalindskud. Men hvordan var stemningen i det nordfynske over for fabrikken Engeldrupværk? Ikke alt for god, synes det. Gregersen søgte at få sin og Nielsens ven, lærer St. Jørgensen i Rolund, tegnet som medlem; han sendte prospectus og deklARATION til ham over dette »foretagende, som ligger en del uden for det almindelige aktievæsen . . . ⁴⁴«. Om lærer Jørgensens reaktion erfares i et brev til Jørgen Nielsen, hvor han beklagede ikke at kunne deltage i generalforsamlingen, som var fastsat til den 3. september. Den dag skulle Jørgensen, som var ivrig spekulant i danske børspapirer, og som i 1878 skyldte Folkebanken over 110.000 kr. i den anledning, være kirkesanger ⁴⁵. Jørgensen skrev bl. a.:

Nu er der en anden ting. Du skal slet ikke omtale til min kone, at jeg har tegnet mig som deltager i Engeldrupværk; hun kan i grunden ikke lide aktieværk, og navnlig dette, der ved den tidligere ejers dårlige økonomi er i slet rygte. Imidlertid fortæller jeg det selv ved en senere lejlighed, når det er tilstrækkelig forberedt. – Jeg er ikke bange; thi når du, der er sagkyndig og i et og alt en forsigtig forretningsmand, tør vove dine 5.000 kr. og formår en del andre gode venner til det samme, så tør jeg også vove 3.000 kr. Der hviler jo et moralsk ansvar på dig, som jeg ved, du ikke ville påtage dig, når du ikke vidste, at foretagendet er godt. Imidlertid se nu at få alt ordnet på bedste måde ⁴⁶ . . .

Det skulle vise sig vanskeligt at få tegnet medlemmer til konsortiet. Den 10. august foretog Nielsen og Gregersen en rejse i Skovby herred med det magre resultat, at de sikrede sig en aktionær, som indskød 500 kr. Dagen efter rejste de til Nørre Højrup, hvor de fik tegnet gårdejerne Peder Hansen og Jeppe Hansen for hver 1.000 kr., men dermed var Jørgen Nielsen netop gået i gang med sin kundekreds. Jørgen Nielsen var lidt mismodig: »Det var to strenge dage og især anstrengende, fordi skuffelserne var så overraskende for os begge . . .⁴⁷«. Konsortiet skulle imidlertid dannes, hvad enten man fik tegnere nok eller ej. I tiden indtil den fastsatte dag for generalforsamlingen lykkedes det at få tegnet en kapital på 39.500 kr. fordelt på i alt 17 tegnere, men heri var rigtignok medregnet de 15.000 fra Nielsen, Gregersen og Niels Jørgensen, som i prospectus var forudsat tegnet på forhånd; når hertil kom, at 15.600 kr. af den tegnede kapital i virkeligheden aldrig gik ind, herunder de 10.000 kr. fra Nielsen og Gregersen, var der udsigt til et mistrøstigt foretagende⁴⁸.

I gang kom man. Først gjaldt det om at redde gründerhonoraret ved at købe af Jørgen Jørgensen til 104.000 kr. og sælge til konsortiet for 110.000 kr. Jørgen Nielsen foreslog følgende teknik:

I købekontrakten vil det vist uundgåelig blive nævnt, med hvad vi dækker Jørgensen. Vi køber til 110.000 kr., overtager *prioriteter* med 56.000, og resten betales ved at indfri *gældsposter* og *veksler* efter hoslagte deklaration. – Denne deklaration får Jørgensen og behøver derfor ikke at komme frem, når vi sælger fabrikken, men Jørgensen har dog altid den forbandede tingest, hvis han overhovedet gemmer på den, hvilket han måske ikke gør, idet han ikke tænker sig nogen nytte af den. Møller derimod [prokuratoren, den juridiske konsulent] kan jo kigge os bedre i kortene, og det gælder derfor om, at du, når du kommer, enten skruer vort tilgodehavende til det højeste eller og ligefrem nævner 1 veksler . . . med protest og renter osv. Beløbene ligger da ikke klart for, og mundtlig kan jeg jo sige ham, ligesom også du kan sige, ja, den historie løber dog værre op, end vi har påregnet⁴⁹ . . .

Handelen med Jørgensen blev afsluttet på Engeldrupværk den 27. august, og en deklaration med dækningen specificeret til slutsummen 104.000 kr. blev udarbejdet; i specifikationen indgik de 6.000 kr., som Niels Jørgensen skulle befries for⁵⁰. Samtidig blev der udstedt skøde, hvor købesummen blev sat til 110.000 kr.; gründerhonoraret optrådte her som »vederlag ved forskellige udlæg og kontante forstrækninger« uden for den i deklarationen specificerede gæld⁵¹.

Nu stod håbet til en heldig gennemførelse af generalforsamlingen søndag den 3. september, så værket kunne overføres til det der dannede konsortium. Det gjaldt om at få mindst halvdelen til at møde, så forsamlingen var beslutningsdygtig, og der var meget at tænke på for de to venner:

Vil du på søndag medtage 2 fl. rom, 1 fl. arach, 1 fl. sherry, 2 fl. portvin, 3 fl. rødvin, nogle knive, gaffler, skeer & 1 kasse cigarer, så skal jeg sørge for resten . . . Frokosten tænkes bestå i skåret smørrebrød og dertil snaps og øl – middagen i skinke og grønlankål og dertil koldt bord, hvorefter man kan lidt efter få et glas punch til afsked . . .

skrev Gregersen til Nielsen ⁵². Det kunne godt gøres nødig at skabe en gunstig atmosfære. Det vigtigste arbejde, som skulle være klar til generalforsamlingen, var udarbejdelsen af statutterne for det kommende konsortium. Det påhvilede prokurator Møller at udføre denne opgave, og han præsenterede 23 paragraffer, hvoraf nr. 5 var den afgørende:

Enhver andelshaver er uden nogen videre erklæring fra hans side undergivet selskabets statutter, som de nu er eller som de senere tid efter anden på lovlig måde måtte blive forandret. Og er samtlige andelshavere solidarisk ansvarlige for enhver selskabet lovlige pådragen forpligtelse ⁵³.

Den 3. september mødte der et tilstrækkeligt antal aktionærer op i Engeldrupværk. Efter Gregersens senere forklaring forløb generalforsamlingen på den måde, at man først valgte prokurator Møller til dirigent. Derefter blev købekontrakten underskrevet på konsortiets vegne af de fremmødte; så var *den* jo undertegnet, selv om det var på et endnu ikke eksisterende konsortiums vegne. Derpå forhandlede og vedtoges statutterne, som kun eksisterede i et eksemplar, som Møller havde medbragt og nu læste op for forsamlingen; det forlod således ikke hans hænder, før det blev fremlagt til underskrift af andelstagerne. Gregersen erkendte, at konsortiemedlemmerne var uden reel mulighed for at erfare, hvad de gik ind til ⁵⁴. Dette synspunkt blev imidlertid ikke delt af prokurator Møller under afhøringerne; han erklærede, at det beroede på et tilfælde, at han havde anvendt det svære ord »solidarisk« i stedet for den mere kendte vending »En for alle og alle for en«, og han udtalte videre, at han i forbindelse med formuleringen ikke havde haft den mindste fornemmelse af, at her var noget, der skulle skjules for andelstagerne. Prokuratoren henviste i øvrigt til en diskussion, der under forhandlingerne havde fundet sted om § 5. Jens Andersen, Maderup, skulle have udtalt, at han forstod det således, at andelstagerne hæftede alle sammen, indtil alt var betalt, hvilket Møller kunne bekræfte ⁵⁵. At en bemærkning af dette indhold er faldet fra Jens

Andersen, var også bevaret i Gregersens erindring ⁵⁶; der kan imidlertid næppe være tvivl om, at Jens Andersen og de andre andelstagere følte sig overbevist om, at de maksimalt hæftede med deres indskud i konsortiet, når de havde underskrevet statutterne. Prokurator Møller var nok i god tro, Nielsen og Gregersen ikke. Samtlige de andelstagere, som blev afhørt, erklærede senere, at de ikke ville være gået med, om de havde kendt betydningen af begrebet »solidarisk ansvarlighed« ⁵⁷. Endelig blev på generalforsamlingen Nielsen og Gregersen valgt til lønnede bestyrere. Hvem skulle bønderne ellers vælge til at lede en klædefabrik?

I drift igen

I realiteten blev ledelsesforholdet på værket således, at Jørgen Nielsen styrede driften, mens Gregersen blev lønnet bogholder ⁵⁸. Den første opgave blev at skaffe driftskapital; kun en lille del af den tegnede kapital indkom kontant, og da den samlede tegnede kapital i forvejen var for lille i forhold til den planlagte, var pengebehovet føleligt. Heldigvis stod begge vennerne i nært forhold til Folkebanken; i et brev fra Gregersen til Nielsen lød det:

Jeg har inviteret Larsen og Nielsen [direktør for, henholdsvis bestyrelsesmedlem i Folkebanken] ud på en fisketur til Engeldrup. – . . . se, fiskeriet kunne jo måske blive os til mere nytte, end både du og jeg har tænkt ⁵⁹

Meningen var at søge en kredit i Folkebanken, og den gik da også i orden, således at konsortiet blev bevilget en kredit i løbende regning på ca. 40.000 kr. mod deponering af de originale og underskrevne statutter. Til yderligere sikkerhed måtte Gregersen og Nielsen undertegne personligt som kautionister ⁶⁰. Som det var udtalt i prospectus, var det nødvendigt at investere i maskiner, og arbejdsformanden på fabrikken blev sendt til Cottbus og Guben i Tyskland for at købe ind. Købet gik i orden, men da betingelserne ikke var så gode som ønskeligt, foretog Gregersen en Tysklandsrejse sammen med sin kone, idet han dog kun debiterede selskabet for 2/3 af rejsens omkostninger ⁶¹.

I løbet af efteråret skulle der afregnes med Jørgen Jørgensens kreditorer, således som det var fastslået og specificeret i deklARATIONEN af 27/8. Ordningen af disse forhold gav anledning til mange tvistigheder; Jørgen Nielsen frygtede således, at der stadig ville fremkomme nye fordringer på Jørgensen, som det ville være nødvendigt at dække for at holde ro på egnen; der var således en vis fare for, at end ikke den høje købspris, der skulle præsteres, kunne holde, når det kom til stykket ⁶². I den økonomiske krig mellem parterne indgik et

par livsforsikrings- og kapitalforsikringspolicer, som Jørgensen tidligere havde deponeret hos Nielsen og Gregersen som sikkerhed for lån. Disse policer ville de to ikke udlevere Jørgensen, men søgte ved pression at få dem transporteret; der var dog ikke tale om store penge i den forbindelse ⁶³. Jørgen Jørgensen var ikke uden slagkraft; han havde et våben i hænde, som Gregersen frygtede: Jørgensen kunne fortælle om og dokumentere Gregersens ågerforretning med panteobligationen på de 13.000 kr., og det truede han med at gøre ⁶⁴. Jørgen Nielsen skrev i den anledning til Gregersen:

. . . for øjeblikket kan han jo uden besvær [Jørgensen] dække banken ved at anvise på os, medmindre vi gør os stædige, men frem for alt obligationen i orden, og hvad er grunden til, at den ikke allerede er i orden. Et farligt dokument må skyndsomst ud af verden. – Jeg er bange for obligationen, og var derfor vel bedst at få den i stand, før angreb sker ⁶⁵ . . .

Det var meningen at få den fatale obligation byttet mod en ny, udstedt af de nye ejere af Engeldrupværk, hvilket da også blev gennemført i slutningen af november ⁶⁶. Jørgen Niensens opfindsomhed viste imidlertid i mellemtiden nye resultater. Det gjaldt om at få en klemme på Jørgensen:

Jeg har nemlig planer, du næppe tænker, men beror på, hvad du synes om disse . . . han bør lide for sin usle handlemåde ⁶⁷ . . .

Sagen var den, at Jørgen Jørgensen havde lånt 12.000 kr. i Nr. Åby Spare- og Lånekasse mod kaution af broderen Niels Jørgensen samt sin svigerfar, en fabrikant på Sjælland. Den efterhånden noget betrængte Niels Jørgensen ønskede at slippe ud af denne kautionsforpligtelse, idet han dog var på det rene med, at det ikke kunne ske gratis. Niels Jørgensen førte forhandlinger med sin juridiske konsulent, det var også prokurator Møller i Bogense, om at finde en mand, der var rede til at overtage forpligtelsen mod en kontant sum. Den plan, Jørgen Nielsen havde udtænkt, gik nu ud på at forpurre disse forhandlinger, uden at det gik op for Niels Jørgensen, hvem der stod bag. Niels Jørgensen skulle formås til at betale 4.000 kr. til den nye kautionist, der skulle være Nielsen og Gregersen; derved havde de to atter tjent penge samt fået en klemme på Jørgen Jørgensen, idet de regnede med, at de ved at trykke på Jørgensen og svigerfaderen kunne få gælden betalt til sparekassen, så der ikke opstod noget tab i forbindelse med kautionsforpligtelsen ⁶⁸. Prokurator Møller søgte at få løst Niels Jørgensen fra forpligtelsen til en pris af 2.000 kr., idet en mand fra Sjælland, der kendte Jørgen Jørgensens svigerfar, muligt ville overtage kautionen til den pris. Jørgen Nielsen udtalte da over for Niels Jørgensen, at ingen med ærlige hensigter ville tage kautionen til den pris, hvilket Niels godt

kunne se det sandsynlige i ⁶⁹. Jørgen Nielsen regnede med, at når nu sagen med sjællænderen ikke gik i orden, ville Niels Jørgensen komme til Nielsen og Gregersen, der da ville optræde som redningsmænd. Nielsen skrev til Gregersen:

... dersom han kommer til dig, da tror jeg det rigtigst, at du ligesom vægrer dig ved at tage imod omtalte handel, men sige, at jeg har plaget dig meget for at ordne det for N. Jørgensen, da jeg umulig kunne skaffe en køber her på egnen, hvor historien om hele affæren er så meget omtalt. – Det får altså skin af, at du vil søge om en mand, som vil indgå forpligtelsen mod vederlaget. Når han altså ikke findes, må du jo så selv stå der ⁷⁰ ...

Den 18. november fik Jørgen Nielsen atter lejlighed til at drøfte sagen med Niels Jørgensen, og han pegede da direkte på Gregersen som en mulig afsætter af kautionen ⁷¹. Den 22. november skrev Gregersen i sagens anledning bekymret til Jørgen Nielsen: »Møller ved vel ikke noget om vor stilling til den sag?« Jørgen Nielsen kunne berolige: »Møller kender ikke vor plan over for N. J., da jeg er bange, den ellers bliver forstyrret« ⁷². Planen gik imidlertid i vasken; det lykkedes mod forventning Niels at få kautionen afsat til Sjælland for 2.000 kr. ⁷³. Til gengæld udviklede forholdet til Jørgen Jørgensen sig nu mere roligt.

Der var imidlertid også andre ting at ordne på fabrikken; den skulle forsikres. Det var nu så bekvemt, at Jørgen Nielsen havde det lokale agentur for Det oldenborgske Brandforsikrings-Selskab, så her var det nemt at ordne forretningen. Da Jørgen Nielsen forelagde problemet for Gregersen, måtte han tilføje:

... endelig skulle andragendet ikke være skreven med min hånd, da jeg særskilt skal tilkendegive min mening om tegningen. Du må da huske at medbringe inventarieopgørelsen, for at vi kan have lidt at rette os efter ⁷⁴.

De to venner opgjorde forsikringsbeløbet til den overordentlige sum af 130.000 kr., idet Gregersens hånd førte pennen i andragendet ⁷⁵. I de »Vertrauliche Mittheilungen«, som ledsagede skrivelsen fra Bogense-agenturet til selskabets subdirektion i København kunne Jørgen Nielsen skrive bl. a.

Konsortiet består af hæderlige og tildels velhavende mænd, og kan jeg derfor kun anse en sådan assurancetegning heldig for selskabet ⁷⁶.

Jørgen Nielsen lod ikke et ord falde om, at han selv var involveret i foretagendet. Andragendet blev imødekømt, og policen udstedt ⁷⁷.

Efterhånden kom fabrikken i sving, og i slutningen af 1876 og i begyndelsen

af 1877 produceredes der en del klæde, som Jørgen Nielsen søgte at afsætte. Det viste sig hurtigt, at produktionen ikke var konkurrencedygtig med henblik på afsætning til grossererne, hvorfor man forsøgte at sælge direkte til købmændene, men også dette gav kun små resultater ⁷⁸. Korrespondancen mellem Gregersen og Nielsen tyder på, at den unge bogholder var i god tro med hensyn til fabrikkens kommende rentable produktion, mens formodentlig Jørgen Nielsen, den drevne købmand, så noget mere realistisk på mulighederne. I foråret 1877, hvor de nærmere boende aktionærer ikke var begejstret for fabrikkens udvikling, og forholdene i det hele medførte ulemper for Jørgen Niensens private butikshandel, antydede købmanden sin redbonhed til at forlade bestyrelsen. Gregersen afslog fornuftigvis, og Nielsen måtte da give udtryk for, at det ved fælles kræfter nok skulle gå ⁷⁹.

Virksomheden i vanskeligheder

Da Jørgen Nielsen havde indset, at det ikke ville komme til at gå med klædefabrikationen, foreslog han fabrikken omlagt til at drive garverivirksomhed, idet han bearbejdede aktionærerne for at få tilslutning til denne plan. Konsortiedeltagerne, der imidlertid var blevet klar over, hvad den solidariske ansvarlighed indebar, var nu meget ængstelige, og der dannede sig en opposition i rækkerne. De mest fremtrædende medlemmer af denne var Carl Larsen, Jørgen Jørgensen den Ældre, Peder Hansen, Nr. Højrup, Jens Andersen, Maderup, og Rasmus Jensen, Esterbølle. Deres ønske var først og fremmest, at de mod at ofre deres indskud kunne overlade fabrikken til Jørgen Nielsen; endvidere spekulerede de over, om de kunne slippe af med den solidariske ansvarlighed gennem skifteretten, og endelig ville de have klare oplysninger om selskabets gæld og fabrikkens driftsøkonomi ⁸⁰. Oppositionen indvarslede til møde i Odense den 22. juni 1877, og Gregersen og Nielsen blev indkaldt til denne sammenkomst. Jørgen Nielsen afslog at deltage i et »sammenløbet møde« i Odense, hvorimod han godt ville deltage i en generalforsamling på Engeldrupværk ⁸¹. Gregersen valgte imidlertid at deltage, og han refererede skriftligt for Jørgen Nielsen om mødets forløb: » . . . alt, hvad der blev talt og vrøvlet er næppe til at nedskrive . . . « indledte han og oplyste, at der var mødt 11 opponenter frem. Gregersen fortsatte:

Det var jo så det sædvanlige, som navnlig du har hørt så meget om, og som jeg besvarede tilsyneladende tilfredsstillende. En generalforsamling ville de nu absolut have, og det snarest muligt. – Man enedes til sidst om

søndagen den 8. juli førstkomende på Engeldrupværk kl. 12 middag . . . Møller må vi sikre os til denne dag, thi ellers bliver den slem for os begge . . . Jeg fik dem ellers temmelig hurtig ind i det rolige spor, og til sidst på gemytlighedens område ved en kop kaffe og et glas ⁸² . . .

Den optimistiske Gregersen blev rost af Jørgen Nielsen:

Jeg har i dag fra anden side meddelelse om, at du klarede dig godt. Så den puls, der den 21de slog 120 eller 130 slag, i går eller i dag slog 80. Så stemningen er igen roligere; men ved generalforsamlingen, som er bestemt til 8. juli, og hvor der ventes regnskabet fremlagt, kommer det an på, hvor det så vil stå til. – Jeg mener ligeså og håber nok at sejle igennem nogenlunde denne gang ⁸³ . . .

Den ekstraordinære generalforsamling den 8. juli ville blive uden beslutende myndighed; det var meningen, at den skulle følges af en ordinær i august måned, hvor der skulle tages definitiv stilling til de forhold, som ville blive drøftet ved den ekstraordinære. For at imødekomme oppositionen ønskede bestyrerne at fremsætte forslag om bestyrelsens udvidelse fra 2 til 3–5 mand, for som Gregersen skrev:

må vi navnlig have decharge fra den årlige generalforsamling for *vor* virksomhed; *derefter* skal jeg være meget villig til at dele ansvaret med 2 à 3 fæhoveder; hvad synes du brave ven? . . .

Situationens alvor afspejledes dog i Gregersens kulinariske overvejelser:

Jeg holder også på smørrebrødsbord, hvortil jeg herfra medtager skåret smørrebrød . . . Derimod bedes du medtage drikkevarer og glas, – kaffen synes jeg, vi skal stryge ⁸⁴.

Den ekstraordinære generalforsamling fik et roligt forløb; intet skulle jo besluttes. Derfor kunne Gregersen fremlægge et foreløbigt regnskab og nøjes med at meddele de foreløbige tab, idet han lovede til den ordinære generalforsamling at have det færdige regnskab klar. Forslaget om udvidelse af bestyrelsen blev fremlagt, og ligeledes Jørgen Niensens forslag om overgang til garveridrift ⁸⁵.

I dagene efter julimødet forhandlede Jørgen Nielsen med Peder Hansen, Nørre Højrup, om at bidrage mod vederlag til at vinde aktionærerne for garveriplanen; kunne man sikre sig Peder Hansens aktive medvirken, kunne dette måske medføre ro omkring fabrikken ⁸⁶. Stemningen mellem Jørgen Nielsen og Gregersen var efterhånden ikke den bedste, selv om irritationen som oftest

blev udtrykt i forblommede vendinger. Jørgen Nielsen vendte af og til tilbage til sin tanke om at forlade bestyrelsen, hvilket det dog aldrig kom til realitetsforhandlinger om, da Gregersen altid – forståeligt nok – modsatte sig denne tanke. Ved julimødet havde Gregersen trukket det tungeste læs med sin redogørelse over for de utilfredse, og det var derved lykkedes at drage noget af uviljen mod Jørgen Nielsen over på Gregersen, der heroisk fastslog:

Din meddelelse om misstemningen mod mig trøster mig en del, thi jeg vil langt hellere være med til at drage hvad læs, jeg kan orke, når jeg har en lidelsesbroder, der ikke svigter.

Den urolige Gregersen fortsatte:

At være genstand for misstemning er en del lettere, kære ven, end at mærke en ven svigte, når det kniber, dette er min hidtil erhvervede erfaring, men jeg er ung, og tiden vil måske bringe mig den erfaring, at begge dele kan tåles på en gang, men der skal da lidt stærkere skuldre til, end jeg synes endnu at have ⁸⁷ . . .

Ingen af de to venner var særlig tilbøjelige til at tage initiativ til at fastslå datoen for den kommende generalforsamling i august, men til sidst enedes man om datoen den 28.

Nu måtte regnskabet forelægges; nettobalancen var på ca. 132.000 kr. På passivsideen tegnede billedes sig således:

Prioritetskonto	kr.	52.000
Diverse kreditorer	kr.	51.000
Kapitalkonto	kr.	29.000
		I alt .. kr. 132.000

Som det fremgår, var prioriteterne gået ned med 4.000 kr. siden stiftelsen; det skyldtes, at skadesløsbrevet til den københavnske grosserer var blevet indløst. Større forandringer på kreditorkontoen var der ikke sket; blot var den tidligere gæld til Nielsen og Gregersen, som ved salget androg knap 50.000 kr., byttet ud med en kredit hos Folkebanken på omtrent det samme beløb. De 29.000 kr. på kapitalkontoen modsvarede de indskud, der efterhånden var indgået fra andelshavere. Aktivsideen repræsenterede så lidt nu som tidligere reelle værdier, men ved at påføre et tab på 6.000 kr. opnåedes der balance ⁸⁸. Det blev vedtaget, at bestyrelsen fremover skulle bestå af 5 mand, og valgt til supplerer af Nielsen og Gregersen blev gårdejerne Peder Hansen og Jeppe

Hansen, Nørre Højrup, samt Carl Larsen, Ejlby. Den nye bestyrelse fik bemyndigelse til at omlægge virksomheden til garveridrift, efter at Jørgen Nielsen havde fremlagt en kalkule, der udviste et årligt overskud på 12.000 kr. Endelig blev der meddelt decharge for det fremlagte regnskab. Den nye bestyrelse konstituerede sig nogle dage efter, og Jeppe Hansen blev ensstemmigt valgt til formand, Gregersen til næstformand ⁸⁹.

Jørgen Nielsen var tilfreds efter omstændighederne; dagen efter generalforsamlingen udtrykte han sin glæde over, at de nu skulle starte på garverivirksomheden og over, at bestyrelsen var blevet udvidet; nu mente han, der kunne skaffes fred ⁹⁰.

Spekulationens sammenbrud

De sidste 9 måneder af Engeldrupværks eksistens er hurtigt overset. Garverivirksomheden udviklede sig dårligt; ifølge forhåndsberegningerne skulle salget af de færdige skind kun dække indkøb af råvarer samt driftsomkostninger, mens avancen skulle komme gennem salg af affaldsprodukterne. Skindproduktionens salgsværdi dækkede imidlertid ikke de nævnte poster, selv om man for at opnå bedre resultater gik over til at lade salget foregå ved agent direkte til forbrugerne uden om grossistledet ⁹¹. Pengeforlegenheden var stor fra efteråret 1877; værket lå inde med et større lager af klæde, som ikke kunne sælges, og der var stadig restancer på aktiekapitalen. Den store præmie for brandforsikringen – 7–800 kr. – skulle også betales, og til overmål blev lånet i Vends m. fl. Herreders Spare- og Lånekasse på 10.000 kr. opsagt, fordi der ved denne prioritet var en personlig kautionsforpligtelse, som var blevet opsagt. Det lykkedes at bevare prioriteten mod ny panteforskrivning i værket ⁹².

Med foråret 1878 kom nye strenge tider, idet Folkebanken opsagde hele den løbende kredit til udbetaling ved juni termin; banken var i en særdeles anstrengt situation og havde brug for pengene, og forholdet mellem Gregersen og bankdirektør Larsen var ikke mere så godt som tidligere. Ved et bestyrelsesmøde i konsortiet blev kravet om indfrielsen forelagt den 14. april, og bestyrelsen tilsluttede sig et forslag om at skaffe dækning til Folkebanken ved lån i København. Jørgen Nielsen forhandlede forgæves i København et par gange, men til sidst lykkedes det hos Martin Heymann & Co. at få tilsagn om et lån; dette ville imidlertid blive udbetalt i kreditforeningsobligationer og dermed komme til at stå selskabet i 12–14 %, hvilket naturligvis i sig selv ville have været ganske ødelæggende ⁹³. Pengetrangen var imidlertid særdeles slem; nu gjaldt det om at skaffe kontanter fra den ene dag til den anden for at dække mindre regninger samt lønninger til de ansatte:

Vi må se at forcere dette lån, at vi kan komme lidt til hæfterne, hvad vi virkelig trænger til ⁹⁴ . . .

skrev den betrængte Gregersen den 21. maj til Jørgen Nielsen om Heymann-lånet. Lånesagen blev imidlertid aldrig afsluttet. Den 24. maj modtog bogholder Gregersen telegram fra Jørgen Nielsen i Bogense:

Gregersen, Folkebanken, Odense
Peder Hansen, Højrup, her; melder Engeldrupværks fabriksbygning totalt nedbrændt; Jeppe Hansen kommer til dig; lad ham hurtigt melde herredsfogden sagen . . .

Nielsen ⁹⁵

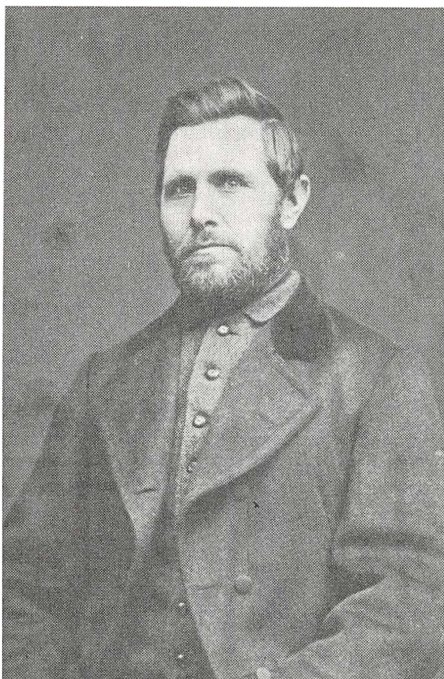
Branden

Ved branden natten mellem den 23. og 24. maj 1878 nedbrændte fabriksbygningen til grunden. Som nævnt var bygningen som sædvanlig blevet aflåset ved arbejdstidens ophør den foregående aften kl. 19 ⁹⁶; undersøgelser fastslog, at bygningen rummede stor brandfare, idet dampskorstenen, der gik gennem to oliegnemtrukne trælofter, kun var af en halvstensmur. Ildkanalen havde en betydelig revne, der jævnlige havde måttet fyldes op med ler, og et kakkelovnsrør i øverste etage var udtaget af skorstenen, uden at hullet var blevet lukket. Muligheder for selvantændelse var til stede, men det var den almindelige opfattelse, at hvis en sådan havde fundet sted, ville ilden være brudt ud i lys lue væsentlig før kl. 1–2 om natten i betragtning af de mange brandfarlige materialer, der var til stede i bygningen. Ingen mennesker, som havde bevæget sig i området i de sene aftentimer hen mod midnat, havde bemærket noget usædvanligt ⁹⁷. Det forekom således sandsynligt, at branden var påsat, og den store forsikringssum, der ville blive udbetalt i tilfælde af brand, kunne være et incitament til at lade denne brand påsætte. Med udgangspunkt i den omtalte dugmagersvends udtalelser gravede forhørsdommeren ihærdigt for at finde en eventuel gerningsmand ⁹⁸. Mændene i centrum for undersøgelsen blev Peder Hansen og Jeppe Hansen, Nørre Højrup, Jørgen Jørgensen sen. og slagter Lars Peder Jensen. De tre første var alle aktionærer i selskabet, og det var opsigtsvækkende ting, der kom frem gennem undersøgelsen:

En gang i vinteren 1876, da det var gået op for aktionærerne, at de hæftede solidarisk med hele deres formue, havde Peder Hansen truffet Jørgen Jørgensen jun., der var en tur hjemme for at hente noget tøj, han skulle

have med til Sjælland, hvor han nu boede. Peder Hansen beklagede sig da over, at aktionærerne var blevet bedraget. Jørgen Jørgensen trøstede ham imidlertid, idet han skulle have udtalt: »Værket er højt assureret. Hvorfor smører I det ikke ind i petroleum?«⁹⁹. Denne bemærkning satte sig fast i Peder Hansens sind, og ved en lejlighed nogen tid efter, da mulighederne for at slippe af med den solidariske ansvarlighed blev forhandlet hos Jørgensen sen., nævnedes Peder Hansen muligheden af at foranstalte en ildebrand. Denne tanke tiltalte ret Jørgen Jørgensen den Ældre; han havde ikke megen tillid til Nielsen og Gregersen: »Du skal se,« sagde han til Peder Hansen, »de gør os så lede og kede af det, at de til sidst afkøber os værket for en spotpris, og så brænder de det af og hæver den store assurance«. Det skulle der sættes en stopper for, mente Jørgen Jørgensen, idet han sagde, at man måtte kunne få en af de labaner, der arbejdede på værket, til at gøre det og så lade ham rejse med det samme. En 2–3 kander jordolie skulle være nok¹⁰⁰. Peder Hansen opfattede Jørgen Jørgensens ord som en opfordring til at sætte planen i værk; først havde han ved sommergeneralforsamlingen det omtalte ordskifte med dugmagersvenden, senere gik han i lag med slagter Lars Peder Jensen, da dugmagersvenden ikke var interesseret. En dag, da slagteren var på besøg hos Peder Hansen i sommeren 1877 for at undersøge mulighederne for en kreaturhandel, kom Peder Hansen ind på Engeldrupværk-forholdene. Ved en forhandling i Peder Hansens svinesti, der varede 5–6 timer, opfordredes slagteren direkte til mod et vederlag af 2.000 kroner at afbrænde fabriksbygningen. Peder Hansen lovede at skaffe petroleum, som Lars Peder skulle kaste ind ad en luge og derpå antænde med en svovlstik; det skulle foregå under et tordenvejr, og når det trak op til et sådant, skulle Peder Hansen grave slagterens vederlag ned i jorden på et forud aftalt sted¹⁰¹. Lars Peder Jensen var svært fristet af de mange penge og tænkte grundigt over sagerne; hans kone lokkede imidlertid samme aften samtalens indhold ud af ham og stillede sig meget bestemt mod forehavendet, samtidig med at hun i den følgende tid holdt nøje øje med sin mand¹⁰². Lars Peder Jensen og Peder Hansen nåede derfor aldrig til en konkret aftale om ildspåsættelsen.

Peder Hansen meddelte ved lejlighed det passerede til selskabets formand, Jeppe Hansen, som også syntes, det var en god idé at afbrænde Engeldrupværk; han fandt imidlertid prisen alt for høj og pegede i stedet for på en berygtet brøndgraver på egnen, som antagelig ville udføre handlingen for en ren bagatel. Heller ikke Jørgen Jørgensen den Ældre syntes om forhandlingerne med slagter Jensen; Lars Peder var ikke en mand, man burde tale med om slikt¹⁰³, så måtte de hellere selv afbrænde fabrikken, hvad Peder Hansen ikke syntes om, da de så ville komme i et forskrækkelig strengt forhør. Resultatet var, at

Gårdejer Peder Hansen fra Nørre Højrup var en af de mange, der følte sig narret ind i konsortiet under falske forudsætninger. Han arbejdede ihærdigt på at finde en mand, som mod betaling ville brænde fabrikken af; derved kunne man opnå en gunstig afvikling for konsortiet ved forsikringssummens hjælp.

Slagter Lars Peder Jensen følte sig efter en lang forhandling med Peder Hansen i dens svinesti stærkt fristet til at tjene 2.000 kroner ved brandstiftelse. At han ikke fik lejlighed til at fuldføre gerningen, skyldtes ikke mindst hans kones bestemte uvilje mod planen og hendes deraf følgende påpasselighed.

Fotos i arkivet fra Fyens Folkebank, Erhvervsarkivet.

alle forhandlinger løb ud i sandet; alle tilskyndede hinanden til det afgørende initiativ, men ingen tog det. Med Lars Peder Jensen blev forhandlingerne aldrig genoptaget, men Peder Hansen gjorde heller intet forsøg på at trække det afgivne tilbud til slagteren tilbage. Sådan stod sagerne, da fabrikken brændte.

Alle konspiratorerne blev underkastet grundige forhør, men de nægtede alle på det bestemteste at være gerningsmanden til ildebranden; beviser mod nogen af dem kunne ikke tilvejebringes. Den omtalte brøndgravers alibi blev undersøgt; han var imidlertid, som det jævnligt forekom, bragt til ro aftenen før branden i stærkt beruset tilstand ¹⁰⁴. Jørgen Nielsen var en overgang under mistanke; også hans alibi var imidlertid i orden. Den pågældende aften havde han haft besøg af sine brødre, og selskabet sad oppe til hen på natten, mens Niensens datter sang og spillede på fortepiano ¹⁰⁵.

Konklusion

Det har i det foregående ikke været forsøgt at fordele skylden for det passerede på de enkelte; formålet har været så vidt muligt at skildre det faktiske forløb i forbindelse med transaktionerne omkring Engeldrupværk. Den tugthusstraf, kommissionsdomstolen fastsatte for de hovedimplicerede Gregersen og Nielsen, var fortrinsvis foranlediget af forholdene omkring Folkebanken, der blev behandlet ved samme domstol; et indviklet retsligt spil kunne fortsætte ved Højesteret, ligesom aktionærene i Engeldrupværk anlagde sag mod Folkebanken for at blive frigjort for forpligtelsen til at betale kreditsaldoen, hvilket dog mislykkedes. Til sidst foretoges selve likvideringen af fabrikken; det blev en dyr og langvarig historie, fortæller Klaus Berntsen, der som medlem af skiftekommissionen for Fyens Folkebanks konkursbo stod begivenhederne på nært hold. En bonde fra Berntsens daværende hjemsovn, Særslev, havde flere aktier a 1.000 kr. i foretagendet. Han skulle betale i alt 26.000 kr., hvilket oversteg hans evne, og han måtte derfor sælge sin gård og flytte ind i et jordløst hus med sin familie; denne ulykke gik hans kone så nær til hjertet, at hun tog sig af dage. »Det blev således dyre lærepenge for de nordfynske bønder at blive bekendt med begrebet »solidarisk ansvarlighed,«« slutter Klaus Berntsen ¹⁰⁶.

Ved et møde i Nationaløkonomisk Forening i 1875 var det blevet drøftet, hvorvidt lovgivningsmagten burde fastsætte væsentlige indskrænkninger i aktieforetagenders bevægelighed. Indleder var nationaløkonomen Marius Gad – den senere chef for Statistisk Bureau; han gik imod vidtgående foranstaltninger, idet han fremhævede, at så sandt verden ville bedrages, ville det ingeninde mangle på folk, som ville påtage sig at bedrage den. Han fremhævede, at det store publikum måtte lære, at et aktiebrev kun havde værdi i forhold til det foretagendes værdi, hvori det repræsenterede en andel, ligesom han understregede, at hvad der var mindre godt som enkeltmands firma, ikke blev bedre under et aktieselskabs styrelse ¹⁰⁷. Advarsler som Marius Gads skortede det ikke på i tiden, men i det praktiske liv blev de ikke altid taget alvorligt. Et par velanskrevne mænd som Jørgen Nielsen i Bogense og bogholder Gregersen i Odense kunne, da de ville, stampe den nødvendige kapital op af jorden for at redde sig ud af et ubehageligt engagement. De havde i de første hektiske år af 1870'erne deltaget livligt i spekulationen gennem Folkebanken, de havde set store summer passere gennem dette pengeinstitut, havde set, at det altsammen var papir og intet andet. Da det kom til realiteter, nemlig at producere værdier bag papirer, kom de til kort. Ukyndighed i fabrikationsanliggender medførte en økonomisk katastrofe, ikke alene for dem selv, men også for de mennesker, som de ved fortielser havde bragt ind i et særdeles ubehageligt for-

hold. De havde letsindigt troet, at eventyret med Jørgen Jørgensen jun. kunne bringes til en gunstig afslutning, men det gik modsat. De havde i de gode år tillagt sig gründerjargon – veksler omtaltes gensidigt som »dromedarer« f. eks. – men i Lunde og Skam herreders politiret var glansen gået af dem. Mens bogholder Gregersen lagde kortene på bordet og rekonstruerede hele forløbet efter bedste evne og villigt indrømmede sine forbrydelser, nægtede Jørgen Nielsen at have foretaget sig noget forkert. Til stor irritation for forhørsdommeren trak han alt i langdrag, og kendsgerninger, som var ham ugunstige, søgte han at frakende sandhedsværdi.

Bortset fra, at Gregersen ikke det sidste halve år før branden havde ført fabrikkens regnskab, hvorved der var opstået kaotiske tilstande, kunne der ikke påvises egentlige misligheder på dette punkt; det kunne heller ikke fastslås, at den høje assurance var tegnet med henblik på en snarlig ildebrand¹⁰⁸.

Den kendsgerning stod imidlertid tilbage, at to mænds spekulationstrang og økonomiske manipulationer havde ført et antal ukyndige nordfynske bønder i ulykke.

NOTER

1. Udskrift af Lunde-Skam herreders politiretsforhør i sagen vedrørende »Engeldrupværk«s brand, s. 3–6; herefter: Forhør. Forhørsudskriften befinder sig som det øvrige kildemateriale i Erhvervsarkivet under A/S »Fyens Folkebank«s arkiv i underafdelingen »Fyens Folkebank og Engeldrupværk i konkurs og for retten«.
2. Forhør s. 9.
3. Forhør s. 11.
4. Forhør s. 13.
5. Forhør s. 15.
6. Forhør s. 16.
7. Forhør s. 18, 22, 45, 48.
8. Forhør s. 53.
9. En redegørelse for krakket i A/S »Fyens Folkebank«, hvor mere end en halv million kroner blev tabt på børs-spil i Hamborg og Altona, findes i »Beretning til kreditorerne i Fyens Folkebanks konkursbo«, Odense 1878.
10. Rich. Willerslev: Studier i dansk industrihistorie 1850–1880, 1952, s. 207–10.
11. Samme s. 211–15.
12. Danske fonds og aktier v/Theodor Green, Kbh. 1883, s. 3.
13. Forhør s. 298.
14. Forhør s. 336; bilag til kommissionsdomstolens forhør vedrørende Engeldrupværks brand, s. 265; herefter: Bilag.
15. Forhør s. 34.
16. Forhør s. 331.
17. Forhør s. 299.
18. Forhør s. 125–26.
19. Skadesløsbrev fra Niels Jørgensen til Jørgen Nielsen; bilag s. 196–97.
20. Forhør s. 305.
21. Forhør s. 162–63.
22. Brev af 12/6 1876 fra G. Gregersen til Jørgen Nielsen; brevveksling hovedsagelig mellem bogholder G. Gregersen og købmand Jørgen Nielsen, Bogense, 17–19; herefter: Brevveksling.
23. Forhør s. 305–07.
24. Forhør s. 425–26.
25. Forhør s. 425.
26. Forhør s. 428.

27. Forhør s. 430.
28. Brev af 10/7 1876 fra Gregersen til Jørgen Nielsen; Brevveksling s. 21-22.
29. Forhør s. 430.
30. Forhør s. 430-32.
31. Brev af 18/7 1876 fra Nielsen til Gregersen; Brevveksling s. 25-27.
32. Forhør s. 435-36.
33. Forhør s. 436-37.
34. Forhør s. 438.
35. Prospectus; Bilag s. 31-32.
36. Brev fra Nielsen til Gregersen af 30/7 1876; Brevveksling s. 33 a.
37. Deklaration fra Nielsen og Gregersen til Jørgen Jørgensen den Yngre af 27/8 1876; Bilag s. 208.
38. Forhør s. 441.
39. Forhør s. 443.
40. Forhør s. 444.
41. Brev fra Nielsen til Gregersen af 30/7 1876; Brevveksling s. 33 a.
42. Brev fra Nielsen til Gregersen af 3/8 1876; Brevveksling s. 33 i - 36.
43. Deklaration; Bilag s. 33-34.
44. Brev fra Gregersen til St. Jørgensen, Rolund, af 4/8 1876; Bilag s. 166.
45. Beretning til kreditorerne i Fyens Folkebanks konkursbo, s. 7.
46. Brev fra St. Jørgensen, Rolund, til Jørgen Nielsen af 1/9 1876; Brevveksling s. 74.
47. Brev fra Nielsen til Gregersen af 13/8 1876; Brevveksling s. 45.
48. Forhør s. 447, 449.
49. Brev fra Nielsen til Gregersen af 17/8 1876; Brevveksling s. 58-59.
50. Deklaration fra Nielsen og Gregersen til Jørgen Jørgensen den Yngre af 27/8 1867; Bilag s. 209.
51. Skøde i afskrift; Bilag s. 369.
52. Brev fra Gregersen til Nielsen af 30/8 1876; Brevveksling s. 92.
53. Statutter for klædefabrikken »Engeldrupværk«; Bilag s. 34-46.
54. Forhør s. 541-44.
55. Forhør s. 643-44.
56. Forhør s. 542.
57. Forhør s. 561 ff.
58. Forhør s. 486.
59. Brev fra Gregersen til Nielsen af 5/9 1876; Brevveksling s. 98.
60. Forhør s. 468.
61. Forhør s. 469; Brev fra Gregersen til Nielsen af 1/10 1876; Brevveksling s. 117.
62. Brev fra Nielsen til Gregersen af 15/9 1876; Brevveksling s. 109-10.
63. Aktionsindlæg i kommissionssagen angående mislighederne i Fyens Folkebank og Engeldrupværk s. 213-15. Herefter: Aktion.
64. Forhør s. 477.
65. Brev fra Nielsen til Gregersen af 3/11 1876; Brevveksling s. 146.
66. Forhør s. 479.
67. Brev fra Nielsen til Gregersen af 3/11 1876; Brevveksling s. 146.
68. Forhør s. 478-79.
69. Brev fra Nielsen til Gregersen af 7/11 1876; Brevveksling s. 158.
70. Brev fra Nielsen til Gregersen af 16/11 1876; Brevveksling s. 165-66.
71. Brev fra Nielsen til Gregersen af 18/11 1876; Brevveksling s. 173-75.
72. Brev fra Gregersen til Nielsen af 22/11 1876 samt brev fra Nielsen til Gregersen af 23/11 1876; Brevveksling s. 182 og 186.
73. Forhør s. 479.
74. Brev fra Nielsen til Gregersen af 7/11 1876; Brevveksling s. 157.
75. Forsikringsandragende til Oldenborger Forsikrings-Selskab; Bilag s. 11-22.
76. Vertrauliche Mitteilungen til Oldenburger Versicherungs-Gesellschaft fra Jørgen Nielsen af 10/11 1876; Bilag s. 23-24.
77. Police nr. 54186 i Det oldenborgske Brandforsikrings-Selskab, udstedt 18/11 1876; Bilag s. 280-81.
78. Forhør s. 487-88.
79. Forhør s. 488.
80. Forhør s. 488-89.
81. Brev fra Nielsen til Gregersen af 21/6 1877; Brevveksling s. 226.
82. Brev fra Gregersen til Nielsen af 22/6 1877; Brevveksling s. 233-35.
83. Brev fra Nielsen til Gregersen af 23/6 1877; Brevveksling s. 237.
84. Brev fra Gregersen til Nielsen af 6/7 1877; Brevveksling s. 247 i - 248.
85. Forhør s. 497.

-
86. Forhør s. 498.
87. Brev fra Gregersen til Nielsen af 12/8 1877; Brevveksling s. 266-67.
88. Rekonstruktion af nettobalance ultimo juni 1877, udarbejdet af Gregersen i juni 1878; Bilag s. 190.
89. Forhør s. 501-02.
90. Brev fra Nielsen til Gregersen af 29/8 1877; Brevveksling s. 275.
91. Forhør s. 505-06.
92. Forhør s. 503.
93. Forhør s. 506-09.
94. Brev fra Gregersen til Nielsen af 21/5 1878; Brevveksling s. 384.
95. Telegram fra Nielsen til Gregersen af 24/5 1878; Brevveksling s. 391.
96. Se s. 145.
97. Aktion s. 201.
98. Se s. 145.
99. Forhør s. 242.
100. Forhør s. 81-82.
101. Forhør s. 81-84, 251-53.
102. Forhør s. 23-26.
103. Forhør s. 315.
104. Udskrift af Skovby herreds politiprotokol; Bilag s. 510, 513.
105. Udskrift af Skovby herreds politiprotokol; Bilag s. 544, 548.
106. Klaus Berntsen: Erindringer fra manddommens år, 1923 s. 123-24.
107. Nationaløkonomisk Tidsskrift, 6. bind, 1875 s. 178-81.
108. Aktion s. 204-05.

Beretning om virksomheden

1. april 1968–31. marts 1969

Afleveringerne androg i 1968–69 15.098 bind og pakker, det største antal i institutionens historie. I årets løb er modtaget følgende arkiver:

Akademiet for de tekniske Videnskaber (videreaflevering). 68 bind og pakker sagmateriale og korrespondance fra de forskellige udvalg fra tiden 1938–68.

Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund, Maribo afd. 11 bind og pakker regnskabsmateriale og korrespondance. Spændvidde 1907–60.

De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation (videreaflevering). 5 bind og pakker beretninger og regnskaber fra forskellige andelsmejerier, korrespondance og brochurer fra tyrecentralgården i Store Vildmose samt forskellige arkivalier fra mejeriernes luftværnsforanstaltninger. Spændvidde 1934–66.

Formernes Fagforbund, Århus afdeling. 38 bind og pakker. Arkivet, hvis spændvidde er 1875–1955, består af medlems- og forhandlingsprotokoller, regnskabsmateriale, understøttelsesprotokoller, korrespondance og beretninger. Forbundet oprettedes 1883 som en fortsættelse af *Formernes Sygeförening, Århus*, og arkivalierne før dette årstal vedrører kun denne institution.

Formernes Sygeförening, Århus, se *Formernes Fagforbund, Århus*.

Grosserer-Societetets Komité, København (videreaflevering). Erhvervsarkivet har som løbende aflevering modtaget 142 pakker journaliserede og ujournaliserede sager fra 1956–61.

Hejls Husmandsförening, Hejls. 4 bind og pakker. Fra De samvirkende jyske Husmandsföreninger er modtaget 3 forhandlingsprotokoller og 1 regnskabsbog tilhørende Hejls husmandsförening. De går i tid fra 1937 til 1966.

Industrirådet (videreaflevering). 1 pakke med skrivelser vedrørende monopolspørgsmål 1949–60 og nordiske industrikonferencer 1947–50.

Landbrugsrådet (videreaflevering). 886 pakker sagmateriale fra 1926–55.

Landsföreningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse (videreaflevering). Fra Århus-afdelingen er modtaget 5 bind og pakker forhandlingsprotokoller, sag- og regnskabsmateriale fra tiden 1940–50.

Fra chokoladefabrikken »Elvirasminde«s kontor i Århus i begyndelsen af dette århundrede. Lærlingen midt i billedet står parat ved kopipressen. Kopibogen er slået op, og i hånden holder han en klud til at fugte papiret med, inden han går i gang. Brevet, der skal kopieres, er skrevet med en særlig slags blæk, kopiblæk, der sætter et negativt aftryk på kopipapiret i bogen. Papiret er så tyndt, at aftrykket går igennem og derefter kan læses retvendt ovenfra. Før aftrykkopien slog igennem i 1850'erne, var udgæede breve blevet afskrevet i hånden. Hvordan synet var på det nymodens tant, giver bl. a. C. F. Tietgen udtryk for i sine »Erindringer og optegnelser«. Tietgen skriver fra sin lærlingetid: »Af kontorarbejde påhvilede der mig at afskrive de afgående breve – og jeg anser de senere opfundne kopieringsmaskiner for et stort tab – de unge mennesker lærte virkelig den gang overordentlig meget ved brevafskrivningen«.

De samvirkende danske Husmandsforeninger (videreaflevering). 70 bind og pakker korrespondance og sagmateriale. Spændvidde 1956–66. Omtrent samtidig med denne aflevering indkom en lille samling grammofonplader og lydbånd. Grammofonpladerne er optagelser af samtaler med husmænd og andre om husmandsbevægelsen.

Tekstilfabrikantforeningen (videreaflevering). 44 bind og pakker. Spændvidde 1919–67. Denne aflevering består hovedsagelig af biografier over foreningens forskellige medlemmer.

Vejstrup Husmandsforening, Vejstrup. Gennem De samvirkende jyske Husmandsforeninger er modtaget 2 bind forhandlingsprotokoller. Spændvidde 1963–66.

Viborg og Omegns Brugsforening. 102 bind og pakker. Spændvidde 1910–63. Arkivet består af forhandlingsprotokoller, medlemsprotokoller, regnskabsmateriale og korrespondance.

Kunstsmed *Knud Eibye*, Odense. Gennem Odense bys museer er modtaget et arkiv fra afdøde kunstsmedemester Knud Eibye, 27 bind og pakker regnskabsmateriale fra tiden 1912–46. Eibye var af meget gammel smedestægt og har fortalt om denne i selvbiografien: *Håndværkerkår gennem 250 år*, 1956. Han var oldermand for smedelaug i Odense i en årrække.

A/S »*Elvirasminde*«, Århus. Se: P. Chr. Petersens Eftf., Chokoladefabrikken *Elvirasminde A/S*, Århus.

A/S *Fyens Sækkekompagni*, Odense (videreaflevering). 56 bind og pakker lønningsbøger, udklipsbøger, korrespondance og tegninger. Spændvidde 1924–64.

Møbelsnedkerne *Severin & Andreas Jensen*, København. Arkivet fra det kendte københavnske møbelfirma blev fundet under ombygningsarbejder i ejendommen Kgs. Nytorv 21, der tilhører Magasin du Nord. Det befandt sig i to store, tilsømmede dobbeltskabe bag en hessianbeklædt væg. Samlingen rummer 58 bind og pakker med regnskaber og korrespondance fra 1863–97.

Cykelfabrikant *V. G. Larsen*, Odense. Ved Odense bys museer er afleveret arkivet fra cykelfabrikant V. Grundtvig Larsen, 125 bind og pakker med spændvidden 1894–1964. Da V. G. Larsen begyndte sin fabrikation 1894, var det hans hensigt at lave cykler helt fra det rå jernmateriale. Det lykkedes ham også i en årrække, indtil importen af færdige cykler fra Tyskland konkurrerede ham ud. Han måtte da fortsætte som cykel- og symaskinereparatør samt fabrikant af halvfabrikata til andre virksomheder. Ved hans død 1949 var forretningen dog blevet helt urentabel, og da sønnen H. V. Larsen døde 1968, blev den ophævet.

Foruden regnskabsmateriale og korrespondance indeholder arkivet en enestående samling tegninger af kataloger over gamle cykler og bilmodeller med dertil hørende reservedele.

P. Chr. Petersens Eftf., Chokoladefabrikken *Elvirasminde A/S*, Århus. Virksomheden blev grundlagt 1877. 1893 blev den overtaget af fabrikant F. Clausen, der 1902 tillige købte den nedlagte chokoladefabrik *Elvirasminde*. Efter Clausens død 1927 omdannedes den til et familieaktieselskab. Arkivet, 287 bind og pakker, rummer regnskabssager, personalemateriale, billeder og reklameeffekter samt en del af F. Clausens privatarkiv (bl. a. vedrørende indretningen af hans villa i Risskov til kirke), alt for tiden 1893–1961.

Randers Rebslåeri A/S (videreaflevering). 530 bind og pakker korrespondance og regnskabsmateriale. Spændvidde 1951–63.

Bryggeriet »Stjernen« A/S, København (videreaflevering). 13 bind og pakker statistik og regnskabsmateriale fra tiden 1945–65.

Thrige-Titan A/S., Odense (videreaflevering). 433 bind og pakker korrespondance 1962–63.

Asnæs andelsmejeri, Asnæs. Holbæk amt: Forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1886–1962, 8 bind, 1 pakke.

Andelsmejeriet »Brunbjerg«, Hørve, Holbæk amt: 1 forhandlingsprotokol 1888–1911.

Børkop andelsmejeri, Børkop, Vejle amt: Regnskaber og vedtægter 1917–59, 1 pakke.

Andelsmejeriet »Esbern Snare«, Udby, Holbæk amt: Forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1885–1926, 5 bind, 1 pakke.

Andelsmejeriet »Fællesmål«, Vester Hjermitslev, Hjørring amt: Medlemsprotokoller, forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1890–1967, 77 bind, 20 pakker.

Andelsmejeriet »Godt Håb«, Kastvrå, Haderslev amt: Forhandlingsprotokoller 1887–1963, 2 bind, 1 pakke.

Andelsmejeriet »Korsvang«, Smollerup, Viborg amt: Forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1927–48, 25 bind, 8 pakker.

Andelsmejeriet »Landmandshåb«, Gevninge, Københavns amt: Medlemsprotokoller, forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1889–1958, 4 bind, 1 pakke.

Odden andelsmejeri, Holbæk amt: Forhandlingsprotokoller, regnskabsmateriale og korrespondance 1892–1962, 10 bind, 2 pakker.

Reerslev andelsmejeri, Reerslev, Holbæk amt: Forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale 1887–1967, 6 bind, 1 pakke.

Andelsmejeriet Thorstoft, Torslev, Hjørring amt: 1 pakke indkomne breve 1907–10.

Tuse andelsmejeri, Holbæk amt: Forhandlingsprotokol 1944–65.

Vester Åby andelsmejeri, Svendborg amt: Forhandlingsprotokoller 1888–1960, 7 bind.

Andelsmejeriet »Åside«, Snesere, Præstø amt: Forhandlingsprotokol og regnskabsmateriale 1905–68, 12 bind, 2 pakker.

A. H. Andersen, artikler for fabrikation af lædervarer en gros, København (videreaflevering). 1.632 bind og pakker regnskabsmateriale, korrespondance, tryksager og vareprøver fra de senere år. Spændvidde 1948–67 (se Erhvervs-historisk Årbog 1968, s. 434).

Købmandsfirmaet *Kristoffer Madsen & Søn*, Kalundborg. Erhvervsarkivet har gennem Kalundborg byhistoriske arkiv modtaget arkivet fra køb-

Na jeg til min Beklagelse ser, at
 den store Høflighed, hvormed jeg har indskrænket
 mig til at udtale min Forundring over, at det
 Arbejde, De har påtaget Dem for mig, gjorde så
 sære langsomme Fremfærd, af Dem er bleven
 misforstået, så vil jeg tydeligen og skriftligen
 lade Dem vide, at hvis ikke alt er
 fuldkommen færdig inden Udløbet af Onsdagen
 d. 16 d. m., anser jeg den med Dem truffene
 Aftale for misligholdt fra Deres Side, og tager
 mig min ret forbeholdt.

d. 15 Maj 1866.

Orla Lehmann

J. S. Jensen

Brev af 15. maj 1866 fra politikeren Orla Lehmann til møbelsnedkerne Severin og Andreas Jensen, København.

Orla Lehmann skriver: »Da jeg til min beklagelse ser, at den store høflighed, hvormed jeg har indskrænket mig til at udtale min forundring over, at det arbejde, De har påtaget Dem for mig, gjorde så sære langsomme fremskridt, af Dem er bleven misforstået, så vil jeg tydeligen og skriftligen lade Dem vide, at hvis ikke alt er afleveret i fuldkommen færdig stand inden udløbet af onsdagen d. 16. d. m., anser jeg den med Dem truffene aftale for misligholdt fra Deres side, og tager mig min ret forbeholdt«. - Man må håbe, at møblementet var langt fremme, for lige så høflig Lehmann efter eget påstående var, lige så kort var hans frist.

mandsfirmaet Kristoffer Madsen & Søn. Det består af 68 bind og pakker regnskabsmateriale gående fra 1886, stiftelsesåret, til 1941. Virksomheden ophævedes 1966.

Nordvestjysk Tømmergård A/S, Skive, tdl. Jens Christensens trælasthandel (videreaflevering). Årsregnskaber 1954-67.

Plums Handels-Aktieselskab, Assens (videreaflevering). 468 bind og pakker regnskabsmateriale og korrespondance. Spændvidde 1931-63.

Købmand Kresten Greve Rasmussen, Århus & Horsens. Købmand Kresten Greve Rasmussen (1883-1963) var i årene 1917-30 direktør for Bagerens Rugbrødsfabrik i Horsens, og var derefter til 1934 ejer af kornfirmaet Martin Malbergs afdeling i samme by. Dernæst overtog han P. A. Buchtrups forretning i Århus, som han drev indtil sin død. Arkivet består af 12 bind og pakker regnskabsmateriale med spændvidden 1916-35.

Købmandsfirmaet *Chr. Simoni*, Ålborg. Firmaet blev grundlagt 1836 med eksport af landbrugsprodukter og import af tømmer og salt. Allerede i 1840'erne optog man handel med kul, der efterhånden og i al fald fra slutningen af 1870'erne blev den enerådende vare. Det blev en årrække drevet af medlemmer af familien Rützebeck og er nu overtaget af Københavns Brændselskompagni. Der er afleveret 475 bind og pakker fra 1844-1962.

Købmandsfirmaet *Kai Simonsen*, Løgstør (videreaflevering). Fra den nuværende ejer, købmand Arne Simonsen, er yderligere modtaget 16 bind og pakker. Spændvidde 1851-1945.

Eduard Spies, damebeklædning en gros, København. Erhvervsarkivet har fra Det kgl. Bibliotek modtaget en pakke breve til grosserer Eduard Spies fra årene 1898-1908. Brevene vedrører fortrinsvis salg af kjoler til kendte kunstnerinder eller kunstnerfruer.

Vestfyns Kulimport, Assens (videreaflevering). Samtidig med afleveringen fra Plums Handels-Aktieselskab indkom en aflevering fra ovennævnte virksomhed, der udsprang af købmandsfirmaet N. M. & F. Plum, Assens. Det drejer sig denne gang om 57 bind og pakker, hvori findes 1 forhandlingsprotokol, regnskabsmateriale og korrespondance.

Advokat *Johannes Hohwy*, Ålborg: 5 bind for årene 1936-55.

Advokat *Julius Jarding*, Århus: 200 pakker for årene 1908-35.

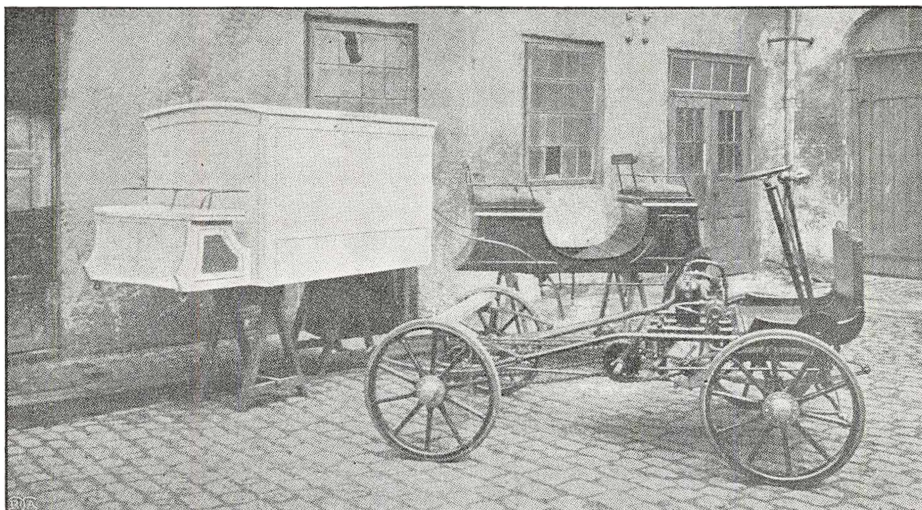
Advokaterne Jæger, Rambusch, Andrup & Hansen, Esbjerg (videreaflevering): 119 pakker for årene 1952-58.

Advokat *Aa. Kr. Nielsen*, Nørresundby (videreaflevering): 1 pakke aflyste ejendomsdokumenter for årene 1888-1950 (fra advokat Jørgen Møller, Ålborg).

DANSK AUTOMOBIL- & CYCLEFABRIK

H. C. CHRISTIANSEN & CO.

St. Kongensgade 63, København K.

Type F Transportvogn med omskiftelig Fading. Bæreevne 1000 Pd. Pris med begge Fadinger Kr. 3250.

Fra katalogmaterialet i arkivet fra cykelfabrikant V. G. Larsen, Odense.

Dansk Automobil- & Cyklefabrik blev grundlagt i 1901. Cykelproduktionen synes ophørt 1904. To år senere, 1906, blev firmaet aktieselskab. Dets stifter, H. C. Christiansen, udtrådte samme år af ledelsen.

Advokat Erik Park, tidl. Alex Troedsson, København: 149 pakker for årene 1933–66.

Advokat Poul Svanholm, tidl. P. P. Svanholm & E. Gundorf, Ålborg: 375 bind og pakker for årene 1906–63.

Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger (videreaflevering): 2 forsikringsprotokoller for Århus amt for årene 1863–1922.

Assens apotek (videreaflevering) 2 bind kassejournaler 1954–68.

Tandlæge Erik Berth (med forgænger Harald Th. Pedersen), Frederikssund. Afleveret er: patientkartoteker, behandlingsbøger (med røntgenoptagelser) og regnskabssager, 37 bind og pakker fra 1921–67.

Brabrand-Årlev Sognes Spare- og Lånekasse. Fra Landbosparekassen i Århus, der har overtaget Brabrandkassen, er afleveret 59 bind og pakker fra 1871–1954. Afleveringen omfatter forhandlingsprotokoller og regnskabsmateriale.

Læge H. Riber Christensen, Ebeltoft. Afleveret er: årsregnskaber og andet regnskabsmateriale fra 1958–63.

A/S Det Forenede Dampskibsselskab, København. Fra D. F. D. S. er modtaget ca. 7.600 bind og pakker for tidsrummet 1850–1964. Samlingen omfatter hele rederiets inden- og udenlandske administration, regnskab og korrespondance. Med er desuden sager fra de rederier, der dannede D. F. D. S. ved stiftelsen: Koch & Henriksen, Det almindelige Dampskibsselskab og H. P. Priors rederiforretning samt de senere indkorporerede: Thingvalla, Viking, Gorm, Valkyrien, Dansk-russisk dampskibsselskab m. fl.

Mols-Linien A/S, Ebeltoft. 148 bind og pakker regnskabsmateriale, herunder bilag fra administration, passager- og biltrafik, restauration og cafeteria. Spændvidde 1966–67.

A/S Rysensteen Søbadeanstalt / I/S Langebros Søbadeanstalt, København. Afleveret er forhandlingsprotokol, regnskaber, billeder og plancher, 4 bind og pakker fra 1839–1929. Langebros søbadeanstalt fortsatte den oprindelige Rysensteen 1894; badeanstalten antog dog på et senere tidspunkt det gamle navn.

Sparekassen for Randers By og Omegn. Sparekassen, der blev oprettet i 1829, har afleveret 468 bind regnskabsbøger fra 1850–1961. Med i afleveringen fulgte arkivet fra *Virring-Essenbæk sognes spare- og lånekasse*, 44 bind og pakker fra 1871–1966.

Svinninge handels- og teknisk skole. Fra den ophævede skole er modtaget 7 bind eksamensprotokoller og regnskabsbøger. Spændvidde 1903–66.

Virring-Essenbæk sognes spare- og lånekasse, se: Sparekassen for Randers By og Omegn.

Retsbehandlede arkiver fra Sakskøbing og Ålborg. En række småarkiver er indkommet fra de 2 retskredse, i alt 133 bind og pakker med spændvidden 1832–1952.

Ordningsarbejde

Der er udført ordningsarbejde i arkiverne fra Akademiet for de tekniske videnskaber, Asnæs andelsmejeri, tandlæge Erik Berth, Frederikssund, A/S Blumøller, Odense, Brabrand-Årslev sognes spare- og lånekasse, læge Riber Christensen, Ebeltoft, De danske mejeriforeningers fællesrepræsentation, Århus, A/S Det Forenede Dampskibsselskab, København, A/S Fyens Sækkekompagni, Odense, Grosserer-Societetets Komité, København, Hejls husmandsforening, møbelsnedkerne Severin & Andreas Jensen, København, advokaterne Jæger, Rambusch, Andrup & Hansen, Esbjerg, andelsmejeriet »Korsvang«, Smolle-rup, advokaterne Chr. Krag & Troels Hoeck, Århus, Landbrugsrådet, tårn-

fabrikant Bertram Larsen, København, farvehandler & glarmester O. Rasch Lau, Rønne, købmandsfirmaet Kristoffer Madsen, Kalundborg, Mols-Linien A/S., Ebeltoft, Odden andelsmejeri, Odense Kulkompagni A/S., P. Chr. Petersens Eftf., Chokoladefabrikken »Elvirasminde« A/S, Århus, møbel-snedkerfirmaet M. Pilegård & Søn, Svendborg, Plums Handels-Aktieselskab, Assens, købmandsfirmaet Chr. Simoni, Ålborg, Sparekassen for Randers By og Omegn, Tekstilfabrikantforeningen, København, A/S Thrige-Titan, Odense, Vejstrup husmandsforening, Vestfyns Kulimport, Assens, Viborg og Omegns Brugsforening, Virring-Essenbæk sognes spare- og lånekasse, andelsmejeriet »Åside«, Snesere, retsbehandlede arkiver fra Saksjøbing og Ålborg retskredse.

Håndbiblioteket

Bogbestanden er forøget med 3.044 bind, hvoraf en stor del er gaver, skænket bl. a. af Danmarks Statistik, dagbladet »Demokraten«, Dansk Arbejdsgiverforening, Dansk Litograflaug, borgmester Bernhardt Jensen, farvehandler Rasch Lau, Rønne, museumsoverinspektør Gunner Rasmussen, Sparekassen for Randers By og Omegn, Tekstilfabrikantforeningen og Åbo bibliotek. Jubilæums- og tidsskrifter er modtaget fra firmaer, myndigheder og organisationer i Danmark, Norge, Sverige, Finland, Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Schweiz, Vest- og Østtyskland, U. S. A. og Østrig. Til dette kommer 1.850 bind og hæfter i løbende tidsskrifthold.

Læsesalen

Besøgstallet har ligesom arkivets anden virksomhed været stærkt stigende i de senere år; det sidste par år har det dog stabiliseret sig på ca. 2.500. Da den enkelte besøgende imidlertid gerne er på læsesalen en hel arbejdsdag, beslaglægger dette publikumsarbejde en betydelig del af arkivets arbejdskraft. – Der er i årets løb anskaffet yderligere et mikrofilmslæseapparat, der samtidig kan tage forstørrelser direkte fra filmen, mens denne benyttes.

Personale

Cand. mag. Ib Gejl, der fra 1. april 1968 havde fungeret som arkivar-vikar, blev fra 1. januar 1969 ansat som arkivar. Arkivar Ib Gejl, der blev kandi-

dat i januar 1969, har allerede i sin studietid udsendt et par kildepublikationer, nemlig: »J. C. H. Fischers politiske dagbøger« og »For venner som kan tie og tale. Folketingsmand Anders Tanges breve« samt bogen »Under værgerådet. Forsømte og »forbryderske« børn i Århus 1905-15«.

Registrator Sigurd Jensen er 1. januar 1969 udnævnt til overassistent fra 1. april 1968 at regne.

Anden virksomhed

Af personalets arbejde kan anføres: Overarkivar Vagn Dybdahl har fortsat deltaget i arbejdet i Århus byhistoriske Udvalg og i redaktionen af »Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie« samt af tidsskrifterne »Historie« og »Nyt fra Historien« og bidraget dertil med anmeldelser og litteraturoversigter. Overarkivar Vagn Dybdahl har ligeledes fortsat virket som lektor i økonomisk historie ved Århus Universitet. Han har videre udgivet »Det lokal-historiske arbejde i byerne«, Victor Jensens »Klunketid og krigsår« samt sammen med arkivar Ole Degn redigeret »Borgere i byens råd. Medlemmer af Århus bys borgerrepræsentation og byråd 1838-1968«.

Arkivar Finn H. Lauridsen har forestået redaktionen af »Århus Stifts Årbøger« og som formand ledet arbejdet i »Historisk Samfund for Århus Stift« og Øm Kloster Museum. Ved Århus Universitet har han som undervisningsassistent holdt kursus i gotisk skriftlæsning og arkivkundskab. Endvidere har arkivar Lauridsen bidraget til »Historie« og »Nyt fra Historien« med anmeldelser samt afsluttet manuskriptet til et større arbejde om A/S De jyske Kalkværker. Endelig har arkivar Lauridsen været medarbejder ved den nævnte »Borgere i byens råd«.

Arkivar Ole Degn har bidraget til »Historie« og »Nyt fra Historien« med anmeldelser, virket som medarbejder ved »Dagligliv i Danmark« og, jfr. ovenfor, redigeret »Borgere i byens råd« og udarbejdet et stort antal af bogens biografier. Endvidere har han i Antikvarisk Selskab i Ribe holdt foredrag om »Ribe-købmændene Niels Grisbeck og Hans Friis og deres forhold til den lærde stand« og i Slægtshistorisk Forening i Århus om »Landhusholdningsselskabet og det personalhistoriske materiale i dets arkiv«.

Bidrag om økonomisk historie, social- og teknikhistorie m. m. er af arkivar Ole Degn, overarkivar Vagn Dybdahl, arkivar Ib Gejl, arkivar Finn H. Lauridsen og arkivar John W. Oldam udarbejdet til Historisk Opslagsbog.

Arbejdet med katalogen over fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek er afsluttet og står nu umiddelbart foran sin udgivelse. Den vil omfatte ca. 4.300 titler.

Universitetsundervisning i økonomisk historie og arkivkundskab har fundet sted i Erhvervsarkivets lokaler. Ligeledes har Folkeligt Oplysnings Forbund i vinterhalvåret her afholdt kurser i slægtsforskning og arkivbenyttelse.

I anledning af 100-året for oprettelsen af byrådet i Århus arrangerede Erhvervsarkivet, repræsenteret ved overarkivar Vagn Dybdahl og arkivarerne Finn H. Lauridsen, Ole Degn og Ib Gejl i samarbejde med det byhistoriske udvalg, en udstilling i Rådhushallen. Udstillingen, der benyttede både billeder, genstande og film, fik navnet: »Århusrevy 1869–1969. By og bystyre gennem 100 år« og var åben 22. februar–6. marts, begge dage inklusive.

Nyt arkivmagasin

Ved finansårets udgang påbegyndtes arbejdet på et nyt underjordisk arkivmagasin. Det vil blive forsynet med compactusreoler og få en hyldekapacitet på ca. 6.000 m. Magasinet, der vil blive en tiltrængt lettelse for de efterhånden stærkt belastede rum i den gamle bygning, vil stå færdig til foråret 1970.

REGISTRE TIL BIND XI-XX

I registrene er ikke optaget henvisninger til de i årsberetningerne anførte afleverede og ordnede arkiver. »K« foran et sidetal henviser til den som tillæg til årbog XII (1960) trykte afhandling »Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861-1961«. Navneregisteret omfatter personer, institutioner, erhvervsvirksomheder og organisationer. Personer, der kun er nævnt ved fornavn, er i reglen ikke optaget i registeret.

A. NAVNEREGISTER

- Abildgaard, Nicolai, maler
XIV, 8, 16
- Adler, Baruch Isak, vekselmægler
XX 110
- Adler, Bertel David, bankier
XX 113
- Adler, D. B., grosserer, bankier,
politiker XV 140, XVI 105,
XIX 91, 92, XX 110-144
- Adler, D. B., & Co. XX 111, 116,
117, 120, 127-130.
- Adler, Wulff og Meyer, bankier-
firma XII 41, XX 114, 118,
123-134
- Adolph, Fr. Th., grosserer
XV 25
- Adolph, Johan, grosserer XV 33
- Adolphs Enke, Fr. Th., grosserer-
firma XIII 121, XV 7-10, 24
- Adressekontoret XIX 27, XX 8,
11
- Advokatsamfundet XIII 177
- Adzer, Daniel Jensen, kgl.
medaljør XIX 203
- Agerschou, Chr., købmand
XVII 64
- Agerup, Chr., gården Bjørneboe,
Norge XII 78
- Agerup, Johan H., købmand
XII 160 (teksten: Aagerup)
- Aggerbeck, C. J., sæbefabrik
XII 39
- Agrarforeningen, se: Danmarks
Agrarforening
- Ahlefeldt, Hans, geheimeråd
XVIII 28
- Ahlefeldt-Laurvig, C., politiker,
greve XIX 285
- Ahlmann, familie, Fredericia
XVII 64, 65
- Ahlmann-Lorentzen, J., godsejer
XIX 411
- Ahrends, J. F., handelshus
XX 77, 79
- Ailnoth, historieskriver XIV 101
- Alberti, C., cand. pharm. XII 55
-57
- Alberti, P. A., minister XV 25,
26, 34, XIX 296
- Alberti & Søn XII 56
- Albrecht & Dill, tysk handelshus
XVI 228, 229, 233, 235
- Alexandra, dronning XI 116
- Alexandrine, dronning XI 116
- von Aller XII 74
- Allerup, M. P., jernstøberi
XVI 232
- Allinari, fotograf, Firenze
XI 110, 111
- Almindelige Handelskompagni,
Det XIV 76, XV 37
- Almindelig Hospital XIV 35,
XIX 214
- Almindelige Pensionskasse, Den
XIV 57
- Aistrup, Chr. A., købmand
XII K 28
- Alstrup, Knud A., købmand
XII K 28, 32
- Alt, Johan Georg, galanteri-
handler XX 44-61
- Alt, Johan Wenzel, bror til
Johan Georg Alt XX 47
- Althalt, Johan Arent, krigsråd
XVIII 12
- Amagerland Producentforening
XIX 379
- »Amerika«, logihus XIII 113
- Amsbølle XVIII 15
- Ancher, Peder Kofod, jurist
XIX 27
- Anckersen, N. B., Drammen
XII 79
- Andelsbanken XIX 159
- Andelsbogtrykkeriet i Odense
XIX 344, 350
- Andelsudvalget XIX 145-148,
153, 156, 157
- Andersen, muremester, Løkken
XX 101
- Andersen, A., lærer XIII 95
- Andersen, A., snedkermester
XII K 50
- Andersen, Anders, boghandler-
medhjælper XIII 86
- Andersen, Brd., konfektionsfabrik
XVII 127, 135, 136
- Andersen, Carl, medindehaver af
Brd. Andersen XVII 136
- Andersen, Chr., Bendslev
XIX 282
- Andersen, Cilius, maler og
raderer XI 119
- Andersen, Ferdinand, huse-
kræmmer, medindehaver af Brd.
Andersen XVII 135, 136
- Andersen, H. C., digter XI 96,
97, XIV 113, XVIII 110
- Andersen, Jens, gårdejer
XX 156, 157, 159, 160, 163
- Andersen, Jens, landmand
XIX 268, 273
- Andersen, Johanne, frue
XIX 374
- Andersen, Math. M., købmand
XII K 28
- Andersen, Otto E., direktør
XV 37
- Andersen, P., gårdejer XIX 122
- Andersen, Peder, møllebygger
XVIII 12
- Andersen, Seuerin XVII 158
- Andersen-Rosendal, F., proprietær
XIX 122, 126
- Anderson, fotografifirma, Rom
XI 110
- Andreasen, Søren, gårdejer
XIX 230, 231
- Andresen & Co., N. A. XX 119
- Andrup, A. W., købmand
XVIII 99
- Ankerstjerne, J., grosserer
XIX 298
- Ankjær, S., general XII K 38
- Anna Sophie, dronning
XVIII 23
- Anthon, George David, arkitekt
XIV 65
- Antikvarisk Selskab, Ribe
XX 183
- Antonius, helgen XIV 109
- Antonsen (Anthonysen), Jens,
kæmner XIII 50, 51, 55, 58
- Appel, Hans, landbrugslærer
XIX 102
- Appenius, kaptajn, Asgårdstrand
XII 78
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd
XIV 164

- Arbejdernes Fællesorganisation (Århus) XIII 38
 Arbejderpartiet, Norge XIV 147
 Arbejder Spare- og Lånekassen (Århus) XII K 31
 Arbejdsgiverforeningen, se: Dansk Arbejdsgiverforening
 Arbejdsmændenes Fællesledelse (Århus) XIII 38
 Arboe, kaptajn, Larvik XII 71
 Arendtz, Hendrik, købmand i Hamborg XVII 162
 Arenstorff, Johannes Frederik, godsejer XVIII 139
 Arkivkommissionen, se: Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie
 Arnakke Ammoniakfabrik A/S XII 54, 56
 Arnemann, G. W. Altona 237
 Arveprinsesse Carolines Børneasyl (Århus) XII K 53, XVI 446
 Asiatick Kompagni XIII 47, XIV 79, XVI 24, 31, 35-38, 74, 79, 270
 Askov Andelsmejeri XIX 289
 Askov Forsøgsstation XIX 383
 Askov Højskole XIX 91, 93, 97, 101, 102, 105, 147
 Asmildkloster Landbrugsskole XIX 311
 Asp, O. F., lys- og sæbefabrik XV 99
 Assendrup, Jacob, købmand XIII 50-52
 d'Auchamp, F. L., generalkrigskommissær XIV 36
 Auffmordt & Söhne, C. A., tysk firma XX 60
 Augustforeningen XI 92
 Avlsbiologiske Udvalg, Det. (Landhusholdningsselsk.) XIX 380-382
- Bache, Niels Simonsen, botaniker, gartner XIX 39
 Backe, Jacob, Asgårdstrand XII 78
 Backe, T. O., Drammen XII 79
 Backer, Chr., Holmestrand XII 78
 Backer, Jørg., kaptajn, Holmestrand XII 78
 Backer, Lars, kaptajn, Drammen XII 79
 Backmann, Chr., kaptajn, Drammen XII 79
 Badeanstalten i Hjørring XX 97-100
 Badeanstalten København A/S XX 95, 96
 Badeanstalten i Ålborg XX 99
 Baden, Thorkild, professor XIV 10
 Baess, H. F., skrædder XIII 108
 Bagge, H., forstander XIX 114
 Bagge, J. H., landboskolelærer XIX 94 (teksten: Bagger)
- Bagge, Niels Hutfeldt, overinspektør XII 61, 62, 64, 70
 Baggesen, Bagge, rådmand XVII 154, 156
 Baggesen, Peder, rådmand XVII 149, 157
 Bahnsen, Jesper, officer, politiker XI 118
 Bailey, John, skotsk landmand, mekaniker XIX 263
 Baldwin, Stanley, engelsk premierminister XVI 355
 Balfour, A. J., engelsk udenrigsminister XVI 358
 Balle, N., statskonsulent, docent XIX 389
 Ballin, Joel, dansk kobberstikker XI 109
 Balsgaard, C., portrætmaler XIII 98
 Bamberg, Jens Johnsen (Johnsen), gårdmand, murermester XIX 211
 Bang, G., veterinær XIX 126, 402
 Bang, Chr., oliemøllere XV 80, 99
 Bang, F., lærer XIII 94, 95
 Bang, Herman, forfatter XI 108, 119, XVII 134
 Bang, L., Norge XII 75
 Bang, Ole (Oluf Lundt), læge XI 8, 9, 20, 21, 40, 42, 59
 Bang, P., afdelingsingeniør XIX 388
 Bang, P. G., embedsmand, politiker XIX 59
 Bankkontoret i Århus, se: Nationalbanken
 Bank of England XIV 122, 123, 128, 129, 151, 152, XVI 350, 391
 Bankverein, Hamborg XX 115, 116, 119, 120
 Bannow, handelsgartner XIX 258
 Banque de France XIV 122, 123, 128, 129, 151, 152
 Barfod, Fr., historisk forfatter politiker XIII 99, XIX 12, 84-86, 92, 109
 Barnow, Niels, konsul XII K 19, 28, XIII 9, 28
 Barrison, Lona, varietékunstnerinde XI 121
 Barrit, Victor, A/S, isenkram XII K 49
 Barth, J. C., Kragerø XII 73, 79
 Barth, N. H., kaptajn, Arendal XII 80
 Bartholin, Caspar Christoffer, kancelliembedsmand XVIII 9, XIX 17
 Bauditz, Sophus, forfatter XI 108, 112, 119, XIII 148
 Bauer, I. H. & G. F., tysk handelshus XVI 102, 237
 Baune, Joh., købmand XII K 28
 Bay, Christen, købmand XX 38
 Bay, Frederik Julius, bogbinder XIII 93
- Bayer, J. T., kammerassessor XVII 102, 103, 108, 113, 137
 Beaverbrook, William Maxwell Aitken, politiker, bladudgiver XVI 358
 Bech, Aug., forpagter XIX 385, 397-399, 403
 Bech, Carl, landmand XII 24, XIX 174, 403
 Bech, Ellen Marie, g. m. Ole Jensen Riis, mor til Ole Peter Riis XI 76
 Bech, Herman, deputeret i generalaltoldkammer- og kommercekollegiet XI 20, 21, XX 88
 Bech, J. A., apoteker XI 41
 Bech, Marcus G., købmand XII K 46, XIII 91, 158, 160
 Beck, A. F., birkedommer XI 130, 131
 Beck, Hans, tolder, kancelliråd XVIII 28, 30, 32, 36, 39
 Beck, Jens, kancelliråd XIX 30, 34
 Beck, Th., bankdirektør XV 50
 Beckett & Meyer XII 57, 58, XII K 43
 Begtrup, F. C., præst XIII 99
 Begtrup, G., landøkonom XVIII 47, 49, 55, 58, 67, 69, 82, 84, 90, 91, 93, 94, 97, 99, 100, 105, XIX 164
 Behr, Erich, byfoged XIII 60
 Behrend, mægler, København XX 120
 Behrens Söhne, L., Hamburg XX 116, 119, 120
 Beissel, Chr., forfatter XI 89
 Belfour, skibsklarerer XII 69
 Bendix, Brd., maskinfirma XIX 235
 Bendixen, Elisabeth Marie, gift Martfelt, Chr. Martfeldts mor XIX 11
 Bendixen, Frederik Carl, købmand XVIII 140
 Benzon, Alfred, medicinalfabrik XII 31
 von Berckentin, C. A., lensgreve, geheimeråd XVIII 39
 Berentzen, H. A., kaptajn, Arendal XII 80
 Berg (Odense) XVIII 19
 Berg (fabrikant?), Vejle XX 34
 Berg, Edvard, sekretær, sen. direktør XIII 36, 37
 Berg, G., enkefrue, Larvik XII 71
 Berg, G., oldermann XIX 271
 Berg, G. R., konfektionsfabrik XVII 98, 113
 Berg, M. G., Sandefjord XII 72
 Berg, P. L., Larvik XII 77
 Berg, Rasmus, håndværks- og industrihistoriker XII 20
 Berggreen, Henrik, boghandler XIII 93
 Bergmann, Smith & Co., mæglerfirma XIII 28, 40
 Bergmark, Matts, svensk medicinalforsker XI 15

- Berg Nielsen, Birgitte, skolekøkkenlærerinde XIX 374
- Bergsøe, A. F., statistiker XVI 109
- Bergsøe, Carl Vilhelm, arkanist XI 55
- Bergviks Fabrik, svensk tæmasefabrik XV 55
- Bering, familien XVIII 18
- Bering, Peder, lærer, senere præst, g. m. Charlotte Martfelt XIX 11
- Bernstorff, A. P., statsmand XIII 78, XVI 26, XIX 162
- Bernstorff, J. H. E., statsmand XIX 15, 25, 27, 30, 32, 34, 43, 163
- Bernstorffsminde, opdragelsesanstalt XV 120
- Berntsen, Klaus, politiker, skolemand XIX 101, XX 170
- Berry, Barclay & Co., rederi, Leith XIX 70
- Bertelsen, Carl, købmand XII K 55
- Bertelsen & Hoskiær, norsk handelsfirma XVI 229, 233, 255
- Berzelius, Jöns Jacob, brøndkurlæge, Stockholm XI 8, 10, 20, 58
- Betz, garver, Frederikstad XVIII 36
- Beukel, Karl, cand. oecon., sekretær i socialministeriet XVII 96
- Bidder, George Parker, engelsk ingeniør XVI 223, 224, 300
- Bie, Peder J., Grimstad XII 80
- Bierfreund, Theodor, forfatter XI 120
- Biering, Christian Henrik, præst XIX 40, 41
- Bigler, A. A., konfektionsfabrikant XVII 136
- Bigler, Joh. V., konfektionsfabrikant XVII 136
- Bigler, V. J., konfektionsfabrikant XVII 136
- Bigler & Son, Joh., konfektionsfabrik XVII 127, 136
- Bikuben (København) XIII 119
- Bille, C. St. A., redaktør XI 72
- Bilton & Co., engelsk handelsfirma XVI 233, 234, 241, 244, 253-255
- Bing, Anton, redaktør, landøkonom XIX 402
- Bing, Harald, porcelænsfabrikant XII 8, 9, 12, 22
- Bing, Herman, politiker, bladudgiver XII 13, 14
- Bing & Grøndahl, porcelænsfabrik XI 79, 80
- Bing & Son, H. J., boghandlerfirma XI 79, 82, XIII 96
- Birch, Andreas, mineralinspektør XIX 25
- Birck, Sophus, teaterejer XIII 113
- Birkedal, Vilhelm, præst, forfatter XIX 105, 265
- von Bismarck, Otto, tysk statsmand XI 96
- Bjerre, Bertel, gårdejer XIX 386
- Bjerregaard, Estrid, ekspeditionssekretær XIV 165
- Bjerregaard, Hans Jensen, selvejerbonde XIX 37
- Björn, konsul, Kragerø XII 73
- Björn, A., Kragerø XII 74, 79
- Björn, A. M., speditions- og kommissionsforretning XII K 45
- Björn, Claus, historiestuderende XIX 83, 281
- Björn, Hend., Kragerø XII 79
- Bjørnbak, Lars, højskoleforstander, politiker XIII 108, 109, 167, 168, XIX 97
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk digter XI 108, 112, 116, XIX 148
- Blach, slægten XIII 103
- Blegvad, Peder, gårdmand XIX 274
- Blicher, Kai, konsul XIII 9, 23, 28, 36, 40, 44
- Blicher, St. St., præst og digter XIII 99, XIV 112, 113
- Blichfeldt, H. F., norsk bjergråd XIX 26
- Bloch, Anna, skuespillerinde XI 121
- Bloch, Carl, maler XI 110
- Bloch, Fritz V., inspektør XVI 445
- Bloch, Jens, biskop XVII 56
- Bloch, William, sceneinstruktør, forfatter XI 120, 121
- Bloch, Albrecht, landøkonom XVIII 54, 100 (teksten: Bloch)
- Blom, Chr., Drammen XII 79
- Blom, Johan Jacob Gram, toldinspektør XIII 89, 97
- Blumensaad, N. N., sæbefabrikant, lysestøber XII 36, 38-40, XV 90, 92, 94, 95
- Blumer & Tshudy, Valø Saltværk XVI 235
- Blumøller, A/S XII K 57
- Blædel, Carl, pianofabrikant XV 22
- Blåkilde Møllens Fabrikker XII 58
- Bock, Adolf, svensk direktør XV 67
- Bodenhoff, Andreas, forpagter XIX 265, 268, 272, 276
- Boeck, Christopher, forfatter XI 119
- Boesen, Adolf, rådmænd XV 77, 85, 88, 97
- Boghandlerforeningen i København XI 69-76, 79, 80, 85, 89, 93, 100, XIII 89, 91, 96, 97
- Boghandlerrådet XIX 347, 348, 349, 353
- Bohnstedt, barber, Hjørring XX 102
- Boileau-Despreaux, Nicolas, fransk forfatter XIX 12, 14
- Boisen, Nanna, g. m. cand. theol. N. J. Jensen XIX 85
- Boisen, P. O., præst XIX 85
- Boje, H. Fr., ingeniør XX 104
- Bojesen, Ernt, forlægger XI 120
- Bokelmann, F., forpagter XIX 117, 122
- Boltzsius, Frederik, svensk lægprædikant og mirakeldoktor XV 24
- Bolvigs Jernværk, Norge XIX 165
- Bomholt, Julius, politiker XIII 178
- Bonde, N., konsulent XIX 380
- Bondorff, K. A., professor XIX 335, 336, 341, 382
- Bonum, Las Jensen, rådmænd XVII 160
- Bonum, Thomas, rådmænd XVII 159
- Borch, familie, Viborg XVII 64
- Borchs Kollegium XIV 22
- Borgerdysselskabets Skole XV 119
- Bornholm landøkonomiske Forening XIX 292, 297, 300
- Bornholms amts økonomiske Selskab XIX 233
- Borup, Jens Larsen, urtekæmmer XIX 29
- Botaniske Have, Den, (Kbh) XIX 39
- Bothmar, Hans Caspar, minister XVI 24
- Boukhout, Amsterdam XII 72
- Bowker, Edwin A., engelsk agent XV 35, 42
- Boyes & Geisler, kommissionærer, Hamborg XI 81
- Boyesen, N., konsul, Østerrisør XII 75, 79
- Brabrand, Bodil Kirstine, f. Ormslev XII K 56
- Brabrand, Jørges Chr. F., manufakturhandler XII K 55
- Brabrand, Victor, købmand XII K 31-33, 35, 55, 56
- Brahe, Sophie, adelsdame XVII 150
- Brahe, Tycho, astronom XV 67
- Brand, Hinrich Casp., & Co., tysk firma XX 60
- Brandes, Ernst, nationaløkonom XX 121
- Brandes, Georg, kritiker XI 119
- Brandkassen (Kbh. 1833) XI 24
- Branth, Harald, landmand XIX 122, 124, 127, 299, 404
- Brasch, Christian XIII 121
- Brasch, H. J. Høeg, godsforvalter XIII 117
- Brasch, Johanne, formentlig d. a. godsforvalter H. J. Høeg Brasch XIII 122
- Brasport, tysk handelsrejsende? XV 97
- Brassey, Thomas, engelsk jernbaneentreprenør XVI 218
- Braun & Cie., Elsass XI 110, 111
- Bredal, Niels Krog, forfatter, teaterdirektør XIX 14, 36
- Brede Klædefabrik XIX 90
- Brede Kobberværk XVI 228
- Bredkjær, N., landbrugsskoleforstander XIX 310-315, 320,

- 322, 336, 338, 339, 380, 384, 389
 British Import Union, The XVI 371
 Brock, Eske, rigsråd XVII 160
 Brock, Niels, grosserer XIX 208
 Brockhaus, F. A., forlægger, Leipzig XIII 92, 93, 99
 Broge, Hans, købmand XII 41, K 14, 28, 38, 40, 47, 52, 54, XIII 108, XV 8, 16, 19, XIX 69, 299, 300, XX 130
 Brogi, fotograf, Firenze XI 110, 111
 Broholm, Karen, konsulent XIX 411
 Brorson, H. A., biskop, salmedigter XIV 105
 Brosberg, gæstgiver, Vejle XVIII 18
 Brown, skibsklarerer XII 69
 Bruce, Stanley Melbourne, australsk premierminister XVI 355
 Bruckmann, fotograf, München XI 111
 Brugsforeningen for Idestrup Sogn XIX 72
 Bruhn, Bendix, gæstgiver XVIII 23
 Bruhn, Joh. H., købmand XVII 27
 Brummerstedt, Christian, boghandler, Randers XI 85
 Brun, kaptajn, Norge XII 75
 Brun, Constantin, storkøbmand XX 76-81, 87
 Bruun, Larvik XII 71
 Bruun, Ernst, ingeniør XIII 87, 99
 Bruun, Hedevig XIII 87
 Bruun, Jens Worm, boghandler XIII 85-102
 Bruun, Jens Worm, lærer XIII 88
 Bruun, L. E., smorfirma XV 21, 44, 45
 Bruun, M. P., politiker XIII 108
 Brüggemann, Hans, billedhugger XVIII 23
 Brähler, galanterihandler XX 45
 Bröchner, C. C., dansk-engelsk handelsfirma XVI 104
 Bröchner, Hans, købmand XVI 104
 Brøndanstalten Høgæa XI 12
 Brøndum, Christen Anthon, brændevinsbrænder XVII 9-11, 14, 17, 24, 79
 Brøndkuren i Tivoli XI 12
 Braadt, Ernst, gårdmand XIX 38
 Buch, O. C., lærebogsforfatter XV 117, 118
 Buchheister, H., kontorchef XV 118
 von Buchwaldt, Fr., kammerjunker XIV 7
 Bugge, Thomas, astronom XIX 30
 Bugge & Hagemann, Larvik XII 77
 Buhl, S. Chr., mejerikonsulent XIX 292
 Bull, kaptajn, gården »Sand« v. Sandefjord XII 73
 Bull, konsul, Tønsberg XII 77
 Bull, A. B., Larvik XII 72, 77
 Bundgård, Chr. Moth, konsulent XIX 387
 Bundssen, Andres XVII 158
 Buntzen, J., læge XX 94
 Burgers, Hugh, engelsk opfinder XV 55
 Burmeister, Friedrich Wilhelm, godsejer XII K 45
 Burmeister, Meta Margrethe, datter af godsejer Friedrich Wilhelm B. XII K 45
 Burne-Jones, Edward, engelsk maler XI 110
 Bursche, Hans Christian, købmand XIII 156
 Burshe, H. B., købmand XII K 44
 Busch, Matthias, gæstgiver XVIII 17
 Busch-Sørensen, A., statsaut. revisor XV 114
 Busck, G., grosserer XIX 235
 Busck jr. & Co. XV 44
 Busk, Jens, politiker XIX 122, 123
 Buus, N. P. J., landmand XIX 62, 298, 299
 Bygballer, Mads XIII 62, 66
 Byholm Landbrugsskole XIX 340
 Bülow, gehejmerådinde, f. Lassen, g. m. Hans Henrich von B. (teksten: gift med Johan B.) XIX 38
 Bülow, Anton, købmand XII K 39, 40
 Bülow, Hans Henrich, kgl. staldmester (teksten: Johan Bülow) XIX 38
 Bülow, Jürgen, adelsmand XVII 147
 Bülow, L. W., kaptajn, Drammen XII 79
 Bähr, Didrich Marquard, løjtnant, inspektør ved Rysensteen Søbadeanstalt XI 22, 35, 38, 39, 41, 63
 Bælum, Johan, professor XIX 381, 411
 Bærentzen, A., Arendal XII 75
 Böcklin, Arnold, schweizisk maler XI 109, 110
 Boggild, Bernhard, mejeritekniker XIX 115, 117, 286-300
 Boggild-Andersen, C. O., historiker XIV 164
 Bolck, A. W., manufakturhandler XII K 45
 Bölck, Poul Frederik, vinhandler XIII 162
 Bolling Nørre-Herreders Landboforening XIX 298
 Borgesen, Skjold, stråhattefabrikant XVII 123
 Bornehuset på Christianshavn XX 34
 Børresen, And., Drammen XII 79
 Børresen, Erick, Drammen XII 79
 Børsen XIII 121, XV 33, 65, 69, XVIII 105, XX 117, 121, 123, 139, 140
 Borup, se: Petersen-Borup, R. J.
 Bottger, J. F., godsejer XIX 411
 Bøto Nors Udgravning, Aktieselskabet for XIX 71
 Baadsgaard & Co., isenkrammer XII K 49
 Båge, Christoffer, højskolemand XIX 90
 Callisen, Adolph Carl Peter, regimentskirurg XI 59, 60
 Callisen, Henrich, læge XVI 90, 91, XX 88
 Campell & Co., engelsk handelshus XVI 104
 Canada Works, maskinfabrik XVI 221
 Carlsberg Bryggerierne XI 18
 Carlsbergs Mindelegat for Brygger I. C. Jacobsen XVIII 157, XIX 236
 Carlsen, Johan Stephan, fuldmægtig XIV 50
 Carrière, Eugène, fransk maler XI 110
 Carstedt, Alfred, købmand XIII 28
 Carstens, sæbemester XV 95-97
 Carstensen, Norge XII 75
 Carstensen, H., Østerrisør XII 79
 Carøe, kystbefalingsmand, gård-ejer XIV 56
 Carøe, Anders Kruse, købmand XVI 104
 Carøe, J. F., grosserer XX 116
 Castberg, Peter A., læge og døvstumpepædagog XIV 66
 Castenschild, Carl, officer XIX 113, 115
 Castenschild, J. C., amtmand XIX 257
 Cederfeld de Simonsen, Chr., amtmand, politiker XVIII 79, 108
 Cederfeld de Simonsen, Chr., hofjægermester, godsejer XIX 409
 Cellarius, Christopher, forfatter XIX 12
 Central Bank, The XVI 390
 Centralforeningen af »Tolvmandsforeninger« og større Landbrugere i Danmark XVII 172
 Centralkassen XVIII 132, 133
 Central Spare- og Lånekassen i København XX 148
 Ceres, fiskeguano- og svovlsyrefabrik XII 54, 56
 Cervin, C. G., Stockholm XX 119

- Champman, skibsklarerer XII 69
 Charlotte Amalie, prinsesse XIX 14
 Chirurgisk Akademi XIV 10, 52
 Christensdatter, Birthe, husløjelp ved boghandler Jens Worm Bruun XIII 86
 Christensdatter, Karen, gift med Anders Lydicksen Guldsmed XVII 152, 156, 157
 Christensdatter, Kirsten, gift Friis, senere Grisbeck XVII 144, 146, 152, 156, 157
 Christensdatter, Maren, gift 1. gang med Hans Svane, 2. gang med Niels Glud XVII 152
 Christensdatter, Volborg, gift med Anders Lund XVII 152, 156, 157
 Christensen, Anton, konsulent, docent XIX 389
 Christensen, C. B., manufakturhandler XII K 45
 Christensen, Chr., kontorist ved T. & S. Plum XV 29, 30, 42, 43
 Christensen, Chr., landbrugslærer, landøkonomisk forfatter XIX 94, 100, 101, 109, 129
 Christensen, Christen, kobmand, jernstøber XIII 104, 156, 159
 Christensen, Hans, Bendslev XIX 282
 Christensen, Hans, landvæsenlærling, senere avlskarl XIX 268, 274
 Christensen, Jens, bonde XIX 202
 Christensen, Jørgen, selvejerbonde XIX 205
 Christensen, Marinus, købmand XIII 28
 Christensen, Niels, prokurist XII K 58
 Christensen, Ole, folketingsmand XII 56
 Christensen, P., laboratorieforsker XIX 321
 Christensen, Rasmus, skibsmægler XIII 13
 Christensen, Valdemar, kontorist XV 10, 23, 32
 Christensen, Vilhelm, fejlagtig angivelse for Christesen, Vilhelm, se denne.
 Christensen, Villads, historiker, arkivmand XVII 67
 Christensen & Nielsen XIII 28
 Christesen, Vilhelm, sølvvarefabrikant XII 9
 Christian II XVIII 19
 Christian IV XII K 39, XIV 65, 110, XVI 146, 148.
 Christian (5.), Christian IV's ældste søn XVII 146
 Christian VII XIX 25, 29, 193, 200
 Christian VIII XIII 77
 Christian X XI 116
 Christian X's Alderdomshjem XII K 56
 Chr. 9's Børnehjem XII K 41
 Christian Frederik, prins XVIII 63
 Christians Plejehus XIX 214
 Christiani, C. J. R., hofpræst XV 119
 Christiansen, Chr., fysiker XIII 118
 Christiansen, Hansine (Sine), g. m. fysiker Chr. C. XIII 124
 Christiansen, Jørg., Larvik XII 71, 72, 76, 77
 Christiansen, M., gårdejer XIII 167
 Christie, J. G., firma, Hull XV 17
 Christmas, Walter, forfatter XI 119
 Churchill, Winston, engelsk statsmand XVI 349
 Cicero XIV 105
 Classen, P. H., embedsmand XI 126
 Classenske Agerbrugsskole på Næsgård, Den XIX 95, 96, 101, 102, 255, 344, 380
 Classenske Fideikommis, Det XI 126, XIX 89
 Clausen, Aug., fabrikant XIII 28
 Clausen, Fritz, fabrikant XII K 58
 Clausen, H. G., stiftsprovst XIV 46
 Clausen, Hjalmar, professor XIX 405, 411
 Clausen, Jens, historiker XIII 77
 Clausen, P., konsul XIII 28
 Clemens, helgen XIV 106
 Clément, D. L., universitetsbogbinder XI 92
 Cloos, Christian, konsul XIII 36
 Cockrane & Co., engelsk entreprenørfirma XVI 224
 Collett, Chr., Drammen XII 79
 Collet & Gram, engelsk-norsk handelshus XVI 57, 58
 Collin, Jonas, finansdeputeret XI 9, 20, 26, 43, 48, 53, 54, 56, 61, XVIII 109, 110, XIX 167, 168, 194, 206, 207, 210, 229, 240, 255-257, 276, XX 88
 de Coninck, Frédéric, købmand XVI 30, 45, 275
 Conradsen, Harald, medaljør XIX 168
 Conradsen, L. F., inspektør XIX 265, 268, 272
 Cooperative Wholesale Society, engelsk smørfirma XV 29, XVI 170, 171
 Cortsen, familien XVIII 18
 la Cour, A., landbrugsskoleforstander XIX 56, 62
 la Cour, Agathe, g. m. J. C. la C. XIX 84, 88
 la Cour, Dan, fysiker, meteorolog XIX 382
 la Cour, H. C., landmand, politiker XIX 103, 123, 129
 la Cour, J. C., (teksten også Jørgen) landøkonom XIX 49, 65, 83-129, 281, 283, 285, 287, 289, 292
 la Cour, Lauritz, landmand XIX 83
 la Cour, Peter, landmand XIX 283
 la Cour, Poul, fysiker, højskolelærer XIX 92, 93, 105
 la Cour, Vilhelm, historiker XIX 88
 Crawford, Th., Grimstad XII 80
 Creditkassen for Landejendomme i Østifterne XX 134
 Cridland, John R., generalsekretær for Gaskompagniet XVI 224
 Crown Butter Export Co., The XV 40
 Culmsee, Waldemar, papirfabrikant XV 48, 49, 55, 58
 Currie & Co., James, engelsk rederifirma XV 16, XVI 130
 Cæsar XIV 103
 Dagmar, kejserinde XI 116
 Daguerre, Louis Jacques Mandé, fransk maler og opfinder XI 94
 Dahl, Kragerø XII 74
 Dahl, Brd. A/S XII K 31
 Dahlerup, L., fabrikant XV 85 (teksten: Dallerup)
 Dajon, Nicolaj, billedhugger XIV 66
 Dalgas, C., landøkonomisk forfatter XVII 54, 75, 82, 84, 91, 111, XIX 260-270
 Dalgas, E., officer, hedeopdyrker XII 101, 102, XIX 106, 129
 Dalum Landbrugsskole XIX 101, 102, 292
 Dalum Papirfabrik, A/S XV 50, 52-60, 62, 69
 Dam, Andreas, købmand XII 169
 Dam, Niels, arkitekt XIV 22, 34, 42
 Damborg, P. C., kunsthåndværker XIII 80
 Damm, Leopold, grosserer XII 58
 Damm, P. N., bankdirektør XV 23
 Damsgaard, J., Arendal XII 80
 Damsgaard-Sørensen, A. P., proprietær XIX 311, 328, 384, 404
 Dania A/S, cykelfabrik XII K 50
 Danielsen, Chr., Østerriser XII 79
 Danielsen, Thorder, islandsk landmand XIX 258
 Danish Bacon Agency, senere Danish Bacon Company, salgsagentur XVI 173
 Danish Bacon Company XVI 173, 292, 351
 Danish Preserved Butter Company, The XII K 52

- Danmark, forsikringselskab
XIX 391, 392, 394
- Danmarks Agrarforening
XIX 126
- Danmarks Statistik XVIII 155,
XIX 437, XX 182
- Danmarks tekniske Bibliotek
XI 136, XII 87
- Danneskjold-Samsøe, A. C.,
greve XIX 378, 404
- Danneskjold-Samsøe, Christian,
godsejer, politiker XI 117,
XIX 64, 113, 115, 122, 287
- Danneskjold-Samsøe, Fr., general-
admiraløjtnant, statsminister
XVIII 11
- Dansk Aftenskoleforening
XIX 340
- Dansk Andels Cementfabrik
XIX 145, 146
- Dansk Andels Gødningsforretning
XIX 146, 151
- Dansk Andels Æg-Eksport
XVI 165, 166
- Dansk Arbejdsgiverforening
XIV 143, 164, XVII 126, 129,
130, XVIII 157, XX 182
- Dansk Beton Skibsbyggeri
XIX 150
- Dansk Filmfabrik A/S
XII K 55
- Dansk Folkemuseum XIV 111,
112
- Dansk historisk Fællesforening
XIX 437
- Dansk Jordbrugs Klimatologiske
Komité XIX 383
- Dansk Kartoffelmel- og Stivelses-
fabrik XII K 43
- Dansk Kvindesamfund XIX 375
- Dansk Litograflag XX 182
- Dansk Markfrøkontrol XIX 63
- Dansk Mejeristforening
XIX 291
- Dansk Rejsebureau XI 105
- Dansk Skrædderforbund
XVII 126-130
- Dansk Soyakagefabrik XII 50-
52
- Dansk Svovlsyre- og Superphos-
phatfabrik XII 58, 59
- Dansk Urmager Centralforening
XII K 42
- Danske Andelsbank, Den
XIX 146-153, 156-158
- Danske Boghandleres Kommis-
sionsanstalt XIX 342, 348, 349
- Danske Boghandlerforening, Den
XI 120, XIX 346-348
- Danske Cikoriefabrikker, De, A/S
XIII 104
- Danske Damekonfektionsfabri-
kanters Forening XVII 126
- Danske Forlag, Det XIX 344,
346-350, 353
- Danske Gaskompagni, Det
XVI 223, 224, 300
- Danske Gødningskompagni, Det
XII 58
- Danske Hedelskab, Det
XII K 43, XIX 106, 129,
XX 112
- Danske Kancelli XI 26, 40, 41,
XIV 16, 19, 20, 22, 24, 26, 27,
30, 44, 50-52, XVII 23-30, 55,
56, 60, 66, 72, 73, XIX 201,
XX 86
- Danske Kulkompagni, Det
XVI 194, 226
- Danske Mejeriers Fællesindkøb,
De XIX 146
- Danske Mejeriforeningers Fælles-
organisation, De XIX 146, 389
- Danske Mejeriforeningers Mælke-
Eksport, De XIX 150, 152
- Danske Mejeriers Smørmærkefor-
ening XIX 143
- Danske Oliemøller og Sæbe-
fabrikker A/S XII 38, 40
- Danske Spritfabrikker, De
XVII 8, 9, 101, XX 111
- Danske Sukkerfabrikker, De
XII K 43, XVI 215, XIX 75,
76, XX 147
- Danske Trælastkompagni, Det
II K 54
- Dansk-Norsk-Engelske Telegraf-
selskab, Det XX 111
- David, C. N., politiker, national-
økonom XX 136
- Deacon, skibsklarerer XII 69
- Dedekam, And. Herm., Arendal
XII 80
- Dejn, Ole, historiker XVI 12,
XVII 7, 172, XVIII 7, 46, 155,
156, XIX 192, 438, XX 7, 183,
184
- Dejn, Thord, lovkyndig
XVII 150
- Deisig og Brähler, købmænd
XX 44
- Deisig, Frantz, galanterihandler
XX 44-47, 60
- Delbanco, O. H., boghandler
XV 50
- Delcomyn, A., købmænd
XVI 104
- Delcomyn, Frederik, købmænd
XVI 104
- Departementet for de udenland-
ske Affærer XIV 57
- Detailhandlerbanken XV 68, 69
- Detaillé, Edouard, fransk maler
XI 109
- von Deuren, N., købmænd
XVIII 28
- van Deurs, A., & Co., skibsklare-
ringsfirma XII 69, 72, 74, 78
- Deutsche Bundesbank XIV 151,
152
- Deutsche Reichsbank XIV 122-
124, 128, 129, 151, 153
- D. F. D. S. se: Forenede Damp-
skibsselskab, Det
- Didrichsen, Didrich, landøkono-
misk forfatter XIX 38, 42, 43
- Dietrichsen, H., højesteretssag-
fører XVII 132
- Dinesen, Søren Møller, købmænd
XIII 159
- Diogenes XIV 107
- Diskonto- og Lånebanken i
Maribo XX 117, 122
- Donner, C. H., tysk handelshus
XVI 112
- Donner, I. C. & C. H., tysk
handelshus XVI 237
- Dons, J. B., retskyndig XIX 27,
34
- Dons, Jens, præst XIII 52
- Dorch, N. P., hattemager
XVII 99
- Dorf, kontorist ved T. & S. Plum
XV 31
- Dorph, N. V., maler XIII 73
- Drachmann, A. G., læge, ortopæd
XX 94
- Drachmann, Holger, digter
XI 108
- Drescher, M. P., konsul
XII K 19, 27, 28, 56
- Drewsen, Chr., papirfabrikant
XV 47, 59, 60
- Drewsen, J. C., landøkonom, in-
dustridrivende, politiker
XV 46, 59 XVIII 53, 54, 57,
64, 82-86, XIX 64, 255, 257,
258, 261, 262
- Drewsen, Michael, papir-
fabrikant, politiker XV 47, 48
- Drewsen & sønner, papirfabrikan-
ter XI 94, XV 47, 48, 58
- Drewsenske Papirhandel, Den
XI 82, 83
- Dreyer, J. Chr., tobaksfabrikant
XIV 97
- Dræby, Frantz, justitsråd, Køben-
havn XI 128
- Duchon, L., St. Petersborg
XI 96
- Due, Mogens, direktionssekretær
XIV 164
- Duglas, sæbesyder, Hamborg
XV 86
- Dunn & Sons, engelsk handels-
firma XVI 110, 233, 234, 241,
243, 250, 251, 253
- Duus, A., købmænd, Kragerø
XII 73
- Duus, Ole J., Kragerø XII 79
- Dybdahl, Vagn, historiker
XI 137, XII 7, 87, 88, XIII 9,
177, XIV 165, 166, XV 141,
XVI 446, XVII 172, 173,
XVIII 155, 156, X 437, 438,
X 183, 184
- Dybdal, andelsmejeri XIX 296,
297
- Dyrbye, N., forstander XIX 387
- Dürfeld, tysk firma XVI 237
- Dürr, Adolph, boghandler,
Leipzig XI 82
- Daa, Elisabeth, adelsdame
XVII 149
- Ebbel, Bendix, Grimstad XII 80
- Eccard, Joh. Nicolaus, præst
XVII 28
- Eckert, E., civilingeniør XIX 387
- Edvard VII, konge af England
XI 116
- E. E. C. (Fællesmarkedet)
XVI 389, 390, 392, 406, 408,
410, 416, 419-422, 430, 433-435

- Eeg, L., apoteker, Kragerø XII 74, 79
- E. F. T. A. XVI 406, 411, 416, 419-422, 433, 434
- Egedius, Georg, Drammen XII 79
- Eibe, F. E., kommissionsforretning XI 74
- Eigtved, Nicolai, arkitekt XIV 65
- Ejby & Omegns Andelsmejeri XV 35
- Ekman, C. D., svensk kemiker XV 55
- Elleby, Axel, direktør XII K 58
- Ellerup, Johan, ejer af Sejlgård XVIII 13
- Elligers, B., kaptajn, Larvik XII 71, 77
- Elling, Chr., kunsthistoriker XIV 67
- Elmqvist, A. F., redaktør XIII 88, 112, 113
- Elmqvist, H. F., redaktør XIII 112, 114
- Elmqvist, Karen, bladudgiver, g. m. redaktør H. F. E. XIII 114
- Elvirasminde, chokoladefabrik XII K 57, 58, XIII 28
- Emborg, Anna XV 77
- Emborg, Claudine XV 77, 82, 39
- Emdrupborg Højskole XIX 101, 112
- Endresen, frue, Asgårdstrand XII 78
- Engeldrupværk, klædefabrik XX 145-173
- Engelsgaard, konsul, Østerrisør XII 75, 80
- Engelske Hamburg-kompagni, Det XVI 277
- Engelstoft, L., historiker XII 78
- Engmann, Carl Gustav, brygger XIX 27
- Erdmann & Co., J. F., svensk handelsfirma XVI 233, 234
- Erhvervsarkivet XI 7, 67, 136, 137, XII 7, 26, 69, 87, XII K 53, XIII 177, 178, XIV 163, 164, 166, XV 74, 108, 121, 129, 130, 141, XVI 27, 173, XVIII 156, 157, XIX 415
- Erhvervsarkivets Forskningsfond XIII 178
- Erichsen, D. XVIII 16
- Erichsen, Erik, hofagent XI 126
- Erichsen, Jul., grosserer XX 94
- Erichsen, N., gæstgiver XIII 104
- Erichsen, P. H., købmand XII K 27, 28
- Eriksen, Erik, arkivbetjent XIV 164
- Eriksen, Wilhjelm & Co., grossererfirma XV 93
- Erslev, Ed., geograf, adjunkt XI 95
- Esbensen, P. F. XV 44
- Esbensen & Heymann XV 26
- Esbjerg, Niels, land- og haveøkonomisk forsøgsleder XIX 331-336, 382, 384
- Eschricht, Daniel Frederik, læge XI 59, 60
- Eskildsen, H. H., mægler XIX 275
- Esmann, E. F., firma XV 32, 35, 38, 43
- Esmann-koncernen XV 41
- Esmann, Gustav, forfatter XI 119
- Espensen & Busck, smørpøkbere XV 17
- Estrup, J. B. S., politiker XIII 110, XV 66, XIX 104, 121, 128, XX 116, 130
- European Monetary Agreement (E. M. A.) XIV 142
- European Payment Union (E. P. U.) XIV 136, 139, 142, 150, 154
- Evensen, Gjer., Larvik XII 77
- Faber, C., overretsprokurator XX 138
- Faber, Harald, statskonsulent XV 25, 28, 165, 166 XIX 117, 296
- Faber, M. T. F., lysestøber, chokoladefabrikant XV 82, 88, 96
- Faber, P. D., præst, landøkonom XIX 267
- Faber, V. S. V., sparekasseinspektør XIX 111
- Fabricius, Christian Albrecht, embedsmand og landøkonomisk forfatter XIX 42
- Fabritius, Frederik, guldsmed XIX 22
- Fagforeningen for Kjøle- og Kåbesyersker XVII 126
- Fakse Kalkbrud XII 16
- Falbe-Hansen, V. A., nationaløkonom XV 58, XIX 126
- Falck, kammerråd, Larvik XII 71, 73, 77
- Falck, kaptajn, Larvik XII 71, 77
- Falkenberg, kaptajn, Larvik XII 71, 77
- Falkenskjold, A., landmand, officer XIX 256
- Fang, Arthur, lokalhistoriker, bryggeriejer XVII 41
- Faubogård, landbrugsskole XIX 101, 102
- Faurschou jr., C., købmand XII K 28
- Faurschou, Jens Lassen, proprietær XIII 117
- FDB, se: Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger
- Feddersen, M., sejmager XII K 37
- Feddersen, Margrethe, f. Soelberg XII K 37
- Feddersen, N. C., sejmager XII K 31-34, 37
- Feddersen, Peter, købmand XVIII 28
- Feddersens Eftf., N. C., sejmagerfirma XII K 37
- Fehr, fhv. kommandersergent XI 88
- Feilberg, Ludvig, filosof XIX 103
- Fenger, Christian, livkirurg XI 59, 60, XX 88
- Fenger, C. E., læge og politiker XIX 74
- Fenger, J. V., skibsfører XV 22
- Fenger, Rasmus, landøkonom XIX 89
- Fenger & Co., handelsfirma, Riga XVI 233, 234
- Fengers Realskole (Arh.) XII K 58
- Fenwick, N. og C., & Co., mæglerfirma XII 69, 72, XVI 231, 245
- Ferman, kaptajn, Kragerø XII 73
- Ferslew, C., avisudgiver, industridrivende XV 49, 56, 58, 60, 63, 66, 67
- Feveile, købmand, Horsens XVII 64
- von Filosofow, Michael, officer XIX 163
- Filtenberg, Chr. G., grosserer XII K 19, 28, 31-34, 41, 42
- Filtenberg, J. C., urmager, grosserer XII K 41
- Filtenberg, Marie Sophie, f. Jensen, g. m. grosserer Chr. G. F. XII K 42
- Filtenberg, Niels, købmand XII K 41
- Filtenborgs Stiftelse XII K 56
- Finanskollegiet XIV 27
- Finansministeriet XIX 394, XX 138
- Finderups Sogns Andelsmejeri XIX 293, 295
- Fink, Troels, generalkonsul, historiker XI 136, XIII 176, XIV 164, 166, XVIII 156, 157
- Fisker, J., konsulent XIX 380
- Fisker, Sv., sekretær XIX 411
- Fjelstrup, S. A., landmand XVIII 82, 84, 106, XIX 265-268, 270, 271
- Fjord, N. J., landøkonomisk forsøgsleder, skolemand XV 16, 18 (teksten: Flor), XVI 135, 145, 146, 164, XIX 64, 66, 73, 78, 109, 113, 115, 120-122, 285, 286, 291, 298
- Fjordvang Landbrugsskole XIX 372
- Flakkebjerg Herredsfogderi XIII 85
- Fleischer, Elias, forfatter XIX 41
- Flems, Johs., afdelingsingeniør XIX 388
- Fleuron, William, forfatter, impressario XI 121
- Flor, Chr. skolemand, politiker XIX 87, 97
- Fog, N., Larvik XII 71, 77
- Fogh, kammerråd, Vejle XX 34
- Fogh, Anton, boghandler XIII 92

- Foght, Chr., kaptajn, Drammen XII 79
- Fogtmann, Nicolai Steenbeck, vinhandler XVIII 140
- Folkeligt Oplysnings Forbund XVII 173, XVIII 156, XIX 438, XX 184
- Folketingets Bibliotek XII 87
- Foltelin, muligvis Fortling, se der.
- Fonden ad usus publicos XIV 27, XIX 257
- Forchhammer, G., geolog, kemiker XI 22-25, 28, 29, 31, 40-43, 46-48, 51, 52, 61-63
- Forenede Bryggerier, De XI 18
- Forenede Dampskibs-Selskab, Det XII K 48, XV 16, 26, XVI 131, 169, 181, 215, 292
- Forenede Gummi- og Luftringefabrikker, De XII 34
- Forenede Papirfabrikker, De XV 58-69
- Forenede Smøreksporthører, De XV 36
- Forenede Sæbefabrikker A/S, De XII 40
- Forenede Teglværker A/S, De XII K 38
- Forenede Tændstikfabrikker, De XII 30, 61
- Foreningen af Arbejdsgivere ved Aarhus Havn XIII 38
- Foreningen af Arealejere ved Aarhus Havn XIII 38
- Foreningen af danske Fabrikant-er af Herreklæder XVII 126
- Foreningen af danske Havebrugs-kandidater XIX 342
- Foreningen af danske Landbrugs-blade XIX 316, 318-320, 330
- Foreningen af danske Landbrugs-kandidater XIX 315-324, 326-329, 331, 333, 334, 338, 340, 342, 390
- Foreningen af danske Landbrugs-konsulenter XIX 316, 318, 330
- Foreningen af Husholdningslærer-inder XIX 327, 328
- Foreningen af Højskoler og Landbrugsskoler XIX 104
- Foreningen af jyske Handelsfor-eninger XII K 48
- Foreningen af jyske Landbo-foreninger XII 87, 97, XIX 118, 120, 153, 285-287, 297, 319
- Foreningen af københavnske Fabrikant-er af Herreklæder XVII 126-132
- Foreningen af Landbrugslærere XIX 330, 339
- Foreningen af Nordiske Jordbrugsforskere XIX 315, 316, 327, 328, 338, 342
- Foreningen af statsautoriserede Revisorer XV 114
- Foreningen for Exportører af dansk Smør XV 28
- Foreningen til den ædle Heste-avls Fremme XI 114
- Foreningen til Forbedring af Hus-ands- og Arbejdernes Kår i Præstø Amt XIX 111
- Foreningen til unge Handels-mænds Uddannelse XV 33
- Fortling (Foltelin), Jacob, kgl. hofbygmester XIV 65, XVIII 24
- Foss, Alexander, ingeniør, industri-mand og politiker XII 23, 24
- Foss, Joh., Arendal XII 80
- Fossing, mægler XV 17
- Fotorama, A/S XII K 31, 57
- Fox, Charles, engelsk entreprenør XVI 217, 218
- Fox, Henderson & Co., engelske entreprenører XVI 217, 298
- Foyn, kaptajn, Tønsberg XII 73
- Foyn, Benthe, frue, Tønsberg XII 77
- Foyn, Laurt., kaptajn, Tønsberg XII 77
- Foyn, Otto, Tønsberg XII
- Foyn, Sam., Norge XII 78
- Frandsen, Benedicte Kirstine, f. Aastrup XII K 40
- Frandsen, Hans, købmand XII K 31-34, 39, 40, 50
- Frandsen, H. N., forstander XIX 368, 369
- Frandsen, Julius Carl, købmand XII K 39
- Frausing, familien XIII 80
- Frausing, Cathrine Marie, g. m. Niels Malling XIII 80
- Frausing, Christen B., købmand XIII 80
- Frausing, Poul, købmand XIII 52
- Frazier & Co., engelsk handels-firma, Newcastle XVI 104
- Fredberg XII 80
- Fredens Møllers Fabrikker XII 37, 54, 56-58
- Frederik, arveprins XIV 7, 8, XIX 29
- Frederik II XVII 155, 157
- Frederik III XVI 21
- Frederik IV XIV 54, 56, 101, XVI 61, 277, XVIII 37
- Frederik V XV 39, 104
- Frederik VI XI 54, 68, XIII 77, 78, 136, XIV 7, XIX 193, 197, 201, 237, 257
- Frederik VII VI 219
- Frederik VIII XI 116
- Frederik den Store XIX 12, XX 68
- Frederiks Hospital XX 87
- Frederiksberg Badeanstalt XX 95
- Frederiksberg Brøndanstalt XI 12, 13
- Frederiksberg Papirfabrik XV 57, 58, 61, 63
- Frederiksbjerg Trælasthandel, A/S XII K 57
- Frederiksborg Amts Landbofor-ening XIX 299
- Frederiksen, Erhard, landøkonom XIX 74, 75, 113
- Frederiksen, J. F., hattemager XVII 99
- Frederiksen, J. F., stråhattefabrik XVII 103
- Frederiksen, Johan, laboratorie-bestyrer XIX 74, 75
- Frederiksen, Lars, professor i husdyrbrug XIX 311, 328-332, 335-339, 380, 381, 384, 389, 392, 394, 395, 393
- Frederiksværk Valseværk XVI 228
- Fremad, idrætsklub XII K 57
- Friedenreich, Christian Daniel, godsejer XVIII 15
- Friedrich (VIII), prins af Augu-stenborg XI 84
- Friedrich Carl, preussisk prins XI 96
- Friedrichsen XI 74
- Friese, D. H., handelshus, Königsberg XX 69
- Friis, Christen, borger i Ribe XVII 144, 156
- Friis, Christen Nielsen, søn af N. H. Grisbeck, rektor, senere præst XVII 144, 147, 152, 154, 156, 158, 159
- Friis, Christoffer, Hans Nielsen Friis' søn XVII 154, 162
- Friis, Fr., landmand XIX 120, 298, 299, 493
- Friis, Hans Nielsen, købmand XVII 143-162, XX 183
- Friis, Ib Hansen, søn af Hans Nielsen Friis, f. 1621 XVII 161
- Friis, Ib Hansen, rådmænd, søn af Hans Nielsen Friis, f. 1627 XVII 160
- Friis, Johs. godsejer, officer XIX 276, 300
- Friis, Kirsten Hansdatter datter af Hans Nielsen Friis XVII 161
- Friis, M., mægler XII K 38
- Friis, Kjeld Hansen, søn af Hans Nielsen Friis XVII 149, 161, 162
- Friis, Lydick Hansen, student, søn af Hans Nielsen Friis XVII 161
- Friis, Maren Christensdatter, g. 1. gang m. Hans Svane, 2. gang m. Niels Glud XVII 156
- Friis, Maren Hansdatter, datter af Hans Nielsen Friis XVII 161
- Friis, Margrethe Christensdatter, g. 1. gang m. Lambert Knudsen, 2. gang m. Oluf Pedersen Roed XVII 152, 156
- Friis, Niels Hansen, søn af Hans Nielsen Friis XVII 160
- Friis, Peder Hansen, student, søn af Hans Nielsen Friis XVII 161
- Frijs, Christian Emil Krag-Juel-Vind-, politiker XV 55, XX 130, 131
- Frijs, Mogens, lensgreve XI 117
- Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening XIX 233

- Frisch, H. M., direktør XX 66-74, 76, 79
 Frithiof, Asgårdstrand XII 78
 Fritz, Andreas, maler XI 94, 95, 97
 From, Larvik XII 71
 From, Thøger, kulimportfirma XVI 253
 Frost, I. H. XVI 237
 Frost, Johs., tømrer XI 126, 127
 Frue Sogns Borgerskole, Århus XIII 87
 Fraenkel, L., tapetfabrikant XIII 98
 Fuchs, C. T., sæbesyder og parfumefabrikant XV 80
 Funch Thomsen, Theodor, redaktør og bladudgiver XIII 114
 Funck, Christine, f. Schulte, g. m. Diderich Christian F. XIV 102
 Funck, Diderich Christian XIV 102
 Funder, familien XIII 79
 Funder, Henriette Juditte, f. Bidsted, g. m. tobaksfabrikant Th. F. XIII 78, 79
 Funder, Peder, tobaksfabrikant XIII 74
 Funder, Th., tobaksfabrikant XIII 74-81, 83
 Funder, Wilhelmine Louise Appolline, f. Bidsted, g. m. tobaksfabrikant Th. F. XIII 76
 Fussing, Hans H., historiker XIII 135
 Fyens Disconto Kasse XI 137, XII 87, XIII 177, XV 52, XVIII 134
 Fyens Folkebank XX 145-151, 157, 160, 165-167, 170
 Fyens Stifts patriotiske Selskab XX 95, 118, 233
 Fyns Stifts Sparekasse XV 54, XX 118, 139
 Fyens Stifts teoretiske Landvæseninstitut XIX 101
 Fürst, J. E., kaptajn, Arendal XII 80
 Fürst, Wittus, Arendal XII 80
 Fællesforeningen for Danmarks Brugforeninger XI 137, XII 87, XIII 177, XIX 147, 151, 344
 Fællesbanken for Danmarks Sparekasser XX 113
 Fællesmarkedet, se: E. E. C.
 Fællesrepræsentationen for dansk Håndværk og Industri XII 22
 Fæster, Jess, købmand XIII 50
 Fæveil, Jens Sorensen, købmand XVIII 19
 Fønss, Peter, amtmand XVIII 103
- Gabelgaard, Hans, mejeriejer XV 36, 39
 Gablenz, Karl Wilhelm Ludvig, østrigsk general XI 96
 Gad, G. E. C., boghandler, forlægger XI 100, 115
 Gad, Marius, nationaløkonom XX 170
 Gambier, James, engelsk admiral XIV 19
 Gamél, Arnold, cand. med., associé i firmaet A. C. Gamél XI 118
 Gamél, Augustin, grosserer XI 118
 Gamle By, Den XII K 56, XIII 75, XIV 106, 108, 109, 111-113, XVII 41
 Gammeltoft, C., borgmester XX 116
 Gammeltoft Schougaard, I. C., grosserer XVII 135
 Gamst, Henrik, maskinfabrikant XI 50, 51
 Ganslandt, H. A. C. XVI 237
 Garlieb, Peter Johann Gottfried, geolog XI 55
 Gaupel & Cie, kunstforlag, Paris XI 109
 Gedalia, G. A., bankier XX 122
 von Gedda, Peter Niels, svensk matematiker og fysiker XVII 17
 Gedser Jernbaneselskab XVI 215
 Gee, Joshua XVI 61
 Geipel & Co., engelsk handelsfirma XVI 117
 Gejl, Ib, historiker XX 145, 182, 184
 Gemzøe, Carl H. P., kopist, senere bygningsforvalter XIV 67
 Geneffe, Erik, købmand XIII 40
 General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet XIX 208
 General-Landvæsenkollegiet XIX 27
 Generaltoldkammeret XVI 73, XVII 7, 11, 23, 28, 29, 49, 50, 69, 70, 73, 74, XIX 28
 Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet XVIII 82
 Genraffineringsudvalget (Landhusholdningsselsk.) XIX 388
 Gerber, tysk konstruktør XVI 146
 Gerdes, J. U., købmand XX 133
 Gerner, Henrik, skibskonstruktør XIX 43
 Gerstenberg, W., officer XI 118
 Gesner, Johan Matth., forfatter XIX 12
 Gether, kasserer, Larvik XII 71-73, 77
 Geuss, J. M., professor XIX 43
 Gianelli, Peter Leonhard, medaillør XIV 16
 Giersing, Otto, læge, Køge XI 13
 »Gilden«, fattigkasse i Ribe XVII 146, 148, 151
 Giles Son and Barker, engelsk handelsfirma XVI 104
 Gjedde, Ove, admiral XVI 32
 Gjeding, slægten XIII 103
 Gjeding, Hans, købmand XIII 159
 Gjerløv-Knudsen, C. O., arkitekt XIX 386
 Gjerløf, Kragerø XII 79
 Gjern, slægten XIII 103
 Gjernsøe, Jens, Tønsberg XII 77
 Gjernsøe, Jørg., Tønsberg XII 77
 Gjernsøe, Mart., Tønsberg XII 77
 Gjessing, Chr., kaptajn, Drammen XII 79
 Gjællebeck, norsk marmorfirma XI 52
 Glamann, Kristof, historiker XIV 164
 Glass, L., vognmand XII K 43
 Glatved Kalkværk XII K 48
 Glenthøj, J. J., sognepræst XVII 172, XVIII 155
 Glud, Hans Nielsen, Ribe XVII 149, 152
 Glud, Niels, magister, præst XVII 152, 156
 Glud, Peter, firma, Vejle XV 14, 20
 Glückstadt, Isak, bankdirektør XV 22, 58, XVI 194, XIX 152
 Glynn, R. C., & Co., engelsk handelsfirma XVI 104
 Glødefri, Actietændstikfabriken XII 61, 62
 Godtfredsen, mejerist (T. & S. Plum) XV 31
 Godthaab, fabrik XII 61
 Godthåbsvejens Tændstikfabrik XII 61
 Goen, A. C., kaptajn, Sandefjord XII 72
 Gogstad, Ole Nielsen, skibsejer, Sandefjord XII 72
 Goldschmidt, Martin, bankier XX 113
 Gosch, H. E., fabrikant XII 61
 Gosch Tændstikfabriker A/S XII 60-64
 Gough, engelsk leder af vognbygningen på Scandia XVI 222
 Gram, J. J., dyrlæge XIX 93
 Gram, M. K., gårdejer XIX 380
 Grandell, Axel, finsk økonom XV 108
 Granjean, Vincens, godsejer XIX 411
 Grave (Groffue), Magnus (Mogens), rådmand XVII 160
 Green, O. Chr., cand. pharm. XII 61
 Green Th., forretningsmand XX 94
 Gregersen, G. (Hans Laurids Gerhard), bankbogholder XX 146, 147, 149-171
 Grejsdalens Højskole og Landbrugsskole XIX 101, 102
 Greve, tysk teknisk forfatter(?) XV 101
 Grisbeck, Niels Hansen, købmand XVII 143-162, XX 183
 Grissons Nachfolger, S. F., Hamborg XII 98

- Groening, Fr., forfatter XVII 15, 17
- Grosserer-Societetet XI 137, XIII 23, XVI 292, 301
- Grosserer-Societetets Komité XV 27, 28, XVI 264, XIX 438, XX 111
- Grosskey, J. R., engelsk stifter af Copenhagen Railway Company VI 215
- Grote, F. A. G., tysk firma XVI 231
- Grotum, Christian Henrich, møllejer, officer XVIII 11, XIX 19
- Grove, Andreas Christian Gott-hilf, søofficer XX 73, 74
- Gruelund, P. A., statslods XV 140
- Grum, Morten Poulsen, præst XVII 157
- Grundejerbanken, se: Københavns Grundejerbank
- Grundejerforeningen i Vejlbj XII K 40
- Grundtvig, N. F. S., præst og digter XIX 85, 87
- Grundtvigs Højskole XIX 97, 98, 103
- Grüner, H. R., bestyrer af handelsakademi XV 120
- Grünfeld, H. P. H., adjunkt, domskolen, Slesvig XI 89, 90
- Grøn, Staværn XII 71
- Grøn, Anthon, Sandefjord XII 72
- Grøn, Hans Ericksen, kaptajn, Sandefjord XII 72
- Grøn, L. J., handelsmand XX 116
- Grøn, M. E., & Søn, grosserere XV 31, XX 116
- Grønlandsudvalget af 1960 XIII 23
- Grønvold, Poul, kobberstikker XVIII 19, 30
- Graah, J. A., amtmand XVIII 101, 117
- Gudmansen, Niels, skipper XX 72-74
- Gudme, Herman Peter, præst XIX 30
- Gudme, Søren Nielsen, præst XIX 30
- Guise, hertuginde af XI 116
- Guldbryllupsasylet (Arhus) XII K 53
- Guldsmed, Anders Lydicksen, rådmænd XVII 152, 156, 157
- Guldsmed, Søren Andersen, rådmænd XVII 160
- Gullicksen, kaptajn, Sandefjord XII 73
- Gunner, biskop XIV 101
- Gunnerus, J. E., norsk biskop, naturforsker XIX 12, 14, 36
- Gutzeit, Wm., Drammen XII 79
- Güldenchrone, Fr., stiftamtmand XIII 55, 59, XIX 39
- Güldenchrone, F. J. Chr., stiftamtmand XVIII 70
- Güldenchrone, Frederikke Hede-vig Albertine, født v. Görtz, enke efter lensbaron Mathias G. XVIII 11
- Gyldendal, forlag XV 50
- Gyldendalske Boghandel XI 120, XIII 96
- Gyldenløve, Ulrik Frederik, statholder i Norge XV 113
- Gyllembourg (-Ehrensverd), Thomasine, forfatterinde XIV 106
- Güllig, Johan Anton, ansat ved Johan Georg Alt XX 47
- Güsselfeld, O., Hamborg XII 58
- Güsselfeld & Réé, handelsfirma XII 55-57
- Goethe, tysk digter XX 86
- Göttsche, P., arkitekt XIX 386
- Gaarder el. Gaardes, købmand, Larvik XII 71, 72, 77
- Gaarman, Hans Lassen, byfoged XVIII 19
- Hads Herreds Landboforening XIX 299
- Hafnia A/S XV 41
- Hafnia, livsforsikringselskab XVI 445
- Hage, familie, Stege XV 125, XVII 64
- Hage, C., købmand XV 124, XVII 65, XVIII 99
- Hage, Christopher, politiker XV 67
- Hage, Gustav, købmand XV 124
- Hage, Hother, politiker, jurist XIII 166
- Hage, C., & Søn, købmandsfirma XV 123-126, 128, 131, XVI 100, 102
- Hagemann, B., Sandefjord XII 72
- Hagemann, G. A., ingeniør, industrimand XII 31, 54, XV 55
- Hagen, H., Kragerø XII 74, 79
- Hagens Sæbefabrik, J. XII 38, 39
- Hahn, Anna Mørch, gift med godsejer Friedrich Wilhelm Burmeister XII K 45
- Hahn, Elna Elisabeth Marie, datter af købmand Ole Anchersen H. XII K 47
- Hahn, J. C., præst XII K 44, 47
- Hahn, Ole Anchersen, købmand XII K 31-34, 47
- Hahn, P. J., købmand XII K 31-34, 44, 45, 47, 51
- Hahn, Poulina Marie, f. Lunne, g. m. købmand Ole Anchersen H. XII K 47
- Hahns Enke, I. S. XX 121
- Halberstadt & Mannheimer, kornfirma XII K 51
- Hald, slægten XIII 103
- Hald, Nørresundby XVIII 135, 142
- Hald, A., gortler XIV 112
- Hald, J. C., sekretær i Landhus-holdningselskabet XVIII 83, XIX 105
- Hald, Jens Poulsen, købmand XIII 159
- Hald & Rahr, dansk-engelsk handelsfirma XVI 104, 112
- Halkier, P. A., bankierfirma XVI 105
- Halleby, vognmand, avlsbruger XIX 275
- Hallgrimson, Thorlak, islandsk landmand XIX 256
- Halmfyringsudvalget (Landhus-holdningselsk.) XIX 387, 388
- Halminde, Poul-Erik, historiestuderende XIX 307
- Hals, Frans, hollandsk maler XI 110
- Hamborg Støvefabrik XII K 39
- Hambro, Carl Joachim, bankier XX 91-93
- Hambro & Søn, C., dansk-engelsk bankierhus XII 47, 48, XVI 213
- Hambros Bank, London XX 91
- Hambroske Bade- og Vaskeanstalter, De XX 90-93, 104, 105
- Hammeleff, Nis, amtsforvalter XIX 29
- Hammerich, L., & Co., bygningsartikler XII K 58
- Hammershøj, J. P., købmand XIII 160, XV 94
- Hammerum Herreds Landboforening XIX 234, 300
- Hamsun, Knut, norsk forfatter XI 108
- Hancke, F. D., købmand XX 97, 101
- Handelsbanken i Odense XX 151
- Handelsbanken i Arhus (Jysk Handels- og Landbrugsbank) XII 41, 47, 48, XII K 31, 48, XIII 52, 86, XX 110, 114, 123-134
- Handelsforeningen i Aarhus = Aarhus Handelsstandsforening XIII 9-46
- Handelshøjskolen (Arhus) XI 136, XII K 48, 56, XIII 23, 24, 30, 42, 43
- Handels- og Kanalkompagniet XIII 51, XX 64, 65
- Handels- og Kontoristforeningen (Kbh.) XV 23
- Handelsministeriet XII K 27
- Handels- og Sofartsmuseet på Kronborg XIV 98
- Handelsstandens Hus A/S (Arhus) XIII 42
- Handrup, Jens Christensen, landvæsenslærling XIX 268-271, 274
- von Hanfstängel, Franz, tysk litograf og fotograf XI 110, 111
- Hannemann, D., civilingeniør, landøkonom XIX 65, 112
- Hans, dansk konge XIV 113
- Hans, prins XI 95
- Hansen (Grut) familien XI 118
- Hansen, brændevinsbrænder, Holbæk XVII 70

- Hansen, formentlig ansat hos lysestøber M. T. F. Faber, Odense XV 81, 88, 95, 96
- Hansen, forvalter, Valdemars slot XVIII 77
- Hansen, kaptajn, Sandefjord XII 73
- Hansen, skipper XIII 124
- Hansen, vinhandler, Litterborg XVIII 21, 22
- Hansen, C., etatsråd XX 94
- Hansen, C. F., arkitekt XIV 14, 16, 22, 23, 25, 27-29, 33, 34, 36, 38, 42, 50, 52, 57-59, 65-69
- Hansen, Chr. G., direktør XII K 42
- Hansen, C. K., grosserer XIX 69, 70
- Hansen, C. M., prokurator XVII 48
- Hansen, E. C., gæringsfysiolog XVII 16
- Hansen, Fr., forsøgsleder, statskonsulent i plantekultur XIX 94
- Hansen, Gejl, konsulent XIX 336
- Hansen, Gunnar, journalist XV 33
- Hansen, H., grosserer XV 58
- Hansen, Hans Nikolaj, maler og raderer XIX 101
- Hansen, H. B., sejmager XII K 37
- Hansen, H. G., kartoffelhandler XIX 379
- Hansen, H. N., skibsklarerer XII 72
- Hansen, H. P., bankdirektør XV 68
- Hansen, H. P., gårdejer XIII 109, 168, 169
- Hansen, H. P., kartoffelhandler XIX 379
- Hansen, H. P., sagfører XII 32
- Hansen, H. P., vekselerer XI 94
- Hansen jun., H. P., vekselerer XX 116
- Hansen, J., hjulmand XIX 271
- Hansen, Jakob, landbrugskandidat, forstander XIX 101
- Hansen, Jacobæa Elisabeth, g. m. V. A. H. XIX 38
- Hansen, Jens, gårdmand XIX 274
- Hansen, Jeppe, gårdejer XX 158, 165-168
- Hansen, Josef, forstander XIX 405
- Hansen, Julius H., konfektionsfabrik XVII 127
- Hansen, K., statskonsulent i plantekultur XIX 94, 117, 382, 384, 389
- Hansen, Knud, overingeniør XIX 387
- Hansen, Lambert, Ribe XVII 158
- Hansen, Lorens, forstander XIX 372
- Hansen, L. P., konsulent XIX 340, 367
- Hansen, Marthin, købmand XII K 27, 28
- Hansen, Niels Chr., Haldager XIX 282
- Hansen, Octavius, overretssagfører XV 52, 58-61
- Hansen, P., dansk agent i Newcastle XVI 255
- Hansen, P., journalist, litteratur- og teaterhistorisk forfatter XI 119, 120
- Hansen, Peder, landvæsenslærling, sen. avlsbestyrer XIX 268, 274
- Hansen, Peder, gårdmand XIX 274
- Hansen, Peder, gårdmand, Nørre Højrup XX 145, 146, 158, 163-169
- Hansen (Lundby), Peder, husmand og politisk agitator XIX 85
- Hansen, Peter, kgl. tolder XIV 103
- Hansen, Svend Aage, statistiker XVI 122
- Hansen, Jon, formentlig bonde XVII 157
- Haraldskær, papirfabrik XV 49, 55, 57, 58, 60, 63, 67
- Harbou, J. V. A., general XIII 109
- Harris, kaptajn, Tonsberg XII 77
- Harris, Poul, direktør XIII 28
- Harsdorff, C. F., arkitekt XIV 9, 39, 52, 58, 69
- Hasle, Brd. XII K 56
- Hassel, sergent, økonom XIX 92
- Hasselbalch, K. A., fysiolog, sen. landbruger XIX 311, 335, 337, 366, 381, 382, 385, 386, 399, 405, 406
- Hassenfeldt, C. F., købmand XII K 28
- Hauch, Adam Vilhelm, overhofmarschal XI 54-56
- Hauch, H., landbrugskoleforstander, politiker XIX 311, 385
- Hauch, O., proprietær XIX 411
- Hauff, N. F., konsul, Sandefjord XII 72
- Hauff, Wilhelm, tysk forfatter XX 56
- Haugsted, Ejler, bibliotekar XII 88
- Hauser, Conrad, handelsmand XIV 66
- Havreholm, papirfabrik XV 48, 49, 57, 60
- Haxthausen, Christian Ove, overhofmarskal XI 36
- Heber, Carl Vilhelm, præst XIII 89
- Heckscher, Edv., bankier, Stockholm XX 119
- Hedtoft, Hans, politiker XIV 134
- Heerfordt, J. H., sæbesyder og lysestøber XV 100
- Heering, P. F., grosserer XI 118
- Heffner, reder, Drammen
- Hegel, F. V., forlægger XI 93, XV 50
- Hegel, Jacob, forlægger XI 120, XV 67
- Hegelund, Hans, rådmand XVII 160
- Hegelund, Jørgen Pedersen, rektor, sen. præst XVII 154
- Hegelund, Peder Jensen, biskop XVII 154
- Hegelund, Peder Mortensen, borgmester XVII 157
- Hegenbarth, Johannes, ansat ved Johan Georg Alt XX 47
- Heiberg, C. F., advokat, boghandler, Slesvig XI 74-77, 79, 80
- Heick, Fr., direktør XIX 411
- Heide, Axel, bankdirektør XII 62
- Heide, Claus, norsk købmand XVI 57
- Heine, Sal., tysk firma XVI 237, XVIII 138
- Heinrich & Poulsen XI 121
- Heinsius, forfatter XIII 92
- Helk, Vello, historiker XI 137
- Hellebæk Geværfabrik XVII 73
- Hellerup Tændstikfabrik XII 61
- Hellesens Enke & V. Ludvigsen XII 34
- Helms, institutbestyrer, Korsør XI 92
- Helms, Johannes, forfatter, lærer ved domskolen i Slesvig XI 84
- Helsingør Spritfabrik A/S XV 131
- Hempel, Søren, bogforlag XIII 92
- Henck, J. C., Kragero XII 73, 79
- Henckel, Andreas, provst XIII 99
- Henckel, Ane Frederiksen, enke efter provst Andreas H. XIII 99
- Henckel, Christiane Margrethe Hedeveg, datter af provst Andreas og Ane Frederiksen H. XIII 99
- Hendriksen, F., xylograf XII 14
- Henningsen, Erik, maler XI 105
- Henningsen, Sven, historiker XVII 71, 72
- Henriques, Axel, forfatter XI 18
- Herfort, se Heerfordt
- Herholdt, Johan Daniel, læge XI 59
- Herlofsen, Peter, Arendal XII 80
- Hermansen, Th., fotograf XII K 55
- Herning Museum XIV 112
- Herskind, familie, Alborg XVII 64, 65
- Herskind, Anton, grosserer XIII 104
- Herskind (Herschind), Peder, købmand XIII 50, 51, 80, 81, 156, 159
- Herskind, S., købmand XII K 28
- Herskind (Herschind), Søren, kaptajn XIII 55
- Hertel, H., landøkonom XIX 64, 174, 310, 378, 403

- Hertel, J. V. T., landøkonom XIX 114, 115
- Hesselberg, E., retskyndig XIX 30
- Hesselvig, P., gårdejer XIX 314
- Heyman, Philip W., handelsmand XV 43, XIX 235
- Heymann & Co., Martin, vekselrerer XX 166
- Hiarsen, Christen, skipper(?) XVII 147
- Hibernia Chambers, Londons flæskebørs XVI 173
- Hierresen, Knud XVII 157
- Himmelbjergselskabet XIII 99
- Hindholm Folkehøjskole XIX 85, 86, 93, 97, 100, 101
- Hinnerup Cellulosefabrik XV 58, 60
- Hintze, Ludvig, svovlstikkfabrikant, Slesvig, sen. København XI 87
- Hiorth, Anne Elisabeth, g. m. galanterihandler Johan Georg Alt XX 44
- Hirschnack, C. F., kaptajn XIX 27-29, 33
- Hirschsprungs Tobaksfabrik (Kbh.) XX 93
- Historisk Samsfund for Århus Stift XI 137, XII 88, XIII 177, XIV 165, XV 141, XVI 446, XVII 173, XVII 156, X 437, 183
- Hjeddning Andelsmejeri XVI 143, XIX 281, 300
- Hjelm, B. N., købmand XIII 104
- Hjørring Amts Andelssvine-slakteri XVI 369
- Hjørring Diskontobank XX 100, 102
- Hobbema, Meindert, hollandsk maler XI 110
- Hobro Bibliotek XIV 163
- Hobro og Omegns Landbofor-ening XIX 300
- Hoffmann, Johan, direktør, civilingeniør XVIII 157
- Hofman, C., købmand XII K 28
- Hofman, Sv., købmand XII K 28, 32
- Hofmann, E. A. F., forfatter XVII 21
- Hofmeister, Fr., forlægger, Leipzig XIII 98
- Hof- og Stadsrettens Skiftekommission XI 124, 129
- Hohenheim, tysk landbohøjskole XIX 54
- Holbek, Carl, grosserer XV 23, 25, 27, 32, 42
- Holbek, Carl, & Co., firma XV 32, 36, 39
- Holbæk Amts Landboforening XIX 299
- Holbæk Amts økonomiske Sel-skab XIX 233
- Holck, Christen, rigsråd XVII 160
- Holck, Hans, kgl. agent XIX 27, 30, 31, XX 7-43
- Holck, Iver, stiftamtmand XIX 163
- Holders, G. L., kaptajn, Arendal XII 80
- Hollandsk-ostindiske Kompagni, Det XVI 275
- Holm, ansat ved Plum XV 32
- Holms Enke, skibsklarerings-firma, Helsingør XII 75
- Holm, C., grosserer XX 116
- Holm, Carl, boghandler XIII 91-93, 99
- Holm, Edvard, historiker XVI 30, XIX 14
- Holm, R. C., sejmager XII K 37
- Holm, Jacob, & Sønner, reb-slæteri, købmandshus, skibsrederi XII 36, XV 125-127, 133, XX 116
- Holmblad, Jacob, fabrikant XIV 115
- Holmblad, L. P., fabrikant XII 36, 38, XIV 115
- Holmer, Valdemar, livkirurg XI 16
- Holst, bogbinder XIII 91
- Holst, møller XIII 85
- Holst, C. F., Holmestrand XII 78
- Holst, Hans, Holmestrand XII 78
- Holst, Jacob, hofmester XI 126
- Holst, Jens, Grimstad XII 80
- Holst, Jens Ph., Grimstad XII 80
- Holst, L. F., Holmestrand XII 78
- Holst, Peder, Grimstad XII 80
- Holst, Waldemar, kaptajn af fod-folket XII K 47
- Holst, Waldemar, urfirma XII K 41
- Holstein-Holsteinborg, Ludvig, politiker XIX 64, 112, 113
- Holstein-Ledreborg, Ludvig, poli-tiker XIX 122
- Holsteinsminde, børnehjem XIX 85
- Holsøe, P. C. J., overretssagfører XV 58
- Holt, Hans Mikael, historiestu-derende XIX 49
- Holten, Carl, konfektionsfabrikant XVII 127, 136, 137
- Holten, Nicolai, statsgældsdirektør XIX 265, 266, 268, 274, 276
- Holten, N. M., toldkontrollør XI 93
- Holtermann, Knud, amanuensis, sen. assessor i Højesteret XIX 30
- Hooch, Pieter de, hollandsk maler XI 110
- Horats XIV 100, 101
- Hornbech, C. B., kgl. bygningsin-spektør XIV 22, 52, 53, 67
- Hornemann, Christian, miniature-og pastelmaler XI 124
- Hornemann, Claus Wilhelm, told-embedsmand XVIII 98
- Hornemann, Emil, læge XVIII 90, 91, 93, 94, 96
- Hornemann, Viggo, kontorist XV 23, 34, 37
- Hoskjær, Frederik, mægler XVIII 105
- Hotel d'Angleterre XI 122
- Hotel du Nord, København XVII 134, XX 87, 88
- Houge, Hans, kaptajn, Østerrisør XII 79
- Houmann, E., gæstgiver XX 100
- Howard, John, engelsk filantrop og fængselsreformatør XIV 37
- Hover og Omegns Landbofor-ning XIX 300
- Hovgaard, A. P., søofficer, polar-rejsende XI 118
- Hufeland, Chr., tysk læge XX 86
- Huutfeldt, Arild, embedsmand, historiker XVII 150, 161
- Humphrays & Glasgow, engelsk-amerikansk entreprenørfirma XVI 224
- Hutchison, James, engelsk agent XV 18, 35
- Hutfeld, familien XVIII 12
- Huulevad, Frantzone Emilie, mo-der til Vilhelm Tryde XI 79
- Hvass, Jørgen adlet Lindenpalm, ejer af Tirsbæk XVIII 18
- Hvass, Tyge, arkitekt XIX 395
- Hvid, Niels, rådmand, byfoged XIII 68, 78
- Hvide Mølle, fabrik XVI 221, 222
- Hvidt, konsul, Sandefjord XII 73
- Hvidt, Ed. J., assurancemægler XVIII 140
- Hvidtfeldt, Johan, historiker XIV 164, XVIII 157
- Hvistendahl, kaptajn, Holme-strand XII 78
- Hvornum, Christen Jensen, land-væsenslærling XIX 268, 274
- Hübner, Martin, folkeretslærd XIX 25, 34, 44
- Hüttmann, Carl August, tømrer-mester XI 51
- Hækkerup, Per, politiker XVI 419, 420
- Hærens Krudtværk XII 31
- Häusser, E. D., arkitekt XIV 65
- Hoegh-Guldberg, Lucie Emme-rentze, g. m. O. H.-G. XIX 38
- Hoegh-Guldberg, Ove, statsmand XIII 69, 70, 78 XIX 33, 44
- Hoffding, Jens Brandt, skibskap-tajn, brændevinsbrænder XVIII 98
- Høgsbro, Sofus, højskoleforstan-der, politiker XIX 97
- Høgsbro Holm, A., generalsekre-tær XIX 311, 312
- Højmark, lærer XIII 109
- Højre XI 118, XIII 114, XIX 68, 128
- Høng Højskole XIX 102
- Hörliück, Anders, gårdejer XIX 411

- Horlyck, N., statskonsulent
i mejeribrug XIX 389
 Høst, A. F., boghandler XI 73,
75, XIII 96
 Host, J., Vejerslev XIII 56, 58
 Host, J. N., landsover- samt hof
og stadsretsprokurator
XVII 48
 Host, P. V., fabrikant XX 94
 Hostmarch, Mads, købmand
XVIII 12
 Høyelse, Sofie, enke efter Nikolaj
Lorentzen, Køge XI 131
 Hoyer, F. W., købmand
XII K 28
 Høyer, Marcus Hagens, embeds-
mand XIX 29
 Hoyer Møller, Erik, præst, for-
fatter XI 74
 Haarlov, Inger Tryde, historiker
XI 67

 Ibsdatter, Anne, g. m. Kjeld Jør-
gensen XVII 152, 156, 157
 Ibsen, Chr. H., mejerikonsulent
XIX 389
 Ibsen, Michel, borger i Ribe
XVII 157
 Idestrup Sogneforstanderskab
XIX 72
 Ifversen, Frederik F., købmand
XX 97, 101
 Ihlen, Niels, kaptajn, Holme-
strand XII 78
 Illum, stormagasin XVII 135,
138
 Illum, Anton Carl, grosserer
XVII 135
 Ilsted, Peter Vilhelm, maler
XI 110, 119
 Indenrigsministeriet XI 10, 11,
XVII 100, XIX 123, 285, 388,
XX 91
 Industribanken i København
XII 54, XV 51
 Industriforeningen i København
XII 7, 8, 10-14, 18, 20, 22, 24,
XV 140, XVII 172
 Ingerslev, H. P., landmand, poli-
tiker XII 12-14, XIII 108,
109, 167-170, XIX 69, 120, 121,
123, XX 131, 132, 134
 Ingerslev, H. P., prokurator
XIII 64, 65, 68-70
 Insel Verlag, Leipzig XI 108
 Institut for nyere Historie
(Århus) XIV 164
 International Monetary Fund,
The XVI 391
 Internationale Handels- og Indu-
strikammer, Det XII 19
 Irving, engelsk generalinspektør
XVI 74, 258
 Isaac, Abraham, handelsmand
XI 128-131
 Iselin, Tutein & Co., handelshus
XVI 262
 Iversen, kontorist hos Plum, sen.
selvstændig XV 32
 Iversen, Kield, købmand
XIII 50, 58

 Jackson, Georg, engelsk smørfirma
XVI 170
 Jacobsen, (muligvis lærling hos
Vilhelm Tryde i Slesvig)
XI 86
 Jacobsen, skrædder XIII 125,
126
 Jacobsen, urmager, Sattrup
XI 82
 Jacobsen, Carl, brygger XII 8
 Jacobsen, J. C., brygger XX 116
 Jacobsen, J. P., forfatter XI 112
 Jakobsen, Brødrene, chokolade-
firma XIII 28
 Jakobsen, Henry J., grosserer
XII K. 32, XIII 24, 28
 Jakobsen, Henry P., grosserer
XII K 28, XIII 28
 Jansen, Sofus, købmand
xv 52
 Jansen, W., kaptajn, Kragerø
XII 74
 Jansen, Wm., London XI 96
 Jardin, N. H., arkitekt XIV 59
 Jean, prins XI 116
 Jenisch, M. J. XVI 237
 Jensdatter, Maren, Sindallund,
Vendsyssel XIV 112
 Jensen, Anton Nicolay, købmand
XIII 159
 Jensen, A. P., assistent XIX 396
 Jensen, Axel, skibsmægler
XIII 28
 Jensen, Bernhard, borgmester
XI 136, XIII 40, XIV 164,
XX 182
 Jensen, Carl M., købmand
XII K 46
 Jensen, Carl Aage, købmand
XII K 28, 32
 Jensen, Gine, pensionatsværtinde
XIII 122
 Jensen, Hans, historiker
XIX 267
 Jensen, Hans, rådmænd
XVII 157
 Jensen, Harald, politiker
XII 13
 Jensen, H. G., prokurator
XII K 44
 Jensen, J., veterinær og hippolog
XIX 117
 Jensen, Jens Chr. (Hvidsted, Tårs
sogn) XIV 94
 Jensen, Johs. V., forfatter
XI 108
 Jensen, Jørgen, grossererfirma
XV 11
 Jensen, Kaj Fr., gårdejer
XIX 411
 Jensen, Karl, gårdejer XIX 386
 Jensen, Lars Peder, slagter
XX 145, 146, 167-169
 Jensen, Lauritz, købmand
XII K 27, 28
 Jensen, Mary, sekretær XIX 376
 Jensen, Michael, købmand
XII K 27, 28, 31-33, 35, 56, 57,
XIII 28
 Jensen, N. J., skolemand, præst
XIX 85
 Jensen, P., købmand XV 52

 Jensen, Peder, Østerrisør XII 79
 Jensen, Rasmus, gårdejer
XX 156, 163
 Jensen, Rikke, pensionatsværtinde
XIII 121, 122
 Jensen, R. J., vognfabrikant
XV 132
 Jensen, Sigurd, registrator
XX 183
 Jensen, Sv. Karlskov, forstander
XIX 411
 Jensen, Victor, lærer XX 183
 Jensen, Vilh. F., konfektions-
fabrikant XVII 127
 Jensen, Hans, & Co., grosserer-
firma XII K 41
 Jeppesen, Hans, Tingjellinge
XIX 282
 Jerndorff, Peter, skuespiller
XI 121
 Jespersen, C. M., justitsråd
XX 135
 Jespersen, Johs., veterinær
XIX 381
 Jespersen, V., proprietær
XIX 311
 Jespersen Thygesen, Mourits,
præst XVIII 42
 Jessen, Christiane, g. m. bog-
handler Jacob Jessen XIII 89,
90
 Jessen, Hans, oldermænd for
rodemestrene XIV 18
 Jessen, Hans, rådmænd
XVII 157
 Jessen, Jacob, boghandler
XIII 88-90
 Jessen, P., husdyrbrugskonsulent
XIX 93, 117, 181
 Jessen, P. K., hofbygmester
XIV 52, 53, 67
 Jessenske Boghandling, Den
XIII 85-102
 Joensen, Jens, se: Trelund
 Johannsen, W., arvelighedsforsker
XIX 107-109
 Johansen, Hans Chr., økonom
XX 62
 Johansen, Jens, gårdmand
XIX 275
 Johansen, Mikael, købmand
XII K 16, 27, 28
 Johansen, Oskar (teksten: Johan-
nensen), sagfører XV 67
 Johnsen, A. B., Grimstad XII 80
 Johnsen, Ole, Kærterøed XII 75
 de Jonquières, Frederik, mini-
stersekretær XII 12
 Jordan, Johan, købmand
XIII 160
 Josty, Anton, konditor XI 57
 Juell, Fr., godsejer, officer
XVIII 63
 Juell, Niels, godsejer XIX 311-
313, 378, 379, 389, 392
 Juell-Brockdorff, C., stamhusbe-
sider XIX 122
 Junget, J., købmand XX 100
 Juridiske Selskab, Det XX 8
 von Justi, Johann Heinrich
Gottlob, tysk økonomisk forfatter
XVIII 26

- Justitsministeriet XX 98
 Juul, Iver, rigsråd XVII 160
 Juul, J. C., farvehandler XV 80
 Juul, Svend Bruun, forfatter XVII 20
 Jylland, brandforsikring XIII 318
 Jyllandsbankens XII K 41, 56, 57, XIX 150
 Jyllands Stål- og Maskinforretning XII K 49
 Jürgensen, Lorentz, staldskriver XIV 53
 Jydsk Andels Foderstofforretning JAF XIX 144-148, 151, 15, 2 158
 Jysk-engelsk Dampskibsselskab XII K 48, 52
 Jysk Handelskompagni XV 43
 Jysk Handels- og Landbrugsbank, se: Handelsbanken i Århus
 Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, sen. Jysk Selskab for Historie XI 137, XII 87, XIII 177, XIV 164, 165, XV 141, XVI 446, XVII 172, XVIII 156, XIX 437, XX 183
 Jyske Godtningsforretning, Den XII 58
 Jyske Handelshøjskole, Den, se: Handelshøjskolen (Århus)
 Jyske Handelsstands Centralforretning, Den XIII 12, 13, 23-27, 36, 37, 40, 42
 Jyske Kalkværker A/S, De XIX 437, XX 183
 Jyske Kobstads Kreditforening XI 94
 Jyske Landejendoms Kreditforening XI 94
 Jäger, Joh., hoffotograf, Stockholm XI 96
 Jørgensen, A. D., gehejmearkivar XV 58
 Jørgensen, Anders, højskoleforstander XIX 102
 Jørgensen, Andreas, historiker XV 46
 Jørgensen, Ane Kirstine, f. Hansen XII K 54
 Jørgensen, B. S., landøkonom XIX 53, 59, 60, 63-66, 70, 72, 83, 84, 86, 89, 92, 96, 105-107, 109, 110, 112-115, 286
 Jørgensen, C. A., arvelighedsforsker, botaniker XIX 381
 Jørgensen, Franciska Helene, f. Blegvad (Ring) XII K 54
 Jørgensen, Harald, købmand XII K 28, 31-33, 53, 54
 Jørgensen, J. A., købmandsfirma XV 129, XVII 132
 Jørgensen, Jakob, overgraver XIV 42
 Jørgensen, Joen XVII 158
 Jørgensen, Johannes, forfatter XI 108
 Jørgensen d. æ., Jørgen, fæstegårdmand XX 148, 155, 163, 167, 168
 Jørgensen d. y., Jørgen, fabrikant XX 148-158, 160-162, 167, 168, 171
 Jørgensen, Kjeld, borgmester XVII 147, 152, 154, 156, 157, 160
 Jørgensen, L. P., billedhugger XI 111
 Jørgensen, Margrethe, datter af købmand Harald J. XII K 54
 Jørgensen, Niels, gårdejer XX 149, 151, 155-158, 161, 162
 Jørgensen, Niels, godsejer, Ingvorstrup XII K 53
 Jørgensen, O. Juel, overingeniør XIX 378, 387
 Jørgensen, Severin, andelsmand XIX 72, 147, 155-157
 Jørgensen, St., lærer XX 157
 Jørgensen, Søren Møller, maler XIII 81
 Jørgensen, Thomas (Tamis), rådmænd, tolder XVII 158
 Jørgensen, Vilh., ingeniør, industrimand XII 31, 54
 Jørgensen, H., & Stilling, tommerhandel XII K 54
 Kabel, Morten, Rostock XIV 103
 Kabell, Peter, boghandler XIII 91
 Kaemmerer, G. H. XVI 237
 Kaiser, Sv. E., direktionssekretær XIV 164
 Kallevig, S., & Søn, Arendal XII 76, 80
 Kalmar Museum XIV 112
 Kanal-, Havne- og Fyrdirektionen XIV 57
 Kanopka, skibsklarerere XII 69
 Karise Højskole XIX 141
 Karl V., tysk kejser XVII 150
 Karl XV, konge af Sverige XI 96
 Kartoffelhandlerforeningen for København og Omegn XIX 379
 Kaspersen, N., købmand XII K 54
 Kastrup Glasværk XVII 73
 Kattunge, celluloseværk XV 63, 67
 Kaysen, Fr., fotograf, Randers XI 97
 Keller, F. G., tysk tekstilarbejder, opfinder XV 54
 Kellner, H., skipper XX 73, 74
 Kerrn-Jespersen, P., civilingeniør XIX 386, 387
 Keynes, John Maynard, engelsk nationaløkonom XVI 349
 Kieldrup (Kiellerup), Niels, handelsmand XIII 50, 51, 53, 58
 Kieler, Alfred, industrimand XII 41, XII K 45
 Kielman v. Kielmansegg, Johann Adolf, statsmand XVIII 23
 Kier, Brødrene XII K 31
 Kier, Chr., overretssagfører XII K 49, XX 130, 132
 Kier, Johan, læge XX 96
 Kiilerich, A. R. B., købmand XII K 47
 Kiilerich, J., konsulent XIX 367
 Kingo, Thomas, biskop, digter XIV 104
 Kirck, N. P., købmand, skibsklarerere XII 69-81, XV 127, 128
 Kirkerup, Andreas Johannes, arkitekt og hof-tømrermester XI 124-131, XIV 7, 8, 42, 65, 66
 Kirkerup & Co., kornfirma XVI 232
 Kirkerup & Sønner, assurancefirma XII 78, 80
 Kirschstein, dansk købmand i London XV 11
 Kissmeyer-Nielsen, K., forstander XIX 411
 Kiær, Anders, herredsfoged XIII 61, 62, 64-68
 Kiørboe, F. W., købmand, skibsreder XIII 103, 104
 Kiørboe & Mørk, handelshus XIII 104
 Kjeldsdatter, Lene, g. m. Hans Nielsen Friis XVII 147, 153, 156, 159, 162
 Kjeldsen, C. M., driftsleder XV 53, 58
 Kjertinge, se Kjærtunge
 Kjerulf, Charles, komponist, forfatter XI 18
 Kjær, A. H., Drammen XII 79
 Kjær, Aug., dyrlæge, konsulent XIX 389
 Kjær, Carl, købmandsfirma XV 14
 Kjær, E. Ludvig, bankbogholder XVIII 140
 Kjær, Hans, Drammen XII 79
 Kjær, Hans, sæbefabrikant XV 99
 Kjær, Magnus, slagterierjer XVI 158, 159
 Kjær, Niels, Arendal XII 80
 Kjær, S., sejlmager XII K 37
 Kjærsted, F., parykmager XIX 256
 Kjærsted, Joh. Thorlaksen, landvæsenlærling XIX 257, 258
 Kjærtunge, Anna, f. Møller, se der, g. m. sæbefabrikant Chr. K.
 Kjærtunge, Chr., H. C. Møllers svigersøn, sæbefabrikant XV 97
 Kjørsterud, Fred., Drammen XII 79
 Klampenborg Vandkur-, Brønd- og Søbadanstalt XI 12, 13
 Klank, højskole XIX 101, 102
 Klarskov, Søren Jensen, sognefoged XIX 265, 268
 Klavenæss, Th., skibsreder, Sandefjord XII 72
 Klein, H. C., boghandel XIII 96, 97
 Klein, Vilhelm, arkitekt, professor XII 9
 Klemann, Tyge, arkitekt XVI 445
 Klimatologiske Udvalg, Det (Landhusholdningsselsk.) XIX 382-384
 Klingberg, Henrich Mathias Wilhelm, stabkirurg i søetaten XI 59, 60

- Klit, Jensenius, handelsskolelærer, cand. theol. XV 119
- Klitgaard, Harald, grosserer XV 32, 43
- Klok, inspektør, kromand XVIII 15
- Kloster, Vald., købmand XII K 28
- Klugmann, G. F. A., buntmager XII K 44
- Klyn, Anders Sørensen (Seffrensen) rådmænd XVII 157, 158
- Klærk, Ole, kleinsmedemester XIV 109
- Kløpper, Wm, tysk firma XVII 135
- Knoph, Peder, Kragerø XII 73, 79
- Knudsen, Baltser, rådmænd XVII 160
- Knudsen, Chr., Arendal XII 80
- Knudsen, H., skibskaptajn XIV 20
- Knudsen, H. M., kasserer, sekretær XIX 310, 320, 321, 323, 344, 374, 378, 389
- Knudsen, Jørgen, avlsbruger XIX 265, 268, 272, 274
- Knudsen, Lambert, borger i Ribe XVII 152
- Knudsen, Torben, grosserer XIII 44
- Kobbermøllen (ved Flensborg) XIV 111, 112
- Koch, J. H., arkitekt, hofbygmester XI 10, 22, 23, 25, 28, XIV 67
- Koch, L., præst XIX 52
- Koch, P. C., redaktør af »Dannevirke«, Haderslev XI 70, 74
- Kochen, Alb. Heinr., præst XIV 46
- Kofoed, L., Nybro XIX 297
- Kold, Chr., højskole- og friskolemand XIX 96, 98, 100, 102
- Kolding og Omegns Landboforening XIX 300
- Komiteen for Oprettelsen af danske Folkebiblioteker i Slesvig XI 69
- Kommercekollegiet XIX 23, 43
- Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie XI 137, XII 87, XIII 177, XIV 165
- Kommunehospitalet (Kbh) XX 90
- Konfirmandforeningen (Arhus) XII K 47
- Kgl. Bibliotek, Det XI 136, XII 87, XIII 117, XIV 52, 57, XV 114, XIX 415
- Kongelige Brænderi, Det XVII 12, 17, 24
- Kgl. danske Landhusholdningsselskab, Det XIII 95, XV 16, XVI 131, 134, 165, 173, XVII 22, XVIII 7, 47, 53, 56, 63, 79, 83, 109, XIX hele bindet, XX 8, 183
- Kgl. Dovstummeinstitut, Det XIV 66
- Kongelige Grønlandske Handel, Den XV 44
- Kgl. grønlandske, islandske, finmarkske og færøske Handel, Den XX 65, 66, 72
- Kongelige Haveinspektion, Den XI 45
- Kgl. Maler- Billedhugger- og Bygningsakademi, Det, se: Kunstakademiet
- Kgl. Manufakturhandel, Den XIV 57
- Kongelige norske Glaskompagni, Det XX 8
- Kgl. octroierede Søassurancekompagni, Det XII 76
- Kgl. Porcelænsfabrik, Den XII 11, 16
- Kongelige Selskab for Norges Vel, Det XIX 185, 195
- Kgl. Skildre-, Billedhugger- og Bygningsakademi, Det, stiftet 1754, se: Kunstakademiet
- Kgl. Skydebane, Den XI 115
- Kgl. Teater, Det XI 99
- Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole, Den XV 16, XVI 135, 136, 145, 164, XIX 83, 84, 86, 89, 90, 95, 97, 106, 107, 114, 116, 121, 126, 284-286, 298, 307, 309, 310, 431, 392-394, 401, 403, 404
- Kooperative Forbundets Brevskole XIX 353
- Koopmann, J. D., & Co., slagteri XVI 157
- Koppel, M. R., købmand XX 131, 132
- Kornerup, familie, Roskilde XVII 64
- Kornerup, købmand, Roskilde XVIII 99
- Korn- og Foderstof Kompagniet XII 87, XII K 38, 42, 53, XIX 144
- Korsgaard, K. P., politiker, journalist XII 13, 14
- Kosmorama (Arhus) XII K 39
- Koustrup, handelshus, Danzig XX 69
- Krabbe, A., godsejer XIX 364
- Krabbe, Gregers, lensmand XVII 149
- Krabbe, Ingeborg, g. m. Palle Rosenkrantz XVII 149
- Krabbe, N., godsejer XIX 1967
- Krag, Thomas P., norsk forfatter XI 108, 119
- Kragh, Helsingør XII 71
- Kragh, J. C., manufakturhandler XII K 45
- Krarup, J. B., landøkonom XIX 95, 99, 116
- Krarup, J. B., præst, landøkonom XIX 260, 264, 265, 268, 271, 272, 276
- Krarup, N. B., landøkonom XIX 95
- Kratzenstein, Christian Gottlieb, læge, fysiker XIX 14
- Kraunsøe, A., direktør, konsul XV 27, 38
- Krause, Emil, dansk maler og raderer XI 110, 119
- Kreditforeningen af Kjøbstadsgrundejere i Nørrejylland XX 134, 135
- Kreditkassen XI 25, 26
- Kreditkassen for Husejere i København XI 128
- Kreditkassen for Landejendomme i Østifterne XX 114
- Krieger, A. F., jurist, politiker XIX 74, XX 115
- Kristensen, M. K., planteavlskonsulent XIX 314-316, 318, 320, 322, 324, 326, 336
- Kristensen, R. K., afdelingsbestyrer XIX 382
- Kristensen, Thorkil, generalsekretær, økonom XIV 134, 135, 137
- Krogriis, C. A., konsulent, redaktør XIX 366, 370, 372
- Kronborg Amtsstue, Esrom XI 92
- Kronborg Geværfabrik XIX 266
- Krummerup Andelsejeri XIX 282
- Kruse, F. H., købmand XII K 54
- Kruse, H. C., fabrikant XII 54
- Kruse, Laurits Peter, auditor XIII 68, 70
- Kruse, Vibeke, Christian IV's elskerinde XIV 111
- Kruuse, Anders, arkitekt
- Kruise, H., købmand XVII 64
- Kryger, Chr., programleder XIX 438
- Krüger, J. C., sæbefabrikant XV 90, 91
- Krøll, Bendix Rasmussen, præst XIX 29
- Krøyer, P. S., maler XI 119, XV 33
- Kulturministeriet, se Ministeriet for kulturelle Anliggender
- Kungsträdgården, brøndanstalt, Stockholm XI 8, 10
- Kunstakademiet XI 11, 126, 127, XIV 8-10, 23-25, 32-35, 37, 39, 50, 58, 59
- Kuntzmann & Co., forlag, Berlin XI 96
- Kvindelige Herreskrædderes Fagforening, De XVII 126
- Kvindernes Hus (Arhus) XII K 36
- Kyed, Vagn O., arkitekt XIV 59
- Kyhn, Wilhelm, landskabsmaler XI 109
- Kysters Eftf., Julius, kolonialfirma XIII 28
- Kær, bogholder, Eckernförde XVIII 24
- Københavns Amts Landboforening XIX 118, 126, 367-369
- Københavns Brandforsikring XI 128, XX 111
- Københavns Brandkasse XIV 19
- Københavns Brændevinsbrænderlav XVII 9, 25, 26, 30-32, 48, 67

- Københavns Frihavn XV 26, XVI 194
 Københavns Grundejerbank XV 68
 Københavns Handelsbank XX 110, 114-126, 130, 133, 134
 Københavns Kommunes statistiske Kontor XVI 445
 Københavns Kommunes Varmtvandsbadeanstalter XX 105
 Københavns Oliefabrik XII 50
 Københavns private Lånebank XX 120, 139
 Københavns Skotøjsfabrik XII K 39
 Københavns Sporveje XVI 215
 Københavns Stadsarkiv XIV 7
 Københavns Telefonaktieselskab XVI 215
 Københavns Torveinspektorat XIX 380
 Københavns Tændstikfabrik XII 61
 Københavns Universitet XIV 22, 164, XV 7, XIX 11
 Københavnske So-Assurance Kompagni, Det XX 74
 Købke, Christen, maler XI 94
 Købmændenes Hjelpeforening i Randers XII K 13
 Købmændenes Tændstikfabrik XII 62
 Køedt, A. Peschke, forretningsmand, politiker XV 66, XIX 125
 Königlich-Dänische Acker-Academie i Slesvig XIX 25
 Køster, S. L., apoteker, landsingsmand XI 11
 Kaarsberg, Andreas, købmand XIII 50, 52, 53, 61, 62, 69, 71
 Kaarsberg, Margrethe Pedersdatter, g. m. købmand Rasmus Malling XIII 80
 Kaarsberg, Andreas, & Co. XIII 52
 Kaarsted, Tage, historiker XI 124, XIV 7
 Kaas, frk., d. a. admiral Chr. Kaas XIV 7
 Kaas, Chr., admiral XIV 7
 Laar, Conrad XVI 237
 Ladelundgårds Landbrugsskole XIX 101, 102, 287, 288, 292, 300
 Lahde, G. L., kobberstikker XVIII 95
 Lahmann, Sorgenfrey & Mahler, handelshus, Libau XX 69
 Lambertsdatter, Ingeborg, g. m. Lavrids Thøgersen XVII 156
 Lambertsen, Knud, rådmand XVII 160
 Lammestrup, Mads, proprietær XIV 113
 Landbohøjskolens Bibliotek XIX 341
 Landboskolen i Lyngby XIX 65, 90-97, 100-105, 109, 114, 115, 117
 Landbosparekassen i Arhus XIII 168, 169
 Landbrugets Brevskole XIX 344, 353-362
 Landbrugets Informationskontor XIX 339, 344
 Landbrugsforlaget XIX 350
 Landbrugskandidaternes Klub XIX 333
 Landbrugsministeriet XV 35, XIX 121, 337, 388, 392, 394, 395
 Landbrugsrådet XV 140, XVI 365, XIX 121-124, 153, 308, 311-316, 325, 386, 411
 Landhusholdningsselskabets Forlag XIX 342-353, 357
 Landhusholdningsselskabets Kursafdeling XIX 357
 Landmandsbanen XV 22, 26, 51, 57, 58, XVI 194, 215, XIX 152, XX 122, 130
 Landmandsbanen, Kolding XX 147
 Landmandsbanen, Arhus XII K 39
 Landmandsforsamlingen for Nykøbing og Omegn XIX 61, 72, 78
 Landmandsforeningen i Jylland til Indkøb af kunstig Gødning XIX 73
 Landsarkivet for Fyn, XII 87, XVIII 155
 Landsarkivet for Nørrejylland XIII 70, 128, 129, XVII 142, XX 44
 Landsarkivet i Härnösand XVII 7, XVIII 46
 Landsorganisationen, De samvirkende Fagforbund (LO) XIV 143, XVII 130
 Landsudvalget for landøkonomisk Ungdomsarbejde XIX 368
 Landøkonomisk Driftsbureau XVI 379
 Landøkonomisk Rejsebureau XIX 323, 390
 Langballe, C., købmand XII K 46-48
 Langballe, Erik Eriksen, præst XVIII 11
 Langballe, H. A., købmand XII K 19, 28
 Langballe, Marie, g. m. købmand Otto L. XII K 49
 Langballe, Otto, købmand XII K 31-33, 35, 47-49, XX 131, 132
 Langballe, Søren, forpagter XVIII 11
 Langballe & Leth, korn- og produktforretning XII K 46
 Langballes Saltværk XII K 55
 Lange, købmandsfamilie XIII 117-127
 Lange, Else, f. Arentzen, g. m. købmand Hans L. XIII 117
 Lange, Hans, købmand XIII 117-127
 Lange, H. O., overbibliotekar XIII 117-127
 Lange, J. M., hattefabrik XVII 98, 103
 Lange, Just Hermann, købmand XIII 117, 161
 Lange, Marinus, landmand XIII 126
 Lange, Michael, overpræsident XVIII 118, 119
 Lange, Niels, vognmand XVIII 9
 de Lange, Philip, arkitekt XIV 57
 Lange, Rasmus, rådmand XIV 18
 Langebjerg Andelsmejeri XIX 292
 Langen, Albert, forlægger, München XI 108
 Langermann, Fr., købmand XII K 31-33, 35, 55
 Langermann, J. E. M., skomager XII K 55
 Langermann, Fr., & Co., urtekram- og delikatesseforretning XII K 55
 Langkilde, K., godsejer XIX 311, 384
 Langkjer, Svenné, leder af handelsakademi XV 120
 Lantriksforbundets Tidsskrift AB XIX 343, 353, 354
 Larham, skibsklarerer XII 69
 Larsen, kaptajn, Sandefjord XII 73
 Larsen, Alfred, tegner XVII 41
 Larsen, A. R. F., bogholder XV 23, 42
 Larsen, Carl, gårdmand XX 157, 163, 166
 Larsen, H. C., kontorchef XIX 335, 393, 403, 407-410
 Larsen, H. P., forstander XIX 364
 Larsen, Jens, Arendal XII 80
 Larsen, L., bankdirektør, handskemager XX 150, 160, 166
 Larsen, Lars XIX 268
 Larsen, L. Hansen, professor XIX 381
 Larsen, N., gårdejer XIX 380
 Larsen, O. H., professor XIX 384, 406
 Larsen-Ledet, L., redaktør, afholdagsagitorator XIV 110
 Lassen, Harald V., grosserer XIV 163, XV 140
 Lassen, Peter, kornhandler XVI 232, 233
 Lassen, Vilhelm, politiker, journalist XIII 114, XV 66, XIX 129
 Lassen, J. F., købmand XV 129
 Lau, O. Rasch, farvehandler XX 182
 Laurentin, Peter, købmand XIII 50
 Lauridsen, Finn H., historiker XI 67, 137, XII 69, 88, XIII 85, 177, XIV 94, 165, XV 73, 141, XVI 446, XVII 173, XVIII 132, 156

- XIX 255, 437, 438, XX 44, 183, 184
 Lauritzen, J., skibsreder XV 42
 Lauritzen, K. Røhr, proprietær XIX 385
 Laursen, Kai Horup, historiker XIX 140
 Lausen, Fr., industrimand XII 45, 46, 49, 50, XIII 176
 Law, Bonar, engelsk premierminister XVI 355
 Lawaetz, H. F., & Koch, tysk firma XVI 237
 Lawaetz, Otto, landmand XIX 300
 Lavgesen (Lausson), Jens, rådmænd XVII 158
 Lavridsdatter, Margrethe, g. m. Bagge Pedersen XVII 154
 Lavridsen, Ægidius (Egiiedis), magister, rektor XVII 158
 Lawson Wood, engelsk vittighedstegner XVI 369
 Lavøtz, Valdemar, prokurist XV 23, 42, 45
 Lazarus, N. & M., købmandsfirma XIII 52, 86, 155
 Leblanc, Nicolas, opfinder XII 32
 Lebrecht von Præck, Chr., se: Præck
 Leerbech, J. E., gendarmeriinspektør XI 68
 Lehn, P. A., godsejer XX 31
 Lemvig, Otto, landøkonom XIX 265, 266, 268, 272, 275
 Lenbrock & Sørensen, tømmer- og produkthandel XIII 117
 Leopold II, konge af Belgien XI 122
 Leopold, Svend, forfatter XI 119
 Lerche, Chr., lensgreve XIV 101
 Lerche, G., fideikommisbesidder XIX 311, 404
 Leth, A. C. J., købmand XII K 46
 Levetzau, Hans Frederik, godsejer XVIII 18
 Lewig, Max, grosserer XII 33
 Levin, Harry, grosserer XV 11
 Levin, Martin, mægler XX 121
 Levin, Martin, & Adler, dansk handelsfirma i London XX 110
 Levy, J. Z., grosserer XIX 299
 Levy, M., manufakturhandler XII K 44
 Levy, Martin, finansembedsmand, bankdirektør XX 115, 116
 Levy, Moritz, nationalbankdirektør XX 136
 Libauer Oelwerke XII K 45
 de Lichtenberg, C., frue, ejer af Hessel, Also sogn XV 16
 Lichtenberg, C. F., bagermester, cand. polyt. XII 12
 de Lichtenberg, Gerhard, købmand, godsejer XVIII 17
 Lichtenhjem, Jochum, cancelliråd XVIII 18
 Lie, kaptajn, Asgårdstrand XII 78
 Lie, Jonas, norsk forfatter XI 108
 von Liebig, Justus, tysk kemiker XII 54
 Liisberg, H., købmand, rådmænd XII K 14, 28, XIII 108, XX 138
 Liisberg, H. C., købmand XII K 44
 Lime, Morten Madsen, borgmester XVII 160
 Limfjorden, fabrik XII 59
 Lind, Paul, sekretær XIV 164
 Lind, P. E., biskop XIX 72
 Lindahl, kaptajn, Asgårdstrand XII 78
 Lindahl, And., Tønsberg XII 77
 Lindberg, skibsklarerer XII 73
 Lindberg, J. C., præst XIX 52
 Lindegaard, Peter, slotsgartner XI 56
 Lindenov, familien XVIII 12
 Lindenpalm, se: Hvass
 Lindgreen, Jonas, bogtrykker XX 10, 11, 13
 Lindgreens Enke, Jonas, bogtrykkeri XX 10
 Lindholm, Sam., Næss, Norge XII 78
 Linnemann, Andreas Dichmann, købmand XVIII 139, 141
 Linnemann, Johann, købmand, borgmester XVIII 19
 von Linstow, geheimerådinde XIX 38
 von Linstow, Carl Adolf, hofmand XIX 14, 15, 30
 von Linstow, Eggert Christoffer, amtmand XIX 14
 Litchfield & Grønsund, dansk-engelsk handelsfirma XVI 104
 Livrenteanstalten XX 138
 Lobedanz, Max, bibliotekar XIX 341
 Lodberg, provstinde XX 37
 von Lode, A., kobberstikker XVIII 22
 Lochr, F. W. & C. W., Fredericia XII 38, XV 95 (teksten: Lohr), 104
 Lolland, sukkerfabrik XIX 75, XX 147
 Lorck, L., handelshus, Memel XX 69
 Lorck, Thomas, rådmænd XVII 147, 158, 159
 Lorent am Ende, L. F., tysk firma XVI 237
 Lorentzen, kaptajn, Asgårdstrand XII 78
 Lorentzen, Jørg., kaptajn, Drammen XII 79
 Lorentzen, Nikolaj XI 131
 Loria, Sally Josef, boghandler XI 76
 Lose, C. C., & Olsen, musik-, kunst- og instrumenthandel XIII 98
 Lotze, G., medicinalfabrik XII 31
 Louise, dronning XIX 12
 Louth, John, engelsk driftsbestyrer XVI 221
 Lowe, William, & Sons, engelsk firma XVI 104
 Loyd, Jones, & Co., engelsk handelsfirma XVI 104
 Luckey, Christina Dorothea Amalia, g. m. arkitekt Johan Andreas Meyer XIV 66
 Luckey, Philip, kommandersergent XIV 66
 Ludovici, Carl Günther, forfatter XVIII 26
 Ludvigsen, V., fabrikant XII 34
 Lumby Landboskole XIX 96, 101
 Lund, madam, købmand, Haderslev XVIII 21
 Lund, A. G., læge XX 86, 88, 90, 94, 96
 Lund, Anders, borger XVII 152, 156, 157
 Lund, Christian, embedsmand XVIII 118, 119
 Lund, Edward Georg, cand. pharm., apoteker XI 47, 48
 Lund, H. A., prokurator XX 100, 102, 135, 136, 138
 Lund, Hanne, hotelejerse, Arendal XII 70
 Lund, Harald, overretsassessor XX 135
 Lund, I. R., skræddermester XVII 127
 Lund, Janus, kaptajn, Drammen XII 79
 Lund, Lars, rodemester XI 28
 Lund, P. L., skibsreder, Arendal XII 70-81
 Lund, Povel, Drammen XIII 79
 Lundbye, J. Th., maler, tegner XI 109, XVIII 106
 Lunde og Skam Herreders Politiret XX 171
 Lunden, J. C., forstander XIX 336
 Lundum, Peder, proprietær XVIII 16
 Lunoe, kaptajn, Arendal XII 80
 Lunoe, Erick, Arendal XII 80
 Lustrupholms Landboskole XIX 101, 102
 Lutteroth & Co. XVI 237
 Luxdorph, Bolle Wilhelm, embedsmand, forfatter XVIII 23
 Lybeck, kammerjæger XV 77
 Lüders, P. E., præst XIX 25
 Lykke, Christian, prokurator XVIII 141
 Lyngaas, kaptajn, Tønsberg XII 77
 Lütken, M., kaptajn i søetaten XI 9, 21
 Lütken, O. D., præst, landøkonom XVIII 59, 60
 Lüttichau, Christian, godsejer, minister XIX 50, 122, 125
 Lüttichau, Christian D., stamhusbesidder XIX 357, 385, 386, 388, 398, 406, 409, 412, 413
 Lüttichau, Christian Ditlev,

- generalmajor, godsejer
 XIX 39
 Løveapoteket, Odense XV 76
 Lovenskiold, Carl, baron
 XIV 14
 Löwenthal, Eduard, boghandler
 XIII 91
- Mac Donald, Ramsay, engelsk
 premierminister XVI 356
 Macpherson, David, national-
 økonom XVI 48, 61
 Madsen, Christen, fæstebonde
 XIV 112
 Madsens Dampvæveri, F. C.,
 konfektionsfabrik XVII 98
 Madsen, H., proprietær
 XIX 409
 Madsen, Hans, Enderup, for-
 mentlig bonde XVII 157
 Madsen, Johannes, Bendslev
 XIX 282
 Madsen, M. L., Drammen
 XII 79
 Madsen, Peder, Arendal XII 80
 Madsen, Th., kaptajn, Arendal
 XII 80
 Madsen Mygdal, Thomas, politi-
 ker, landmand XIX 402
 Maegaard, Vilhelm R., købmand
 XV 52
 Magasin du Nord, stormagasin
 XVII 133, 134, 138, XX 87
 Magdalenemøllen XII K 54
 Magens, Boye, arkitekt XI 124,
 XIV 7, 9-11, 52, 67
 Maglekilde, mineralvandsfabrik
 XI 12
 Maglemølle Papirfabrik A/S
 XV 50-63
 Magnussen, Ib, overbibliotekar
 XIV 165
 Mair, John, lærebogsforfatter
 XV 115, 116
 le Maire, E., grosserer XX 116
 Malling, Andreas, købmand
 XIII 146, 160
 Malling, Cecilia Maria, f. Kaars-
 berg XIII 79, 80
 Malling, Niels, købmand
 XIII 80, 160
 Malling, Ove, historiker, gehejme-
 statsminister XVIII 118
 Malling, Peder, arkitekt
 XIV 22, 26-28, 34, 38, 46, 49,
 50, 66, XX 88
 Malling, Rasmus, købmand
 XIII 79-81
 Malling Landbrugsskole
 XIX 103
 Mammen & Drescher XII K 31
 Mangor, C. E., stadsfysicus
 XI 128
 Manufakturhandlerforeningen
 (Århus) XII K 40
 Marcussen, Ole, kammerråd
 XIII 66
 Marcussen, S., købmand
 XII K 28, 32, XIII 28
 Marguereta, dronning af Italien
 XI 117
- Maribo Amts økonomiske Sel-
 skab XIX 56-58, 60-62, 66, 72,
 76, 233
 Mariboets Realskole (Kbh) XX 110
 Marie, prinsesse XI 116
 Marke, A. W. (teksten: R. W.),
 fysiolog XIX 382
 Marmor- og Bornholmske Sten-
 Oplag XIV 50
 Marschall, Fritz Theodor, land-
 måler, sen. landinspektør
 XIX 59
 Marselis, familien XVIII 12
 Marstrand, R., isenkræmmer
 XIII 28
 Marstrand, Vilh., maler XI 94
 Marstrup, J., Østerrørsør
 XII 75, 79
 Marten i Ostrup, se Grum, Mor-
 ten Poulsen
 Martens, H. C., & Co., Flensborg
 XV 75
 Martensen, Hans Andersen (tek-
 sten: H. R.), forfatter XV 116
 Martfelt, August, by- og rådstue-
 skriver XIX 11
 Martfelt, Charlotte, Chr. M.s
 søster, sen. g. m. lærer Peder
 Bering XIX 11
 Martfelt, Christian, national-
 økonom XVIII 7-40, XIX 11-
 48, 192, 196, 415, XX 62
 Martfelt, Christiane, Chr. M.s
 søster XIX 11
 Martfelt, Hans Friderich, general-
 major XIX 11
 Martsforeningen XX 112
 Mathiesen, J., Larvik XII 77
 Mathiesen, M., & Co. XVI 237
 Matfelt, sandsynligvis Matfelt,
 Herman Vilhelm, forstander
 XVIII 22
 Matthew & Teilmann, engelsk
 kornfirma XV 8
 Matthiessen, Hugo, museumsmand
 XVIII 68
 Mattsen, Chresten, Niels Gris-
 becks svigerfar XVII 157
 Matzen, Monrad, cand. pharm
 XI 51
 Maxwell, Marschall & Co., engelsk
 handelsfirma XVI 104
 Mayer, Gustav, kunsthändler
 XI 121
 Maypole Dairy Co., Ltd., London
 XII 51, XV 29, 38, XVI 170,
 171, 351
 Mayson, engelsk translator og
 sprog lærer i Viborg XV 120
 Meese & Co., handelshus, St. Pe-
 tersborg XX 79
 Mehls fabrik, E. XV 84, 86, 92, 93
 Mehrens Enke, C., & Søn, skibs-
 mæglere XVI 233, 255
 Meisner, S. G., lærebogsforfatter
 XV 116
 Melbye, Anton, forfatter, teater-
 direktør XI 18
 Melchior, Moses & Søn G., han-
 delsfirma XV 129
 Melhuus, F., norsk firma
 XVI 233
- Melsom, købmand, Sandefjord
 XII 72
 Melon, J. F., fransk økonomisk
 forfatter XIX 27
 Mentzel, A., boghandler, Altona
 XI 81, 90
 Meredith, John, urmager, London
 XIV 95
 Merkur, fabrik XII 61
 de Merode, Cleo, danserinde
 XI 122
 Mestern, I. C. A., tysk handelshus
 XVI 102
 Meteorologisk Institut XIX 382,
 383
 Meulengracht, Harboe, købmand
 XIII 81-83, 160
 Meulengracht, Maren, f.
 Schmidt, g. m. købmand Har-
 boe Meulengracht XIII 81-83
 Meybusch, Anton, medaillør
 XIV 101
 Meyer, Anna Sophie Henriette,
 datter af arkitekt Johan An-
 dreas M. XIV 66
 Meyer, Axel, fabrikant XII 22
 Meyer, Carl Heinrich Alexander,
 søn af arkitekt Johan Andreas
 M. XIV 66
 Meyer, Caroline Maria, datter af
 arkitekt Johan Andreas M.
 XIV 66
 Meyer, Charlotte Amalia, datter
 af arkitekt Johan Andreas M.
 XIV 66
 Meyer, Emil, fabrikant XII 10,
 11
 Meyer, E. V., civilingeniør
 XIX 386, 387
 Meyer, Herman (Adler, Wulff og
 Meyer) XX 123, 127-130, 132,
 134
 Meyer, Joachim Ludvig, søn af
 arkitekt Johan Andreas M.
 XIV 66
 Meyer, Johan Andreas, arkitekt,
 embedsmand XI 125, 127, 130,
 XIV 7-73
 Meyer, Johanne Cathrine, datter
 af arkitekt Johan Andreas M.
 XIV 66
 Meyer, Jørgen Hinrich, tømrer-
 mester XI 124-132, XIV 7, 8
 Meyer, L., ejer af Beckett &
 Meyer XII 57
 Meyer, Ludvig, leksikograf
 XIV 113
 Meyer, Rudolfine Friderikke Wil-
 helmine, datter af arkitekt
 Johan Andreas M. XIV 66
 Meyn, Chr., bygningsinspektør
 XIV 52-54, 56, 66, 67
 Meyn, Peter, arkitekt XIV 9,
 11, 16, 18, 20, 22, 42, 52, 54, 69
 Michael, storfyrste XI 117
 Michaelsen, I. C. E., grosserer
 XV 58
 Michaelsen, Th., boghandler XI 79
 Michaelsen & Tillge, boghandler-
 firma XI 76
 Michalles, Gebrüder
 XVI 237

- Michelsen, Chr., Sandefjord XII 72
- Middelboe, Stephan, biskop XVII 56
- Mikkelsen, L., direktør XIII 28, 40
- Mikkelsen, Niels, lægebogsforfatter XVII 150
- Milling, E., hattefabrik XVII 103
- Milthers, Aksel, landøkonom XIX 411
- Ministeriet for kulturelle Anliggender XIII 178, XIV 165, XVIII 156
- Miram, Otto, Cassel XII 62
- Modeweg, J. E., agent (teksten: I. H. M.) XIX 90
- Moe, Louis, maler, tegner, grafiker XI 119
- Moench & Søn, D. H. XVI 237
- Mogensen, A. F., maskinfabrikant XV 131
- Mogensen, Ebbe, rådmænd XVII 157
- Mohr & Kjær, grosserere XV 22
- Moltke, familien XIV 39, 64
- Moltke, Adam, greve (1827-1913) XV 33
- Moltke, Adam Gottlob, statsmand XVIII 59, 78, XIX 25, 27, 34, 35, 162-164
- Moltke, Adam Wilhelm, statsmand XIV 48, XVII 65
- Moltke, Fr., landmand XIX 311, 403, 404
- Moltke, Frederik, politiker XX 116
- Moltke, Frederik Ludvig, greve XIX 34
- Moltke, Joachim G., statsminister XI 131, XIV 39, 48
- Moltke, Sophie Hedevig, g. m. Adam Gottlob M. XIX 38
- Moltke, W. J. A., overpræsident XIX 275
- Moltke-Hvitfeldt, lensgreve XX 117
- Monberg, familie, Horsens XVII 64
- Monberg, købmand, Horsens XVII 64, 89
- Monies, David, maler XIII 76, 77, 83, XVII 9
- Monies, J. S., vekselerer XII 33
- Monrad, D. G., politiker, biskop XVI 218, XIX 53
- Monrad, Erik, biskop XVII 149
- Monrad, Margrethe, g. m. biskop E. M. XVII 149
- Monsen, Mart., Tønsberg XII 77
- Montesquieu, fransk filosof XIX 15
- Moresco A/S, konfekionsfirma XVII 131, 132, 137, 138
- Moresco, Carl, direktør XVII 132
- Moresco, Jacob Heinrich, stifter af A/S Moresco XVII 98, 99, 102, 103, 131-133
- Morrison & Bartow, amerikansk firma XV 11, 12
- Morsø Landboskole XIX 101, 102
- Mortensen, ansat ved Plum XV 32
- Mortensen, Frands, landvæsenlærling XIX 268, 275
- Mortensen, Hanne Bøgh, kontorassistent XIX 437
- Mortensen, Hans, vognmand, kromand XVII 61
- Mosaik Trossamfund XX 112
- Mosegaard, Jørgen, konsulent XIX 411
- Mule, Niels, til Nislevgård XVII 144
- Munck, N. F., grosserer XIX 235
- Murillo, Bartolomé Estéban, spansk maler XI 109, 110
- Musmann, Kay, købmand, borgmester XVIII 21
- Muus, Elias B., handelshus XV 13, 15, 52, 128, 129, XVI 100, 102, 104, 105, 112, 117, XX 147
- Muus, Laurids B., købmand XV 52, 58
- Muus, Oscar B., købmand, minister XV 13, 14
- Muzelius, Fr., tysk forfatter XIX 12
- Mühre, Hans, præst XIX 30
- Mülus, Jonas XVI 237
- Müller, Carl Ludvig, numismatiker, arkæolog XIV 99
- Müller, Emmerich, direktør XVII 132
- Müller, G. E., firma, St. Petersborg XVI 235
- Müller, Johan Michael Andreas, toldembedsmand XIII 166, 167
- Müller, O. F., naturforsker XIX 27
- Müller, Budtz, & Co., billedforlag XI 94
- Münter, Fr., biskop XIV 38, 46
- Mürer, T. C., distriktslæge XIX 92
- Mølback, J., Østerriser XII 75, 79
- Møller, Kragersø XII 73
- Møller, formentlig fra Odense XV 87
- Møller, Anna, H. C. M.s datter sen. g. m. Chr. Kjærtunge XV 80, 99
- Møller, C. F., kgl. bygningsinspektør XIV 166, XV 141
- Møller, Claus, sæbesyder XV 74
- Møller, Hans Jørgensen, landvæsenlærling XIX 268
- Møller, H. C., fabrikant XV 73-104
- Møller, I., enkefrue, Nyborg XX 98-101
- Møller, J. Chr., fabrikant XII K 50, 57
- Møller, Jørgen, brygger XIX 13
- Møller, Lars Conrad, apoteker XI 45
- Møller, Nicolaus, hofbogtrykker XIX 30
- Møller, P., købmand XX 100
- Møller, S. C., prokurator XX 150, 158-162
- Møller, W. F., sæbesyder XV 73-104
- Møller, Steen, & Co., konfekionsfirma XVII 98, 99, 102
- Møllers enke, Helsingør XX 38
- Møllers Sæbefabrik og Oliemølle, H. C. XII K 57
- Møller-Holst, Erhard, redaktør XIX 63
- Möllmann, C., malermester XII 9
- Møns Tugt- og Manufakturhus XX 34
- Mønsted, Anna Sophie, f. Broge XII K 52
- Mønsted, Niels Secher, proprietær, cand. pharm. XII K 51
- Mønsted, Otto, købmand, industridrivende XII 13, 45, 46, XII K 31-33, 35, 50-52, XIII 73, 104, 124
- Mønstedts Fond, Otto XII K 53
- Mønstedts kollegium, Otto XIII 31
- Mørch, fruc, f. Gjern, g. m. købmand Peter M. XIII 103
- Mørch, Peter, købmand XIII 103
- Mørk, J. M., købmand, politiker XII K 14, 28, 52 XIII 103-116, 167
- Mørk, Rosalie, f. Søgaard, g. m. J. M. M. XIII 103
- Mørkeberg, A. W., veterinær XIX 402
- Møsting, Johan Sigismund, gehestamstamminister XVIII 82, 115, 118
- Nachtegall, Franz, tysk sundheds- og idrætsforkæmper XX 88
- Nansen, Peter, forlægger, forfatter XI 120
- Napoleon XI 109, XVI 40, 46, 47, 275
- Nathanson, Berthold, veksellerer XV 65
- Nationalbanken XI 76, XIV 119-129, 131-142, 144, 151-153, XV 63, XVI 101-103, 105, 284, 365, 383, XVIII 132-135, 137, XIX 151, XX 110, 27, 138, Bankkontoret i Århus XVI 102, 103, XVIII 137
- National Farmers' Union XVI 407, 410
- Nationalmuseet XIV 36, 37, 111, XIX 391
- Nationalekonomisk Forening XX 170
- Navne, Lisbeth, korrespondent XVII 172, XVIII 155
- Neddermeyer, J., boghandler, Slesvig XI 74-77
- Neergaard, Frode, hofjægermester XVI 378

- Neergaard, Holger, ingeniør XX 96
- Neergaard, Vilhelm Bruun, cand. polit., godsejer XI 92
- Nellemann, J., retslærd, politiker XX 116, 131, 132
- Nelson, Horatio, engelsk admiral XVI 40
- Nestle-koncernen XV 41, 45
- Neuchs, Hans Henrik, præst XVIII 19
- Neuerdin, fotograf, Paris XI 111
- Neumann, A., kaptajn, Drammen XII 79
- Neumann, Ph., handelshus, Elbing XX 69
- de Neuville, Alphonse, fransk maler XI 109
- Nickelsen, Hans, Drammen XII 79
- Nielsdatter, Anne (Anna), g. m. tømrermester Jørgen Hinrich Meyer XI 124, XIV 7
- Nielsen, Anders, andelsmand XIX 140-159, 314
- Nielsen, Anders, sognefoged XIX 273
- Nielsen, Axel, nationaløkonom XV 46, 48
- Nielsen, Axel, Landhusholdnings-selskabets sekretær XIX 339, 342-345, 350-357, 369, 377, 382, 385, 387, 406, 412-415
- Nielsen, C., boghandler, Silkeborg XI 95
- Nielsen, Chr., højskoleforstander XIX 86, 100
- Nielsen, Chr. H., købmand XII K 9, XIV 93-95, 97, 98, 104, 106, 107, 112, 114, XV 128, XVIII 140, 141, XX 97-102
- Nielsen, Christen, redaktør XVIII 134
- Nielsen, C. V., arkitekt, perspektiviker XI 119
- Nielsen, Edvard, købmand XII K 27, 28
- Nielsen, Ejnar, forpagter XIX 411
- Nielsen, Erik, gårdejer XII K 55
- Nielsen, Godske, journalist, forretningsmand XV 55
- Nielsen, Hanne, smør- og oste-producent XIX 284
- Nielsen, Hans, landvæsenlærling XIX 268, 269, 274
- Nielsen, Hans, proprietær XIX 90
- Nielsen, Hans Henrik, husmand XIII 85
- Nielsen, Harald, købmand XV 129
- Nielsen, J., bogholder XII K 49
- Nielsen, Jens, Krummerup XIX 282
- Nielsen, Jens, konsulent XIX 382
- Nielsen, Jørgen, købmand, bankbestyrer XX 146-171
- Nielsen, Jørgen, politiassistent, prokurator XIII 86, 87, 89
- Nielsen, Jørgen H., købmand XV 128
- Nielsen, Kirstine, Svejstrup Østergård XIX 374
- Nielsen, Magnus, muremester XV 132
- Nielsen, N. A., værtshusholder XII K 58
- Nielsen, Niels, gårdejer XIX 311, 312, 380, 404
- Nielsen, N. P., hattefabrik XVII 103
- Nielsen, Olaf, konsulent XIX 340
- Nielsen, Osvald, købmand XII K 56
- Nielsen, P., bogtrykker XIII 106
- Nielsen, P., statskonsulent, forsøgsleder XIX 116, 117
- Nielsen, P. C., konfektionsfabrik XVII 127
- Nielsen, R., boghandler XX 160
- Nielsen, Svend, nationalbankdirektør XIV 137, 144
- Nielsen, Th., jernstøber XX 97-101
- Nielsen, Th. Chr., købmand XII K 28, 31-33, 35, 58, XIII 28
- Nielsen, Vermund, direktør XIII 28
- Niepce, Joseph, fransk fysiker XI 94
- Nikolaisen, Age, proprietær XIX 384, 385, 397
- Nimb, Jens, brændeovnsbrænder XVII 31
- Nissen-Dall, J., mejerikonsulent XIX 292
- Nohr, Vilh., ingeniør XX 104
- Noodt, Joh. Friedr., præst XVIII 23
- Nord, Larvik XII 77
- Nordenskiöld, A. E., svensk polarforsker XI 118
- Nordisk Filmkompagni XII 35
- Nordrup Andelsmejeri XV 34
- Nordstrand, Carl, grosserer, generalkonsul XV 67
- Nordsjællands Elektricitets- og Sporvejsselskab XVI 215
- Norges Bank XIV 119-121, 125-127, 131, 132, 147, 148
- Norman, engelsk-norsk købmand XVI 57
- Norman & Co., engelsk handelshus XVI 57, 58
- Nors, O. H., prokurator XX 135
- Norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem, Det XIX 14
- Northern Steam Packet Company XVI 218, 299
- Norup, Nic. Chr., bygningsforvalter XIV 53
- Norway Brokers, trælastimportører XVI 56
- Norway Merchants, trælastimportører XVI 56, 277
- Ny Carlsberg XII 10
- Ny Carlsbergfondet XIX 396
- Ny Carlsberg Glyptotek XI 111
- Ny jyske Købstad-Kreditforening XII 47, XX 110, 114, 135-144
- Nykøbing, sukkerfabrik XIX 76, 77
- Nymølle, papirfabrik XV 47, 48
- Nyrop, C., historiker XII 7, 12, 14, 22, 24, 58
- Næbllerød, Hans Frederik Jakob, cand. pharm. XI 51
- Nærgård, agerbrugsskole, se: Classenske Agerbrugsskole
- Næss, H., kaptajn, Tønsberg XII 77
- Nødskov, Chr., købmand XVII 64
- Nørgaard, E. A., ingeniør, teknisk leder af Rosenborg Brøndanstalt XI 9, 10, 13, 15, 16, 22-25, 27-29, 32-34, 36, 38, 40, 42, 43, 45-51, 55, 57, 59-61
- Nørgaards Eff. , P., manufakturhandel XII K 45
- Nørrebro Papirfabrik XV 49, 57, 58, 60, 63
- Nørrebros Badeanstalt XX 94, 95, 104
- Norregaard, Jens, højskoleforstander XIX 90, 93, 104
- Norregaard & Clausen, kolonial en gros XIII 28
- Nørrejske Bagerforening, Arhus XII K 40
- Norresundby Skibsværft A/S XIX 150
- Nøstetangen Jernværk XIV 112
- Odder Andelslagteri XVI 173
- Odense Beklædningsoplag XVII 99
- Odense Gasværk (Odense Gas Company) XVI 223, 224, 300
- Odense Gymnasium XIX 11
- Odense Handelsforening XII K 13, XV 20
- Odense Handelstandsforening XIII 27
- Odense Landvæseninstitut XIX 101
- Odense Oliemølle A/S XII 36, 37, XV 83
- Odense Smedelav XIV 106
- Odense Sæbesyteri XV 73, 74
- Odense Tugt- og Manufakturhus XX 34
- Odgaard, Finn, historiker XIII 163
- Odsherreds Landbrugsforening XIX 300
- OECD XVI 391, 430
- OEEC XVI 400
- Oldam, John, W., historiker XIII 140, 148, 165, XIV 119, 164, 165, XV 108, 141, XVI 13, 46, XVII 96, 173, XVIII 156, XIX 162, 438, X 83, 183
- Oldenborgske Brandforsikrings-selskab, Det X 146, 162
- Ollendorff, A., købmand XII K 43
- Ollendorff, Dagmar Louise, f. Nielsen XII K 44
- Ollendorff, Fr., konsul XII K 31-34, 43, 44

- Olsen, reder XIV 82
 Olsen, Albert, historiker XIII 142
 Olsen, Hans, Krummerup XIX 282
 Olsen, H. K., konsulent XIX 357
 Olsen, H. M., konsulent XIX 354
 Olsen, N. C. eller P. C., sæbefabrikant XV 90, 93, 99, 104
 Olsen, Ole, filmfabrikant XII 35
 Olsen, P. C., oliefabrik XII 36
 Olufsen, A., godsejer, hofjægermester XIX 402, 405, 411
 Olufsen, Christian, forfatter, nationaløkonom XVIII 51, 52, 64, 100, 102, XIX 194, 229
 Olufsen, P., godsejer XIX 311, 328, 389, 394
 Opfostringshuset for fattige Pige-børn på Christianshavn XIX 214
 Opfostringsstiftelsen for nyfødte, hjælpeløse Børn XIV 27
 Oplandsamvirket (Arhus) XIII 30
 Ormslev, Jens, brændevinsbrænder XII K 56
 Orr, John Boyd, engelsk fysiolog XVI 325
 van Orsoy, hollandsk købmands-hus XVI 74
 Ortvad, H. H., overretssagfører XX 94
 Ostenfeld, Carl Jens, proprietær XIII 118-119, 123, 126
 Ostenfeld, Cathrine, g. m. købmand Hans Lange XIII 117
 Ostenfeld, Hans, stænderdeputeret, proprietær XIII 117
 Ostenfeld, Harald, biskop XIII 118
 Ostermann, købmand, Kalundborg XVII 64
 Otte, Fr. Wilh., købmand, gods-ejer XVIII 8, 23, 24, 26-28, XIX 20, 21
 Otte, Johan Nic., fabrikant XVIII 23
 Otten, Fr., direktør XIX 74
 Otterstrøm, H., cand. jur. XIII 106
 Otto, Carl, læge XI 15, 16, 59, 60
 Owen, Joseph, grosserer, fabrikant XI 30, XII 54, XV 104
 Owens i Tønning, købmandsfamilie XVIII 37
 Owens Petersohn, Nicolay, købmand XVII 28, 32, 33, 36, 37, 39
 Owens Petersohn, Peter, købmand XVIII 28, 32, 39
 Overgades Sæbesyderi og Odense Oliemølle XV 83
 Ovid XIV 99-101
 Paciola, Luca, franciskanermunk XV 108
 Pahl, Hermann, silkevarefirma XII K 57
 Pallisen, H. J., konsul, St. Petersborg XII K 47
 Palludans Eftf., J. W., købmandsfirma XV 129
 Paludan-Müller, Caspar, historiker XI 137
 Panduro, E., statsaut. revisor XII K 32
 Parish & Co. XVI 237
 Pasteur, Louis, fransk kemiker og fysiker XVII 12, 16
 Patriotiske Selskab i Dublin, Det XIX 23
 Paulsen, Maria, g. m. kommandersergent Philip Luckey XIV 66
 Paulus, apostel XIV 105
 Pedersen (Spandet), Anders, rådmænd XVII 160
 Pedersen, Axel, professor i plantekultur XIX 333, 346, 387
 Pedersen, Axel H., jurist, historiker XII 87, XIV 163, XVII 172
 Pedersen, Bagge, rådmænd XVII 154, 160
 Pedersen (Petraeus), Bartholomæus, se: Petraeus
 Pedersen, E. R., kaptajn, Arendal XII 80
 Pedersen, Gudrun, kontor-assistent XIV 164, XVII 172
 Pedersen, Hans, Haldager XIX 282
 Pedersen, Hans, købmand XX 12
 Pedersen, Jørgen, karl ved Rosenborg Brøndanstalt XI 38, 48
 Pedersen, Jørgen Langgaard, historiestuderende XX 110
 Pedersen, Kaj Edvin, arkivbetjent XIV 164
 Pedersen, Lars, Haldager XIX 282
 Pedersen, Lars, landvæsenlærling XIX 268, 275
 Pedersen, Marius, arkitekt XIX 386, 387
 Pedersen, M. C., assistent XIX 298-300
 Pedersen, Niels, landbrugs- og mælkeriskoleforstander XIX 101, 102, 284, 287, 300
 Pedersen, Niels, landvæsenlærling, senere ladeføged XIX 269, 275, 276
 Pedersen, N. Tholstrup, mejerikonsulent XIX 389
 Pedersen, Rasmus, landvæsenlærling, senere avlskarl, XIX 268, 271, 274, 275
 Pedersen-Bjerregaard, J., landøkonomisk forfatter XIX 235
 Pehrson, Svend, direktør XII K 58
 le Pelley XII 69
 Permanente Voldgiftsret, Den XVII 130
 Pers, Hans, blikkenslagerfirma XV 132
 Peter, apostel XIV 106
 Peter, Johan, tømmersmand, oliemøllejer, klokker XVIII 29
 Petersen, teglværksbestyrer XII K 49
 Petersen, Andrea Marie, f. Jørgensen XX K 40
 Petersen, Axel Rydahl, direktør XIII 28
 Petersen, Chr., kalkværksbestyrer XII K 49
 Petersen, H. Ingvard, forstander XIX 411
 Petersen, H. J., proprietær XIX 388
 Petersen, Holger, grosserer XV 33, XVII 132
 Petersen, Jens, købmand XII K 44
 Petersen, Jens, norsk købmand XVI 57
 Petersen, Jens Peter, slotsgartner XI 96, 45
 Petersen, J. Helm, civilingeniør XIX 387
 Petersen, J. P., kgl. vejer og måler XII K 31-34, 40
 Petersen, Julius, købmand XII K 28
 Petersen, Jørgen, landbrugskoleforstander XIX 102
 Petersen, P., slotsgartner XIX 258
 Petersen, P. M., høker, sen. kgl. vejer og måler XII K 40
 Petersen, Poul, kreditforeningsdirektør XX 138
 Petersen, S. P., landøkonomisk konsulent og sekretær XIX 101
 Petersen, Tom, maler XI 110, 119
 Petersen & Matzen, tømmershandel XII K 54
 Petersens Eftf., P. Chr., A/S XII K 57, XIII 28
 Petersens Jomfrukloster, Petri tyske menigheds stiftelse XI 127
 Petersens Oliemølle, Carl XII 36, 38
 Petersen-Børup, R. J., landbrugskandidat XIX 94, 96
 Petersen-Dalum, Johs., forstander XIX 239
 Petit, skibsklarerer XII 72
 Peto, Samuel Morton, engelsk ingeniør, entreprenør XVI 105, 218-220, 222-224, 299, 300
 Peto, Brassey og Bett, engelsk jernbanefirma XVI 218, 220, 221, 299
 Petraeus (Pedersen), Bartholomæus XV 113, 114, 116
 Pettersen, Hans, Arendal XII 80
 Peyron, Claes, svensk købmandsfirma XVI 235
 Pflueg, Carl Christian, officer XIX 30
 Pharo, Chr., Grimstad XII 80
 Philippi, købmand i Hamborg XVIII 9, XIX 17

- Philipson, Julius, købmand
XII K 31-33, 35, 50, 51
- Phister, Ludvig, skuespiller
XI 99, XIII 98
- Phönix, fabrik XII 61
- Pinstrup, P. P., politiker
XIX 313, 314
- Pistorius, J. H. L., tysk brænde-
vinsbrænder XVII 13, 14
- Pjaltenborg, logihus XIII 113
- Platon XIV 105
- Plejehjemsforeningen (Århus)
XII K 49
- Pless, se: slægten Scheel v.
Plessen
- Plinius XIV 99
- Ploug, J., agent XVII 64
- Plum, Antonie, g. m. Soph. P.
XV 34
- Plum, Arne, direktør (f. 1903)
XV 40
- Plum, Brd., kornfirma, Assens
XV 12, 13, 40
- Plum, Charlotte (T. & S. Plums
moder) XV 10, 25
- Plum, Erik (1887-1958), grosserer
XV 37, 39, 41, 42, 44, 45
- Plum, Erik (1925-45), grosserer
XV 41
- Plum, Frederik, købmand,
Assens XV 7, 40
- Plum, Harald, forretningsmand
XV 40, 44
- Plum, Inger Marie, grosserer
XV 7, 41
- Plum, Kay, købmand, Assens
XV 40
- Plum, Mogens, landbrugskandidat
XIX 381, 382
- Plum, Nicolai, skibsfører, vin-
handler XV 17, 41
- Plum, Niels Munk, købmand,
Assens XV 7, 8, 40
- Plum, Niels Munk, præst XV 25,
41
- Plum, N. & Paul (1882) XV 41
- Plum, N. & Paul A/S (1937)
XV 41
- Plum, N. M. & F., firma
XV 13, 40
- Plum, Paul (1883-1934), grosserer
XV 34, 36-39, 41
- Plum, Paul (1853-1911), vinhand-
ler XV 10, 17, 41
- Plum, P. M. A/S (1927) XV 41
- Plum, P. & S. (1916) XV 7, 37-
39, 41, 43
- Plum, P. & S. A/S (1925) XV 41
- Plum, Sophus, købmand
XV 7-15, 17, 18, 23-27, 30-32,
34, 41
- Plum, Thorvald, købmand
(1876-1941) XV 40
- Plum, Thorvald, købmand (1844-
1923) XV 7-15, 17, 19, 20, 22-
26, 29, 30, 32-33, 37-39, 41, 42,
44, 45
- Plum, T. & E. (1916) XV 7, 37-
39, 41, 43, 45
- Plum, T. & E. A/S (1925) XV 41
- Plum, T. & S. XV 7, 10-14, 18,
21, 22, 27, 29-32, 41, 42, 44, 45
- Plums Handelsaktieselskab
XV 40
- Plums Vinhandel, Paul (1879)
XV 41
- Pohlhammer, Johannes, ansat ved
Johan Georg Alt XX 47
- Politikens Forlag XIV 165
- Polyteknisk Lærestanstalt XI 10,
20, 22, 52, 55, XV 7, XIX 84
- Pontoppidan, E., købmand
XII 49
- Pontoppidan, Erik, biskop
XIV 104
- Pontoppidan, Hendrik, købmand,
Hamburg XII 41, 42, XIII 103,
XVI 104-106, XVIII 132-144,
XX 117, 130
- Pontoppidan, Henrik, forfatter
XI 108
- Postletwayt, Malachy XVI 61
- Pouls Mølle, Marselisborg
XI 95
- Poulsen, Carl, grosserer XI 121
- Poulsen, C. M. højskolelærer,
botaniker, embedsmand
XVI 223
- Poulsen, H., statsaut. revisor
XII K 32
- Poulsen, Henrik, forstander for
Polyteknisk Lærestansts værks-
steder XI 48, 50
- Poulsen, Poul, bogtrykker
XI 128
- Poulsen, Søren, kaptajn, Dram-
men XII 79
- Povelsen (Pouelssen), Niels, råd-
mand XVII 157, 158
- Povelsen, S. L., rektor, Slesvig
XI 74-80, 84
- Povlsen, Alfred, højskoleforstan-
der XIX 94, 104
- Prafft, destillator, Christiania
XI 38
- Preisler, frk., pensionatsværtinde
XIII 124
- Preisler, Bruno, købmand
XII K 28
- Preislers mineralvandsfabrik i
Århus XI 12
- Prins, L., Kragerø XII 74, 79
- Prior, Axel, grossistfirma
XII K 58
- Prior, Wilhelm, kommissionær
XI 83
- Privatbanken i København
XII 61, XV 22, 26, 43, 45,
XX 114-117, 123, 125
- Private Assurandører, De
XII 76
- Provinshandelskammeret
XIII 23-27, 32, 34, 35, 37
- Prytz, K. S., officer, ingeniør
XIX 336
- von Prock, Chr. Lebrecht, stift-
amtmand XIX 30
- Puggaard & Co. XVI 231, 232
- Puggaard & Hage XVI 102
- Putscher, Johann Gottlieb, told-
embedsmand XIX 30
- Puttfercken, købmand, Stege
XVII 65
- Paetz, Harald, fotograf XI 99
- Qvade, C. A., & Co. XVI 87
von Qvalen, Jesper Ludvig, gods-
ejer XVIII 23
- Quist, Johan, arkitekt, murer-
mester XI 124, 126, XIV 7
- Qvintenz, Strasbourg XIV 109
- Qvist, Anton, købmand
XII K 49
- Qvist, A. P. M., købmand
XII K 28
- Qvotrup, Lauritz Rasmussen,
købmand XIII 146
- Raab XV 77, 86, 88
- Raben, Andreas, købmand
XVIII 21
- Raben, Peter, købmand XVIII 21
- Raffaelli, Jean François, fransk
maler XI 110
- Rahr, Edw. F., købmand
XII K 14, 19, 28
- Rahr, Viggo L., købmand
XII K 19, 28, 49
- Rahrs tekniske Forretning A/S
XIII 28
- Rainald, skibsklarerer XII 69
- Ramsee, E. W., dirigent, kompo-
nist XI 17
- Ramus, F. E., generaltolddirektor
XX 128
- Randers Amts Husholdningssæl-
skab XIX 233
- Randers Diskontobank XX 122
- Randers historiske Museum
XIV 111
- Randers Jernbanevognfabrik
XVI 222
- Randers lærde Skole XII K 41
- Rannow, Rich., torveinspektør
XIX 379
- Rantzau, grevinde, Odense
XIX 38
- Raphael, Jenny, g. m. D. B. Adler
XX 111
- Raphael, John, engelsk bankier
XX 111
- Raphael Sons, London XX 118
- Rasbech, F. C., forpagter
XIX 275
- Rasch, Gustav, slesvig-holstensk
agitator XI 77-78
- Rasch, Ole Magnus, maler
XIII 80
- Rasch, Ulrikke Sophie, g. m.
købmand Christen Frausing
XIII 80
- Rasch, Aage, historiker XIV 74
- Rask, Rasmus, sprogforsker
XIX 256
- Rasmussen, Alexander, tobaksfa-
brikant XV 131
- Rasmussen, Birthe, sekretær
XVIII 155
- Rasmussen, Gunner, historiker
XVII 172, XX 182
- Rasmussen, Hans, landvæsenstær-
ling XIX 268, 272, 274, 275
- Rasmussen, H. J., landbrugsskole-
forstander XIX 380, 384, 385
- Rasmussen, Jens, Sønderjellinge
XIX 282

- Rasmussen, Jens, gårdejer XIX 122
 Rasmussen, Jørgen, købmand XX 15
 Rasmussen, L., konsulent XIX 379, 380
 Rasmussen, N., amtsrådsmedlem XIII 108
 Rasmussen, Niels, politiker XIX 300
 Rasmussen-Søkilde, N., bonde, landøkonomisk og historisk forfatter XIX 116
 Raunkjær, Kristian, redaktør XIX 325-330, 333, 334, 336, 341, 410
 Raunkjær, Palle, forlagsdirektør IX 347
 Rawert, J. H., stadskonduktør XIV 9, 18
 Rawert, O. J., fabrikembedsmand, industrihistoriker XVII 20, 36, 41, 42, 50, 54, XX 59
 Ravnholm Papirfabrik A/S XV 67-69
 von der Recke, D. A., landinspektør, kaptajn XIV 54
 Réé, Amsel, Jacob, tysk handelshus XVI 102, 237
 Réé, Bernhard, redaktør, politiker XIII 112
 Réé, Hartvig Philip, købmand XII 155
 Réé, Hertz, agent XIII 104, 156
 Réé, Philip Hartwig, købmand XX 60
 Réé, S., grosserer XII 56
 Reedtz-Thott, O., godsejer XVII 65
 Reenberg, Jens Mortensen, høker XIII 162
 Regenburt, Th. A. J., departementschef XI 75-79
 Regina, hotel XIII 21
 Reiermanns Papfabrik XV 63
 Reiersen, Niels Lunde, handelsmand XVI 30
 Reimann, A., godsejer XIX 373
 Reimann, A. E., bankdirektør XX 115, 116
 Reindorph, Johann Friderich, brygger XIX 27
 Reinert, Sandefjord XII 72
 Reinsche Buchhandlung, Leipzig XI 82, 86, 92, 94
 Reitzel, C. A., boghandlerfirma XI 75, XIII 96, XV 50
 Remmer, Niels, landmand XIX 269
 Remmer, Søren Nielsen, landvæsenlærling XIX 268, 269
 Rentekammeret XI 28, 32, 35, 36, 39, 45, XIV 16, 20, 24, 50-52, 56, 57, 74, XVII 24, XVIII 47, 55, 58, 59, 67, 70, 72, 77, 97, XIX 266, 275, XX 65, 66, 70, 75, 76
 Rentzmann, Wm., grosserer XV 58
 Resen, Peder Hansen, historiker, jurist XVI 42
 Reventlow, Christian Ditlev (1710-75), lensgreve, gehejmeråd XVIII 77
 Reventlow, Christian Ditlev (1748-1827), statsmand XIX 255
 Reventlow, Christian Ditlev (1775-1851), godsejer, stænderdeputeret XIX 196
 Reventlow, Conrad, storkansler XVIII 23
 Reventlow, Ditlev, statsmand XIX 27, 28
 Reverdil, E., kabinetssekretær XIX 25, 27
 Revisionskontoret i Århus XII K 32
 Ribe Amts nordre Landboforening XIX 300
 Ribe Rådstuearkiv XVII 143
 Riber, Christen Hansen, magister XVII 158
 Riber, Peder Christensen, magister og præst XVII 146, 152, 155, 156
 Ricardo & Co., engelske entreprenører XVI 217
 Richards, firma, Edinburgh XV 17
 Ridder, Johs., forstander XIX 361, 411
 Riddervold, Alb., kaptajn, Asgårdstrand XII 78
 Riddervold, And., Asgårdstrand XII 78
 Riegels, Fr., redaktør XIX 124
 Riegels, Niels, Vejle XX 34
 Ries og Holst, handelshus, Riga XX 69
 Rigsarkivet XI 137, XIII 70, XVI 18, 445, XVII 42, XVIII 157
 Rigsdagen XII 44, XX 60, 102
 Riis, Jens, borgmester, kommercieråd XVII 20
 Riis, Ole Jensen, styrmænd XI 76
 Riis, Ole Peter, boghandler, Slesvig XI 67, 73, 76-81, 86, 100, XIV 93
 Riisbrigh, Børge, filosof XIX 27
 Riksgældskontoret (Sverige) XIV 150
 Ring, Mads Hansen, købmand XII K 31-34, 36
 Rig, Mads Hansen, præst XII K 36
 Ring, Niels Christian, organist XII K 36
 Rings Minde, stiftelse, Århus XII K 36
 Risom, Lorentz Peter, by- og rådstueskriver XIII 60
 Rix, Valdemar, manufakturhandler XII K 57
 Roberts, H., & Co., engelsk handelsfirma XVI 104
 Robinow, M., und Söhne, tysk handelshus XVI 102
 Robinows & Majoribanks, engelsk jernfirma XV 10, 11
 Robinson, Ths., engelsk firma XV 17
 Rockstad, Niels, vedfoged XIV 53
 Rode, Erik, overretssagfører XIX 408, 410
 Roed, Mads Pedersen, rådmand XVII 160
 Roed, Oluf Pedersen, rådmand XVII 154, 156, 158
 Rohde, Niels, rådmand, senere borgmester XIII 53, 61, 69
 Rohmell & Schüerer, tændstikfabrik XII 60, 61
 Rolle, Friderich, Strasbourg XIV 109
 Roosen jun., B., Hamborg XVI 237
 Rops, Félicien Joseph Victor, belgisk maler XI 110
 Rosborg, Hans Thansen, ejer af Frisholt XVIII 16
 Rose, Heinr., professor, Berlin XI 47
 Rosenberg Brøndanstalt XI 7-66, XV 130, 132, XX 90
 Rosendal, Hans, højskolemand XIX 97, 104
 Rosenkilde, C. N., skuespiller XI 98
 Rosenkilde, G., lærer XI 98-99
 Rosenkrantz, Frederik Christian, statsminister XI 126, XIX 34, 163
 Rosenkrantz, Fritz, baron XII K 54
 Rosenkrantz, Palle, til Ørup og Vesløsgård XVII 149
 Rosenstand, Chr. Th., købmand XII K 28, 40, 52
 Rosenorn, Cecilius Andreas Ulrik, godsejer XIV 64
 Rosetti, Dante Gabriel, engelsk digter og maler XI 110
 Rosseau, Jean-Jacques, fransk filosof XIV 13
 Rossel, Clande, galanterihandler XX 45
 Rossel, Louise, galanterihandler XX 45
 Rothenborg, Carl, firma XV 26, 27, 44
 Rottbøll, Christian Friis, læge, botaniker XIX 39
 Rottbøll, Christian Michael, biskop XVIII 11, 12, XIX 18, 29, 39
 Rougtved, Andreas, foged, kammerråd XIX 35, 36
 Rousthøi, Einar, forfatter, overretssagfører XI 119 (teksten: Rauthøj)
 Rowan, Frederic James, engelsk ingeniør XVI 221, 222, 299
 Rowan junior, William R., engelsk direktør for Scandia XVI 222
 Royal, hotel XIII 21, 22, 24, 28, 107
 Royal Agricultural Society, The XIX 73, 78
 Ruben, Carl, fabrikant XII 20
 Rubin, Marcus, statistiker, historiker, embedsmand XIV 28
 Rudbeck, Rudolph, gæstgiver XVIII 21

- Rudkjøbing, Carl Christian, boghandlermedhjælper XIII 86
- Ruge, Peter, karl ved Rosenberg Brøndanstalt XI 33, 38
- Ruggaard, Jens, direktør XII K 58
- Rumar, Lars, svensk historiker XVII 7, XVIII 46
- Rune, Peter Christian, købmand XIII 159
- Ruysdael, hollandsk maler XI 110
- Russisk Handelskompagni XV 45
- Ryberg, Niels, handelsmand XIV 83, XVI 24, 36, XVIII 7, 8, XIX 15, 16, 19, 20, 22-24, 27, 28, 162, 266
- Ryberg & Thygesen, købmands-firma XIX 23
- Rysensteen Sobadeanstalt XI 8-10, 20-23, 27, 29, 34, 52-54, 56, XX 88-90
- Ryslinge Højskole XIX 93, 94
- Ræder, Nicolai Ditlev Amund, borgmester XVII 49
- Rødning Højskole XIX 97, 99, 100
- Rode Kors, Århus afdeling XII K 45
- Rogind, Jens, agent XIII 89
- Romer, gæstgiver, Eckernförde XVIII 28
- Rømer, A., Kragerø XII 73, 79
- Romhild, Kay, købmand XII K 28, 32, 57
- Rommer, Niels, gæstgiver, Århus XVIII 10 (teksten: Romer) XIX 18
- Ronne, Bone Falch, præst XVIII 54, 57, 58, 61, 82, 84
- Rønne, Ole Hansen, skipper XIV 81
- Rønnov, Emil, fhv. lærer XI 105
- Rørdam, Peter, præst XIX 92, 105
- Rose, Bernhard, købmand XII K 39
- Röse, J. F. W., købmand XIII 117, 158, 160
- Rådvad Fabrikker XVII 73
- Raae, Friderich, købmand XX 15
- Raae, Hans Fr., købmand XIV 102, 104
- Raae, P., købmand XVII 64
- Sabroe, Jens Henning, købmand XIII 160
- Sabroe, Peter Mouritz, købmand XIII 159
- Sabroe, Th. Ths., & Co., A/S XII K 48, 50
- de Saint-Germain, Claude Louis, officer, hærorganisator XIX 27
- Salling, Herman, købmand XIII 28
- Salling-Stormagasin XIII 28
- Salvesen, S. B., kaptajn, Kragerø XII 79
- Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver XIX 438
- Samvirkende danske Landboforeninger, De XIX 153, 312-314, 368, 369
- Samvirkende Fagforbund, De se: Landsorganisationen
- Samvirkende jyske Husmandsforeninger, De XVII 172
- Samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift, De XIX 297, 299
- Samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift, De XIX 118, 124, 297, 299
- Samvirkende Lolland-Falsterske Landboforeninger, De XIX e76
- Samvirksomheden for fagligt Oplysningsarbejde XIX 337-344, 346, 354-356, 400, 405, 414, 415
- Sand, J. C., købmand XII K 47
- Sandberg, Adolf, norsk firma XV 44
- Sandbäcken, svensk mejeri XV 22
- Sander, Chr., digter XIV 46
- Sandtvedel, købmand, Haderslev XVIII 21
- Sct. Gertrudsgilde (Hellested) XIV 113
- Sankt Hans Hospital (København) XIV 35
- Sankt Hans Hospital (Roskilde) XIV 35
- Sct. Nicolauskilde Brøndanstalt XI 12
- Sct. Olufs Badeanstalt, Århus XX 103
- Sct. Petri tyske Menighed XI 124
- Sanne, Ole, købmand III 50-53, 61, 69
- Sarauw, G., forstmand XVIII 60
- Sartz, kaptajn, Larvik XII 71, 77
- Sartz, provst, Larvik XII 71, 77
- Sartz, styrmand, Larvik XII 71, 77
- Sass, L. W., direktør XII 32
- SAS, udvalget XVIII 31
- Saxild, Jacob, fuldmægtig i skiftekommissionen XI 125
- Saxild, Rasmus, fyrinspektør XX 37
- Saxtorp, Johan Sylvester, læge XI 59
- Scandia, vognfabrik XVI 221, 222, 299
- Scavenius, C. C., godsejer XIX 411
- Scavenius, Otto, godsejer, politiker XII 13
- Scavenius, S., godsejer, cand. jur. XIX 336
- Schacht, F. C., bankbogholder XVIII 140
- Schack, kaptajn, Østerriser XII 75, 79
- Schack, Hans Egede, forfatter, politiker XIV 97
- Schack-Rathlou, J. O., statsmand XIX 24
- Schack-Rathlou, Øllegaard Charlottte g. m. J. O. S.-R. XIX 38
- Schalburg, ansat ved Plum XV 32
- Schandorff, Rasmus, købmand XIII 159
- Schaper (Schappert), Gotfred (Gottfried), kaptajn, murermeister XI 33, 53, 55, XIV 66
- Scharling, Will., statistiker XII 60, XVII 102
- Scheel, L. V., pakhusforvalter XVII 8
- Scheel v. Plessen, slægten XVIII 9, XIX 17
- Scheuch, firma, Hamborg XV 93
- Schibye, Niels, købmand XIII 160
- Schiellerup, V. H., grosserer XV 41
- Schiern, N. F. B., amtsforvalter XV 118
- Schieveland, P., kaptajn, Arendal XII 80
- Schimmelmann, Ernst, minister XIV 44, XIX 266, XX 66, 76
- Schimmelmann, Heinrich, handelsmand og statsmand XIX 28
- de Schinkel, Edel Helene Margrethe, g. m. Fr. S., Hald XIX 38
- de Schinkel, Friderik, landsdommer XVIII 16
- Schiodte, Erik, arkitekt XI 106
- Schionning & Arvé XII 33
- Schiott, Balth., borgmester XIV 18
- Schiott & Hochbrandt (teksten: Schiøtz), skibsmæglere XVI 245, 253
- Schjerbeck, O. E., direktør XIX 378
- Schlegel, J. H., historiker, biblioteksmand XIX 29
- Schleisner, A. E. M. farmaceut XII 56
- Schlüter & Maack, tysk handelsfirma XVI 229, 237
- Schlytter, Th., Larvik XII 77
- Schmalfeld, familien XIV 165
- Schmalfeld, J. E., tobaksfabrikant XII K 39, XIII 75
- Schmalfelds Tobaksfabrik, J. E. XII K 48, XIV 165
- Schmidt, købmand XII K 53
- Schmidt, skipper XV 83
- Schmidt, Chr., brandmajor XIV 66
- Schmidt, Chr., notarius publicus XIX 27
- Schmidt, E., hattefabrik XVII 103
- Schmidt, G. F. XVI 237
- Schmidt, H., bryggeriejer XX 97 -100
- Schmidt, H. C., arkitekt XIV 42
- Schmidt, Jens A., købmand XIII 50, 52, 80
- Schmidt, J. P., købmand XIII 117

- Schmidt, Ludvig, købmand
XII K 49
- Schmidt, Th., tysk forfatter
XIV 77, 79, 88
- Schmidt, Thorvald, fabrikant
XII 32
- von Schmidten, Ulrich, borg-
mester XIII 106, XX 131, 132
- Schneedorff-Birch, Fr., forfatter
XIII 93
- von Scholten, H. R., byfoged
XIII 108
- Schou, Andreas, forlagsboghand-
ler XV 50
- Schou, Philip, industridrivende
XII 8
- Schou, Rud., landøkonom
XIX 115
- Schouboe, F. T., grundlægger af
det Schouboeske institut
XV 119
- Schourup, D., bøsse-mager
XII K 49
- Schourup, Hans, købmand
XII K 31-33, 35, 39, 49, 50
- Schourup, Hans, & Jyllands Stål
og Maskinforretning A/S
XII K 49, 57
- Schourup, Johanne, gift med
købmand Hans S. XII K 50
- Schovelin, Julius, historisk-økon-
omisk forfatter og politiker
XIV 74, 80, XX 117
- Schroll, G. F., forpagter
XIX 364
- Schröder, købmand(?) Kiel
XI 27
- Schröder, Ludvig, højskolefor-
stander XIX 87, 88, 91, 101,
102
- Schröder & Eife, tysk firma
XVI 237
- Schubart, forfatter XVII 14
- Schuboths Boghandel, J. H.
XIII 96
- Schulin, Johan Sigismund, amt-
mand XVIII 134, 135
- Schultz, Christopher, præst
XVIII 9, XIX 16
- Schultz, J. H., boghandler og
bogtrykker XIII 96, XV 50
- Schumacher, Andreas, kabinets-
sekretær XIX 30
- Schwartz, kaptajn, Drammen
XII 79
- Schwartz, Gebrüder XVI 237
- Schwartz, Otto, boghandler
XI 80
- von Schwarzenschold, hofjunkrer
XIV ü
- Schwertz, I. N., landøkonom
XVIII 54
- Schythe, Niels, magister, foged
XIX 29
- Schytte, Fr. Vilh., proprietær,
oliemøller XV 88, 99
- Schytte, Henrik Wissing, student
og klokker XIII 88
- Schäffer, I. P., tysk handelsfirma
XVI 229
- Schönau, Frederik Christian, by-
foged, godsejer XVIII 113
- Secher, handelshus, Grenå
XIII 94
- Secher, Emil, købmand
XII K 14, 28, 47
- Secher, H. W., købmand
XIII 108, XX 131, 132
- Secher, J. B., landøkonom
XVIII 113
- Secher, O. A., købmand
XII K 49
- Seest, K. T., arkitekt XIX 378
- Seffrensen, Anders, se: Klyn,
Anders Sorensen
- Segelcke, P. B. mejerikonsulent
XIX 292
- Segelcke, Th. R., landøkonom,
mejeritekniker XV 16, 18,
XVI 134, 135, XIX 66, 73, 112,
117, 120, 121, 141, 181, 283-
287, 290, 291, 298, 299
- Seidelin, Irk., husholderske v.
købmand Mads Hansen Ring
XII K 36
- Seidelin, J. C., købmand
XII K 14, 28
- Seiersen, J. P., skibsproviante-
ringshandler XII K 55
- Sejr, Emanuel, biblioteksmand
XIII 47, 103, 117
- de Selby, Charles, baron, ge-
sandt XIX 54
- Selchau-Hansen, Chr., godsejer
XIX 387
- Selchau-Hansen, Viggo, godsejer
XIX 311
- Seligmann, S., bankdirektør
XX 138
- Selskabet for den historisk-anti-
kvariske Samling i Arhus, se:
Arhus Museum
- Selskabet for Udgivelsen af dan-
ske Folkeskrifter, Haderslev
XI 72
- Sewel & Neck, engelsk handelshus
XVI 58
- Sibbern, H., cand. pharm.
XV 50, 52, 53
- Sibirisk Kompagni XV 32
- Siebold, tysk litterat XI 120
- Siemsen, C. L. D., boghandler,
bogbinder, Slesvig XI 74
- Siemsen, P., & Co., tysk handels-
hus XVI 228-230, 233-237,
255, 256
- Sieveking & Schuster, tysk firma
XVI 237
- Siggaard, Niels, bureauchef
XIX 390
- Silkeborg Papirfabrik XII K 46,
XV 47, 50, 56-58, 60, 61, 63
- Simonsen, Niels Juul, kgl. kam-
mersanger XI 121
- Simoni, Chr., handelshus
XVI 104
- Sindsygeanstalten, Slesvig XI 90
- Singdahlsen, kaptajn, Larvik
XII 71, 77
- Sivertsen, Thorvald XIX 258
- Sjælland-Fyns Landvæsenkontor
XVII 63
- Sjællandske jernbaneselskab
XVI 216, 217, 298
- Sjørup Jørgensen, N., købmand
XII K 28
- Skagens Fortidsminder, museum
XIV 103
- Skagerak, dampskibsselskab
XV 42
- Skanderborg Landboforening
XIX 141, 152
- Skandia, bryggeri XV 131
- Skandinavisk Gummikompani
XII 33
- Skeel, familien XVIII 12
- Skeel, Albret, rigsdmiral, lens-
mand XVII 148, 160
- Skeel, Erik, politiker XX 116
- Skikkild, S. U., direktør XV 38
- Skjoldborg, Johan, forfatter
XI 108
- Skolelærerforeningen for Arhus
og Omegn XIII 93
- Skousbo, N. P., gartner XIX 92
- Skow, M. Chr., etatsråd XX 54
- Skovgaard, landskabsmaler
XI 109
- Skovmand, Roar, historiker
XIX 100
- Skravestad, enkefrue, skibsjeer,
Skravestad, Norge XII 73
- Skræddernes Fagforening
XVII 126, 129
- Sleidanus, Johannes, tysk histo-
riograf XVII 150
- Slesvig-holsten-lauenborgske Kan-
celli, Det XIV 57
- Slesvig-holstenske Parti, Det
XI 69
- Slesvigske Jernbanekompani,
Det XVI 299
- Slesvigske Ministerium, 3. depart-
tement XI 75
- Slesvigske Selskab XI 70
- Slægtshistorisk Forening, Arhus
XX 183
- Smidt, Kynde XVIII 13
- Smidt og le Maire XX 116, 117,
120
- van der Smissen, boghandler
XI 73
- Smit i Middelburg, hollandsk
skibsejer XVIII 27
- Smith, frue, Larvik XII 70
- Smith, købmand, Holbæk
XVII 64, XVIII 99
- Smith, F., proprietær XIX 380
- Smith, Francis, engelsk firma
XV 11
- Smith, Julie, fhv. skuespillerinde,
g. m. Harald Paetz XI 99
- Sneedorf, J. S., forfatter, lærer
XIX 14, 15, 32
- Socialdemokratiet (Danmark)
XIV 136, 138
- Sodafabrikkerne, A/S XII 32,
33
- Soelberg, Edv., købmand
XII K 28
- Soervad, købmand, Mariager
XX 40
- Solvay, Ernest, belgisk kemiker
XII 32
- Soltmann, ejer af kunstigt
brøndanlæg, Berlin XI 47

- Sonne, Chr., landmand, politiker
XIX 94, 126, 176, 285, 286,
309-314, 317, 320-325, 328, 330,
333, 335-337, 363, 383, 389,
394, 395, 403
- Sonne, H. C., præst, andelsmand
XIX 72
- Sophie Hedvig, arveprinsesse
XIV 54
- Sorø Akademi XIX 14, 92, 255
- Sorø Amts Landøkonomiske
Selskab XIX 23
- Spanske Vin- og Saltkompagni,
Det XVII 148, 158
- Sparekassen Kbh. XI 22, 30, 48
- Sparekassen for Randers By og
Omegn XX 182
- Spare- og Lånekassen i Århus
XII K 41, 48, 54
- Sperling d. æ., Otto, læge, botani-
ker XVII 149
- Spielweg, C. L. E., & Co., køb-
mandshandel og tobaksfabrik
XV 121-123, 125, 128
- Spliid, Chr. P., købmand
XII K 14 (teksten: Chr. F.), 28
- Sponneck, Carl Valdemar, rigs-
greve XI 121
- Sponneck, Wilhelm, politiker
XVII 40, XX 115, 116
- Sponneck-Mayer, Angelica
XI 121
- Sporon, B. G., embedsmand, for-
fatter XIX 38
- Sporon, Christence, g. m. B. G. S.
XIX 38
- Staby Bondehøjskole XIX 97
- Stagsted, Carl, direktør XVI 371
- Stahl, Christian, direktør
XIX 402
- Stampe, Henrik, retslærd,
embedsmand, minister
XIX 27
- Stampe, P. V., farver, fabrikant
XIII 125
- Stantemacher, N. P. XII 93
- Starcke, Albert, institutbestyrer
XIII 99 (teksten: Stracke)
- State Department XII 14
- Statens Fjerkræudvalg XIX 381
- Statens Forsøgsvirksomhed i
Plantekultur XIX 393
- Statens landøkonomiske Labora-
torium XVI 146
- Statens Oplag af Byggematerialer
XIV 50
- Statens Planteavlsvudvalg
XIX 327, 392
- Statens Redskabsudvalg
XIX 327
- Statistisk Bureau XVII 103,
XX 170
- Statistisk Departement (Dan-
marks Statistik) XIII 148,
XV 63, XVI 445, XVII 172
- Statsbiblioteket XI 136, XII 87,
XIII 176, 178, 179, XIV 163,
165, XV 140, XVI 445, XVII
172, XVIII 155, XIX 437
- Statsproveanstalten IX 378
- Steen, Stavørn XII 71
- Steen, Chr., boghandler XIII 96
- Steen, Dan., Larvik XII 77
- Steen, O. D., Larvik XII 72
(teksten: A. D.), 77
- Steensberg V., forstander
XIX 351, 386, 387
- Steensens, Steen, kancelliråd, ejer
af Avnsbjerg XVIII 16
- Steenstrup, Mathias, forfatter,
redaktør XIX 95
- Stefansforeningens Børneasyl
(Århus) XII K 53
- Stein, Th., billedhugger XI 119
- Stein, V., kemiker XIX 66, 117
- Steins Laboratorium XV 57
- Stemann, P. C., statsminister
XVIII 82, 101, 115-119
- Stenbog, Poul, skibsmægler
XIII 40
- Stephanus, Stephan Hansen, for-
fatter XIX 12
- Stephansen, Anders, filantrop,
skolemand XIX 85-87, 98, 100
- Stephansen, Chr., kaptajn, Aren-
dal XII 80
- Stephensen, St., amtmand
XIX 258
- Stettiner Oelwerke A. G. XII 51
- Sthyr & Kjær, kolonialfirma
XII 32
- Stibolt, Hans Chr., Drammen
XII 79
- Stibolt, Peter, Drammen XII 79
- Stilling, J. M., tømmerhandler
XII K 54
- Stilling, Jørgen, Viborg XX 47
- Stiwitz, H., inspektør XVIII 15
- Storch, V., landbrugskemiker
XIX 109
- Storck, H. B., arkitekt XIV 42
- Store Nordiske Telegrafelskab
XVI 215, XX 111
- Storm, Jens Pedersen, præst
XVIII 20
- Storm-Petersen, Robert, tegner
XIV 37
- Strandmøllen, papirfabrik
XV 46-48, 50, 56, 58-60, 62
- Stray, N. P., kaptajn, Kragerø
XII 73, 74, 79
- Struch (Struck), Bertel (Bartell),
rådmand XVII 158
- Struensee, Johann Friedrich,
statsmand XIV 9, XIX 44
- Struve, Friedrich Adolph, læge,
mineralvandsfabrikant XI 8,
13, 14, 20, 46 (Struviske an-
stalt, Berlin), 47, 50
- Strøm, Jens Henrik, borgmester
XIX 29
- Strøbyberg, familie, Ålborg
XVII 64
- Strøbyberg, Knud, direktør
XII 87
- Strøbyberg, N. K., cand. pharm.
XV 48
- Sturm, Felix Arnold, fabrikant
XX 34
- Størmosen, H. C. Hansen, køb-
mand XII K 28
- Støvringgård Kloster XIII 55
- Suenson, Edouard, ingeniør, be-
tontekniker XIX 386, 387
- Suenssen, Jøp XVII 158
- Suhm, Christiane, g. m. P. F. S.
XIX 38
- Suhm, P. F., historiker XIX 162
- Suhr, købmand, Vejle XVIII 19
- Suhr, Johan Peter, købmand
XVI 225
- Suhr, Ole Bernt, grosserer
XVI 226, 227, 254
- Suhr, O. B., købmand, agent i
Nyborg XVI 232, 233,
XVII 64
- Suhr, I. P., & Son, handelshus
XV 125, XVI 109-111, 194,
225-256, 284, 285
- Suhr, Theodor (J. Th.), handels-
mand XI 9, 20, 27-30, 35, 51,
XVI 226, 227
- Sundby, N. A., boghandler, Flens-
borg (teksten: M. A.) XI 73
- Sundby, N. A. & E. Jespersen,
boghandlerfirma, Flensborg
XI 75
- Sundhedskollegiet XI 25, 40, 59,
XIV 29, 165
- Svane, Anders Hansen, borg-
mester XVII 149
- Svane, Hans, borger i Ribe
XVII 152, 156
- Svane, J. P., gårdejer, gartner
XIX 379
- Svaneapoteket (Århus)
XII K 44, XVII 134
- Svanemøllen, papirfabrik
XVII 73
- Svaning, Hans, kgl. historiograf
XVII 152
- Svedania, trælastelskab
XV 42
- Sveistrup, P. P., historiker
XIV 74
- Svendborg Amts landøkonomiske
Selskab XIX 300
- Svendborg Klædefabrik XVII 103
- Svendsen, Anders, landbrugs-
skoleforstander XIX 100-102,
119, 289, 290
- Svendsen, Johannes, bud ved
Trydes Bog- og Kunsthandel,
Kbh. XI 111
- Svendsen, L. W., købmand
XII K 28
- Sveriges Riksbank XIV 119-121,
125, 126, 131, 132, 149, 150
- Sydsjællands Landbrugsskole
XIX 372
- Sygekassen Århus XIV 164
- Sæby Jærnvandskur- og Søbade-
anstalt XI 12
- Særslev Højskole XIX 101, 102
- Søbadeanstalten ved Århus, A/S
XII K 45
- Sødring & Co., mineralvands-
fabrik XI 12, 18
- Søberg, P., Sandefjord XII 71,
72
- Søgaard, enke efter rådmand
Søren S. XIII 103
- Søgaard, Søren, rådmand
XIII 103
- Søgaard, Helge, historiker
XIII 73, XIV 93

- Søgård Højskole v Vamdrup XIX 97
- So- og Handelsretten XX 111
- Søllerød sogns Skolevæsen XIV 54
- Søltøft, P., professor, dr. techn. XIX 388
- Solvhøj, Hans, generaldirektør XVIII 157
- Søndergaard, Alfred L., dyrlæge XIX 389
- Søndergaard, D., proprietær XII K 54
- Sørensen, A., fabrikant XII 61
- Sørensen, C. L., Sandefjord XII 72
- Sørensen, Erling, historiestuderende XIX 11
- Sørensen, Jes, kaptajn XIII 55
- Sørensen, Lauritz, kommunalpolitiker XX 90
- Sørensen, Niels, landvæsenlærling XIX 268
- Sørensen, P. A., prokurist XV 45
- Tadman, Arthur, engelsk agent XV 18, 42
- Tafdrup, Julius, skrædderfirma, konfektionsfabrik XVII 119, 127, 137
- Tafdrup, P. C., skræddermester XVII 137
- Tafdrup, C., & Co., skrædderfirma XVII 137
- Tagdækningsudvalget (Landhusholdningsselsk.) XIX 378, 379
- Tang, Agnete, sekretær XIX 376
- Tarliong, Joh., & Co., manufakturfirma XII K 51
- Tauber, Johannes, journalist, politiker XII 12
- Tegner, Hans, tegner XII 14
- Tegneskolen (Prins Frederik Ferdinands), senere Teknisk Skole (Århus) XII K 45
- Teknisk Skole (Århus) XIII 75, 107
- Tekniske Forening i København, Den XX 103
- Teknologisk Institut XIX 387, 388
- Tekstilfabrikantforening XIII 176, XV 140, XX 182
- Tesdorpf, Ad., godsejer XIX 311, 393
- Tesdorpf, E., godsejer XIX 49-79, 106, 109-113, 121, 285-287, 309, 391, 393, 395, 405, XX 393, 394
- Tesdorpf, Edward, godsejer XIX 402, 405, 411
- Tesdorpf, Fr., godsejer, politiker XIX 393
- Testrup Højskole XIX 93, 104
- Tetens, F. M., toldembedsmand XVII 76-78
- Tetens, Nic., uldsorterer og kæmmer XVIII 30, XIX 21
- Tetens, Peter Jacobsen, rektor XVIII 17, XIX 19
- Teutonia, oliefabrik, Harburg XII 49
- Thaer, Albrecht, tysk landøkonom XVIII 53, 54, XIX 204 263
- Thal, Rasmus Samuel, overkirurg XI 59, 60
- Thalbitzer, H. A., & Co., skibsklareringsfirma XII 79
- Thalén, Tobias Robert, svensk professor XI 14
- Thamis Fodsuen XVII 158
- Thansen, Hans, se: Rosborg
- Thaulow, Fritz, norsk maler XI 110
- Theilmann, J., landmand, politiker XIX 311-313, 335
- Theiste, Magnus, kommercesekretær, amtmand XIX 27, 29
- Therkildsen, F. N., købmand XII K 46
- Therkildsen, Peder, landvæsenlærling XIX 268, 272, 275
- Thestrup, inspektør ved Bording Teglværk XVIII 16
- Thestrup, kaptajn, Arendal XII 80
- Thestrup, Anna, historiker XIII 128
- Thestrup, Christen, Viborg XX 47
- Thiele, H. H., bogtrykker XV 50
- Thisted, Waldemar, forfatter XIII 99
- Thomas, Brinley, engelsk historiker XIII 177, XVI 337
- Thommesen, Sandefjord XII 72
- Thommesen, Chr., Kragerø XII 74, 79
- Thompson & Co., slagteri XVI 157
- Thomsen, familien XIII 97
- Thomsen, Staværn XII 71
- Thomsen, Birgit Nüchel, historiker XI 7, XIII 177, XIV 164, 165, XVI 13, 446
- Thomsen, Edv., højskolelærer XIX 97
- Thomsen, H., skibsbygmester XII K 54, XIII 104
- Thomsen, Jacob, nationalbankdirektør XIII 89
- Thomsen, Julius, kemiker XII 31, 32
- Thomsen, N., veksellerer XV 58
- Thomsen, Nicoline Margrethe, f. Hintze, g. m. nationalbankdirektør Jacob T. XIII 89
- Thonning, Peter, botaniker, kollegiedeputeret XVII 74, XVIII 82, 86, 101
- Thonning, R. A., amtskirurg XIV 18
- Thorarensen, St., amtmand XIX 258
- Thors Mølle, Marselisborg XI 95
- Thorsteinson, Bjarni, amtmand XIX 258
- Thorsteinson, Thorstein, islandsk landmand XIX 257, 258
- Thott se Reedtz-Thott
- Thoresen, lærer XIII 95
- Thorne, Joh. Fred., Drammen XII 79
- Thorsen, kaptajn, Tønsberg XII 77
- Thorvaldsen, Bertel, billedhugger XI 96
- Thorvaldsens Museum XI 113
- Thruue, familien XIII 100
- Thune, Jacob Christian, bogbinder og -handler XII 93
- Thyberg, Henrik, arkitekt, tømrermester XIV 9
- Thygesen, Jens, amtsforvalter XIII 53, 60-64, 66, 67, 69-71, XVIII 11, 12, XIX 18, 19
- de Thygeson, Lars, godsejer XIX 39
- von Thünen, J. H., landøkonom XVIII 54
- Thøgersdatter, Ingeborg, g. m. Christen Nielsen Friis XVII 156
- Thøgersdatter, Marine, g. m. Ib Jensen Tornum XVII 152, 156
- Thøgersen, Lavrids, borgmester XVII 144, 151, 152, 154, 156, 157
- Thøgersen, Ole, konsulent XIX 387
- Thaarup, Fr., historiker XIV 47
- Thaarup, Victor, bogholder XIX 409
- Tietgen, C. F., bankdirektør XII 31, 56, 61, XV 22, 23, 33, 56, 58, XVI 99, 113, 283, XIX 74-77, XX 114-116, 125
- Tillge, Wilhelm, boghandler XI 89
- Titan A/S XI 137, XII 87, XIII 177
- Tizian, italiensk maler XI 109
- Tobiesen, byfoged, Østerrisør XII 75, 79
- Tobiesen jun., Norge XII 75
- Toft-Nielsen, P., chefredaktør XIX 411
- Top, R., prokurator XI 130
- Topp, H. C., handelskommissær XV 80
- Topp, P. V., læge XX 97
- Tordenskjold, Peter, søofficer XI 71
- Tornum, Ib Jensen, borgmester XVII 152, 156, 157
- Tornøe, Wenzel, maler XVII 125
- Torstensen, J., A/S XVII 172
- Torup Landboskole XIX 101, 102
- Trellund, Jens Joensen, rådmand XVII 160, 162
- Trepka, Emil, norsk købmand XVI 233
- Trier, Ernst, højskoleforstander XIX 90, 100, 101, 128
- Troels-Lund, Troels, historiker XX 85, 86
- Trolle, H., direktør XV 58, 61, 62, 66, 67
- Tryde, Frederik Vilhelm, proprietær XI 79

- Tryde, Ove, cand. theol., boghandler XI 100, 110, 120
- Tryde, Vilhelm, bog- og kunsthandler, Slesvig og København XI 67-123
- Tscherning, A. F., officer, politiker XIII 111
- Tuborg XII 54-57
- Tuborgfondet XIII 177, XVIII 157, XIX 337
- Tugt- Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn XV 36-37
- Tune Landboskole XIX 94, 100-102, 104, 119, 290, 310
- Tutein, Brd., handelsfirma XVI 232
- Tutein, Ferdinand, politiker XII 12, 13
- Tuxen, L., maler XI 119, XII 14
- Tuxen, P. M., kaptajn i søetaten XI 9, 10, 20, 22, 23, 53, 54, 56, XX 88
- Tuxen, S. C. A., landbrugsskoleforstander XIX 102, 103, 364
- Tvede, Gotfred, arkitekt XIX 378
- Tvede, J. L., fabrikant XV 131, XVII 27, XVIII 89, 98
- Tvede, L. L., apoteker XV 50, 51
- Tvedegaard, G., gårdejer XIX 411
- Tvedegaard, Jacob, landmand XIX
- Tveite, Stein, norsk historiker XVI 56, 61
- Tvermoes, Emil, grosserer XX 123, 125
- Tychsen, Johan Lorentz, apoteker, assessor XI 40
- Typografiske Selskab, Det XX 8
- Tomrermestrenes Høvlværk A/S XII K 54
- Taarvig, Johan, Grimstad XII 80
- Udvalget vedrørende drifts- og erhvervsøkonomiske Undersøgelser (Landhusholdningsselsk.) XIX 384-386
- Udvalget vedrørende Opførelse af Ajle- og Ensilagebeholdere (Landhusholdningsselsk.) XIX 386, 387
- Ulfeld, Corfitz, rigshofmester XVII 149
- Umberto I, konge af Italien XI 117
- Understøttelsesforeningen af Købmænd m. fl. i Danmarks Købstæder og Handelspladser, København undtagen XII K 16
- Undervisningsministeriet XI 137, XII 87, XIII 177, 178, XIX 355
- United Danish Preserving Co., The XV 44
- University of Wales XIII 177
- Unmack Larsen, Sv., borgmester, fhv. justitsminister XI 136, XIII 37, 38
- Urquhart, David, engelsk politisk forfatter XX 93
- Ursin, G. F., matematiker, astronom XIV 109
- Urte- og Isenkræmmer- samt Sukkerbagerlavet XX 45
- Wachtelbrenner, købmand XV 128
- Wagner, J., boghandler, Helsingør XI 79
- Wagstoft, W., medstifter af Copenhagener Railway Company XVI 215
- Vagaard, E., præst XIX 265
- Waidtlow, P., købmand XV 13
- Valentin, frue, g. m. J. G. V. XV 83
- Valentin, Charlotte XV 77
- Valentin, Falck, kulimportfirma XVI 253
- Valentin, J. G., sæbesyder XV 74, 88
- Valentiner, A., landmand XIX 57
- Valentiner, H. N., landmand XIX 94, 107, 113, 120-122, 127, 281
- Valentin-Hjorth, G., direktør XIII 28
- Vallekilde Højskole XIX 91, 93, 100
- Vallo Saltværk, norsk XVI 235
- Walløe, Hans, Tejen, Norge XII 78
- Walløe, Jens, Nerverøe XII 78
- Valoton, grafiker XI 110
- Vandkommissionen XI 24
- Warberg, Sebastian, boghandler XIII 92, 97
- Warburg, W. S., tysk handelshus XVI 237
- Warburg, Leman og Co., Gøteborg XX 119
- Warburg, D. S. & Söhne, tysk handelshus XVI 104
- Vareforsyningsdirektoratet XIII 35
- Warrer, Sigurd, konsul XIII 23
- Varus Cremonensis, Quintilius XIV 100
- Watson, G., Maypole Dairy Co., London XII 51
- Watt, Ch., amerikansk opfinder XV 55
- Weber, H., tomrerrfirma XV 132
- Vedel, Anders Sørensen, kgl. historiker XVII 152
- Wedel(-Heinen), Andreas Claus, kammerjunker XIV 59, 61
- Wedell, Bendt, lensgreve, landmand XIX 403
- Wedell-Neergaard, J., baron, gods ejer XIX 378
- Wedell-Wedellsborg, grevinde XIX 38
- Wedgwood, engelsk fajancefabrik XVI 66
- Weilbach, Fr., kunsthistoriker XIV 9
- Vejlø, Jakob Madsen, biskop XVII 152
- Vejlø Amts Landøkonomiske Selskab XIX 233
- Wejs, fabrikør, Vejlø XX 34
- Velazquez, spansk maler XI 110
- Velgørenhedsselskabet (Århus) XII K 50, 53
- Wells, D. A. XVI 339
- Vemmetofte Kloster XIV 48
- Wendelbo, N. N. Blumensaadts svoger XV 92
- Vends m. fl. Herreders Spare- og Lånekasse XX 155, 166
- Wendt, Johan Christian Wilhelm, stabskirurg ved landmiliteretaten XI 59, 60
- Vermeer, hollandsk maler XI 110
- Vermehren, Fr., maler XI 119
- Vermehren, Johannes, lærebogsforfatter XV 118
- Werner, Thor, kaptajn, Drammen XII 79
- Wernerske Brøndanstalt, Stockholm XI 8
- Vernike, dr. XVIII 19
- Wessel, Th., købmand XVII 134
- Wessel & Vett (Magasin du Nord) XVII 133, 134, XX 88
- West, Søren Jensen, fabrikant XX 34
- Westenholz, handelsfirma, London XIII 103
- Westenholz, Andreas Peter, købmand XVI 104
- Westenholz, Regnar, gods ejer, politiker XV 11, XVI 23, 104, 105, 216, 223, 224, 300
- Westenholz, Aage, direktør XVI 224
- Vesterbroens Badeanstalt XX 94
- Westergaard, Chr., prokurator XIII 62, 66-68, 70
- Westergaard, Lars, kaptajn, Arendal XII 80
- Westermann, A. M. T., landøkonom XIX 403
- Vestindiske Handelsselskab, Det XIII 47, XVI 73, XX 65, 76
- Westphalen & Rist, tysk firma XVI 237
- Vestsjællands Folkebank XII 56, XX 148
- Vett, Emil, købmand XVII 134
- Weygaard, Otto, postmester, gæstgiver XVIII 10, XIX 17
- Vibe, Mikkel, købmand, borgmester XVII 147
- Wibel, forpagter XIX 54
- Viborg byhistoriske Arkiv XX 44
- Viborg Tugthus XX 34
- Viby Højskole XIX 97
- Viby Tommerhandel XIII 28
- Wichfeld, Jørgen, stamhusbesidder XIX 87
- Victoria, prinsesse XI 117
- Videnskabernes Selskab, Danmark XVIII 68, XIX 164
- Videnskabernes Selskab i Paris XI 94

- Wied, Gustav, forfatter XI 108
 Wiemann, Johan, fabrikant XVII 99
 Wiener Skovarefabrik XII K 39
 Wiggers, Brd., konfektionsfabrik XVII 98, 103
 Wight, David, & Co., engelske agenter XV 18
 Wiibroe, familie, Alborg XVII 64, 65
 Wiibroc, P., købmand, brønderiejer, konsul XVII 54, 64, 65
 Wiinsted, J. A., højskolemand, sen. apoteker XIX 97
 Viking, blyantfabrik XII 30
 Willemoes, Frederik Wilhelm, stifts fysikus XIII 89
 Willerslev, Rich., historiker XII 27, XIV 74, XVII 99
 Willumsen, J., proprietær XIX 374
 Wilse, J. F., prokurator XI 130, 131
 Wilster, Ernst, officer XI 75, 76, 79
 Vincent, engelsk direktør, Maypole Dairy Co. XV 38
 Vind, S., landmand XIX 120, 121
 Winde, J. K., proprietær XIX 298
 Windfeld, Ib, inspektør XIX 390, 409
 Winding, købmand, Grenå XII K 51
 Vinding Højskole XIX 101, 102
 Winge, S., sagfører XII K 43, 44
 Winge, Øjvind, botaniker, arvelighedsforsker XIX 380
 Vingsted Mølle XV 55
 Vingsted Træsliberi XV 55, 58
 Winkel, J. H., landmand XIX 299
 Winsløw, Fr., støbegodsforretning XII K 56
 Winslows Eftf., Fr. XIII 28
 Winstrup, O. J., mekaniker XIX 28
 Winther, C. C., købmand XII K 31-34, 46
 Winther, Christian Henrik, præst XVIII 18
 Vinther, J. N., højskolelærer XIX 86, 90, 92, 98
 Winther, R., malermester XII K 46
 Winthers Eftf., C. C., A/S XII K 46
 Wissing, Wald., garver XII K 46
 Wistoft, Anton, købmand XII K 56
 Wisttøff, C., inspektør XX 94
 With, J., brændevinsbrænder? XVII 15, 57
 Withusen, Carl Christopher, hofkirurg XI 59, 60
 Witt, Kurt, direktør XIII 40
 Vlieger, Herman, brændevinsbrænder og møllejer XVIII 39
 Vogel, W., tysk forsker XIV 103
 Wohlert, Gudrun, f. Clausen XII K 58
 Wohlert, Ludvig, fabrikant, konsul XII K 19, 28, 31-34, 57, 58
 Wohlert, Valdemar, handelsrejsende XII K 57
 Voigt, L. P., kgl. agent XIV 113, XVII 64
 Voigt, Riborg XIV 113
 Woldsen, A. F., tysk firma XVI 232
 Wolff, F., cand. phil XV 58
 Wolff, Johan Henrik, kgl. medaljør XIX 203
 Wolff & Dorville, engelsk handelshus XVI 58
 Voltaire XIX 12
 Wood & Freeborn, amerikansk firma XIX 263
 Worm, familien XVIII 12
 Worm, Carsten, forfatter XIX 12
 Worm, Jens, rektor XIII 55
 Worm, Pauline, forfatterinde XIII 109
 Voxvold, kaptajn, ved Larvik XII 71, 75
 Wroblewsky, Otto B., boghandler XI 94, XV 50
 Wraae-Jensen, H., direktør XIX 387, 388, 399, 405, 411
 Wulff, H., journalist XIX 114
 Wulff, Rudolph, grosserer XII 58, XII K 43, 48, XX 123, 126-130, 132-134
 Wærum, Margrethe (Maggie), f. Platou XII K 39
 Wærum, P., skomager XII K 38
 Wærum, S. Chr., købmand XII K 31-34, 38
 Wøldike, Fr., boghandler XI 83, 93
 Vølkers, Ludvig F., tysk handelsfirma XVI 229, 233, 237
 Vølter, H., tysk fabrikant XV 54
 Zachariae, F., konfektionsfabrik XVII 127, 128
 Zachariasen, kaptajn, Tønsberg XII 77
 Zahle, Fr., højesteretsagfører XV 58
 Zeise, William Christopher, kemilærer XI 52, 55
 Zeuthen, Peter Christian, godsejer XIX 194
 Zielian, Gudrun, Hans Langes adoptivdatter XIII 124
 Zimmermann, styrmand, Norge XII 72
 Zinn, Adolf, grosserer XX 94
 Zoomer, Peter, hollænder XIX 22
 Zuber, C. J., hofbygmester XIV 52
 Øhrstrom, Hans, direktør XVIII 157
 Ølgaard, Anders, økonom XVI 178, 179, 180, 376, 378, 428
 Øm Kloster Museum XVII 173, XVIII 156, XIX 437, XX 183
 Øresund, fabrik XII 31, 32, 35, 54, 56, 57
 Øresundsfonden XVI 213
 Øresundstoldkammeret XII 76, XIX 266
 Ørholm, papirfabrik XV 47, 48, 50, 55, 58, 60, 63, XVII 73
 Ørsted, A. S., statsmand, retslærd XVII 30, XVIII 115, 116, 118, 119, XIX 84, 259
 Ørsted, H. C., fysiker XI 13, 23, 52, 61
 Ørsted, Søren Christian, apoteker XIX 226
 Ørstedparkens Kuranstalt XI 12
 Ørum, Søren, snedker XIII 108
 Østasiatisk Kompagni (ØK) XII 50, 51, 59, XVI 215
 Østersøisk Handelskompagni XVIII 132
 Østersøiske og guinesiske Handelselskab, Det XX 64-66, 71, 78
 Østifternes Brandforsikring XII 87
 Østjydske Korn- og Foderstofforretning A/S XIII 28
 Østjydske Bryggerier A/S XII K 31, 48
 Østsjællandiske Jernbaneselskab, Det XVI 215
 Abenrå Museum XIV 98
 Abo Bibliotek XX 182
 Aaboe, Niels Michael, præst XIII 93
 Aagaard, Carl Christian, købmand XII K 56
 Aagaard, Ulrik Christian Frederik, amtsforvalter XIII 94
 Agård Landboskole XIX 97
 Ahman XII 80
 Aker Kalkbrud XI 52
 Aakjær, Jeppe, forfatter XI 108
 Aakjær, Svend, rigsarkivar XIV 164
 Alborg Amts Mejeriforening XIX 155
 Alborg Discontobank XII 32
 Alborg Discontokasse XII 55
 Alborg Handelsstandsforening XII 87, XIII 176
 Alborg Oliemølle XII 38
 Alborg privilegerede Sirup- og Spritfabrik XX 111
 Aall, Jacob, Næss Jærnværk XVI 233
 Aall, N. W., Arendal XII 80
 Alykke, mejeri XVI 144
 Aarbye, Fr., købmand XII K 28
 Aarhus Amts landøkonomiske Selskab XIX 300
 Aarhusbugtens Dampskibsselskab XII K 48

- Arhus byhistoriske Udvalg
 XI 137, XII 87, XIII 177,
 XIV 165, XV 141, XVI 446,
 XVII 172, 173, XVIII 155, 156,
 XIX 437, XX 183, 184
 Arhus Byråd XI 136, XII K 38,
 41, 48, 52, XIX 438
 Arhus Byting XIII 66, 70
 Arhus Discontobank XII K 31
 Arhus Fiskeriforening XIII 38
 Arhus Handelsforening af 1887
 XII K 17, XIII 44
 Arhus Handelsforenings Aften-
 skole, se: Arhus Handelsstands-
 forenings Handelsskole
 Arhus Handelsforenings Hand-
 delsskole, se: Arhus Handels-
 standsforenings Handelsskole
 Arhus Handels- og Kontoristfor-
 ening XII K 41, 54, XIII 107
 Arhus Handelsrejsende Forening
 XII K 51
 Arhus Handelsstandsforening, også
 Arhus Handelsforening af
 1862 XII K 14, 15, 19, 27, 41,
 48, 50, 52, 56, 58, XIII 9-46,
 73, 82, 103, 107, 147, 171,
 XVI 446
- Arhus Handelsstandsforenings
 Handlesskole XIII 23-27, 30,
 41, 42, XVI 446
 Arhus Havn XI 137, XII 87,
 XIII 39, 40, 177
 Arhus Hospital XII K 10
 Arhus Hypotekforening
 XII K 41, 48
 Arhus Håndværkerforening
 XII K 37, 39, 42, 53, XIII 44
 Arhus Industriforening
 XIII 38
 Arhus Kommune XI 137,
 XII 87, XIII 177, XVII 155,
 XX 437
 Arhus Kommunehospital
 XII K 53
 Arhus Kul- og Koks-Import
 XIII 28
 Arhus Købmandsskole XIII 25,
 26, 30, 42, 43
 Arhus Kjøbmænds Hjælpekasse
 XII K 9-58
 Arhus Museum XII K 43,
 XIII 107
 Arhus og Omegns Bank
 XI K 31
- Arhus Oliefabrik XII 27, 36, 40-
 42, 45, 47-51, XII K 31, 45, 48,
 52, 57, XIII 40, XVII 157,
 XX 130
 Arhus Palmekærnefabrik, se: Arhus
 Oliefabrik
 Arhus Plejeforening XII K 53
 Arhus Privatbank XII K 31,
 45, 50, 57, XX 129, 132-134
 Arhus Salt- og Cindersfabrikker
 XII K 55
 Arhus Stevedore Co. XIII 28, 40
 Arhus Stiftsbibliotek XIII 115
 Arhus Svineslagteri XII K 48
 Arhus Teater XII K 41, 53, 56
 Arhus Telefonselskab XII K 52
 Arhus Trælasthanandel XII K 48,
 54
 Arhus Turistforening XIII 31
 Arhus Tømmerhandel XIII 28
 Arhus Universitet XII K 42, 53,
 XIII 177, XIV 164, 165,
 XV 141, XV 446, XVII 173,
 XVIII 156, XI 437, 438,
 X 183
 Arhus vesticke Handels
 Selskab II 47-72
 As jernværk XIV 112

B. STEDREGISTER

- Aachen XI 8
 Afrika XIII 56, XV 26, XVI 187
 Agersø XIII 85, 87, 99
 Ajstrup XVIII 11
 Akershus stift XX 62
 Akranes repp XIX 229
 Aldebertsminde XIX 260, 264,
 268
 Algier XII 77
 Alheden XVIII 12, 14, 15, XIX
 19
 Allested sogn XIX 207
 Allinge-Sandvig XX 12, 17, 25,
 26, 38
 Almind XVIII 20
 Almindse XI 94
 Als XIX 88, 276
 Alslevgård XIX 311
 Altona XI 81, 90, XV 15, XVI 30,
 76, 83, 85, 91, 102, 112, 115,
 116, 118, 157, 172, 237, XVIII
 30-32, XX 60, 69, 110
 Altwarp XIV 77, 81, 84, 87
 Amager XII 54, 57, 58, 61,
 XVIII 94, 99, XIX 54, 90
 Amalienborg XVI 69
 Amerika (se også U. S. A.) XII
 11, 13, XIII 58, 62, XV 11, 16,
 XVI 29, 38, 61, 357, 362, 378,
 XVIII 37
 Amrum XIV 87, XX 40
 Amsterdam XII 72, XV 10, XVI
 57, 61, 74, 101, 104, 225, 226,
 280, 283, XVII 146, XVIII 8,
 XIX 16, 22, XX 69, 74, 78
 Angel XIX 67
- Angelstad (Norge) XII 76
 Anhof XIX 374
 Anholt fyrtårn XIV 57
 Anklam XIV 77
 Ans XIII 111
 Antwerpen XIII 40, XV 10
 Arendal XII 70, 74-76, 79, 80
 Argentina XVI 153, 154, 212, 339,
 340, 344, 412
 Arnakkegård XIX 274
 Arnakkekilderne ved Silkeborg
 XI 12
 Asferg XIX 268
 Asien XVI 31, 35
 Askov XIX 91, 93, 97, 101-103,
 105, 383
 Askov, Stigs Bjergby XIX 289
 Asmildkloster XIX 311
 Asminderød XIV 56
 Asnæs XVIII 10
 Assens XIV 97, XV 7, 8, 12-14,
 24, 34, XVI 223, 300, XVII 46,
 52, 56, 61, 103, XVIII 102, XIX
 202, XX 12, 19, 27, 36, 41
 Astrup XIII 74
 Athen XIV 107
 Atlanterhavet XII 13, XVI 352,
 XIX 258
 Augustenborg XI 84, XX 22
 Aunsbjerg XVIII 15
 Aussig XV 36
 Australien XV 23, 33, XVI 133,
 152-154, 187, 212, 290, 339, 340,
 353, 355, 366, 412, 413
 Asumdal XIX 264
 Avnsøgaard XVIII 10
- Baden-Baden XI 8
 Bagindien XV 26
 Bagsværd XI 121, XIV 54
 Ballerup XIX 86, 268, 274
 Ballum XVI 219
 Baltiske stater, De XVI 43 (Rand-
 staterne), XVI 16, 48, 50, 171
 Bamble XIX 35
 Bandholm XVI 87, XIX 62
 Barbados XIX 23
 Barcelona XX 72, 74
 Barnaul XV 32
 Barth XIV 78, 82, 84, 85, 87
 Basel XVII 147
 Bass Rock XVI 194
 Batavia XVI 45, 274, 275
 Bathgate XV 10
 Beder XIII 167
 Belfast XIX 22
 Belgien XII 20, 87, XIII 176, XIV
 163, XV 10, 42, 140, XVI 83, 93,
 102, 140, 142, 152, 153, 161, 167,
 168, 197, 281, 290, 341, 352, 361,
 395, 412, 416, 446, XVII 172,
 XVIII 155, XIX 437, XX 182
 Bellahøj XVI 79
 Bendstev XIX 282
 Bengalen XVI 31, 38, 45, 273, 275
 Benzonslund, Holmstrup XIV 64
 Bergen XV 37, 116, XIX 198, XX
 72
 Bergvik XV 55
 Berlin XI 13, 20, 46, 47, 96, XIV
 82, XV 36, XVI 229, XVII 131
 Bernstorff slot XIV 59, XIX 25,
 37, 172, 263

- Billum XIX 300
 Binebæk, gods XVIII 23
 Birkenhead XVI 221
 Birmingham XV 18, XVI 170
 Bisgård XVIII 7, 11
 Bistrup hovedgård XIV 35, XIX 265, 268
 Bistrup parcelgård XIX 265, 268
 Bjergbygård XIX 311
 Bjerger herred XIX 282
 Bjerregård (Gentofte) XIX 172
 Bjerregård (Valby) XIII 118, 121, 124
 Bjerringbro XVIII 107, XIX 275
 Bjørnebo, gård (Norge) XII 78
 Blegvad XIX 268, 274
 Blekinge XV 19
 Blåvær skov XVIII 20
 Bodholt (Over- og Neder) XVIII 16
 Bogense XV 80, XVII 43, 44, 46, XX 14, 19, 30, 32, 40, 145-150, 154-156, 161, 162, 167, 170
 Bordeaux XVIII 27
 Bording XVIII 16
 Bording teglværk XVIII 16
 Bornholm XIV 106, XVII 23, 73, 75, 78, 80, 83, XVIII 66, 67, 69, 73, 74, 78, 108, XIX 26, 183, 184, 186, 195, 223, 239, 289, 292, 296, 297, 389, XX 17, 26, 28-30, 35, 38, 126
 Bornholms amt XIX 186-188, 216, 216, 219, 220, 223, 224, 238, 401
 Borreby XIX 113, 116
 Borum XVII 172, XVIII 13, 155
 Borum Eshøj XIV 110
 Borum mølle XVIII 13
 Borupgård XIX 311
 Bosnien XVI 142, 161
 Boston XVI 55
 Brabrand XII K 40, 44, 45, XIII 52, 112
 Bragernes XVI 57
 Brahetrolleborg XV 120
 Bramstrup XIX 311
 Brande XIII 16
 Brasilien XV 44
 Braunschweig (Brunsvig) XVIII 26, 39
 Brecke (Norge) XII 76
 Bredal XVIII 18
 Brede ladegård XIX 103
 Bredsten bro XVIII 17
 Bregentved X 131, XIV 39, 64, XVII 65, XVIII 59, 78, XIX 38, 311, 378, 403, XX 116
 Bremen XIII 40, XIV 108, XVI 111, 118, 209, 296, XVIII 8, 29, XIX 15, 22
 Brendstrup XIV 59, XX 147
 Brendstrup XIII 117
 Brest XII 77
 Brighton XI 20
 Bristol XV 10, XVI 55, 276
 Brorstrup XV XIV 105
 Bruxelles XII 8, 18-20
 Brøndbyvester XIX 86
 Brøndbyøster XIX 86
 Brønderslev XIX 340, XX 25
 Brønshøj XIX 52, 86
 Budapest XV 36
 Buenos Aires XV 44
 Butterup XIV 14, XVIII 59
 Bygholm XVIII 17, 18, XIX 39, 340
 Bynge XVIII 28
 Bække XX 149, 155-157
 Bækkegård XIX 386
 Bælum XII 14
 Böhmen XII K 44, XIII 138
 Borglum herred XIV 94
 Bostrup XIII 21
 Bøtø XIX 71
 Bøtø Fang XIX 54, 58, 71
 Bøtø Nor XIX 54, 65, 71
 Bevling amt XVIII 14
 Cadiz XX 72, 73
 Calcutta XVI 38
 Canada XVI 92, 139, 152-154, 159, 160, 162, 212, 290, 291, 340, 353, 357, 364, 388, 389, XIX 379
 Cardiff XV 10
 Cassel, se: Kassel
 Central Amerika XVI 344
 Centraleuropa XV 120
 Charlottenborg XIX 39
 Charlottenlund XII K 55, XIV 52
 Chicago XII 8, 10, 11, 13, 14, XV 38
 Christiania, se: Oslo
 Christiansfeld XV 121, XX 12, 22
 Christianshavn XIV 36, XVI 77, XVIII 99
 Christianshede XVIII 17
 Christianslund, Vester Egede sogn XI 129-131
 Christiansminde XIX 267
 Christianssæde XVIII 77
 Clasonsberg XV 64
 Clausholm XIV 95
 Colorado XVI 339
 Commonwealth, se: England
 Cork XIX 24
 Cottbus XX 160
 Cuba XV 44
 Czekoslovakiet XV 42, XVI 395
 Dakota XVI 339
 Dallerup XVIII 13
 Dalum XV 50-60, 62, 69, XIX 101, 102, 292
 Damgarten XIV 82
 Dannevirke XIX 88
 Dansborg, fæstning XVI 32
 Dänzig XIV 75, 76, 79-81, 83, 85, 86, XVI 371, XX 65, 66, 68-74, 76-80
 Darss XIV 78, 82, 87
 Delfzijl XVIII 8
 Delmenhorst XIX 22
 Demarara XVI 258
 Ditmarsken XVII 161, XVIII 24
 Djursland XII K 53, XIII 90, 117
 Dokkum XVI 8, XIX 22
 Dollerup XVII 14-16, 20
 Dornach, Elsass XI 111
 Drabach (Tyskland) XIII 138
 Dragsholm XVIII 10
 Dragør XIV 86, 87, 90, 107, XX 67
 Drammen XII 77, 79, XVI 55, 57, 233, XX 79, 80
 Dresden XI 8, 13, 14, 20, 47, 50, XVII 147
 Dronninggaard XIV 54
 Dublin XIX 22, 23, 25
 Duellund XIX 120, 298
 Dundee XV 10
 Durham XVI 194
 Dybbøl XIX 88
 Dybvad XIX 299
 Donnerup XIV 64
 Ebeltoft XII K 51, XIII 90, 94, XVII 26, 46, XIX 283, XX 12, 20, 27
 Eckernförde XI 71, 82, XVIII 8, 23, 24, 28, XIX 19-21, 24
 Edinburgh XV 10, 17, XIX 25
 Egebjerg XIV 55
 Eger XI 8
 Egersund XX 73
 Egåen XIII 111
 Eire (se også Irland) XVI 282, 290, 368, 410, 412, 413
 Ejderen XIII 51, XVI 76, 280, XVIII 28, 36
 Ejderkanalen XIII 51
 Ejdersted XVII 161, XVIII 24, 33, XX 20
 Ejlbjby XX 157, 166
 Elben XVI 18, 76, 269, 280
 Elbjerg XIV 80, 81, 82, XX 66, 68, 69, 71
 Elbo herred XIX 226
 Emden XVIII 8, XIX 22
 Emdrup XIX 271
 Emdrupborg XIX 101, 102
 Ems XI 14, XIX 65
 Enderup XVII 157
 Endrupholm XVII 154
 Engeldrup XX 148, 151, 160
 Engesholm XIX 174
 Engestofte XIX 87
 Engesvang XVIII 13, 17, XIX 19
 England I 20, XII 20, 28, 70, 87, XIII 47, 104, 133, 134, 138, 176, XIV 77, 81, 122, 124, 127, 129, 130, 133, 134, 151, 153, 154, 163, XV 9-11, 14, 16-19, 25, 26, 34, 35, 44, 120, 140, XVI hele bindet, XVIII 8, 21, 136, 137, XIX 15, 16, 22, 58, 60, 63, 69, 70, 73, 117, 142, 204, 286, 296, XX 59, 91, 104, 110, 111, 118
 Enner XVIII 17
 Eremitagen XIV 52
 Erfurt XV 76
 Eriksholm XIX 275
 Esbjerg XII K 37, XIII 12, 13, 16, 120, XV 16, 39, XVI 131, 169, 287, 412, XIX 115, XX 25
 Esbønderup XIX 265
 Esrom XI 92
 Essequibo XVI 258
 Esterbolle XX 156, 163
 Europa XI 8, 117, XII 34, XIV 75, 113, 130, 134, 136, 150, 152,

- XV 55, XVI 24, 28, 31-33, 37, 44, 47, 48, 72, 76, 78, 79, 120, 123, 139-142, 148, 152, 154, 175, 185-187, 196, 200, 203, 205, 206, 210-212, 260-262, 270, 272-274, 280, 281, 288, 296, 340, 344, 350, 352, 357, 358, 362, 387, 389, 391-393, 402, 417, 418, 425, 429, 430, XVII 8, XVIII 47, 53, XIX 63, 263, XX 75, 85, 93, 122
Eutin XVIII 8, XIX 21
- Fakse XI 52, XII 16
Falkensten, norsk gods XIX 263
Falster XVII 51, 69, XVIII 50, 63, 66, 74, XIX 40, 49, 53, 56, 58, 66, 76, 78, 196, 201, 228, 267
Fanø XII K 37
Farendløse XIX 311, 380, 404
Farsund XII 79
Farup XVII 161
Fastergård XIX 268, 269, 274
Favrbogård XIX 101, 102
Favrbo kro XVIII 10
Fehmern XIV 90
Finderup XIX 293, 295
Finland XII 87, XIII 177, XIV 163, XV 60, 108, 109, 140, XVI 50, 142, 154, 161, 171, 412, 416, 418, 446, XVII 172, XVIII 106, 155, XIX 437, XX 182
Finmarken XIV 76
Firenze XI 110, 120, XIV 109
Firth of Forth XVI 194
Fjaltring XIII 90
Fjordvang XIX 372
Fladstrand XX 19, 25, 26
Flakkebjerg XIII 85
Flandern XVIII 37
Flekkeby XVIII 28
Flekkefjord XX 73
Flesborg XI 68, 71-73, 75, XIV 85, 87, 90, 111, 112, XV 94, XVI 218, 219, 221-223, 299, 300, XVIII 8, 21, 22, 134, XIX 19, XX 7, 35
Fløjstrup, Vejle amt XIX 275
Fløjstrup, Arhus amt XVIII 11
Folevad mølle XIX 90
Forsien XIV 99
Forenede Stater, se: U. S. A.
Forindien XV 26
Forpommern XIV 78
Fræcker XVIII 8, XIX 22
Frankrig XI 9, 20, 96, XII 20, 70, 72, 77, XII K 41, 44, XIII 47, 103, 138, 176, XV 28, 122, 124, 127, 129, 130, 151, 153, 154, 163, XV 42, 73, 140, XVI 20, 22-29, 31-33, 39, 40, 42, 44, 46, 47, 61, 76, 82, 92, 142, 148, 152-154, 161, 167, 168, 197, 214, 215, 217, 270, 271, 273, 275, 289, 290, 298, 339-341, 352, 360, 361, 395, 412, 416, 446, XVII 17, 148, 172, XVIII 155, XIX 15, 25, 63, 286, 437, XX 182
Fraugde XIX 268, 274
Fredensgård (i Viby J.) XII K 54
Fredericia XI 83, 136, XII 38, XIII 136, 138, XV 104, XVII 45, 46, 52, 54, 56, 64, 65, XVIII 22, 88, XIX 39, 195, 226, 283, 292, XX 15, 20, 23, 35, 36, 46, 60
Frederik VII's høj XI 94
Frederiksberg, se under København
Frederiksberg (v. Slesvig) XI 67, 84
Frederiksborg amt XIV 8, 52, 53, 111, XVIII 58, 60, 61, 65, 74, 79, XIX 92, 93, 186-188, 198, 216, 219, 220, 223, 224, 238, 256, 276
Frederiksborg rytterdistrikt XIV 55
Frederiksborg slot XI 56, XIII 73, XIV 52
Frederiksdal XVIII 13, 14
Frederiksgave XIX 202
Frederikshavn XIII 16, XV 36, XVI 219, XIX 70, XX 12, 19, 25-27
Frederikshede XVIII 14, 15
Frederikshøj XVIII 14, 15
Frederiksmose XVIII 14, 15
Frederikstad XVI 55, XVII 8, 28, 32, 34, 36, 37, 39, 40, XX 21
Frederikssund XVII 53, XX 17, 30, 32
Frederiksværk XVI 227, 232 (teksten: Frederikshavn), 245, XIX 89, 95, 98, XX 25
Frederiksværk (Engesvang sogn) XVIII 16
Fredsted XVIII 20
Friesland XVIII 35, XIX 15
Frihedsgården XIX 211
Frijsenborg XIII 62, XV 55, XVIII 13, XIX 233
Frijsendal XIII 61
Frisenfeldt XIX 54, 58
Frisholt XVIII 16
Fuglebjerg XV 139
Fulden XVIII 11
Funder XIII 74, XVIII 13
Fyn XV 52, XV 216, 299, XVII 29, 44, 45, 50, 51, 58, 63, 69, 74, 154, XVIII 47, 57, 63, 66, 71, 74, 75, 77, 79, 108, XIX 118, 120, 121, 184, 186, 213, 220-223, 226, 289, 292, 332, 364, 370, XX 18, 25, 26, 28, 30, 40, 145
Fyns stift XVIII 63, XIX 95, 101, 118, 195, 233
Færøerne XIV 81, XVI 36, 264, XIX 183, 187, 194, 195, 215, 216, 219, 221, 238
Følle XIX 275
Før XVIII 35
Føvling XVIII 17
Fåborg XIV 85, 113, XV 64, XVII 46, 64, XVIII 102, XX 19, 34, 147
- Gadsbølle XIX 213
Galten XIII 21
Gammel Burholt XIX 298
Gammalgård, Lolland XIX 54
Gl. Roskilde amt XIX 268
Gammel Ry XIX 140
Gaunø XIV 112, XVII 65
Gedser XIX 62
Gedsergård XIX 54, 58, 62, 66
Gelsted XIX 213, 220
Genève XVI 420
Genova XVI 24
Genotfte XVIII 94
Gevninge XVIII 9, XIX 17
Ginderup (Thy) XIV 107
Gisselfeld XVIII 57, 78
Gjeddesdal XIX 57, 107, 120, 281
Gjerlev XIX 265, 276
Glasgow XV 10, 11, 18, 22
Glostrup XII 50
Gloucester XV 10
Glückstadt XX 64
Godley (ved Manchester) XII K 52
Gogstad, gård (Norge) XII 72, 75
Goldestrommen XVI 349
Gottorp provsti XV 85
Gottorp slot XI 67
Grangemouth XVI 100
Greifswald XIV 78, 82, 84
Grejsdalen XI 95, XIX 101, 102
Grenå XII K 50, XIII 60, 90, 94, 166, XV 16, XVII 26, XVIII 100, XIX 154, XX 14, 20, 24, 40
Grimsby XVI 169
Grimstad (Norge) XII 76, 79
Grinstad XIII 16
Grisbæk XVII 144
Groningen XIV 90, XVIII 8, XIX 22
Grædstrup XVIII 17
Grækenland XVI 418
Grængegård XIX 309
Grønholdt XIV 56
Grønland XIV 81, XVI 264, XVII 147, XIX 183, 194, 195, 219, 221, 238
Gråsten XIII 16
Guben XX 160
Gudenå XI 94, XVIII 107
Gudmindrup XIX 268, 275
Guinea XIII 56, 58
Guise (Frankrig) XI 116
Gundsømagle XIX 268, 274
Göteborg XI 52, XII 60, 76, XIII 40, 124, XVI 56, XX 118, 119
- Haag XIX 54
Haderslev XI 70-72, XIII 16, XVII 148, XVIII 8, 20, 21, XIX 19, 186, 189, XX 21
Haderslev amt XIX 183, 216, 220, 223, 224, 238, XX 25
Hads herred XIII 149, XIX 282
Hadsten XIII 21
Hagendrup XVIII 10
Hald XVII 16, XX 38
Haldager XIX 282
Halland XV 19
Halmstad XIII 120, 124, XVII 146
Hamborg XI 51, 81, 129, XII 41, 42, 58, 77, XII K 57, XIII 39, 40, 95, 98, 103, XIV 95, 102, XV 11, 15, 18, 22, 27, 44, 93, XVI 18, 34, 35, 38, 50, 57, 61, 62, 64, 66, 73, 74, 76, 82, 85, 90, 94, 100-104, 106, 109, 111-113, 115-119, 125-128, 157,

- 169, 172, 209, 215-218, 222, 225, 228, 229, 231, 233-237, 241, 244, 255, 256, 263, 264, 273, 277, 278, 280-285, 287, 292, 294, 296, XVII 135, 143, 146-149, 159, 162, XVIII 8, 23, 30-32, 34, 36, 132, 134-138, 141, 142, XIX 15, 17, 21, 22, 49, 51, 70, 185, XX 60, 69, 70, 74, 78, 110, 114-119, 120, 130
- Hammel XII 21, 90, 95, 134
Hammerum herred XIV 112, XIX 234, 266
Hapsal = Habsal XIV 86
Haraldskær XV 49, 57, 58, 60, 63, 67
Harburg XII 48, 49
Harskovgård XIX 311, 384
Harlingen XVIII 8, XIX 22
Hartlepool XVI 100, 117
Harwich XV 16, XVI 169
Hasle (Bornholm) XX 12, 18, 26, 38
Hasle (Arh.) XVIII 13
Hasle herred XII K 41
Hasle herred, Bornholm XIV 106
Haslev XIV 64
Hasselager XIII 21
Havarthigård XIX 90, 284
Havredal XVIII 14
Havreholm XV 48, 49, 57, 58
Hedeby XIV 107
Hedensted XVIII 18
Heidelberg XIV 108
Helgeråen (Norge) XII 73, 75
Helgoland XVI 80, 280
Hellas XIV 99
Hellebæk XVII 73
Hellebæk birk XIX 266
Helleholm XIII 85
Hellerup XII 60, XV 36
Hellested XIV 113
Helsingborg XIII 121, XV 67
Helsingør XI 79, XII 38, 40, 69-73, 75, 76, 78, 80, XIII 121, 132, XIV 110, 111, XV 119, 127, 131, XVII 20, 53, 54, 83, 146, XVIII 89, 98, 99, XIX 30, 198, XX 16, 27, 30-32, 34, 36, 37, 73, 112
Herlev mark XIX 274
Herlufsholm XVIII 57, XIX 268, 272, 274
Herning XIV 112, XV 64, XIX 19, 265, XX 25
Herskind XVIII 13
Herslev XIV 265, 268
Hertugdømmerne XVI 30, 41, 89, 90, 130, 282, XVII 11, 40, 73, 78, XVIII, 59, 75, 76, XIX 237, XX 63, 64
Herzegovina XVI 142, 161
Hessel XV 16
Hiddensee XIV 78
Hillerød XI 87, XIV 52, XVII 27, XX 14, 16, 34, 36
Himmelbjerg XI 94
Hindholm XIX 85, 86, 90, 93, 97, 100, 101
Hindsgavl slot XIX 399
Hinnerup XV 55, 58, 60, 39, 154, 292, 299, XX 12, 20, 27, 36, 41, 46, 72, 135
Horsted XVIII 20
Hovedskov XVIII 7, 17
Hull XV 10, 11, 17, XVI 55, 100, 104, 169, 194, 255
Husum XIV 128, 218, 299, XVIII 23, 28, 34
Hviding herred XVIII 24, 33
Hvidkilde XX 34
Hvidsted XIV 94
Hvidøre XI 116
Hvilsager XIII 95
Hygum, Sønderjylland XVII 154
Hälsingeland XV 55
Härnösand XVII 7, XVIII 46
Højagergård XIX 380
Hojby XIV 55
Højen XVIII 20, XIX 263, 275
Højer XX 22
Højrup XVII 152
Hong XIX 102
Hørrning XIII 21, 134
Hørrning (v. Randers) XII K 36
Hørsholm XIX 25, 109, XX 17, 25, 26
Hørve Lammefjord XIX 230
Hørve sogn XIX 230
Hårup XVIII 13
- Idestrup XIX 68, 72, 78
Ikast XIX 11
Illinois XVI 339
Indien XVI 31, 38, 45, 217, 272, 273, 339, 382
Ingvorstrup XII K 53
Irland (se også Eire) XVI 50, 71, 86, 87, 113, 141, 142, 148, 152, 154, 160, 161, 172, 204, 259, XVIII 8, XIX 15, 16, 21-24
Isefjorden XIX 198
Island XIV 76, 81, XVI 264, XVII 147, XIX 183, 187, 194, 195, 216, 219, 221, 229, 238, 239, 256, 257
Isle de France XVI 45, 274
Islington XVI 132
Italien XI 8, 105, 111, 117, XIII 138, 176, XIV 28, 163, XV 108, 120, 140, XVI 44, 61, 340, 414, 416, 446, XVII 172, XVIII 155, XIX 286, 437, XX 182
- Jamaica XIX 23
Japan XV 27, 44, XVI 361, 418
Jasenitz XIV 77
Jelling XIX 268
Jena XX 60
Jugoslavien XVI 418
Julianehede XVIII 16, 17
Jungshoved XIX 267
Jydstrup XIX 122
Jylland XI 69, XII 22, 59, XII K 41, 42, 52, XIII 33, 39, 40, 58, 59, 80, 90, 92, 99, 111, 112, 134, 135, XIV 113, XV 19, XVI 103, 121, 127, 184, 216, 220, 221, 287, 299, XVII 29, 42, 44, 45, 51, 53, 61, 69, 70, 74-78, 83, XVIII 18, 19, 34, 36,
- Hirschholm amt XIV 52, 53
Hirschholm slot XIV 52
Hjarbæk XVI 219
Hjeddning XVI 143, XIX 281, 300
Hjerm XX 54
Hjerting XVIII 18
Hjollund (Lille- og Store) XVIII 17
Hjorring XII K 9, XIII 90, XIV 93, 94, 112, 115, XV 128, XVII 76, XVIII 117, 139-141, XX 19, 27, 99, 102, 111, 135, 136, 138, badeanstalten XX 97-100, Bassingade XX 98, Fiskebakken XX 98
Hjørring amt XVIII 70-72, 74, XIX 187-189, 216, 219, 220, 223, 224, 238, 276, 389, 401, XX 25
Hobro XII 58, XIII 40, 120, XVII 26, 54, XVIII 100, XX 21, 34, 40
Holbæk XII K 43, XVII 46, 54, 64, 70, XVIII 9, 66, 99, XIX 275, 284, XX 14, 16, 36, 37
Holbæk amt XIV 14, 64, XVIII 57, 65, 74, 79, XIX 186-188, 216, 219, 220, 223, 224, 230, 233, 238, 268, 274, 276
Holland XIII 47, 138, 176, XIV 81, 85, 163, XV 9, 10, 140, XVI 15-17, 20-23, 27, 28, 31, 33-35, 38, 42, 44, 45, 48, 50, 55, 61, 83, 85, 93, 102, 121, 140, 142, 152-154, 268-271, 281, 290, 360, 361, 395, 431, 446, XVII 147, 172, XVIII 8, 28, 29, 37, 155, XIX 11, 15, 16, 22, 437, XX 41, 182
Hollandsk Indien XV 26, 27, 44
Holme XII K 54
Holmegård, Sorø amt XVIII 77
Holmer land XVIII 29
Holmestrand (Norge) XII 78
Holms mølle XI 95
Holmstrup XIV 64
Holstebro XI 136, XIII 93, 120, XVI 158, XVII 53, 64, 70, 74, XVIII 105, 140, XIX 260, 265, 271, XX 12, 21, 27, 35, 36, 46, 60
Holsten XI 12, 68, 77, XIII 164, XIV 7, 76, XVI 80, 263, 280, XVII 161, XVIII 8, 28, 32, 75, XIX 21, 51, 56, 57, 59, 60, 62, 68, 221, XX 10, 12
Holte XX 389
Holte, (Norge) XII 76
Holstensminde XIX 266
Holzkathen XVIII 28
Hoptrup XVIII 21
Horns herred XIV 8, XIX 265, 266
Hornslet XIII 21, 134
Horsens XI 93, XII 39, XII K 13, 37, XIII 40, 90-92, 99, 111, 120, XIV 102, XV 90, 93, 100, XVI 256, XVII 46, 49, 52, 62, 64, 70, 98, XVIII 8, 17, 18, 89, 106, 139, 141, 143, XIX 19, 20,

- 47, 48, 60, 61, 67-75, 78-82, 86, 92, 103-106, 109-112, 118, 119, 134-138, 143, 144, XIX 17, 18, 69, 73, 93, 118, 120-122, 129, 195, 213, 220-222, 226, 230, 239, 270, 282, 285-287, 289, 292, 298, 304, 370, 399, XX 35, 46, 72, 75, 118, 125, 130, 132, 137
- Jylland (Nord-) XII K 48, XVIII 48, XX 19, 25, 26, 28, 30, 58
- Jylland (Vest-) XVI 131, XVII 74, XVIII 48, 67, 69, 72, 80, 86, XX 21, 25, 26, 28-30, 40
- Jylland (Øst-) XIII 134, XVIII 67, 69, 72, 75, 103, XX 20, 25, 26, 28, 30, 40, 72
- Jægerspris slot XIV 53
- Kaldred XVIII 10
- Kalmar XIII 121
- Kalundborg XII 54, XIII 52, XIV 111, XVI 232, 233, XVII 43, 44, 46, 58, 60, 61, 64, 70, XVIII 8, 10, 11, 102, XIX 15, 17, 18, 101, XX 16, 36
- Kammin XIV 77, 87
- Kanton XVI 36, 37
- Kap det gode Håb XIII 138, XVI 36, 273
- Kappel XIV 86, 87, 90
- Karise XIV 39, XIX 141
- Karlsbad XI 8, 14
- Karlsfeld XIX 196
- Karrebækminde XV 62, XX 38
- Karup VIII 14, 15
- Kassel XII 62
- Kastrup XII 55-57, XIV 90, XVII 73
- Katterod XIX 213
- Kattinge XV 50, 63, 67
- Kavsholmgård XIX 274
- Kenya XVI 412
- Kerteminde XI 136, XIII 52, XV 13, 128, XVI 102, XVII 43, 44, 46, 52, XX 19, 35, 37, 39, 40, 149
- Kiel XI 27, XV 85, XVI 169, 263, 292, XVIII 8, XIX 21, 201
- Kielerfjord XIII 51
- Kiil (Norge) XI 76
- Kina XIV 81, XV 26, 27, 44, XVI 24, 31, 35-38, 272, 273, 418, XX 52
- Kindstrup XIX 213
- Kirkeby XIX 213
- Kirke Stillinge XIX 268
- Kirke-Såby XIX 17
- Kjærgård ved Silkeborg XII K 43
- Kjærnedstet XIX 256
- Klampenborg XI 12, 13, XIX 311
- Klank XIX 101, 102
- Klavensæ, gård (Norge) XII 72
- Klemensker XIV 106
- Klippan ved Hålsingborg XV 67
- Klode mølle XVIII 12, 13, 15-17, XIX 19
- Klosterkro XI 68
- Kløverholm XIX 265, 268
- Knudstrup XVIII 14, 15
- Knuthenborg avlsgård XIX 309
- Knuthenborg, grevskab XIX 78
- Kolberg XIV 81, 84, 87
- Koldby, Samsø XIII 99
- Kolding XI 95, XII K 13, XIII 90, 120, XV 36, 104, XVII 43, 44, 46, XVIII 8, 20, 21, 30, 89, 92, 98, XIX 17, 19, 39, XX 12, 20, 27, 40, 147 Sønderbro XX 40
- Kollekølle XIX 380, 381
- Kollund XIV 112
- Kongens Lyngby XIX 90
- Kongeaen XIII 134, XVII 23
- Kongsberg XX 63, 75, 80
- Korea XVI 398, 418
- Kornerup XVIII 9, XIX 17
- Korsebjerg XIX 205
- Korsør XI 92, XII 54, 56, XVI 216, 217, 297, 298, XVII 43, 44, 46, XIX 282, 283, XX 16, 31, 36
- Krabbeholm XIX 265, 266, 268, 274
- Kragelund XIII 93
- Kragerø XII 73, 75, 76, 79, XVI 61
- Kringelborg XIX 54
- Kriseby, gods XVIII 23, 24, XIX 20
- Kristiania, se Oslo
- Kristianopol XVI 269, 270
- Kristiansand XII 76, XIII 51, XIX 198, XX 74
- Kristiansand stift XX 62
- Kristiansund XII 80
- Kronborg XIV 52, 98, XVI 25, XIX 86
- Kronborg amt XIV 52, 53, XIX 256
- Kronborg birk XIX 266
- Kronborg distrikt XIV 56
- Krummerup XIX 282
- Kurland XII 43, XVIII 24
- Kvistrup (Quistrup) XII 311, 389
- Kvottrup (Qvotrup) XIII 146
- Kyrene XIV 109
- Kær herred XVIII 134
- Kærsgaard, Brenderup XIV 59, 61-63
- Kærsholm XVIII 15
- Kærterøed (Norge) XII 75
- København XI 7, 12, 14-16, 18, 21, 59, 67, 69-77, 82, 83, 85-95, 97, 100, 105, 110, 111, 113, 122, 124-126, 128-129, 136, XII 7, 8, 21, 22, 24, 30, 32, 33, 36, 38, 50, 51, 54, 58-60, 76-80, XII K 16, 38, 41-43, 51-53, 57, 58, XIII 33, 39, 40, 47, 48, 58, 87, 89, 92, 97, 98, 104, 111, 114, 117, 118, 120, 121, 132, 133, 135, 136, 138, 166, 169, XIX 7-9, 19, 22, 23, 28, 29, 39, 42, 52, 53, 74-91, 102, 108, 109, 119, XV 7, 10-18, 20-22, 31, 38, 41, 49, 80, 93, 99, 100, 102, 104, 119, 120, 125, 129-132, XVI 20, 24, 25, 29, 31, 33-36, 38, 41, 42, 44, 45, 47, 68-74,
- 78, 79, 83, 98, 100, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 111, 116, 118, 130, 131, 136, 145, 169, 170, 171, 178, 190, 215-217, 220, 223, 225-227, 231, 232, 234, 244, 245, 250, 253-256, 260, 262, 263, 265, 271, 273, 279, 284, 301, 350, 363, 371, 378, 394, 396, XVII 9-11, 24-26, 30-35, 37, 40, 41, 45-51, 54, 55, 67, 69, 70, 73, 79, 81-83, 97-105, 109, 110, 113, 115, 120, 123-128, 131-137, 145-147, 155, 158, 159, 172, XVIII 8-10, 12, 18, 21, 22, 31, 57, 61, 65, 74, 75, 88, 89, 92-99, 105, 137, 138, 140, 143, XIX 11-16, 18, 19, 21, 24, 27, 28, 36, 41, 49, 69, 70, 84, 86, 90, 114, 120, 150, 162, 183, 184, 186, 187, 192, 216, 221, 223, 224, 226, 234, 238, 256, 258, 259, 263, 265, 271, 273, 281, 283, 374, 381, 398, 399, XX 7-9, 11-13, 16, 23, 25-29, 31-38, 41, 42, 45, 60, 63, 64, 69-75, 79, 80, 86-93, 96, 103-105, 110-115, 119-121, 130, 132, 134, 138, 139, 148, 162, 166, Adelgade XIV 65, Den almindelige Pensionskasses forsamlingstue XIV 57, Amager-torv XI 128, 130, XIV 8, Amaliegade XI 127, XIV 35, 108, Amalienborg-kvarteret XIV 27, Assistens kirkegård XIV 66, Blågårdsge XX 94, Borgergade XIV 102, XX 91-93, Bredgade XIV 27, Børsen XIV 52, Charlottenborg XIV 52, Christian den Fjerdes brygghus XIV 65, Christiansborg XIV 22, 52, 53, 65, Christianshavn XX 34, domhuset XIV 22, den »Duntzfeldtske gård« XIV 14, Efterslægtsselskabets gård XX 122, Eksercerhuset XI 53, 55, Enighedsværns plads XIV 29, Esplanaden XI 54, 55, Flensborg gård XX 93, Fredericiagade XX 91, Frederiksberg XII 61, XV 49, 56-58, 61, 63, 90, XIX 258, 265, 268, 275, XX 29, 105, Frederiksberg have XI 12, 18, Frederiksberg slot XIV 52, Frederiksholms kanal XIV 65, Frederiks kirkebygning XIV 38, 50, Frihedstøtten XIV 10, Vor Frue kirke, domkirken XI 123, XIV 16, 19, 39, 42, Fælledvej XX 92 Gammel kongevej XX 95, Garnisons kirke XI 124, Garnisons kirkegård XII K 52, Godthåbsvejen XII 61, Gothersgade XI 10, 18, 22-24, 47, 56, Gråbrodrestrede XIV 18, Halm-torvet XIV 29, Helligåndskirken XIV 43, Hercules paviljonen XI 53, Hindegade XX 91, Islands brygge XII 62, Jægersborggalle XI 115, Kallebod

- kanal XIV 57, Kalvebodstrand XX 96, Kannikestræde XIV 18, Kejsergade XIV 18, Klasseletteriets gård XIV 57, Klosterstræde XIV 18, Klædeboderne XIV, Komediehuset XIV 52, Det kgl. Bibliotek XIV 57, Den kgl. danske Manufakturhandels pakhuis XIV 57, Kongens gård i St. Pedersstræde XIV 57, Kongens have XI 53-55, XIV 10, Kongens Nytorv XI 105, 113, XIV 16, XX 87, Kronprinsessegade XI 53, 55, 115, XIV 27, Kulturvet XIV 16, 34, Kvægtorvet XIV 29, Landemærket XIV 16, XX 93, Langebro XX 88, Langelinie XI 113, Larslejtstræde XIV 43, 48, Lille Fiolstræde XIV 18, Lille Købmagergade XIV 34, Læderstræde XI 124, 128, 130, XIV 8, Materialgården XIV 52, Nikolaj kirketårn XIV 42, Nybrogade XIV 108, Nyhavn XIV 57, Nørrebro XV 49, 57, 58, 60, 63, XX 92, 94, Nørregade XIV 16, 43, Nørre kvarter XI 127, Nørrevold XIV 16, Palaiet XIV 52, Peter Hvitfeldtsstræde XIV 18, 26, Pilestræde XX 93, Quist's gård XI 126, Rosenborg XIV 52, 104, 110, 113, Rosenborg brøndanstalt XI 7-66, Rosenborg have XI 10, 15, 17, 18, 22, 23, 27, 46, 53-56, Rosengården XIV 18, Rundetårn XIV 34, Rysensteens bastion XI 8, 52, 56, XX 88, Rysenstein søbadeanstalt XI 8-10, 20-23, 30, 34, 52, 53, 56, Den røde bygning, XIV 57, rådhuset XIV 22, Rådhuspladsen XI 114, 116, Skindestræde XIV 18, Skindergade XIV 18, St. Peders Stræde XIV 43, 44, 48, 57, St. Petri Kirke XI 124, XIV 7, 16, 19, 42-49, 66, Skydebanen XI 115, Slotsholmen XIV 52, Slutterigade XIV 38, Snaren kvarter XI 127, Københavns slot XIV 35, Sprøjte- eller Brandkar remissen XI 53, 55, Staldmestergården XIV 65, Stormgade XX 45, St. Kongensgade XIV 109, Store Købmagergade XIV 16, St. Regnegade XIV 108, Strandgade XIV 108, Strand kvarter XI 127, 128, XIV 8, Strøget XI 99, 114, 116, Studiestræde XX 96, Sølgade XI 55, Tivoli XI 12, 18, Tolbodgade XIV 108, Tordenskjoldsgade XX 93, Trinitatis kirkeplads XX 93, Ved Kanalen XIV 27, Ved Stranden XX 111, 122, Vesterbro XX 91, Vesterbrogade XX 94, Vester kvarter XI 127, Ørstedsparken XI 12, 18, Østerbro XX 90, Østergade XI 85, 101, 105, 118, Østerkvarter XI 127, Aboulevarde XI 35
- Københavns amt XIV 52, 53, XVII 71, XVIII 58, 65, 70, 74, XIX 29, 92, 93, 118, 126, 186-188, 196, 216, 219, 220, 223, 224, 238, 268, 276, XX 29
- Københavns bispegård XIV 38
- København XIV 380
- Koge XI 13, 131, XII 38, XIV 41, XV 35, 48, 119, XVII 46, 57, 65, XVIII 61, XX 16, 29, 37, 41
- Kølkær XIV 112
- Konigsberg XI 20, XIV 75, 76, 79-81, 83, XX 65, 66, 69-71
- Ladby XIV 103
- Ladelundgård XIX 101, 102, 284, 287, 288, 292, 300
- Lancashire XV 18, 35, XVI 112
- Landskrona XII 32, 57, XIII 121, 126
- Langebjerg XIV 292
- Langeland XVII 51, 69, XVIII 63, 66, 74, 75, XIX 226, XX 18, 25, 26, 28, 30
- Langesand XII 75
- Langesund XVI 55
- Langå XIII 111
- Larvik (Laurvig) XII 70-72, 75-77
- Latinamerika XVI 388, 389
- Leba XIV 81, 84, 86
- Ledreborg XVIII 9, XIX 17
- Leeds XV 10, 18
- Leer XVIII 8, XIX 22
- Leeuwarden XVIII 8, XIX 22
- Leipzig XI 14, 20, 81, 83, 86, 92, 94, 108, 118, XIII 92, 98, XX 60
- Leith XIV 85, XV 8-11, XVI 100, 104, 130, 169, XIX 69, 70
- Lemmer XVIII 8, XI 22
- Lemvig XIII 120, XVIII 99, 113, XX 14, 21, 30, 43, 36, 41, 46
- Lernes XVII 10
- Libau XII 43-45, XX 65, 66, 68, 69, 71, 76
- Lilballe XVIII 20
- Limfjorden XVIII 67, XIX 150, 213-215, XX 41
- Lindgården XIX 266
- Lindenberg kro XVIII 9
- Lindholm skov XVIII 9, XIX 17
- Lindved XIX 268, 275
- Linå XVIII 13
- Lisbjerg terp XIII 108, XIX 300
- Liselund XI 124
- Lissabon XIII 56, XVI 38, 412
- Liverpool XV 10, 12, 27, XVI 55, 104, 194, 276, XIX 24
- Lolland XIII 138, XIV 106, XVII 51, 69, XVIII 50, 63, 66, 74, 77, XIX 54, 75, 236, 281, 282, 309
- Lolland-Falster XVII 61, XVIII 47, 72, 73, 75, 77, XIX 54, 57, 66, 120-122, 183, 239, 289, 389, XX 18, 25, 26, 28, 30, 38
- London XI 96, XII 8, 19, 48, 50, 51, 79, XII K 52, XIII 103, XIV 95, XV 10, 11, 16, 27, 28, 38, 44, XVI 16, 23, 24, 36, 38, 55-57, 59, 61, 74, 100, 101, 104, 121, 145, 166, 173, 181, 213-216, 218, 222, 223, 226, 255, 280, 284, 299, 341, 350, 351, 368, 394, 412, 413, 427, XVIII 137, XIX 24, 25, 45, 39, 51, 71, 73, 264, 284, 286, 296, XX 91, 110, 111, 118
- Lowestoft XVI 218, 299
- Ludvigsgave XIX 54, 58
- Lumby XIX 96, 101
- Lund, herregård XX 34
- Lund, landsby XVIII 17
- Lunds domkirke XIV 114
- Lundby XIX 85
- Lunde og Skam herreder XX 171
- Lundenæs amt XVIII 14
- Lustrupholm XIX 101, 102
- Luxembourg XVI 416
- Lübeck XI 12, XII 100, XIV 75, 78, 79, 82-85, 88, 90, 91, XV 94, XVI 34, 35, 61, 111, 116, 118, 262, 277, XVII 143, 146, XVIII 8, 23, 36, XIX 21, XX 60, 65, 76
- Lyngby XV 68, XVIII 57, XIX 65, 90, 92-96, 99-105, 109, 111, 114, 115, 117, 383, 389
- Lyngby (Djursland) XIII 90, 95
- Lyngbygård XVIII 12, 13, XIX 275, 276, 300
- Lyngsbæksgård (ved Ebeltoft) XII K 51
- Lynn XVI 55
- Læse XVII 23, 73, 78, 80, XIX 292
- Løgstør XX 20, 25, 26, 30, 32, 41
- Løgten XII 21
- Logumkloster XI 71, XX 22
- Løkken XX 101
- Løvel XVIII 17
- Løvenborg, Butterup IV 14, XVIII 59
- Maderup XX 156, 157, 159, 163
- Madras XVI 32
- Maglemølle XV 50, 52-58, 60-62
- Malling XVII 172, XIX 103
- Malmö XII 21, 24, 32, XIII 124, XVII 132, 146, XIX 94, 96
- Maltes kro XVIII 9
- Manchester XII K 52, XV 10, 18, 20, 22, 35, XVI 104, 112, 170, 339
- Mandal XII 76, XX 74
- Margrethelund, senere Aldebertsminde XIX 263
- Mariager XIII 16, XIV 106, XVII 26, XVIII 100, XX 21, 30, 32, 34, 36, 40, 46
- Mariager fjord XX 40

- Maribo XVI 87, XVII 46, XIX 198, XX 12, 18, 27, 35, 36, 117, 122
 Maribo amt XIX 56-58, 60-62, 66, 72, 76, 186-188, 216, 219, 220, 223, 224, 233, 238
 Marielyst XIX 98
 Marienlyst XIV 52
 Marselisborg XIII 108, 109, 118, 167, 168, XVIII 11-13, XIX 69
 Marseille XX 72, 73
 Marstal XIV 85-87, XX 14, 22, 25, 29, 41
 Martinique XIX 23
 Matstrup XVI 105, XVIII 13, 16, 17
 Mecklenburg XIV 78, 87
 Mejlgård XIX 311, 389
 Memel XIV 75, 76, 78, 80, 83, XX 65, 66, 68, 69, 71
 Mexico XV 44
 Middelburg XVIII 27
 Middelfart XII K 46, XIX 282, XX 19, 36, 41
 Middelhavet XII 77, XIV 99, XVI 24, 29, 39, 44, 100, 271, 274
 Milano XII 18, XIII 138
 Moesgaard XVIII 11, XIX 39
 Mollerup XVIII 13
 Mols XIII 134
 Mors XVIII 34
 Mosegård XIX 374
 Mosel XIII 138, XIV 107
 Moskva XI 20, XV 32
 Muckadell XVIII 59
 Mundelstrup XII 54-56, XVIII 13
 München XI 108, 110, 111, XV 36
 Mødruvellir klostergn XIX 258
 Møgeltoender XVII 154
 Möglin XIX 263
 Mølleåen XV 46, 68
 Møn XVII 51, 69, XVIII 50, 63, 66, 72-74, XIX 195, 213, 214, 239, 289, XX 16, 25, 26, 34
 Mørke XIII 21, 99
 Mørkøv XIX 289
 Mågeøen (Slesvig) XI 67
 Nagbøl XVIII 20
 Nakskov XV 44, 129, XVII 43, 44, 46, 47, 61, 62, 132, XVIII 102, XX 12, 14, 18, 30, 32, 36, 38
 Nantes XII 77
 Neapel XIII 138
 Nederlandnee XVI 161, 412, 416
 Neksø XIV 85, XIX 297, XX 17, 34, 38
 Nerøer XII 78
 Neumünster XVIII 24
 Neuwarp XIV 77, 81, 84, 86, 87
 Newcastle XV 10, 11, 16, 22, XVI 55, 100, 104, 110, 117, 169, 194, 233, 234, 241, 253, 255, 284
 New England XVI 339
 Newport XV 18
 New York XII 8, XV 11, 12, 38, XVI 350, 351, XIX 263
 New Zealand XV 44, XVI 152-154, 290, 353, 357, 366, 368, 369, 395, 410-413
 Nibe XIII 59, XX 14, 15, 19, 22, 23, 34, 41
 Nijmegen XIX 11
 Nim XVIII 17
 Ning herred XIV 106
 Ninove (Belgien) XII 62
 Nislevgård XVII 144
 Nord-Amerika XII 11, 13, 14, XV 26, XVI 53, 152, 186, 187, 205, 389
 Nordborg XX 22
 Norden XI 109, XII 21, 22, 24, XVI 122
 Norderstapel XVIII 28
 Nordeuropa XVI 15, 82, 111, 256
 Nordlandene XVII 147
 Nordslesvig XI 72, XV 38
 Nordsøen XV 12, XVI 15, 24, 95, 117, 171, 268, 398
 Nordvesteuropa XVI 139-141
 Norge XI 12, 96, 136, XII 14, 46, 69, 70, 76, 87, XII K 41, XIII 133, 138, 176, XIV 76, 97, 119, 120, 124, 126, 127, 131, 146-149, 153-155, 163, XV 37, 116, 140, XVI 17, 18, 20, 22, 24, 25, 28-30, 33, 34, 36, 38, 41-44, 48, 50-56, 59-68, 70, 72-81, 83, 85, 86, 93, 99, 102, 111, 142, 161, 226, 227, 233-235, 240, 241, 260, 262, 263, 268-270, 274, 276, 280, 281, 352-354, 360, 365, 412, 416, 419, 446, XVII 12, 149, 154, 156, 172, XVIII 12, 106, 155, XIX 18, 27, 38, 42, 44, 155, 162, 183, 185, 186, 194, 195, 200, 202, 215, 216, 219, 221, 415, 437, XX 7, 9, 10, 35, 37, 38, 41, 62, 63, 72, 73, 75, 79, 80, 182
 Norge (Syd-) XIV 83, XVI 61, XX 74, 81
 Norge-Sverrig XVI 282
 Norsminde XIII 134, XVIII 10, 11, XIX 18
 Notterø (Norge) XII 77
 Novo Nicolajevsk XV 32
 Nyborg XV 232, 233, XVII 46, 64, XVIII 102, XX 7, 14, 19, 23, 36, 40, 41
 Nybro XIX 297
 Nykøbing F. XII K 55, XIII 93, XVII 20, 43, 46, XVIII 102, XIX 52, 54, 61, 68, 72, 73, 76-78, XX 18, 36, 38
 Nykøbing M. XX 20, 31, 46
 Nykøbing S. XVI 44, 46, XX 17, 36, 72
 Nymølle XV 47, 48
 Nürnberg XVI 229, XX 59
 Nyrupgård XIX 380
 Nysted XIII 138, XVII 46, XX 18, 36
 Nærum XIV 54, XV 68, XIX 91
 Nærumgård XIX 91, 92, XX 112
 Næsbyhoved XIX 311
 Næsgård XIX 87, 95, 96, 101, 102, 255, 344, 380
 Næstved (Norge) XII 78
 Næstved XI 88, XV 50, 62, XVII 65, XIX 373, XX 16, 38
 Nøjsomhed, gård (Lyngby) XI 79
 Nørre Bramdrup XVIII 20
 Nørregård XIX 117, 122
 Nørre Højrup XX 145, 154, 163, 164, 166, 167
 Nørrejyland XIII 89, XVI 103, XVII 49, 143, 161, XVIII 114, XIX 183, 185, 186, 188, 189, 239
 Nørre Snede XVIII 17
 Nørresundby XII 59, XIII 16, XV 131, XVIII 134, 135, 142, 143, XIX 236, XX 25
 Nørre Aby XX 161
 Nørtorp XX 266
 Ob XV 32
 Odda XIX 257
 Odden XIV 55
 Odder XVI 173, XIX 282
 Odense XII 31-33, 36-40, XII K 13, XIII 124, 132, XIV 59, 87, 106, XV 13, 73-77, 80, 85, 92, 95, 98, 100, 103, 128, 132, XVI 102, 117, 223, 232, 300, XVII 44, 52, 58-60, 99, 103, 134, 146, 150, 156, XVIII 19, 88, 91, 92, 134, 135, 138, 139, XIX 11, 12, 38, 40, 52, 69, 75, 87, 89, 95, 96, 98, 105, 111, 198, 207, 208, 274, 344, XX 14, 18, 27, 30-32, 34-36, 40, 41, 146, 147, 150, 155, 163, 167, 170
 Odense amt XIV 59, XVIII 63, 70, XIX 187, 205, 207, 216, 219-221, 223, 224, 238, 268, 276
 Odense slot XIV 52
 Oder-Neisse XVI 390
 Odsherred XIV 52, 53, 55
 Oens XVIII 18
 Oldenburg XVIII 29, XIX 22
 Oldesloe XVIII 8
 Olympos XIV 99
 Omsk XV 32
 Omo XIII 85
 Ordrup XI 120
 Ormslev XIII 90
 Orte XIX 220
 Oslo XI 38, 52, XII 32, 73, XVI 55, 222, 233, 255, XVII 132, XIX 198, XX 118, 119
 Oslofjorden XVI 55, 276, XIX 263, XX 72
 Ostindien XIV 80, 81, XV 44, XVI 24, 31, 35, 38, 45, XVII 148
 Ottawa XVI 412
 Ourupgård XIX 49, 51-56, 58-63, 66, 74, 77, 78
 Paimboeuf, Frankrig XII 77
 Palstrup XVIII 15
 Palæstina XVI 382
 Panama XV 44
 Pandebjerg XIX 54, 311

- Pantheon XIV 39
 Paris XI 94, 109, 111, XII 8, 11, 18, 19, XII K 52, XV 27, 44, XVI 214, 215, XVII 131
 Pederstrup XIX 196
 Pernau XIV 98, 90
 Petersdal XIX 54
 Philadelphia XII 8, 11, 13, XIV 38
 Pillau XIV 75, 80, 81, 83, XX 65
 Pinstrup XIII 21
 Pittsburg XIV 38
 Plöen XVIII 8, XIX 21
 Polen XVI 92, 223, 361, 371, 395, 412, 413, 416, 431
 Pommern XIV 78, 84
 Porta Capena XIV 99, 100
 Portsmouth XVI 351
 Portugal XV 44, XVI 29, 42
 Prag XV 36
 Preussen XIV 74, XVI 16, 27, 28, 35, 42, 43, 45, 81, 82, 92, 93, 121, XVII 39, XVIII 85, XX 68
 Preussen, polsk XIV 74
 Preussen, rhinsk XVI 338
 Præstø XVII 46, XIX 236, XX 17, 36, 41
 Præstø amt XIV 48, XVIII 64, 65, 71, 72, 74, 75, XIX 111, 186-188, 216, 219, 220, 223, 224, 238, 276
 Püllna XI 14
 Pymont XI 8, 14
 Pårup XVIII 17
- Quistrup, se Kvistrup
- Ramsø herred XIV 105
 Randers XI 85, 97, XII 61, XII K 13, 14, 36, 41, 44, 47, 50, XIII 12, 13, 53, 90, 91, 111, 112, 132, XIV 111, XV 27, 100, XVI 221-223, 256, 299, 300, XVII 54, XVIII 91, 103, 135, 139-141, 143, XIX 39, 70, 298, XX 20, 35, 36, 41, 46, 122, 133, 138
 Randers amt XVIII 69-72, 74, XIX 92, 93, 187-189, 216, 219-221, 223, 224, 233, 238, 261, 268, 274, 276, 389, XX 25
 Rathlousdal XII K 44
 Ravnholm XV 67-69
 Refsnæsgård XIX 300
 Rejde, Grosser (teksten: Heide) XVIII 28
 Rejde, Klejner (teksten: Heide) XVIII 28
 Remmerslund XVIII 18
 Rendsborg XI 71, 82, XVIII 8, XX 64
 Rhodesia (syd) XVI 413
 Ribe XIV 112, XVII 23, 45, 46, 56, 143-162, XVIII 67, 139, 140, XIX 198, 292, XX 15, 21, 23, 35, 36, 40, 46, 183
 Ribe amt XIII 90, XVIII 68, 71, 72, 74, XIX 187-189, 216, 219-221, 223, 224, 226, 238, 277, XX 25
 Ribe stift XVII 23, XIX 200
- Riberhus slot XVII 148
 Ribnitz XIV 78, 82, 84, 87, 90
 Riga XVI 233, 234, XX 65, 66, 68-72, 74
 Rimse (Djursland) XIII 117
 Rind XIV 112
 Ring XVIII 17
 Ringgive XIX 200
 Ringkøbing XIII 120, XVII 154, 156, XVIII 18, 67, 134, 135, 137, 140, XX 21, 35, 40, 41
 Ringkøbing amt XIII 90, XVII 75, XVIII 70-72, 74, 114, 134, XIX 187-189, 216, 219-224, 226, 238, 268, 276, XX 25, 54
 Ringkøbing amtstuegård XIX 274
 Ringsted XIV 42, XVII 46, 52, XX 14, 17, 23, 29, 36, Skt. Bendts kirke XIV 41, 42, 48, 49
 Risskov XII K 40, 45, 49, 58
 Risør (Norge) XII 76
 Roden XIX 268, 274
 Rolund XX 157
 Rom XIV 106, XX 83-85
 Ronæs XV 7
 Rosenholm XIII 81
 Rosenlund XIX 309, 364
 Rosenvold XIX 275
 Roskilde XII K 51, XIV 35, 111, XV 35, 60, 132, XVI 216, 217, 297, 298, XVII 64, XVIII 9, 61, 79, 87, 88, 97, 99, XIX 16, 17, 265, 275, 281, 283, XX 8, 14, 16, 23, 31, 32, 34, 36, domkirken XIV 39, Frederik V.s kapel XIV 39
 Roskilde kro XVIII 9, XIX 16
 Rostock XIV 75, 78, 82, 84-87, 90, 103, XV 36, XX 65
 Rosvang XIX 298
 Rotterdam XIII 40, XIV 86, XV 10
 Rudkøbing XVII 43, 44, 46, XIX 226, XX 19, 37, 41
 Rugård XIII 64
 Rumperup XVIII 10
 Rumænien XVI 161
 Rungsted XIX 256
 Rusland XII 24, 43, XIV 79, XV 16, 45, XVI 16, 28, 29, 35, 39, 42, 43, 45, 47, 50, 92, 93, 142, 152-154, 161, 167-169, 171, 209, 210, 222, 268, 290, 291, 339, 360, 395, 431, XVIII 24, 135
 Ry XIX 140, 292
 Rügenwalde XIV 76, 77, 81, 84
 Ryslinge XIX 93, 94
 Rær XVIII 134, XIX 266
 Rodby XVII 11, XX 18, 35, 36
 Rodding IX 87, 89, 97, 99, 100
 Roed (Norge) XII 76
 Ronde XIX 275
 Ronne XIII 124, XIV 90, XIX 292, 297, XX 17, 30, 32, 35, 38, 182
 Rorbæk XX 31
 Rørup XIX 220
 Rorvig XIV 55
 Rosnæs XVIII 10
- Råbjerg XIV 110
 Råbyhille XIX 213
 Rådvad XVII 73
 Råsted XIX 274
- Saksild XIX 282
 Sakskobing XX 18, 30-32, 36
 Salling XIII 74
 Saltholm XIV 30
 Samsø XIII 134, XIV 111, XIX 389
 Sand, gård, Sandefjord XII 73, 75
 Sandefjord XII 71-73, 75-77
 Sanderumgård XIX 120
 Sandholt XIX 273
 St. Croix XIII 59, XVI 25, 32, 71, XIX 24, 28
 St. Davids XVI 100
 St. Jan XVI 25
 Skt. Jørgensbjerg (ved Roskilde) XIV 111
 St. Louis XII 8
 St. Petersborg XI 20, 96, 118, XII K 47, XV 32, XVI 74, 235, XVIII 22, XX 76, 78-80
 St. Thomas XIII 60, XVI 25, 31, IX 24, 28
 Sannitz XIV 78
 Sattrup XI 82
 Schiedam XV 10
 Schlesien XIV 82
 Schweiz XI 136, XII 87, XII K 41, XIII 176, XIV 163, XV 36, 108, 140, XVI 142, 161, 395, 416, 419, 446, XVII 172, XVIII 155, XIX 286, 437, XX 182
- Sest XVIII 20
 Segelund XVIII 20
 Sejbæk XVII 14, 15
 Sejlgård XVIII 13, 17
 Selters XI 8
 Senegal XIX 23, 24
 Serampore (Bengalen) XVI 38
 Serbien XVI 142, 161
 Sibirien XV 31, 32, XVI 171
 Silkeborg XI 12, 94, 95, XII K 43, XIII 74, XV 47, 48, 50, 56, 57, 58, 60, 61, 63, 65, XVIII 13, 107, XIX 19, XX 25, Frøens bæk XI 94, Silkeborg molle XVIII 13, Nygade XII K 37, Tversgade XII K 37
 Sillebjerg XVIII 17
 Simmerhølle XIX 226
 Sindallund XIV 112
 Sindinggård XIX 265-268, 270
 Sinope XIV 107
 Sjelle XVIII 13
 Sjælland XIV 38, 112, 113, XV 25, 34, XVI 216, 220, 232, XVII 44, 50, 51, 69, 70, 74, XVIII 8, 34, 57, 61, 63, 66, 71, 73, 74, 77, 79, 97, XIX 17, 18, 105, 118, 119, 121, 183-186, 188, 195, 214, 221, 222, 226, 239, 281, 289, 292, 293, 299, 369-372, 389, XX 16, 25, 26, 28, 30, 35, 46, 63, 80, 161, 162, 168
 Sjællands stift XIX 30, 118

- Skagen XIV 103, XVIII 87, 88,
XX 13, 14, 19, 37
Skagens fyr XIV 57
Skagens revs fyrskib XIV 103
Skagerrak XX 80
Skamlingsbanken XIV 112
Skanderborg XII K 45, XIII
90, 112, 120, XV 55, XIX 141,
270, 314, XX 20, 36, 46
Skanderborg amt XVIII 69, 71,
72, 74, 89, XIX 187, 188, 211,
216, 219-221, 223, 224, 238, 276,
XX 25
Skanderup XVIII 20, XIX 211
Skandinavien XI 109, XII 32,
XII K 41, XIV 154, XVI 82,
109, 112, 218, 299
Skaptafjelds syssel XIX 257
Skarrild XVI 144
Skeby XIX 207
Skelskø XII 62, XIII 85, 87,
XVII 43, 44, 46, 47, 59, XIX
282, 283, XX 17, 36, 38, 41
Skelund XIX 265
Skibelund krat XIX 99
Skien XVII 149
Skive XVII 77, XX 21, 41, 46
Skivehus amt XVIII 14
Skivholme XVIII 13, XIX 268
Skjelbrei XX 73
Skjern IX 282, XX 25
Skjødstrup XIII 21
Skodborghus XIX 282
Skodsborg XV 42
Skomagerkroen XVIII 9,
XIX 17
Skotland XIII 103, XV 8-10,
16, 17, XVI 50, 51, 100, XVIII
136, XIX 58, 59, 70
Skovby XVIII 13
Skovby herred XX 158
Skovlunde XIX 86
Skovsbo XIX 274
Skovsgård, ved Ordrup XI 120
Skravestad, gård (Norge) XII
73, 75
Skrida XIX 256
Skydebjerg XIX 220
Skygge XVIII 16
Skærsø XIX 83
Skørring XVIII 13
Skåde XVIII 11, Frederiks-
kirken XII K 58
Skaane XV 19, XVIII 106,
XIX 38, 219, 221
Slagelse XI 88, XV 34, XVII
43, 44, 46, 54, XX 7, 16, 34, 35,
38, 148
Slangerup XX 17, 25, 26, 36
Slesvig XI 12, 67-78, 80, 82-91,
93, 98, XIV 93, XVI 33, 131,
216, XVII 40, XVIII 7-9, 22,
XIX 19, 21, 25, 57, 67, 183, 194,
221, 238, 239, XX 10, 12, 25,
domkirken XI 67, 70, garni-
sonspsyhuset XI 69, Michael-
liskirken XI 67
Slesvig-Holsten XI 84, XVI 75,
125, 134, 196, 216, 282, 292,
XVII 23, XIX 183, 216, 219,
221
Slien XI 67, XVIII 23
Smejnogorsk XV 32
Snedkerkroen XVIII 9
Sneek XVIII 8
Snertinge XIX 122
Snovdrup XVIII 11
Solbjerg XIII 21
Solvang (Vilh. Trydes villa)
XI 115
Sophienberg XIX 256
Sophienlund XVIII 19
Sorgenfri XIX 90
Sorø XVII 43, 46, XVIII 102,
XIX 14, 15, 18, 22, 30, 92, 99,
100, 255, 292, XIX 99, XX 10,
17
Sorø akademi XIV 22
Sorø amt XIV 64, XVIII 48,
65, 74, 77, XIX 186-188, 216,
219, 220, 223, 224, 233, 238, 268,
276
Southall (ved London) XII
K 52
Spaa XI 8
Spanien XIII 47, XVI 24, 28,
39, 42, 418, XVII 148, XVIII 27
Spjellerup XIV 48, 49
Staal XIV 87
Staby XIX 97
Stallershof XVIII 32
Stautrup XIII 94, 109
Stavanger XII 70
Stavanger amt XX 62
Staværn (Norge) XII 75, 77
Stege XIII 166, XV 123, 125,
XVII 46, 64, 65, XVIII 99, XX
17, 36, 38
Steiernmark XI 84
Stenholt XVIII 13
Stensgård XIX 140
Stepenitz XIV 77, 81, 83, 87
Stettin XIV 75-79, 81, 82, 84,
86, 87
Stettiner Haff XIV 75-77, 86
Stevns XIV 39, 112
Stockholm XI 8, 10, 13, 20-22,
52, 96, XII 21, XVI 74, 233-
235, XX 118
Stokkemærke-Ravnshøj birk
XIV 106
Stolp XIV 76, 77, 81, 84, 86
Storbritannien XV 12, 16, 17,
22, 27, 28, 36, 37, 42, XVI hele
bindet, XIX 69, 71
Storebælt XIII 84, 87
Storeheddinge XVII 44, 46,
XX 15, 17, 41
Store Skovbjerg, plantage XII
K 43
Store Vildmose XIX 319
Stouby sogn XIX 268
Stralsund XIV 78, 82, 84, 87
Strandby XVI 131
Strande syssel XIX 258
Strandmøllen XV 46-50, 56,
58-60, XVIII 57, XIX 257
Strasbourg XIV 109, XVII 147
Struer XIX 260, XX 25
Strømso XV 57
Stubbekøbing XVII 46, 71, XX
18, 35, 38
Stubberup XVIII 20
Støvringgård kloster XIII 55
Sudeterland XVI 390
Suez XVI 339, 409
Svancke XX 17, 38
Svanemøllen XVII 73
Svanholm (Horns herred) XIV 8
Svansen XIX 20
Svejstrup Østergård XIX 140,
141, 146, 149, 153, 154, 156, 374
Svendborg XIII 89, XIV 87, XV
99, XVII 64, 98, 103, 113,
XVIII 63, 88, 91, XX 12, 18, 27,
34, 36, 37, 40, 41
Svendborg amt XV 118, XVIII
71, 79, 91, XIX 187, 207, 216,
219-221, 223, 224, 225, 238, 268,
276
Svenstrup XIX 378
Sverige XI 12, 57, 136, XII 14,
24, 46, 58, 60, 69, 87, XIII 35,
117, 120, 124, 176, XIV 78, 85,
112, 119, 120, 124, 126, 127, 131,
149, 150, 153-155, 163, XV 23,
24, 35, 37, 66, 108, 140, XVI
16, 20, 27, 35, 39, 50, 93, 111,
115, 142, 143, 152, 154, 161,
171, 209, 222, 227, 228, 234,
235, 238-241, 269, 272, 340, 352-
354, 360, 361, 395, 412, 414,
416, 419, 431, 446, XVII 12,
172, XVIII 21, 24, 77, 78, 80,
103, 106, 114, 155, XIX 23, 155,
215, 221, 286, 344, 353, 359, 437,
XX 104, 182
Swinemünde XIV 84, 87
Svinninge XVIII 10, XIX 274
Svogerslev XVIII 9, XIX 17
Sydafrika XIII 138, XV 27, 44,
XV 212, 357, 412, 413
Sydamerika XIV 135, XV 26,
44, XVI 187, 200, 344, 346, 348,
XIX 321
Sydermarsk XVIII 34
Sydeuropa XIV 79, XVI 44, 92,
93
Sæby XI 12, XIX 154, XX 15,
20, 36, 46
Sæby, landsby XIX 266
Sæddingegård XIX 54, 62
Sørslev XIX 101, 102, XX 170
Søborg XIX 283
Søby XIV 56
Søften XIII 90
Søgård XIX 275
Søgård, højskole XIX 97
Søllerød sogn XIV 54
Sønderborg XI 71, XIII 16, XIV
85, 87, 90, XX 21
Sdr. Elkær XIX 122, 299
Sdr. Felding XII K 43
Sønderjylland XI 69-71, 73-75,
80, 91, XIV 111, XVI 263, XVII
154, 161, XVIII 8, XIX 88, 92,
93, 186, 219, 369, 370, XX 21,
25, 26
Sønderup XVIII 48
Taps XVIII 20
Tarm XII 58
Tejen (Norge) XII 78
Telemarken XIX 35
Terp, Skivholme XIX 268

- Testrup XIX 93, 104
 Texas XVI 339
 Thisted XII K 13, XIII 90,
 XVIII 139-141, 143, XIX 72,
 222, 266, XX 19, 34, 46
 Thisted amt XVIII 69, 71, 72,
 74, XIX 187-189, 216, 219, 220,
 222-224, 238, 276, 389, 401,
 XX 25
 Thorshavn XIV 164
 Thorsted XVIII 8, 18
 Thrakien XIV 100
 Thy XIV 107, 112, XVIII 34,
 134, XIX 266
 Thyrstrup XVIII 20
 Tikøb XV 48
 Tilsit XVI 47
 Tilst XVIII 13
 Tingjellinge XIX 282
 Tirsbæk XVIII 18
 Tjele XIX 39
 Tjørnø (Norge) XII 77
 Torskov XIV 85
 Torstedlund XVII 149
 Torup XIX 101, 102
 Toulon XIII 138
 Tousing (Østerild) XIV 112
 Toustrup XVIII 13
 Tranquebar XVI 32
 Treen XVIII 28
 Trier XIV 107
 Trinderup XIX 103
 Trondhjem XIX 14, 198, XX
 72
 Trondhjems stift XIII 51
 True XVIII 13, XIX 269, 275
 Trørød XIV 54
 Tune XIX 94, 100-102, 104, 119,
 290, 310
 Tune herred XIV 106
 Tunø XVIII 11, 12
 Tuse XVIII 9, 10, XIX 17, 19
 Tversted XIV 111
 Tybjerg XI 129
 Tyreholm, gård XIV 113
 Tyrkiæt XVI 92, 282, 418
 Tyskland XI 8, 77, 96, 124, XII
 20, 24, 28, 33, 46, 49, XII K 41,
 44, XIII 13, 98, 103, XIV 8, 81,
 122, 124, 127, 130-132, 151, 153-
 155, XV 36, 37, 39, 42, 73, 88,
 108, XVI 34, 47, 50, 61, 62, 76,
 83, 92, 115, 119, 130, 142, 148,
 152, 153, 157, 161, 167, 168, 171,
 172, 183, 186, 187, 190-194, 196,
 207, 209, 216, 222, 227, 255, 266,
 277, 289, 290, 292, 295, 296, 298,
 339-341, 344-347, 350, 352-354,
 359-361, 365, 371, 381, 383-386,
 389, 390, 399, 400, 402, 414, 416,
 425, 426, 429, 433, 434, XVII
 17, 18, 143, XVIII 31, 54, XIX
 15, 16, 54, 62, 67, 75, 120, 219,
 221, 263, 286, 379, XX 59, 104,
 105, 122, 160
 Tyskland (Nord-) XIV 76, 79,
 83, 91, XX 41
 Tyskland (Vest-) XI 136, XII
 87, XIII 176, XIV 79, 151, 152,
 163, XV 140, XVI 430, 431, 446,
 XVII 172, XVIII 155, XIX 437,
 XX 182
- Tyskland (Øst-) XI 136, XII
 87, XIII 176, XIV 163, XV 140,
 XVI 446, XVII 172, XVIII 155,
 XIX 437, XX 182
 Tystofte X 116, 405
 Tønder XI 71, XIV 109, VIII
 24, X 22, 23
 Tønder amt XIX 183, 189, 216,
 220, 223, 224, 238, XX 25
 Tønning XVI 76, 128, 130, 218,
 283, 299, XVIII 36, 37
 Tønsberg XII 73, 77, XVI 55
 Tårnby XV 40
 Tårs XIV 94
 Tåsinge XVIII 63
- Ubberup XIX 205
 Ungarn XI 8, 96, XII 20
 United Kingdom, se: England
 Uruguay XV 44, XVI 412
 Urup XVIII 17, 36
 U. S. A. (se også Amerika) XI
 136, XII 8, 12, 13, 16, 87, XIII
 47, 176, XIV 37, 129, 133, 135,
 150, 163, XV 11, 38, 43, 44, 140,
 XVI 39, 68, 81, 92, 116, 118,
 139, 140, 152-154, 159, 160, 195,
 192, 193, 196, 197, 201, 202, 209,
 212, 266, 274, 282, 290, 291, 339,
 340, 344, 346-348, 350-353, 358,
 360-362, 387-389, 391-393, 417,
 418, 422-426, 429, 430, 446,
 XVII 172, XVIII 155, XIX 69,
 379, 381, 437, XX 182
 USSinggård XVIII 18
- Valdemars slot XVIII 63, 77
 Wales XIII 177, XVI 259, 408
 Vallekilde XIX 91, 93, 100
 Vallø XIX 399
 Vamdrup XVI 131, XIX 97
 Varberg XIII 117, 121, 124-126
 Varde XIII 120, XV 129, XVII
 43, 44, 66, XIX 281, 300, XX
 14, 21
 Warnemünde XIX 62
 Vedbæk XV 29
 Wedellsborg XIX 38
 Vedø (Djursland) XII K 53
 Weichsel XIV 82, XX 68
 Veierslev XIII 56
 Veile-kro XVIII 10
 Vejlbj XII K 39, 40, 50, XIV 106
 Vejle XII K 13, XIII 90, 93,
 120, XV 14, 20, 36, 49, 55, 104,
 XVI 223, 300, XVII 28, 75, 152,
 158, XVIII 8, 18-20, 88, 91, 92,
 139-141, XIX 19, 260, 261, 275,
 292, XX 11-13, 20, 27, 34, 40,
 138
 Vejle amt XVIII 69, 70, 74, 75,
 XIX 187-189, 216, 219-221, 223,
 224, 226, 233, 261, 263, 268, 276,
 283, XX 25
 Vejrum XIX 260, 264, 265, 268
 Vejrup XVII 144, 154
 Vemmetofte kloster XIV 48
- Vendsyssel XIV 94, 97, 105,
 110, 112, 115, XVIII 34, 143,
 XIX 66
 Venezuela XV 44
 Ventelykkegård XIX 38
 Versailles XIII 56
 Veslogård XVII 149
 Vestafrika XV 27
 Vester Egede XI 129
 Vester Hanherred XVII 9
 Vesterhavet XVII 74
 Vester Hæsinge XIX 268, 273
 Vester Nykirke XVII 154
 Vester Vandet XIV 97
 Vesteuropa XIV 75, 79, 91, XVI
 92, 122, 216, 424, 430, 431, 434
 Vestindien XII 13, 14, XIII
 47-49, 56, XIV 80, 81, XV 27,
 44, XVI 24, 25, 31, 32, 45, 46,
 271-273, XVIII 8, 22, XIX 15,
 16, 23-25, 28, 39, 183, 194, 195,
 215, 239
 Vestkysten XIV 97
 Westphalen XVIII 23
 Viborg XII K 13, XIII 76, 90,
 91, 111, 128, XIV 101, 102,
 XV 120, XVI 219, 223, 300,
 XVII 56, 58, XVIII 14, 79, 87,
 88, XIX 19, 29, 198, 399, XX
 21, 30-32, 34, 36, 44, 46, 47, 53,
 135, 136, 138, Christen The-
 strups gård XX 47, Jørgen
 Stillings gård XX 47, Vester-
 gade XX 47
 Viborg amt XVIII 70-72, 74,
 XIX 187, 188, 216, 219, 220,
 223, 224, 238, 276, 389, XX 25,
 28
 Viby J. XIII 108, 109, 168,
 XIX 97
 Wien XII 8, XV 36
 Vietnam (nord) XVI 418
 Wildungen XI 8
 Wilhelmsborg XVIII 11
 Vilholt XV 55
 Vimose XIV 109
 Windau XX 66, 68, 71
 Vindelev XIX 268, 275
 Vinding XIX 101, 102
 Vindumovergård XIX 275
 Wingegård XIX 39
 Vingsted XV 55, 58
 Vinten XVIII 8, 17
 Virum XIV 54
 Wismar XIV 78, 82, 84, XX 65
 Wittenberg XVII 147
 Viuf XVIII 20
 Voel ved Silkeborg XII K 56
 Voergård XIX 66
 Wohlde XVIII 28
 Vojens XV 36, 38, 39
 Voldstrup XX 54
 Wolgast XIV 78, 82, 84, 90
 Wollin XIX 81
 Vommevad bro XIV 14
 Vonsild XVIII 20
 Vordingborg XX 12, 17, 26, 35,
 36
 Vordingborg amt XI 129
 Vråds XVIII 17
 Værløse XIV 55
 Vårst XIX 195

- Yarmouth XVI 55
 Uckermünde XIV 77, 84, 87
 Yder Bjerrum XX 40
 Yorkshire XV 18
- Zaandam XIX 22
 Zeulenroda XX 60
 Ziegenort XIV 77, 81, 87
- Ægypten XVI 92, 282, 382
 Æro XX 22, 25, 26, 29, 30
 Æroskøbing XIII 146, XIV 86,
 87, XX 22, 35, 41
- Øfjord XIX 256
 Øfjord syssel XIX 258
 Ølsted XVIII 18
 Øm kloster XVII 173, XVIII
 156, XIX 437, XX 183
 Øresund IV 103, 107, XVI 15,
 18, 20, 21, 25, 268, 269, XX
 73, 79
 Ørholm XV 47, 48, 50, 55, 58,
 60, 63, XVII 73
 Ørsløv XIX 116
 Ørup XVII 149
 Østerild XIV 112
 Østerlars XIX 296, 297
 Østerrisør XII 74, 79
 Østersøbyer, tyske XIV 80-84,
 91
 Østersøen XII 71-72, 74, 75, 78,
 79, XIV 74, 80, 88, 90, 91, XVI
 15-17, 21, 24, 34, 35, 38, 48, 60,
 74, 109, 111, 171, 226-228, 234,
 235, 238-241, 251, 256, 268, XIX
 62, 215, XX 38, 65, 66, 69, 70,
 75, 76
 Østersølandene XVI 16, 17, 50,
 100, XX 66, 75
 Østersøområdet XIV 79, XVI
 16, 17, 34, 35, 38, 48, 60, 74,
 256, 272, 277, 280, 282, 284, 395,
 XX 76
 Østeuropa XVI 210, 430
 Østlandet (Norge) XII 72
 Østrik XI 8, 96, 136, XII 20, 87,
 XIII 176, XIV 163, XV 140,
 XVI 121, 352, 412, 416, 446,
 XVII 172, XVIII 155, XX 437,
 XX 182
 Østrik-Ungarn XI 8, 96, XII 20
 Øverød XIX 90
- Abenrå XI 71, XIV 85, 98,
 XVIII 8, 21, XIX 19, XX 21
 Abenrå-Sønderborg amt XIX
 183, 187, 189, 216, 220, 223, 224,
 238, XX 25
 Abo XI 20, XX 182
 Aby XII K 55, XVIII 12
 Agerup XIX 17
 Agård XIX 97
 Akirkeby XX 12, 18, 26, 30, 32
 Alborg XI 12, 67, 71, 136, XII
 32, 36, 38, 55, 56, 58, 87, XII
 K 13, 14, 50, XIII 12, 13, 16,
 40, 47, 81, 90, 112, 132, XIV
 87, 106, 107, 143, XV 7, XVI
 169, 219, 223, 300, XVII 44, 54,
 64, 65, 70, 75, 134, 146, 152,
 154, 156, XVIII 88, 97, 102, 134,
 135, 139-143, XIX 30, 60, 70,
 198, XX 12, 15, 19, 27, 30-32,
 35, 36, 41, 46, 60, 99, 111, 136,
 badeanstalten XX 99
 Alborg amt XVIII 71, 72, 74,
 XIX 155, 187-189, 216, 219, 220,
 223, 224, 226, 238, 276, 389, 401,
 XX 25
 Ålesund XV 44
 Århus XI 12, 67, 71, 88, 94, 136,
 137, XII 21, 27, 41-45, 47, 49,
 50, 56, 58, 87, XII K 9, 13, 14,
 17, 25, 27, 32, 36-58, XIII 11-
 17, 20-21, 27, 30, 38-43, 47-53,
 56, 58-60, 62, 68-70, 73-77, 79-
 84, 87-92, 97, 99, 100, 103, 104,
 106-113, 115, 117, 118, 120-125,
 128-136, 138-142, 147-150, 162,
 163, 165, 166, 169, 177, XIV 102,
 103, 106, 108, 112, 143, 164, 165,
 XV 8, 74, 120, 132, 141, XVI
 103, 130, 159, 169, 219-223, 256,
 299, 300, 446, XVII 41, 44, 54,
 80, 134, 172, 173, XVIII 8, 10-
 13, 18, 70, 88, 134, 137, 155,
 XIX 18-20, 39, 69, 71, 106, 144,
 150, 198, 270, 275, 292, 299, 369,
 370, 380, 389, 399, 412, 437, 438,
 XX 15, 20, 27, 30-32, 36, 41,
 46, 72, 114, 118, 120, 123, 125,
 127, 136, 138, 183, Aldersør
 XII K 56, Badstuegade XII
 K 43, XIII 150, 160, Birketin-
 get XII K 42, Bispetoften XII
 K 54, Borgmestergården XII
 K 56, XIII 80, XV 113, Bro-
 bjerg = Frederiksgade, Chri-
 stiansbjerg XII K 37, Chri-
 stiansgade XIII 42, domkir-
 ken XIV 106, 109, 113, 114,
 Dynkarken XIII 52, 80, 149,
 150, 160, Emil Sechers gård
 XII K 47, Fiskergade XIII 52,
 149, 150, Fredensgade XII K
 41, 54, Fredenstovr XII K 43,
 Frederiksgade XII K 41, 44,
 XIII 51, 103, 104, 149, 150, 156,
 158, 159, Frue kirke XII K 36,
 XIII 51, 103, Frue kirkeplads
 XII K 49, Frue sogn XII 87,
 Graven XIII 150, Grønland
 XIII 150, Grønnegade XIII
 150, Guldsmedgade XIII K 41,
 XIII 117, 150, Hans Broges-
 gade XIII 43, Havnegade XII
 K 37, H. C. Liisbergs gård XII
 K 44, Hjortensgade XII K 54,
 Holmevej XII K 50, Immervad
 XII K 49, 56, XIII 150, 160,
 Jens Worms gård XIII 55,
 J. P. Schmidts gård XIII 117,
 Jægergården XIII 108, Jæger-
 gårdsvej XII K 54, Kannike-
- gade XII K 49, XIII 55, 113,
 Trods Katholm, Mindegade 4
 XIII 53, Kirkegårdsvej XII
 K 45, Klostergade XIII 117,
 149, 150, Klosterstovr XIII 150,
 Kystvejen XII K 56, Lazarus'
 gård XIII 52, 86, 88, Lille tov
 XII K 39, 56, XIII 52, 80, 86,
 88, 150, 158, 160, Marselisborg
 skov XI 95, XII K 42, Mejl-
 gade XII K 44-46, 51, 53, 56,
 XIII 55, 149, 150, 156, 159, XIV
 108, 110, Middelgade = Mejl-
 gade, Mindegade XII K 39, 54,
 XIII 51, 149, 150, »Montana«
 XII K 55, Munkeport XIII
 107, Møllegden XIII 150, Møl-
 levej XII K 55, Mollestien
 XIII 150, den Monstedske
 gård XIII 55, 103, Nygade XII
 K 36, Nørregade XIII 117, Ol-
 sensvej = Thunøgade, Hotel
 Regina XIII 21, Ridder-
 stræde XIII 150, Riis skov XI
 94, XIII 111, Rosensgade XIII
 150, 162, Rosenkrantzgade
 XII K 54, Hotel Royal XIII
 21, 107, Ryesgade XII K 41,
 54, Raaes gård XIV 102-104,
 108, St. Johanneskirken XII
 K 48, 53, St. Paulsgade XII
 K 54, Skansepalæet XII K 54,
 Skolebakken XII K 46, Skole-
 gade XII K 44, 55, XIII 55,
 149, 150, 158, 160, XIV 109,
 Skoleveje XII K 37, Skov-
 vangsvej XII K 56, Spanien
 XIII 149, 150, Store tov XII
 K 39, 45, 47, 57, XIII 117, 149,
 150, 156, 160, Strandvejen
 XII K 50, Studsgade XII K
 40, 49, XIII 51, 103, 104, 149,
 150, 156, 159, Svaneapoteket
 XII K 44, Tangen XII K 41,
 XIII 52, 117, 150, 161, Thunø-
 gade XII K 47, Tværgade XII
 K 56, Udenfor Mindeport
 XIII 150, Århus universitet
 XIV 164, 165, Wallensteins
 skanse XII K 54, Vennelyst-
 parken XI 12, Vestergade XII
 K 36, 44, 45, 49, 52, 54, 58,
 XIII 52, 55, 103, 149-151, 155,
 159, Viborgvej XIII 43, Volden
 XIII 150, 162, Østergade XIII
 168, Boulevarden XII K 37,
 Aen XIII 149, 150, 160
 Århus amt XII K 57, XVIII
 70-72, 74, XIX 141, 187-189,
 216, 219-221, 223, 224, 238, 261,
 268, 269, 276, 389, XX 25
 Århus stift XIX 195, XX 66
 Årslev, Sønderup XVIII 48
 Åsgårdstrand, Norge XII 78
 Åstrup, Falster XIX 40, 41,
 196, 201
 Åstrup, Føvling XVIII 17
 Åstrup, Kirke-Såby XIX 117
 Åstrup, Ribe amt XVII 157

PUBLIKATIONER FRA ERHVERVSARKIVET

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50.

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840–1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50.

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschfirma fra Napoleonskrigens tid.
På trampfart 1848–50.
Bøgekøb i provinsen 1800–1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 10,00.

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv. I. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En Vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfermernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 9,75.

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co., 1853–62.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrialisering och arkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1953. 116 sider, kr. 9,75.

Indhold: Dansk handel på Isle de France.
Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«.
De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark.

Erhvervshistorisk årbog 1954. 153 sider, kr. 11,75.

Indhold: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni.
De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne.
Revisorloven af 1909: Forudsætninger og debat.
Fra købstadhandelen i det 19. århundrede. En lollandsk klage fra 1762.

Erhvervshistorisk årbog 1955. 154 sider, kr. 16,25.

Indhold: Adelig studehandel i 16. århundrede.
Økonomisk debat i Slesvig og Holsten 1773–1807.
En sjællandsk kornkøbmand. Af agent H. H. Schous levned og optegnelser.
Om jubilæumsskrifter.

Erhvervshistorisk årbog 1956. 212 sider, kr. 16,25.

Indhold: Dalum Papirfabrik. Fra konkurrence til sammenslutning.
Fra arkiverne. Breve fra C. A. Broberg i 1866.
Tillæg: »Sagførere i Århus«.

Erhvervshistorisk årbog 1957. 96 sider, kr. 14,00.

Indhold: En købmandsskæbne i Ålborg fra begyndelsen af 17. århundrede.
En dansk handels ekspedition til Nordamerika 1783. Et bidrag til Handels- og Kanalkompagniets historie.
Den merkantilske Forening. Fra det 19. århundredes børsliv.
Socialdemokratiet og brugsforeningerne frem til 1908.

Erhvervshistorisk årbog 1958. 171 sider, kr. 16,25.

Indhold: En tømrerslægt i 19. århundrede.
Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af 18. århundrede.
Erhvervsarkivets bygning.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1949-58.

Erhvervshistorisk årbog 1959. 141 sider, kr. 16,25.

Indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk mineralvandsproduktions opståen.
Boghandler i Slesvig og København omkring 1864. Fra Vilhelm Trydes bog- og kunsthands første år.
En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse.
En tømremesterfallit i 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København.

Erhvervshistorisk årbog 1960. 150 sider, kr. 18,25.

Indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914.
Den teknisk-kemiske industri 1870-1914.
På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør.
Tillæg: »Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861-1961«.

Erhvervshistorisk årbog 1961-62. 184 sider, kr. 22,00.

Indhold: Aarhus Handelsstandsforening 1937-1962.
Århus vestindiske Handelselskab. Oprettelse og sammenbrud.
Købmandsportrætter fra empirens Århus.
En boglade omkring 1840. Jens Worm Bruun og Den Jessenske Boghandling.
Konsul J. M. Mørk. Aarhus Handelsforenings første formand.
En patriarkalsk købmandsfamilie.
Handelsborgerskaber i Århus 1674-1862.
Købmænd i tal. Fra Århuslisterne i folketællingerne 1840.
Handelsstanden i Århus og folketingsvalgene 1852, 1876 og 1879.

Erhvervshistorisk årbog 1963. 169 sider, kr. 22,00.

Indhold: Fra dansk empires bygningshistorie. Arkitekt Johan Andreas Meyer 1783-1822.
Forbindelsen mellem København og de nordtyske Østersøbyer 1750-1807.
En vignet og dens forudsætninger.
Danmarks høje renteniveau: En særlig tradition?

Erhvervshistorisk årbog 1964. 144 sider, kr. 22,00.

Indhold: Af den private smørhandels historie. Firmaerne T. & S. Plum, P. & S. Plum og T. & E. Plum.
Dansk papirindustri 1870-1914.
En rådgivende sæbesyder i 1860'erne.
Hvornår trængte det dobbelte bogholderi igennem i dansk erhvervsliv?

Erhvervshistorisk årbog 1965. 452 sider, kr. 30,00.

Indhold: Dansk-engelsk samhandel 1661–1913.
The Changing Pattern of Anglo-Danish Trade 1913–1963.

Erhvervshistorisk årbog 1966. 176 sider, kr. 24,00.

Indhold: Jordbrug og brændevinsbrænding 1.
Udviklingslinier i dansk konfektions- og hatteindustri historie 1870–1914.
To Ribe-købmænd og deres selvbiografier for årene 1580–1644.

Erhvervshistorisk årbog 1967. 160 sider, kr. 32,00.

Indhold: En erhvervsøkonomisk rejse gennem Danmark og Slesvig 1761.
Jordbrug og brændevinsbrænding 2.
Generalkonsul Hendrik Pontoppidan og de jyske banker.

Erhvervshistorisk årbog 1968. 442 sider, kr. 42,00.

Indhold: Landhusholdningsselskabet 1769–1969:
Christian Martfelt – patriot og den første sekretær.
Edward Tesdorpf til Ourupgård.
Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste.
Anders Nielsen, Svejstrup Østergård.
Flids og vindskibeligheds belønning. Præmiesystemet, præmievinderne og deres arbejde 1769–1969.
Lærlingeinstitutionen. Oprindelsen, de første lærlinge og deres læresteder.
Landhusholdningsselskabet og andelsmejeriernes gennembrud.
Afvikling og nye baner. Landhusholdningsselskabet 1919–69.

Erhvervshistorisk årbog 1969, 224 sider, kr. 33,75.

Indhold: Dansk handel, håndværk og industri 1770 og 1780 – set i Danmarks handelsspejl.
Småting, der bruges til pynt. En Viborg-galanterihandlers varer.
Staten som kornhandler 1783–88.
Badeanstalter som erhvervsforetagender i 19. århundrede.
D. B. Adler og udviklingen af det danske bank- og kreditvæsen.
Et gründerforetagende. Engeldrupværk – en klædefabrik.
Registre til Erhvervshistorisk årbog 1959–69.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Personregister over Arbejdsgiveren 1900–1952. 1954. 120 sider, kr. 6,00.

Rasmus Berg:

Minder fra håndværk og industri. 1954. 115 sider, kr. 11,75. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Andreas Jørgensen og Finn H. Lauridsen:

Oversigt over industrihistorisk litteratur 1945–54. 1955. 23 sider, kr. 2,00.

Aage Rasch:

Dansk toldpolitik 1760–1797. 1955. 362 sider, kr. 19,00. (Udsolgt).

Vagn Dybdahl, Vello Helk og Finn H. Lauridsen:

Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knudseen.
1886–28. maj–1956. 139 sider, kr. 12,00.

Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen:

Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961. 58 sider.

Sundhed og sygdom mens Århus blev stor. 1963. 240 sider, kr. 10,00. Udsendt af Sygekassen Århus til foreningens hundredårsdag 27. april 1963. Redigeret af Vagn Dybdahl.

Indhold: *Birgit Nüchel Thomsen:* Sociale og hygiejniske tilstande 1861–1909.

John W. Oldam: Var Århus en usund by? Sundhedstilstanden i Århus 1880–1909 i statistisk belysning.

Finn H. Lauridsen: Sygekassen Århus stiftes som Foreningen af Håndværkere og Fabrikarbejdere til gensidig Understøttelse og spredte træk fra 1895 til vore dage.

»Kundskaber til anvendelse for handelsfaget«. Aarhus Handelsstandsforenings Handelsskole 1865–1965. 85 sider. Udgivet af Aarhus Handelsstandsforening. Redigeret af Vagn Dybdahl. Medarbejdere: Finn H. Lauridsen, John W. Oldam og Birgit Nüchel Thomsen.

Vagn Dybdahl:

Handels- og industrihistorisk litteratur 1952–1965. 1966. 63 sider, kr. 12,00.

Birgit Nüchel Thomsen og Brinley Thomas under medvirken af John W. Oldam:

Dansk-engelsk samhandel 1661–1963. 1966. 438 sider, kr. 30,00.

Vagn Dybdahl:

Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880–1913. 1–2. I alt 631 sider, kr. 90,00 inkl. moms.

Katalog over fremmedsproget litteratur i Erhvervsarkivets bibliotek. Ved Ole Degn, Ellen Meyer og John W. Oldam. 239 sider, kr. 45,00.

De angivne priser er ekskl. moms.

